

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM
HÁM INNOVACIYALAR MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ**

**«Ózbekstan - 2030 strategiyasında ruwxıy-aǵartıwshılıq,
siyasiy-huqıqıy, sociallıq-ekonomikalıq máselelerdiń
aktuallığı» atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-teoriyalıq**

konferenciyası

MAQALALAR TOPLAMÍ

7-may 2024-jıl

**«O‘zbekiston - 2030 strategiyasida ma‘naviy-ma‘rifiy,
siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy masalalarning
dolzarbligi» mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjumani**

MAQOLALAR TO‘PLAMI

7 may 2024 yil



Nókis-2024

«Ózbekstan-2030 strategiyasında ruwxıy-aǵartıwshılıq, siyasiy-huqıqıy, sociallıq-ekonomikalıq máselelerdiń aktuallıǵı» atamasındaǵı Respublikalıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya maqalaları toplamı (2024-jıl 7-may). – N.: NMPI, 2024. – 147 bet.

2024-jıl 1-may sánesine shekem konferenciya shólkemlestiriw komitetine 120 den artıq ilimiy maqala kelip túsii. Usı maqalalardan 100 den artıǵı shólkemlestiriw komiteti qasındaǵı komissiya tárepinen tańlap alınıp, ilimiy maqalalar toplamına kiritildi.

Konferenciya Plenar májlisi menen birgelikte 4 sekciyada óz jumısın alıp bardı. «Ózbekstan-2030» strategiyası – turaqlı rawajlanıw maqsetlerin ámelge asırıw mexanizmi, Ádalat hám nızam ústinligin támiyinlew «Ózbekstan-2030» strategiyasınıń tiykarǵı baǵdarlarınıń biri, «Qáwipsiz hám tınıshlıqsúyiwshi mámleket» principi tiykarındaǵı siyasattıń tiykarǵı faktorları, Jaslarǵa tiyisli siyasattı ámelge asırıwdıń jámiyette sociallıq-mánawiy ortalıq turaqlılıǵın támiyinlewdegi ornı hám áhmiyeti haqqında pikir almasıldı hámde ilimiy-teoriyalıq usınıslar islep shıǵıldı.

Bul maqalalar toplamınan Respublika «Ruwxıylıq hám aǵartıwshılıq» orayı ilimpazları, Respublikamızdıń joqarı hám orta arnawlı oqıw orınları pedagog-xızmetkerleri, úlken ilimiy xızmetker-izleniwshiler, magistrantlar, studentler hám ulıwma bilim beriw mektepleri muǵallimleri hám jámiyetlik shólkemler wákilleriniń ilimiy-izertlew hám tálim-tárbiya máselelerine arnalǵan ilimiy bayanatları kirgizilgen.

Konferenciya materiallarınıń mazmunı hám onda kórsetilgen dereklerdiń durıslıǵına avtorlar juwapker.

Redkollegiya quramı:

- | | | |
|---|--------------|--|
| 1 | Q.Qodirov | - Rektor w.w.a, redkollegiya baslıǵı |
| 2 | R.Eshmuratov | - Ilimiy isler hám innovaciyalar boyınsha prorektor, redkollegiya baslıǵı orınbasarı |
| 3 | M.Sarıbaev | - Tariyx fakulteti dekanı, redkollegiya baslıǵı orınbasarı |

Redkollegiya aǵzaları:

- | | | |
|----|------------------|---|
| 4 | E.Tlewov | - Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası baslıǵı, Phd |
| 5 | T.Qudaybergenova | - Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası docenti, p.i.k. |
| 6 | Z.Seytova | - Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası docenti, f.i.k. |
| 7 | A.Muratbaeva | - Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası docenti, f.i.k. |
| 8 | G.Saparova | - Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası docenti, PhD. |
| 9 | B.Arzieva | - Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası úlken oqıtıwshısı |
| 10 | Sh.Tanimov | - Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası úlken oqıtıwshısı |

SEKCIYA-1.
«ЎЗБЕКСТАН-2030» STRATEGIYASI – TURAQLI RAWAJLANIW MAQSETLERIN
ÁMELGE ASIRIW MEXANIZMI

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА
(к вопросу экологической социологии)

Абдулахад Каххаров Ганиевич
Профессор Академии МВД Республики Узбекистан,
доктор социологических наук. Ташкент

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ТРАГЕДИЯ АРАЛА ГЛАЗАМИ СОЦИОЛОГА. Аральское море уникально тем, что находится на стыке крупнейших пустынь Средней Азии - Каракумов, Кызылкумом, Устюрта и Приаральских Каракумов. Оно существует с первой половины первого тысячелетия н.э. До начала процесса обмеления Аральского моря занимало среди озер земного шара четвертое место по площади, после Каспия, Иссык-куля, озер: Верхнее (Северная Америка) и Виктория (Африка). Напомним, к началу 70-х годов площадь озера (вместе с островами) составляла 64,5 тыс. кв. км, наибольшая длина равнялась 428 км, а ширина - 235 км, общий объем озера измерялся 1000 км³, средняя глубина составляла 16 м, а наибольшая - 68м.

О глобальном экологическом кризисе, под которым понимается в первую очередь неблагоприятное качественное изменение природной среды, подрывающее саму возможность дальнейшего существования сложившихся форм жизни, говорится давно, при этом с учетом наличия экологической опасности. Пожалуй, ни один народ в мире не столкнулся в таком масштабе с экологическими потрясениями, как Узбекистан. Аральская трагедия - это реальное доказательство экологической катастрофы, которое сказалось на всем образе жизни людей, а степень экологического риска для жизни и труда населения была особенно высока. Начавшийся процесс обмеления Аральского моря привел к возрастающим негативным экологическим последствиям как для озера, так и для региона в целом - из-за чего стал вызывать тревогу ученых и мировой общественности. Социально - экологическая ситуация в регионе вызывала большие опасения как с точки зрения ближайших перспектив жизнедеятельности населения, так и выбора дальнейшего пути развития государств центрально-азиатского региона в целом.

Специфика региона была обусловлена прежде всего монокультурным характером сельскохозяйственного производства, отсутствием надежной экономической базы для преодоления положения сырьевого придатка. Это породила цепную реакцию социально - экологических бедствий, в ряду которых наиболее масштабной стала трагедия Аральского моря. В результате алармизма ученых, патриотичной интеллигенции и широкой общественности практически вся территория бассейна была объявлена регионом экологического бедствия с приданием ему соответствующего международного статуса.

По данным социологического опроса проведенного автором в далеком 1993 году - еще тогда проблема загрязнения окружающей среды в Узбекистане воспринималось как требующая незамедлительного решения - 56,4% опрошенных. В Каракалпакии соответствующая доля составила 62,9%. Средняя оценка мер властей по охране окружающей среды колебалось от 1 до 2 баллов (по пятибалльной шкале). Эффективность мероприятий по охране окружающей среды стояла на самом последнем месте среди оценок работы органов власти по другим направлениям. 54,2% опрошенных оценивали положение в области охраны окружающей среды как плохое, 21,4% - как удовлетворительное, хорошую оценку ставят только 5,5. Опрос экспертов различного уровня показывает, что все происходящее в этом регионе - чрезвычайно сложный многоуровневый процесс, где в единый клубок сплелись и тенденции из далекого прошлого, и ошибок, сделанных в наши дни. В ходе социологического опроса была зафиксирована устойчивая зависимость между оценкой состояния здоровья, состоянием окружающей среды и условиями жизни населения.

Ухудшение экологической и санитарно - эпидемиологической обстановки в регионе Аральского моря привело к изменению ряда демографических показателей в Каракалпакстане, где снизились показатели рождаемости, естественного прироста. Исследованиями была установлена зависимость эпидпроцесса кишечных заболеваний в хлопководческих районах от многих факторов, среди которых наиболее значительными были нерегламентированное применение ядохимикатов на хлопковых полях и поражение ими жилой и окружающей среды, бесконтрольное применение ядохимикатов, приводило к неизбежному попаданию их в питьевую воду и атмосферный воздух. По данным республиканского Минздрава за 1992 год среди взрослого населения ежегодно болели гепатитом десятки тысяч людей, не хватало больничных коек, квалифицированных врачей, в результате этого значительно возрастала заболеваемость паратитами, раком пищевода, почек. Каждый второй - третий житель Аральского района страдал туберкулезом, выборочная часть населения были больны онкологическими заболеваниями. Все это отражалось на здоровье людей и прежде всего на женской и детской смертности. В Аральском регионе до 90 % женщин детородного возраста, по данным медицинских исследований, страдали анемией, были часты выкидыши, а также случаи появления младенцев с врожденными уродствами. Все это создавало угрозу генофонда человека и социальному развитию в регионе.

Экологический кризис значительно повлиял на экономику Аральского региона, на условия жизни людей, все это еще более усугублялось по мере уменьшения акватории моря, в результате отступления моря и наступления посевов хлопчатника на побережье Арала резко подскочила безработица. Существующая географическая карта Арала - свидетельство гибели экосистемы, из 20 аборигенных представителей ихтиофауны почти не осталось в живых ни одного, из 178 представителей животного мира сохранилось 38. Одним из отрицательных последствий падения уровня моря является опустынивание прилегающих территорий. Высохшая часть Арала предстает перед глазами в виде новой пустыни антропогенного происхождения. Уже к 1992 году уровень моря снизился на 16 м, около 4 тыс. га бывшего морского дна и загубленной дельты рек Амударьи и Сырдарьи образовали единый фронт пустынь. Речь идет в первую очередь о солончаках, о подвижных барханных песках, занимающих более 3 тыс. кв.км. Именно здесь берут свое начало пыльные бури - они выносят соли и пески на земли Каракалпаки и плато Устюрт. По данным специалистов, с одного га солончаков выносятся от 2 до 5 тонн солей в год. Все это - страшная нагрузка на окружающую среду.

Международная организация по защите окружающей среды ЮНЕП- считает, что с точки зрения экологических, экономических и социальных последствий Аральская трагедия является одной из самых больших экологических катастроф XX века. На мой взгляд, трудно не согласиться с таким авторитетным выводом. Действительно, Аральская экологическая катастрофа выделяется своими масштабами и глубиной в силу того, что в истории человечества еще не было случая, когда на глазах одного поколения гибло, один из крупнейших внутренних водоемов планеты.

Причинами Аральской трагедии стали ошибки в выборе стратегии развития производительных сил региона, экстенсивное развитие водного хозяйства, низкий уровень проектирования, строительства и эксплуатации оросительных систем, непродуманная химизация сельского хозяйства, повсеместное увеличение посевных площадей под хлопок. Усыхание Аральского моря - результат тяжелого наследия инерционного потребительского подхода к решению социальных задач на основе нерационального использования природных ресурсов.

Для оценки программ спасения Арала и региона Приаралья, определения вариантов смягчения создавшегося социального и экологического положения необходим учет социально - психологических факторов. Человеку небезразлично, в каком состоянии окажется земля предков в результате реализации тех или иных проектов. Велико чувство страха, беспокойства за судьбу детей, жизнь будущих поколений, вместе с тем, народ привык трудиться с большим

усерднем, нужно только обеспечить его работой, причем осмысленно полезной. Сокращение посевных площадей хлопчатника, несомненно, скажется на занятости населения. В данной ситуации потребуется активизировать политику аграрной реформы, обеспечить людей возможностями приложить свои умелые руки на собственных земельных наделах, возродить традиции дехканства. Наряду с этим необходимо предусмотреть создание системы обучения новым профессиям: строителей, животноводов, фермеров. Решение многих проблем Аральского моря требует активного действия не только коллективных, но и международных усилий.

Загрязнение воды и продуктов питания в сочетании с пониженным иммунологическим статусом населения ставило под вопрос само существование населения в данном регионе. В связи с неудовлетворительными социальными условиями проживания, питания, требовалось принятие срочных мер по улучшению санитарных условий и медицинского обслуживания населения, снабжение его качественной продукцией питания в соответствии с действующими нормами.

Решение отдельных проблем Аральского региона и сохранение Аральского моря оказалось возможным лишь при изменении ситуации во всем его бассейне. В первую очередь, по инициативе Президента Узбекистана Ш.М.Мирзиёева была разработана совершенно новая стратегия улучшения экологической ситуации в регионе с учетом принятия необходимых мер по коренному улучшению здоровья населения. Такой подход предусматривал изменение общей стратегии производительных сил региона, в т.ч. структуры сельскохозяйственного производства, реконструкции оросительных систем региона на основе научнообоснованных оросительных норм, решение санитарной ситуации, снабжение населения чистыми продуктами питания, налаживание медицинского обслуживания, увеличение выпуска товаров народного потребления, поступление гуманитарной помощи из-за рубежа.

Перечисленные проблемы оказались решаемы при существенном изменении инвестиционной политики, технологии, поворота от экстенсивного сельского хозяйства к сбалансированному устойчивому развитию всего региона.

Литература:

1. Мирзиёев Ш.М. Стратегия развития нового Узбекистана. Ташкент- Узбекистон , 2022.
2. Шелл Д. Среда и общество, Москва 1992.
3. Каххаров А.Г. Социология. Окружающая среда и общество, Москва 1992.
4. Каххаров А.Г. Социология регионов. Москва, 1996.

ЕҢ ЖАҚСЫ ТӘРБИЯ – КЕЛЕШЕКТИҢ ГИЛТИ

Татлымурат Жумамуратович Атамуратов

*Республика Руўхыйлық хәм ағартыўшылық орайы Қарақалпақстан Республикасы бөлими
баслығы, тарийх илимлериниң кандидаты, профессор. Нөкис*

Жәмийетимизде миллий идеяға болған қызығыўшылық жүдә жоқары. Инсан усы дәўирге шекем милей идеясыз болмаған, идеясыз жасамаған. Хәзирги дәўирде дүнья жәмийети тезлик пенен өзгериў нәтийжесинде идеялық көз-қарасларда өзгерип атыр. Жәхән тарийхына нәзер салсақ, хәр бир халық бәринен бурын, өзиниң мәниўий бирлесиўи, миллий идеясы менен раўажланған. Бүгин жаңа турмысты курыў, раўажланған мәмлекетлердиң қатарына қосылыў жолынан баратырған мәмлекетимизде де миллий идея мәселеси оғада үлкен әхмийетке ийе.

Бүгинги күни мәмлекетимизде алып баралып атырған руўхый-ағартыўшылық илажлар, мәмлекет хәм жәмийеттиң хәр тәрәплеме хәм жедел раўажланыўы ушын жаратылып атырған шәрт-шараятларды, жаслар арасында саламат турмыс тәризин қәлиплестириўди, перзентлеримизди физикалық тәрбия хәм спортқа тартыў, көркем өнер түрлерине қызықтырыў, жаслар мәнаўиятын жоқарылатыў, олар арасында китапқумарлықты ең жайдырыўжаңа Өзбекстанның жаслар сиясатындағы тийкарғы бағдар етип белгиленген.

Әсиресе, жаслар тәрбиясы менен байланыслы ўазыйпаларды нәтийжели әмелге асырыў, олардың тыныш турмыс кешириўи ушын ең зәрүр болған илажлар көзде тутылған. Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетиниң 2019-жыл 31-декабрь сәнесинде қабыл етилген 1059-санлы «Ўзликсиз руўхый тәрбия концепциясын тастыйықлаў хәм оны әмелге асырыў илажлары ҳаққында»ғы қарары усы мәселелерге арналған.

Концепцияның мақсети – жас әўладты еркин хәм бахытлы турмыс ушын зәрүр социаллық уқыпшылық хәм де пазыйлетлерди жасына сай, басқышпа-басқыш қәлиплестириўден ибарат. Тәрбияны хәмледарлық дәўирден баслап ер жетемен дегенинше даўам ететуғын, ўзликсиз принциплерге тийкарланған. Яғный ата-ана, бала бақша, мектеп хәм мәхәлле кесиминде тәрбия мәселеси ўзликсиз болыўы керек. Себеби, жүдә тезлик пенен раўажланып баратырған хәзирги заманда жәмийетимизге кирип келип атырған хәр түрли ағымлар хәм кери информациялықтәсирдиң астында қалдырмаў ушын жасларда ўатанға садықлық, исбилерменлик, сабырлылық, мийрим-шәпәәтгилик, жуўапкершилик сияклы пазыйлетлерди балалақтан баслап басқышпа-басқыш қәлиплестириў нәзерде тутылады. Сонлықтанда, руўхый тәрбия ўзликсиз түрде, басқышпа-басқыш алып барылыўы шәрт.

Биринши Президентимиз И.А.Каримов «Жоқары мәнаўият-жеңилмес күш» китабында былай келтирген еди: «Биз халқымыздың дүньяда хәш кимнен кем болмаўы, перзентлеримиздиң бизден де күшли, билимли, дана хәм әлбетте, бахытлы болып жасаўы ушын бар күшимизди сарп етер екенбиз, бул бойынша руўхый тәрбия мәселеси үлкен әхмийетлилик пайда етеди». Тәрбия бул тарийхый хәм социаллықхәдийсе болғанлықтан, бул ҳаққында уллы данышпан алымларымыз, шайырларымыз өз дәретиўшиликлеринде пикир билдирип өткен.

Орайлық Азия халықлары илим хәм мәдениятты дүнья көлемине алып шыққан. Орайлық Азия халықларының уллы тулғаларының бири Саадий Шеразийөзиниң «Гүлистан» шығармасында сондай деп жазған: «Кимде-ким жас ўақыттан баслап тәрбия алмаса, есейе келе бахытлы инсан бола алмайды. ығал нәлшени қәлегенше қайыстырыўға болады, ал қурғақ нәлди тек ғана отта жағып туўырлаў мүмкин». Саадий Шеразийдиң пикиринше, шаңарақ баланың бахты, келешеги ушын жағдай жаратыўшы. Оның педагогикалық көз қарасы бойынша бала қәбилетли хәм кем қәбилетли болыўы мүмкин. Қәбилет өз-өзинен раўажланбайды, оның раўажланыўы ушын тәрбиялаў керек, тәрбия болмаса баладағы қәбилет сөнеди. Ал, әдеп икрамлық тәрбияны баланың жас ўақтынан баслаўды усыныс етеди, характери қәлиплескеннен соң тәсир етпейди деп есаплайды.

Қарақалпақ халқиниң көрнекли шайыры Бердақ: «Инсанның жеке бахты халық бахты менен байлыныслы», деп биледи. Ҳәр бир адам ҳақыйқый бахытқа ерисиуи ушын өз жеке мәпин халық мәпи менен бирлестириуи керек деп көрсетеди. Жәмийеттеги барлық адамлар инсанылықхәм әдалатлылыққәсийетлерине ийе болса, жәмийет гүллеп-жаснайды. Бунда халыққа тәлим бериу, жақсы пазыйлетлерди қәлиплестириу кереклигин атап өтеди. Бердақ жаслардың ақылы тәрбиясында мектептин орны үлкен екенлигин де айтып өткен.

Тәрбия ҳаққындағы бул идеялар ата-бабаларымыздан бүгинги күнге шекем жетип келген уллы мийрас болып, кәмил инсанды тәрбиялауда жүдә әҳмийетли. Халқымыз арасында «Тәрбияшы ең дәслепп, өзи тәрбия көрген болыуы керек» деген нақылға итибар қарататуғын болсақ, Аби Али Ибн Сино тәрбия бериушилерге қарата: «Адамға қандай нәсийхат берсең, дәслепп, өзиң сол нәсийхатқа әмел ет» дейди.

Улыұмаластырып айтқанда, бул концепцияныңәмелге асырылыуы арқалы келешекте шаңарақ, билимлендириу орынлары, мәмлекетлик хәм мәмлекетлик емес шөлкемлер, ата-аналарда бай миллий тәрбиялық мийрасымыз ҳаққында билимлер қәлиплеседи, оларды үйрениу, сақлау, ең жайдырыу, үйретиу арқалы миллий пазыйлетлердинәуладтан-әуладқа өтип барылыуы тәмийленеди.

Бүгинги күни руўхыйлық мәселеси турмысымыздың барлық тарауларында тийкарғы мәселелерден бири болып қалмақта. Жасларымызға берген бүгинги тәрбия, ертеңги келешегимиздин ҳақыйқый гилти болады. Руўхыйлық инсанның көрки болып, оның ишки хәм сыртқы дүньясында өз көринисин табады. Халықтың руўхый-ағартыушылық мәденияты қаншелли жоқары дәрежеде болса, елимизде соншелли тез раўажланады. Ҳұрметли Президентимиздин атап өткениндей, «Руўхыйлық ең тәсиршең хәм қудиретли қуралымыз» болып табылады деген еди.

Сол айтқанындай, жәмийетимиз раўажланыуының жаңа басқышында елимизде руўхый-ағартыушылық жұмысларды системалы шөлкемлестириу, бул бағдарда әмелге асырылып атырған илажлардың нәтийжелилигин арттырыу, халықтың, әсиресе, жаслардың интеллектуаллық потенциалы, ой-пикири хәм дүньяға көзқарасын кеңейтиу, идеологиялық иммунитетти беккемлеу, ўатансүйиўшилик, халыққа сүйиспеншилик хәм садықлық сезими менен жасайтуғын бәркамал әуладты тәрбиялау мәселеси бүгинги күнниң жүдә әҳмийетли, соның менен бирге жуўапкерли ўазыйпаларынан бири болмақта.

Дүньяда идеялық-идеологиялық гүреслер кескин даўам етип, руўхый қәуип-қәтерлер күшейип атырған ҳәзирги дәўирде жаслар арасында миллий қәдриятларды писент етпеулик, олардың зыянлы жат идеялардың тәсирине берилиуи және бизиң менталитетимизге тән болмаған үрп-әдетлер, бузғыншы ҳәрекетлерге адасып қосылып қалыу жағдайларының алдын алыу мақсетинде Ўзбекистон Республикасы Президенти тәрепинен көплеген қарар, пәрманлар қабыл етилмекте. Бундай қарарлар менен халқымыздың, әсиресе жасларымыздың руўхый-интеллектуаллық қәбилетин, сана-сезими хәм дүнья қарасын раўажландырыу, идеологиялық иммунитетти беккемлеу, оларда Ўатансүйиўшилик сезимлерин қәлиплестириуде үлкен бурылыслар жасамақта.

Сөзимниң ақырында Ҳұрметли Президентимиздин бир сөзин айтқым келеди “2022-2026-жылларға мөлшерленген жаңа Ўзбекистанның раўажланыу Стратегиясының бесинши бағдары – Руўхый раўажланыу, деп аталады. Онда Президентимиз мәнәўиятқа: мәнәўият – жәмийеттеги барлық сиясий-социаллық қатнасықлардың мазмуны хәм сапасын белгилейтуғын сүйеништиреги болып табылады. Бул тирек қанша беккем болса, халық та, мәмлекет те сонша күшли болады”, деп тәрийип берген еди.

Әйне ўақыттаелимизде әмелге асырылып атырған реформалар соны көрсетеди, ҳәр бир хызметкер ишти, ең дәслепп мәнәўиятлы болыуы, мәнәўият ең жайдырыушысы болыуы керек. Өзиниңәдеп-икрамлылығы хәм жоқары мәнәўияты менен үлги болатуғын кадрлардан қуралған шөлкем жәмийеттин раўажланыуына салмақлы үлес қосқан болады. Тәлим берип атырған оқытыушы устаз деген уллы атаққа ерисиуи ушын ҳақыйқый үлги болыуы керек деп ойлайман.

Себеби көп миллетли тынышлықты сүйиуши Ўзбекистон хәм Қарақалпақстан халқы ҳақыйқаттан да тыныш және абадан елде жасап атыр. Президентимиздин басшылығында алдымызға буннан да жоқары шеклерди қоймақтамыз, жанажан Ўзбекистанды раўажланған демократиялық мәмлекетлер қатарына киргизиу, елимиздин тынышлығы хәм раўажланыуын беккемлеу, халқымыздың абадан турмысын буннан да арттырыу бирден-бир мақсетимиз болып табылады. Буған әлбетте ерисемиз. Келешектин гилти бүгинги зиялы, дәретиуши устазлар менен халқымыздың жүрегинде мәнәўият шырағын жағатуғын мәнәўиятшылардың қолында.

ЖАСЛАРДЫҢ ӘДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚ ТӘРБИЯСЫНЫҢ МАЗМУНЫ

Муратбаева Ардак Жубаткановна

Әжсинияз атындағы НөкисМПИ доценту, ф.и.к. Нөкис

Өзбекистан Республикасы Президентиниң 2021-жыл 26-марттағы ПҚ-5040-санлы қарарында руўхыйлық-ағартушлық жумыслар системасын түпкиликли жетилистириўдиң үстинликке ийе бағдарларының бири сыпатында «ел-журт тәғдирине бийпәрўалық, жерлеслик, руў-аймақшылық, коррупция, шаңарақлық қәдириятларды писент етпеў хәм жаслар тәрбиясына жуўапкерсизлик киби иллетлерди сапластырыўға қаратылған комплексли шара-илажларды әмелге асырыў» деп көрсетилген [1].

Хәзирги дәўирде жәмийетте экономикағы, билимлендириўдеги хәм мәнаўияттағы қатламласыў менен байланыслы инсан хәм оның өмирдеги мақсети, ўазыйпасына болған түсиниклердиң оғада хәр қыйлы түрлери орын алған. Бүгинги күнде материаллық қәдириятлар мәнаўий қәдириятлар үстинен доминант болмақта, сонлықтан көпшилиқ жасларда жақсылық, меҳир-ақыбет, әдалат, пуқараўийлик хәм ўатанпәрўарлық ҳаққындағы түсиниклери жетик қәлиплеспеген.

Бүгинги күнде мәнаўий-әдеп-икрамлылық тәрбияның актуаллығы заманагөй дүньяда адамның оғада көплеген хәр қыйлы дереклерден өткерилетуғын күшли унамлы хәм унамсыз тәсирлер қоршаўы астында жасап хәм раўажланатуғынлығынан келип шығады. Бул биринши гезекте ғалаба хабар хәм коммуникация қураллары, қоршаған орталықтың шөлкемлестирилмеген ўақыялары. Олар жаслардың, әсиресе мектеп оқыўшыларының еле беккем қәлиплесип үлгермеген интеллектине хәм сезимлерине, оның әдеп-икрамлылық тараўына тәсир өткереди. Сонлықтан, сыр емес, жаслардың белгили бир қатламы тәрәпинен ажырасыўлар, темеки шегий, спиртли ишимликлерди ишиў, өзгелерге, хәттеки өз ата-аналарына, турпайы қатнас турмыстың нормасы сыпатында қаралмақта. Инсанның мәнаўий тараўдағы соңғы он жыллықлардағы бундай деградациясын не менен түсиндириў мүмкин? Бул туўралы Н.Д.Никандров былай деп жазады: «Буны бир қәдириятлар системасы яки өзин-өзи жоққа шығарған, яки күш пенен сапластырылған, ал екиншиси еле қәлиплеспеген өтиў дәўиринде барлық еллер өзинде сезинди. Хәм бул өзгерислер қаншелли тез хәм қатаң енгизилген сайын, жәмийетлик әдеп-икрамлылық тараўында жоғалтыўлар соншелли көбирек сезилди» [2.3]

Бул жәмийет, ата-аналар хәм педагоглар алдына жаслар менен алып барылатуғын әдеп-икрамлылық тәрбиясын күшейтиў ўазыйпасын. Жаслардың әдеп-икрамлылық тәрбиясы миллий тиклениўдиң, миллий өрлеўдиң тийқарғы шәртлериниң бири болып табылады.

Мәнаўий - әдеп-икрамлылық тәрбияның мәнис-мазмунын жәмийетте улыўмалық тән алынған, жақсылық хәм жаманлық турғысынан бақаланатуғын нормаларға сәйкес рәўиште орнатылатуғын әдеп-икрамлылық қатнасықлардың жыйынтығы қурайды. Жақсылық позициясынан илим-билимниң, мәденияттың, мийнеттиң жетискенликлери, қахарманлықтың көринислери хәм т.б. бақаланады. Жаманлық позициясынан жаўызлық, алдаўшылық, жалған, жәмийетлик тәртипти бузыў хәм т.б. бақаланады.

Мәнаўий - әдеп-икрамлылық тәрбияның мақсетлери:

1. Мәнаўий-әдеп-икрамлық қәдириятларды қайта тиклеў;
2. Тәрбиялық хәм турмыслық-әмелий ўазыйпалардың бирлигин, сондай-ақ өмирге өз көз-қарасын қәлиплестириў, шахстың әдеп-икрамлылық фундаментин қалаў;
3. Мәдений көз-қарас шеңберин кеңейтиў, мораллық пикир жүргизий қәбилетин қәлиплестириў, өз бетинше шешимлер қабыллаўға үйретиў;
4. Қоршаған орталыққа гуманистлик мүнәсибетти қәлиплестириў;
5. Өзин-өзи жетилистириўге талапты қәлиплестириў.

Жәмийетке кирип келип атырған хәр қандай жас өз тәрбиясының үлкен бөлегин мектептен алады. Мектепте оқыўшылардың әдеп-икрамлылық тәрбиясы тәлим процесинде әмелге асырылады, ал ол өз ишине муғаллим хәм оқыўшылардың өз-ара тәсир көрсетиў

усылларын, оқытылатуғын пәнлердиң мазмунын, муғаллимлер хэм оқыўшылардың өз-ара қарым-қатнасық стилин алады. Буннан тысқары уллы бабамыз Фарабийдин «Әдеп әдеттен басланады» деген сөзин еслер екенбиз, оқыўшыларда әдеп-икрамлылық әдетлерди қәлиплестириўге де айрықша итибар бериўимиз зәрүр болады. Мектеплердеги әдеп-икрамлылық тәрбияның мазмуны өз ишине төмендегилерди қамтып алыўы керек:

- Ўатанға муҳаббатты, нызамларға, турмыс нормаларына хұрметти синдириў;
- билим алыўға умтылысты тәрбиялаў;
- жоқары әдеп-икрамлылық принциплерди синдириў;
- мийнетке унамлы қатнасты тәрбиялаў;
- ата-анаға, жасы үлкенлерге хұрмет туйғысын синдириў;
- оқыўшыларды мәдений қәдириятлар системасы менен таныстырыў, оларда улыўмаинсаный хэм миллий қәдириятларға хұрмет, садықлық туйғыларын қәлиплестириў;
- эстетикалық талғам хэм көркем өнерге муҳаббат сезимлерин тәрбиялаў.

Мектепте әмелге асырылатуғын әдеп-икрамлылық тәрбия мектеп оқыўшыларда өз Ўатанына муҳаббатты, мийнетке дәретиўшилиқ жантасыўды, қоршаған орталықты асырап-абайлаўды қәлиплестиреди. Нәтийжеде жасларда бүгинги күнде мәмлекетимиз хэм жәмийетимиздиң раўажланыўы ушын әхмийетли болған пазыйлетлерден ўатанпәрўарлық, жәмийетлик хэм шахсий мәплердиң уйғынлығы қәлиплеседи.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон қарори
2. Никандров Н.Д. Духовные ценности и воспитание в современной России // Педагогика. – 2008. – № 9. – С. 3

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ДИН, ЭТНОС ВА МИЛЛИЙ ПСИХОЛОГИЯНИНГ ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ

Сапарова Гулбахар Айтбаевна

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти доценти. Нукус

Глобаллашув шароитида миллий ўзликни англашга эҳтиёжни ошиб боришнинг яна бир томони дин, этнос ва миллий психологиянинг ўзаро алоқадорлигидадир. Этник жиҳатдан ўзлигини англаш миллий психологиянинг социал-психологик тизими тузилишидан ажралмасдир.

Ю.В.Бромлей фикрича, ўзликни англаш энг аввало – инсон томонидан ўзининг фаолияти, интилишлари, эҳтиёжлари, тафаккури, юриш-туриш каби ҳолатларни англашидир. Этник ўз-ўзини англаш этнос аъзоларининг ўз жамоаси фаолияти характери, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, ютуқлари, этник ўзига хослиги тўғрисида ҳукм қилишларини ўз ичига олади. Бу ҳукм бошқа жамоаларнинг ҳукми билан бевосита алоқадордир.

С.Атамуратовнинг фикрича, “Унинг иқтисодиёт, сиёсат, ижтимоий ҳаёт, давлатлараро муносабатларга ўтказётган таъсирлари қаторида миллатнинг ўзлигидан маҳрум бўлишига ўтказётган таъсири даҳшатли тус олмақда... Бу “уммон”нинг хатарли томони шундаки, у иқтисод омили, замонавий оммавий ахборот воситалари, телевидение, компьютер, интернет, уяли телефон ва бошқа воситалар инсонлар, айниқса, ёшларнинг миллий онги, тафаккури ва дунёқарашини ўзгартириб юбормоқда”.

Глобаллашув шароитида муайян халқ, миллат ва элатлар, гуруҳлар ва жамоаларга хос бўлган ғоялар, қадрият ва норматив тасаввурларнинг идентификация муаммосини юзага келтиради. Идентификация бу инсон тафақурининг маҳсули ва ўз-ўзини англаш феноменидир. Ижтимоий идентификация бумуайян халқ, миллатваэлатлар, гуруҳлар ва жамоаларнинг ўз-ўзини англаш тизимидир. Умуман ижтимоий идентификация деганда муайян халв ва элатларнинг ўзаро муносабатини ифодаловчи мулоқот тушунилади.

Миллий ўзликни англаш муаммоси бўйича тадқиқот олиб боровчи олимларнинг унга берган таърифларида бир бирларидан фарқли томонига нисбатан ўхшашлик жиҳатлари устундир. Жумладан, Е.А.Яблокова фикрига кўра, миллий ўзликни англаш – бу кишилар томонидан маълум миллатга тегишли эканлиги, миллат ва давлатнинг ички, миллатлараро, давлатлараро ижтимоий муносабатлар системасидаги ўрнини англаши тушунилади.

Миллий ўзликни англашга оид юқоридан келтирилган таърифлардан ташқари баъзи олимлар наздида бу жараёни кенгроқ таҳлил қилиш ғояси илгари сурилади. Жумладан, ўз-ўзини англаш шу билан бирга миллий ўзликни англашни миллий характери тўғрисида ва унинг бошқа халқлардан фарқ қиладиган жиҳатлари образлар, маданий анъаналар, шунингдек, халқ тарихи, мероси, хулқ атвори, диний эътиқоди, объектив борлиқ тўғрисидаги тасаввурларнинг мураккаб йиғиндисидан иборат, деб қарайди. Унда ўтмишдан мерос бўлган ва бошқа халқлардан қабул қилинган маданиятнинг кўринишлари ҳам мавжуд эканлигига эътибор қаратилган. Бундан келиб чиқадиган хулоса шуки, маданий ўзига хослик, этник ўзлигини англашнинг тақрорланмаслиги – тўғрисидаги фикрнинг пайдо бўлиши, шаклланиши узоқ давом этадиган жараён натижасида, маълум халқда ўзининг ички бирлиги, баъзи ҳолатларда ижтимоий ва ички алоқаларидаги бирликдан ҳам фарқ қиладиган чуқур алоқаларнинг бирлигидан иборат.

Хулоса қилиб айтганда,глобаллашув шароитида миллий ўзликни англашга эҳтиёжни ортиб бориши жараёни жамият тараққиётида, ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ маънавий-маданий омилларни ижтимоий онгда шаклланишида дин, этнос ва миллий психология диалектик алоқадорликда бўлади.

Миллий ўзликни англашнинг умумалоқадорлик томонлари ҳозирги глобаллашув шароитида ҳам миллий ўзликни англаш эҳтиёжини тобора ортиб боришида ўз ўрнига эгадир.

Фойдаланилган дабиётлар:

- 1.Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. М.: Наука, 1991. - С.97.
- 2.Атамуратов С. “Глобаллашув ва миллат”. –Тошкент: “Янги аср авлоди”. 2008. –Б.45.
- 3.Дудник С.И. Парадигмы исторического мышления XX века: очерки по современной философии культуры.СПБ.: Санкт-Петербургское общество, 2001. –С.132.
- 4.Яблокова Е.А. Субъекты общественный психологии – теоритическая и прикладная психология. –М.: мысль,1988. -С.105.

**«ЖАҲА ӨЗБЕКСТАН» ҲӘМ «ҮШИНШИ РЕНЕССАНС» ИДЕЯСИ ҲӘМ ОНЫҲ
ХАЛҚЫМЫЗ ТУРМЫСИДА ТУТҚАН ӘҲМИЙЕТИ**

Жийенгалий Усенов

*Әжсинияз атындагы НөкисМПИ Миллий идея, руҳийлик тийкарлары ҳәм ҳуқуқ тәлими
кафедрасы доценти ў.ў.а., (PhD). Нөкис*

Ҳәзирги ўақытта дүнья күн сайын емес, ал минут сайын өзгерип атыр десек асыра айтқан болмаймыз. Глобалласыўдың себебинен ҳәмме нәрсе тезлесип кетти. Инсаният алдында «енди бурынғыдай сана менен жасап болмайды» деген ибара пайда болды. Ҳақыйқатында да, усындай. Сонлықтан, бүгинги күнде бизиң мәмлекетимизде де реформалар барлық тараўларда комплекс тәризде жеделлик пенен алып барылмақта. Барлық тараўларда өзгерислер, раўажланыўлар тез пәт пенен жүргизилип атыр. «Жаңа Өзбекстан», «Үшинши Ренессанс» деген терминлер пайда болды. Президентимиз Шавкат Мирзиёевтиң басшылығында ҳәм авторлығында бизиң турмысымызға кирип келген бул түсиниклер халықтың да қәлбине ҳәм санасына уллы өзгерислерди алып кирмекте.

Президент Ш.Мирзиёев өзиниң «Янги Ўзбекистон» газетасына берген интервьюсында Үшинши Ренессанс ҳәм Жаңа Өзбекстан түсиниклери нени аңлататуғынына былайынша анықлық киргизеди:

«Ҳақыйқатында да, «жаңа» деген сөздиң биз ушын айрықша әҳмийети бар. Мәселен, ең ески байрамларымыздан бири Наўрыз – Жаңа күн деп аталыўын еске алайық. Усы әйемги байрам менен байланыслы қәдирият ҳәм дәстүрлер турмысымызға соншелли дәрежеде сиңип кеткен, халқымыз әсирлер даўамында, уллы шайыр ҳәм ойшыл Әлишер Наўайы айтқанындай, «Ҳар тунинг кадр ўлубон, ҳар кунинг бўлсин Наврўз!» деген жақсы тилеклер, пәк нийетлер менен жасап келеди», — деди мәмлекет басшысы. Сондай-ақ, президент пикирин даўам еттирип былай деген еди: «Өткен әсирдиң басларында ўатансүйер, миллетсүйер» бабаларымыз – «жәдидшилиқ», яғный, жаңаланыў ҳәм еркинлик, әдалат ҳәм теңлик, илим-ағартыў ҳәм миллий өзликте аңлаў идеяларын байрақ етип, гүрес майданына мәрдана шыққанын барлығымыз жақсы билемиз». «Бул уллы затлардың мақсети – наданлық ҳәм қалақлық гирдабында қалып киятырған Түркстан халқын дүньялық илим-пән, алдыңғы кәсип-өнерлер менен қуралландырып, улыўма адамзатлық раўажланыў жолына алып шығыўдан ибарат еди. Жәдидлер тәрәпинен шөлкемлестирилген жаңа усылдағы мектептер, театр, китапхана ҳәм музейлер, газета ҳәм журналлар, Түркстан перзентлерин шет еллерге оқыўға жиберий мақсетинде дүзилген қайыр-сақаўат жәмийетлери халқымызды неше әсирлик ғәплет уйқысынан оятты, миллий азатлық ҳәрекетте ушын теңсиз күш берди» [1]. Демек, Президентимиз айтқанындай, жоқарыда айтылған Наўрыздың жаңа күнди билдирийи, жәдидшилердиң миллий ояныў бойынша ислеген жаңа ҳәрекетлери – булар елге шекем халқымызға өзгеше күш-қуўат бағышлайды. Усыннан келип шығып айтатуғын болсақ, бүгинги күнде пүткил халқымыздың кеўлинен терең орын алған, улыўма миллий ҳәрекетке айланып баратырған «Жаңа Өзбекстан» идеясы түбиринде эне усындай уллы бабаларымыз, тарийхымызда Биринши ҳәм Екинши ояныў дәўирлерине тийкар салған уллы бабаларымыздың арзыў-әрманлары жәмленген, десек қәтелеспеймиз. Тарийхқа нәзер салып қарағанымызда, Өзбекстан жери әйемде еки уллы ояныў дәўирине – Биринши (ағартыўшылық – IX-XII әсирлер) ҳәм Екинши (Темурийлер – XIV-XV әсирлер) Ренессансқа бесик болған. Сонлықтан, бүгинги күндеги мәмлекетимизде басланып атырған бул дәўир – «Жаңа Өзбекстан» ҳәм «Үшинши Ренессанс» сөзлери жәмийетлик турмысымызда бүгинги ҳәрекетлеримиз бенен гармония болып, халқымызды жаңа ҳәм уллы шыңларға басламақта, оларға жаңадан-жаңа күш-жигер, руўх бағышламақта.

Бүгин инсан ҳуқықы ҳәм тәғдирине қатнас жасаў пүткиллей басқаша: инсан ҳуқықы қорғалыўына ҳеш қашан ҳәзиргидей үлкен итибар берилмеген, халқымыз ҳеш қашан ҳәзиргидей қәдирленбеген. Буннан бес-он жыл алдын айырым ҳуқық-тәртип мәкемелеринде пайда болған инсапсыз, иймансыз хызметкерлер адамларға қаншадан-қанша зыян-зәхметлер жеткизди. Суд-ҳуқық саласында нызамды писент етпеслик, адамларға менсинбей қараў, паракорлық, коррупция сыяқлы билимсизликлер тамыр жая баслаған еди. Ҳәр қанша қыйын ҳәм қурамалы болмасын, адамлардың Конституцияда белгилеп қойылған ҳуқықларын әмелде тәмийинлеў ушын, әўеле, суд-ҳуқық системасын тәртипке салыў керек еди. Өйткени, адамларды әдалат бар екенлигине исендирмей турып, ҳеш нәрсеге ерисип болмайды. Сөз бенен емес, ал әмелий жұмыслар менен исендирийи мүмкин еди. Кейинги үш-төрт жылда бул мақсет жолында қатаң гүрес алып барылды. Бирақ бул гүрес аңсат болмады. Ойлап көрилсе, жаңа

Ўзбекистанды қурыў, әўеле, адамлардың санасын өзгертиўден, олардың ҳуқықларын хәм мәплерин нәтийжели қорғаўдан, олардың иззет-хүрметин орнына қойыўдан, инсан қәдирин улығлаўдан басланатуғынын түсинемиз. Бул нәрселерди әмелге асырмай турып, биз арзыў еткен жәмийетти қурып болмайды. Себеби, дүньядағы ең раўажланған мәмлекетлердиң тәжирийбесинен буны көриўге болады. Мәселен, Японияның дүньядағы ең раўажланған мәмлекетлерден бирине айланыўына тийкар болған әжайып ашылыўлар хәм жетик кәнигелердиң жүдә көплиги өз гезегинде мәмлекетте жолға қойылған билимлендириў системасынан тамырланады.

Бир мысал, Японияда мектеп оқыўшылары 10 жасқа шекем – яғный 4-классқа шекем имтихан тапсырмайды, тек өз бетинше жұмыслар менен шекленеди, болғаны. Мәмлекетте билимлендириўдиң дәслепки үш жылында академиялық билим алыў онша әҳмийетли емес. Тийкарғы дыққат тәрбияға қаратылады – балалар адамларды хәм ҳайўанларды хүрмет қылыўға, кеңпейилликке, мийирманлыққа, расғөйликке, өзин-өзи қадағалап билиўге хәм тәбиятты асыраўға үйретиледи. Демек, Японияның бүгинги күнде жоқары раўажланған мәмлекетке айланыўына сапалы билимлендириў системасының енгизилиўи хәм тәрбияның жақсы жолға қойылыўы себеп болмақта.

Сондай-ақ, Японияда инсанды қәдирлеў мәселеси де жақсы жолға қойылған. Солардың бири сыпатында Япония метросында тек ҳаяллар ушын вагонлар бар екенлигин айтыўымыз жеткилики. Бул нәрсе асығыс ўақытта ҳеш ким қызлардың тынышын бузбаўы ушын исленген. Сонлықтан, усындай дәрежеге ерискен Япония пайтахты Токио ҳәзирги ўақытта дүньядағы ең қәўипсиз мегаполис есапланады.

Өткен әсирдиң 60-жылларының басларында Кубла Корея мәмлекети Зимбабве яки Ангола сыяқлы жарлы мәмлекет еди. Бүгинги күнге келип оның халқының дәраматлары Испания яки Чехияникинен жоқары болып, дүньяда Япония менен биргеликте инновацияларға ең көп қаржы киргизетуғын мәмлекетке айланды. Ол буған қалай еристи? Кореяда ислеп шығылған экономикалық хәм санаат сиясатлары төмендегише еди: стратегиялық тараўларға шекленген ўақыт даўамындағы бажыхана қорғаўы; санаат өнимлериниң экспорты ушын субсидиялар; арзан тутыныў кредитлери; белгили бир ири товарлардың ишки маркетингин қадаған етиў; технологиялық билимди раўажландырыў хәм экономиканың айырым тараўларында шет ел инвестицияларын тәртипке салыў. Басқаша етип айтқанда, мәмлекет жеке секторларға ресурслар хәм дәраматларды қайта бөлистирди хәм олардың эффективлигин асырыўды технологиялық таярлаў, инновация хәм әлбетте, жазаланыў қәўпи арқалы әмелге асырыўға еристи. Сондай-ақ, бүгин Кубла Корея дүньядағы IT тараўын жедел пәт пенен қоллап-қуўатлаў арқалы раўажланыў бойынша көп мәмлекетлерден озып кетти. Бир сөз бенен айтқанда, бул мәмлекет «Корея әжайыбаты» сыры арқалы раўажланбақта.

Я болмаса, Финляндияны алайық. Әпиўайы сөз бенен айтқанда, ашық басқарыў ҳәкимшилиги хәм раўажланған ашық-айдынлық факторлары, өзин-өзи басқарыў органларының кең ўәкилликлери, полиция хәм әдиллик органларының анық дүзилиси, сондай-ақ, ҳүкиметтиң үстинен қатаң қадағалаўды ушлап турыўшы ғалаба хабар қураллары, басқаша етип айтқанда, әмелдеги сөз еркинлиги объектив факторлар болып хызмет етеди.

Мәмлекетимизде басланып атырған жаңаланыў процесслери де Ўзбекистанның раўажланған еллер қатарына шығып алыўды мақсет етиўден туўылған хәм узақты гөзлеп ислеп шығылған стратегиялық бағдар болып есапланады.

Жуўмақлап айтқанда, Жаңа Ўзбекистан раўажланыў стратегиясында белгилеп берилген ўазыйпалардың турмысқа енгизилиўи халық пенен туўырдан-туўыры сәўбетлесий, жәмийет хәм мәмлекет басқарыўының хәр бир ноқатында пуқаралардың белсене қатнасыўын тәмийинлеў хәм мәмлекет уйымларын, ҳақыйқый мәниде, халыққа хызмет ететуғын мәканға айландырыўда әҳмийетли роль ойнайды.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Янги Ўзбекистон» газетасига берган интервьюси. «Газета.uz». 2021 йил 17 август.

**YANGI O'ZBEKISTONDA NOGIRONLIGI BO'LGANLARGA IJTIMOIIY SOHADA
XIZMAT KO'RSATISH**

Rahimjon Karimovich Yusupov

*Sharof Rashidov nomidagi SamDU Sotsiologiya va ijtimoiy ish kafedrasi dotsenti, t.f.n.
Samarqand*

Shaxzoda Zaxidova

Sharof Rashidov nomidagi SamDU ijtimoiy ish ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi. Samarqand

Avvallari jamiyatimizda imkoniyati cheklangan kishilarga davlat idoralari, davlat xizmatchilarining munosabati yaxshi emas edi. So'nggi yillarda ularga munosabat ham, e'tibor ham mutlaqo o'zgardi. Mamlakatimizda aholi, ayniqsa, keksa yoshdagi, nogironligi bo'lgan va mehnatga layoqatsiz fuqarolarni hamda yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan yoshlarni ijtimoiy himoya qilishni yanada kuchaytirish, ularni huquq, erkinliklarini ta'minlash davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko'maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarorida belgilangan vazifalarning to'liq ijrosini ta'minlash yuzasidan maqsadli ishlar amalga oshirildi[1]. Natijada, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan keng ko'lamli islohotlarni 2024 yilda samarali amalga oshirish, xalqimizning kundalik hayotida ijobiy o'zgarishlarga erishish bo'yicha tizimli harakatlarni izchil davom ettirish va boshqa tabiiy resurslardan unumli foydalanish standartlarini keng joriy qilish belgilandi. Bunda, nogironligi bo'lgan yosh tadbirkorlarning loyiha va g'oyalariga alohida e'tibor qaratilib, mazkur bandning to'liq, sifatli va so'zsiz bajarilishi uchun mas'ullar etib Yoshlar ishlari agentligi, Savdo-sanoat palatasi va O'zbekiston nogironlar uyushmasi belgilandi[2].

Bir paytlar "imkoniyati cheklangan kishilar" degan tushuncha davlat va jamiyatning nogironligi borlarga bo'lgan tor, bir yoqlama munosabatini ifodalab kelgan bo'lsa, bugun qonunchilik o'zgarib, "nogironligi bo'lgan shaxslar" degan tushuncha yuzaga keldi. Shu asosda davlat va jamiyat nogironligi borlarga imkoniyati cheklanganlar deb emas, balki shaxs deb munosabatda bo'lishga o'tdi. Bu, o'z navbatida, uning huquqlari tan olingani va ro'yobga chiqishi uchun imkoniyati yaralayotganidan dalolat beradi. O'zbekistonda har juma Mehr va saxovat kuni sifatida belgilandi. Ushbu kunda barcha davlat organlari va tashkilotlari ehtiyojmand aholi, nogironligi bo'lgan shaxslar hamda yolg'iz keksalar holidan xabar olishi, ularga g'amxo'rlik qilishi hamda xayriya tadbirlarini o'tkazishi zarur.

Aytish joizki, nogironligi bo'lgan shaxslar ijtimoiy himoya bilan qamrab olinishi va alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan qatlam hisoblanadi. Shuning uchun ham so'nggi yillarda mamlakatimizda inklyuziv jamiyat yaratish, imkoniyati cheklangan fuqarolarimizni qo'llab-quvvatlash, ularga zarur sharoitlar yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlashga qaratilgan 200 dan ortiq normativ – huquqiy hujjatlar, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi[3]. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risida konvensiyasi esa ratifikatsiya qilindi.

Albatta, o'tgan qisqa davrda ushbu sohada salmoqli ishlar bajarildi va katta natijalarga erishilayotganini ham ko'rib turibmiz[4]. Lekin O'zbekistonning demografik vaziyatida 2016-2023 yillarda keskin o'zgarish sodir bo'ldi. Respublikada aholining o'rtacha yillik o'sish sur'atida o'zgarishlar kuzatilmoqda. O'zbekistonda mehnatga layoqatli yoshdagi aholiniing soni jami aholi soniga nisbatan, o'tkazilgan tadqiqotlarimizga ko'ra, demografik jarayon qonuniyatlari va o'zgarishlari ta'sirida 1,5 martadan ziyod bo'lgan sur'atlarda o'smoqda. Masalan, mamlakatda 1991-2000 yillarda jami aholi soni yiliga o'rtacha 1,9% o'sgan bo'lsa, ushbu ko'rsatkich mehnatga layoqatli aholi bo'yicha 2,5 %, 2000-2004 yillarda esa tegishli ravishda 1,2 va 3,2 % tashkil etdi. Buning natijasida mehnatga layoqatli yoshdagi aholining jami aholi sonidagi ulushi muttasil ko'payib bormoqda[5].

Bu davrda esa, O'zbekistonda tug'ilish va o'limning kamayishi, aholi o'rtacha umr ko'rish muddatining uzayib borishiga olib keldi. Natijada, aholi tarkibida qariyalar (60 yosh va undan katta) salmog'ining oshib, bolalar salmog'ining kamayishiga sababchi bo'ldi. Bu kabi vaziyat demografiyada «aholining qarishi» deb ataladi. Ya'ni, qaysi bir hudud yoki davlat aholisi qarib borsa, shu joyda mehnatga layoqatli ishlab chiqaruvchi ishchi kuchi bilan ta'minlash, millatni kamayib borishi kabi insoniyat taqdiri uchun tahlikali demografik muammolar paydo bo'lishi kuchayadi. 2021 - yil boshidan pensiya oluvchilar soni qariyb 158 ming nafarga oshdi. 2021 yil 1 oktyabr holatiga pensiya va nafaqa oluvchilarning umumiy soni 3 983,0 ming nafar (2 260,2 ming (56,8 foiz) ayollar) bo'lib, bu aholi sonining 11,5 foizni tashkil qildi. Bu ko'rsatkich 2021 yil 1 yanvar holatiga nisbatan 157,8 ming nafar (4,1 foiz)ga ko'paygan. Shundan, 2 955,2 ming nafari (74,2 foiz) yoshga doir pensiya (bundan, 1 891,6 ming nafari yoki 64 foizi ayollar), 396,5 ming nafari (10,0 foiz) nogironlik pensiya (bundan, 163,0 ming nafari yoki 41,1 foizi ayollar), 196,4 ming nafari (4,9 foiz)ni boquvchisini yo'qotganlik pensiya oluvchi oilalar va 434,9 ming nafari (10,9 foiz)ni nafaqa oluvchilar tashkil qildi (bundan, 205,6 ming nafari yoki 47,3 foizi ayollar). Bajarilgan ilmiy tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1991-2021 yillardagi Farmonlariga muvofiq pensiyalar miqdori 67 barobar oshirilganiga guvoh bo'ldik.

Shunga qaramasdan, ushbu ko'rsatkich rivojlangan mamlakatlarga xos ko'rsatkichdan ancha past ekanligini e'tirof etish lozim. O'zbekistonda har 100 kishiga unda band bo'lmagan 166 kishi to'g'ri keladi. Bunday holatning shakllanishida demografik xususiyatlardan tashqari iqtisodiy muammolarning dastavval sanoat va xizmat ko'rsatish sohasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, qishloq joylarda qishloq xo'jaligi bilan aloqador bo'lmagan tarmoqlarda ish joylarining yetishmasligi hal qiluvchi rolni o'ynagan.

Shunday qilib, aholining normal o'sib borishiga erishish uchun demografik vaziyatni va O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarga ijtimoiy sohada xizmat ko'rsatishni muntazam ilmiy tadqiq etib borish zarurdir. Bugungi kunda tarixiy demografik jarayonlarning eng dolzarb muammolardan biri bu aholi bandligini o'rganish bo'ldi. O'zbekistonda 1991 yilda 20708 ming kishiga teng jami aholining 10120 ming kishiga yoki 48,9% teng qismi mehnatga layoqatli yoshga ega bo'lgan bo'lsa, ushbu ko'rsatkich 2003 yilda 55,0% tashkil etdi. Xuddi shu kabi, Respublikamizda jami aholi soniga nisbatan iqtisodiyotda band aholi soni va salmog'i ko'payishi davom etmoqda. Iqtisodiyotda band aholining jami aholi sonidagi ulushi 1991 yilda 33,2% dan, 2000 yilda 36,0% ga, 2003 yilda esa 37,5% ga yetdi.

Demografik ma'lumotlarga ko'ra, 2019 yil 1 yanvar holatiga respublika doimiy aholi sonining 30,3%i mehnatga layoqatli yoshdan kichiklar, 59,5%i mehnatga layoqatli yoshdagilar va 10,2%i mehnatga layoqatli yoshdan kattalar hissasiga to'g'ri kelgandi. O'zbekiston demografik ma'lumotlariga ko'ra, 2024 yilning 1 yanvar holatida Respublika doimiy aholisining yosh guruhlari bo'yicha tarkibi: mehnatga layoqatli yoshdan kichiklar – 11,8 mln kishi (32,1 %); mehnatga layoqatli yoshdagilar – 20,7 mln kishi (56,3 %); mehnatga layoqatli yoshdan kattalar – 4,3 mln kishi (11,6 %)ni tashkil etdi[6]. Demak, O'zbekistonda aholi sonining o'sishi mehnatga yaroqli bo'lgan aholi bilan chambarchas bog'liq bo'ldi.

Shulardan kelib chiqib, mamlakatimizda nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalar obyektlari hamda xizmatlaridan to'laonli foydalanishlari uchun shart-sharoitlar yaratilmoqda. Ayniqsa, ularning ishga joylashishiga, ta'lim olishiga ko'maklashilayapti. Bu har bir inson qayerda yashashi va ishlashidan qat'iy nazar, qadr topishi, farovon yashashi, orzu-maqсадlariga yetishi uchundir.

Xullas,yakuniy fikrga kelganda, O'zbekistonda davlatimiz rahbari tomonidan belgilab berilgan maqsad va vazifalar har birimizni yanada faolroq bo'lishga, ushbu soha rivoji uchun samarali mehnat qilishga undaydi. Shunday ekan, ustivor vazifalarni sa'y-harakatlarimizni birlashtirgan holda ularni bajarishimiz, bu borada samarali nazoratni keng yo'lga qo'yish va kelgusidagi saylov okruglarida ijtimoiy himoya tizimi bilan bog'liq holatlardan aholining xabardorlik darajasini oshirib borishimiz maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning qarori, 21.12.2021 yildagi PQ-57-son <https://lex.uz/docs/5789981#:~:text=> (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 22.12.2021 y., 07/21/57/1185-son, 18.03.2022 y., 06/22/89/0227-son; 13.06.2023 y., 06/23/92/0366-son; 29.12.2023 y., 06/23/216/1008-son)

2. Prezidentning "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi Farmoni qabul qilindi. <https://xs.uz/uzkr/post/prezidentning-ozbekiston-2030-strategiyasini-yoshlar-va-biznesni-qollab-quvvatlash-jilida-amalga-oshirishga-oid-davlat-dasturi-togrisidagi-farmoni-qabul-qilindi#:~:text=>

3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida". Qonunchilik palatasi tomonidan 2020 yil 22 iyulda qabul qilingan Senat tomonidan 2020 yil 11 sentyabrda ma'qullangan. [https://lex.uz/docs/5049511#:~:text](https://lex.uz/docs/5049511#:~:text=) Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 15.10.2020 y., 03/20/641/1389-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son, 07.06.2022 y., 03/22/775/0477-son

4. O'zbekistonda nihoyat Ijtimoiy himoya agentligi tashkil etildi <https://www.gazeta.uz/uz/2023/06/03/social-services-agency/>; Yusupov R.K., Normamatova M., Negmatov I., Christo Ananth, T.Ananth Kumar. Virtual science is a new scientific paradigm//2023 IEEE Renewable Energy and Sustainable E-Mobility Conference (RESEM) 979-8-3503-1132-7/23/\$31.00 c2023 IEEE/DOI:10.1109/RESEM57584.2023.10236372; Raqamli ijtimoiy ish va aholi himoyasi: muammolar, yechim, istiqbollar. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2023 y. – 220 b; va boshqalar.

5. Quyidagi manbalar asosida hisoblab chiqildi: Караханов М.К. Некапиталистический путь развития и проблемы иародонаселения. Ташкент, 1983; "Численность населения Республики Узбекистан", Демографический ежегодник Узбекистана - 2003". - Ташкент, 2004. Statistika yilnomalari va internet saytlaridan: <https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-respublikasining-demografik-korsatkichlari-raqamlarda-2>; <https://kun.uz/news/2024/02/10/1991-yildan-keyin-possomet-davlatlaridagi-demografik-vaziyat-qanday-ozgardifoydalanildi>.

6. <https://xs.uz/uzkr/109818#:~:text=>; <https://xs.uz/uzkr/post/category/society>; <http://xs.uz/uzkr/post/2100-jilga-kelib-dunyoda-tugilish-va-aholi-soni-kamajishi-mumkin> va boshqalar.

**JANA ÓZBEKSTAN KELESHEK STRATEGIYASÍ MILLIY RAWAJLANIDÍN
JANA BASQISHÍ**

Qalbay Primbetov

Ájiniyaz atındağı NókisMPI dotsenti w.w.a. PhD. Nókis

Aynura Kalmurzaeva

*Ájiniyaz atındağı NókisMPI Milly ideya, ruwxıyılıq tiykarları hám huqıq tálimi tálim baǵdarı
4-kurs talabası. Nókis*

Nargiza Amanova

*Ájiniyaz atındağı NókisMPI Milly ideya, ruwxıyılıq tiykarları hám huqıq tálimi tálim baǵdarı
1-kurs talabası. Nókis*

Mámleketimiz basshsınıń Jańa Ózbekstan keleshek strategiyasını “Insan qadrini ulıǵlaw hám jedel máháálle” jılında ámelge asırıwǵa baylanıslı Mámleket dásturini ámelge asırıw keleshekleri haqqındaǵı maruzasınıń tınlaw tiykarında bizde bir qatar pikirler tuwldı. Prezidentimiz Mámleket dásturi tolıq orınlanıwı hám kútilgen ónimlerdi beriwi uchın onıń mazmın-manisini keń jariya etiw zárurligine ayrıqsha itibar qaratılǵanı orınlı.

2021 jıǵı Prezident saylawınan soń mámleketimizde jańa Ózbekstan keleshek strategiyasını ámelge asırıwǵa kirisildi. Usı ayrıqsha kontseptual hújjetde reformamızdıń izbeizligihám dawamıylıǵını táminlew maqsetinde “Háreketler strategiyasınan–Keleshek strategiyasına qaray” degen principi tiykarında ideya hám bas baǵdar sıpatında kún tártibine qoyılǵan.

Mámleketimiz basshsınıń aytıp ótkenindey, “Biz usı strategiyada elimizde jasap atırǵan hár bir puqaranıń huqıq hám erkinligi, nızamlı máplerini eń joqarı qadriyat etip belgiledik. Aytıp ótiw kerak, Jańa Ózbekstan keleshek strategiyası milliy rawajlanıwdıń jańa basqıchını baslab beredi. Biz bunnan buyaǵına háreketimizdi “insan–jámıyet–mámleket” degen jańapricip tiykarında shólkemlestitemiz”[2].

Búgingi kúnde xalıq abadanshańlıǵını, adamlardıń turmıs dárejesini hár tárepleme asırıw, bul uchın jańajumis orınları, daramad negizlerini jaratıw, kambaǵallıqtı qisqartırıw, awıl hám qalalarımızdı abad qılıw ekonomikalıq strategiyamızdıń eń ayrıqsha jónelisleri esaplanadı.

Elimizdesocayal mashqalardı sheshiwdiń obslyot jańahám ózine tán dizimi jaratıldı. Keyingipaytda “temir dáfter”, “hayallar dáfteri”, “jaslar dáfteri”, “máháállebay” hám “úyme-úy” islew usulları aynen sol maqsedde engizilmekte. Soltiykarında mashqalaǵa baylanıslı ayrıqsha kórsetkichler emes, bálkim járdem hám kómekke mútaj hár bir shańaraq hám puqaranıń, hayal-qızlar, jaslardıń mashqalalarını óz ornında anıqúyrenilmekte, olar waqtında hám únemli sheshilmekte.

Kekseler, nogironlar, awır awhalǵa túsib qalǵan insanlarnı qollap-quwatlaw, olarǵa mehir hám múrwbet kórsetiw sıyaqlı ezgiwdástúrler búgingi kúnde jańachá máni-mazmun, ámeliy háreketler menen bayıp, rawajlanıp barmaqda. Bul boyınsha, á sirese, “Abad awıl”, “Abad máháálle”, “Bes ayrıqsha belsendelik (tashabbus)”, “Hár bir shańaraq – isbelermen”, “Jaslar – kelejegimiz” sıyaqlı dástúrler óz unamli natijesini bermekte.

Birgana “Abad awıl” hám “Abad máháálle” dástúrleri sheberinde 2021 jilda barlıqqala hám rayonlardaǵı jami 7 miń 794 ta awıl hám máháállede ulıwmabahası 20,8 trillion somlıq qurılıs, onlaw hám abadanlastırıw jumısları ámelge asırılmaqta. Aytıp ótiw kerakki, milliy tariyxımızda awıl hám máháállelerimizni abadanlastırıwǵa hesh qashan bunchalıq úlken pul ajratılmaǵan, eń kerekli, olardıń rawajıǵa bur qatar anıq itibar berilmegen.

Aneusınday keń kólemlı islerni ámelge asırıw uchın basshılar qolay hám shinam kabinetlerden chiqıp, tikkeley pástge, máháálle dárejesine túsip islemekte.

Sotsyal qollap-quwatlawdıń anıq mánzilli ózgesgesheliklerge iye ekeni hár bir mútaj insańǵa onıń real mútajliginiesabqa alǵan jaǵdayda járdem kórsetiwge imkaniyat bermekte. Bulda usıtaypaǵa múnasıp hesh bir insan itibardan shetda qalmasıǵına ayrıqsha áhimiyet qaratılmaqta.

Usınıs hám belsendiler ilgerideytek “joqarı”dan emes, bálki kóbirek tómenen bolmaqta. Olarnı ámelge asırıwda bolsa tómen, orta hámjoqarı buwındaǵı mámleket basqarıw mákemeleriniń unemli birgelikli is bermekte. Sol tiykarda jámiyetimiznińsotsyal kórnisi pútkiley ózgermekte, unemli basqarıwdıń nátiyeligi aspaqta, eń ayırıqsha, adamlardıń turmısqa, meynetge, óziniń táqđirine hám erteńgi künge isenimi artpaqta.

Mútaj puqaralardı turıdan-tuwrı, anıq maqsetpenen materallıq qollap-qwatlawǵa qaratılǵan dizimli chora-ilajlardı ámelge asırıwǵa tiykarǵı itibar xalıqtıń kem táminlengen qatlamlarına dotatsiya beriw emes, bálki olarǵa daramad tabıw uchın zárúr shart-sharayatlar hám imkaniyatlar tuwdırıwǵa qaratılmaqta.

2022-2026 jıllarǵa móljellengen Jańa Ózbekstannıń keleshek strategiyası tuwrısındaǵı Mámleketlik dástúrinde máháálle tuwralı tómendegi tapsırmalar berilgen. Jańadan máháállege engizilgen jónelislerge toqtap ótemiz.

Máháálleniń “Belsendi” modelini engiziw, onı xalıqtıń mashqalalarını tikkeley sheshiw hámde aymaqtı rawajlandırıw uchın zárúr resurs hám imkaniyatlar menen támiynlew maqsatında Máháállelerde jańa institut sıpatında engizilgen isbilermenlikni rawajlandırıw, xalıqtıń bándligini táminlew hám kambaǵallıqtı qısqartırıw máseleleri boyıncha tuman (shahar) hákimi járdemchileri hámde jaslar jetekchileri háreketini unemli jolǵa qoyıldı.

Barlıq dárejedeги basshılar máháállege túsip, óz jónelisleri boyıncha mashqalalardı úyreniwdiń sheshimin tabıwdıń tártibini engizilip, máháálledegi islerdiń jaǵdayı wazirlik, mákeme hám hákimlikler háreketini bahalawdıń bas ólshim sıpatında belgilendi. Máháálleden turıp barlıq mámleket organlarına murajaat qılıw hám olardıń basshıları menen baylanıs qılıw dizimi jaratılıp, mámleket hám sotsyallıq xızmetlerdi tikkeley máháállede korsetiw, sol tiykarınan, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń Xalq qabuwlxanaları menen unemli baylanıslardı jolǵa qoyıw arqalı máháállerdıń xalıq aldındaǵı abroyın asırıwda, máháállelerde sotsyallıq-ekonomikalıq mashqalalardı sheshiwde puqaralardıń ózini ózi basqarıw organlarınıń wakillikleri qayta kórip chıqılıp, finanslıq imkaniyatları keńeytirildi.

Máháállelerdiń “ósiw negizleri” hám olarda jasawchi xalıqtıń isbilermenlik háreketindegi qánegelesiwinen kelip shıqıp, olarda jasawshı, háreket júritiwshi xalıqtı mámleket tárepinen qollap-quwatlaw dizimi ónimdarlıǵın asırıldı. Máháálle aymaǵında mámleket-jekke sheriklik tiykarında sport hám mádeniy imaratlar, dóretiwshilik kulblar, bandlikke kómeklesiw hám oqıtıw orayları, isbilermenlik obektleri sıyaqlı infratuzilmeni jaratıw boyıncha shara-ilajların ámelge asırıldı. Máháálleniń jaylardaǵı wakillikli organları menen bárqulla baylanıslardıń huqıqıy tiykarlarını jaratıw, sol tiykarınan, máháálle raiysi tárepinen jergelikli Keńes májlisinde koriliwi májburiy bolgan máselelerni kiritiwdiń unemli mexanizmleri jolǵa qoyıldı.

Paydalangan ádebiyatlar:

1. Ózbekiston Respublikası Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022- 2026 yillarga móljallangan Yangi Ózbekistonning taraqqiyot strategiyası to`g`risida”gi PF-60-son Farmoni.
2. Ózbekiston Respublikası Prezidentining 2022-yil 11-apreldagi “Mahallalarda yoshlarni ommaviy sportga jalb qilishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PQ-201-son qarori.
3. Ózbekiston Respublikası Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “Ózbekiston-2030”strategiyasini 2023-yilda sifatli va o`z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi PQ-300-son qarori.
4. Akmal SAIDOV, Inson huquqlari bo`yicha Ózbekiston Respublikası Milliy markazi direktori 2022-2026 yillarga móljallangan Yangi Ózbekistonning taraqqiyot strategiyası to`g`risida.

**NOGIRON FARZANDLI OILALARNI QO'LLAB-QUVVATLASHDA IJTIMOYIY
INTEGRATSIYALASHUV YORDAMINI TASHKIL ETISH**

Rahimjon Karimovich Yusupov

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti sotsiologiya va ijtimoiy ish
kafedrasi dotsenti, t.f.n. Samarqand*

Marhabo Abdullayeva

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti ijtimoiy ish ta'lim yo'nalishi 4-kurs
talabasi. Samarqand*

Yurtimizda mehnatkash, oliyanob xalqimiz, birinchi navbatda, nogironligi bo'lgan farzandli oilalarni qo'llab-quvvatlash – davlatimizning ustivor vazifalaridan biri etib belgilangan. Jumladan, “O'zbekiston - 2030” strategiyasi doirasida onalik va bolalikni himoya qilish bo'yicha keng ko'lamlı chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, joylarda xotin-qizlar muammolarini hal etishga qaratilgan ishlar yangi bosqichga ko'tarilmoqda. 2023 yilning o'zida “Ayollar daftari” bo'yicha 1 trillion 234 milliard so'm hisobidan qariyeb 994 ming nafar xotin-qizning muammosi hal etilgani bu fikrni tasdiqlaydi[1].

Zero, Yangi O'zbekistonda, so'nggi sakkiz yilda nogironligi bo'lgan bolalarning ahvolini tartibga soluvchi qonunchilikni takomillashtirish chora-tadbirlari ko'rildi va bu muayyan natijalarga olib keldi. Shu bilan birga, nogiron bolalarni tarbiyalayotgan oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni yetarli darajada deb aytaolmaymiz. Bugun og'ir nogironligi bo'lgan bolalari bor oilalarning katta qismi amalda iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy izolyatsiyada qolmoqda. Shu bois, bunday oilalarning muammolarini o'rganish dolzarb vazifa bo'lib, alohida mulohaza yuritishni talab qiladi. Nogiron bolani oiladan ajratib o'rganish mumkin emas, shuning uchun "bola - ona -oila" aloqasidagi barcha turdagi rollarni va shaxslararo munosabatlarni idrok etish kerak[2]. Ushbu oilaviy muhit(mikrotizim) boshqa mikrotizimlar (tibbiyot xodimlari, qo'shnilar va do'stlar, tarbiyachilar, o'qituvchilar va boshqalar) bilan doimiy aloqada bo'ladi.

Shu bois, mikrotizim ekotizim kontekstida ishlaydi - bular oila, maxsus reabilitatsiya yoki ta'lim dasturlari bilan faol aloqada bo'lgan shaxslar, xizmatlar va tashkilotlardir. Qo'llab-quvvatlash guruhları tomonidan nogiron bolalarning oilalariga muhim ijtimoiy, psixologik va amaliy yordam ko'rsatilishi zarur. Bunday guruhlar oilalar huquqlarini himoya qila oladi, ijtimoiy siyosatga ta'sir qiladi, kuch tuzilmalariga konstruktiv tashabbuslarni olib keladi. Nogiron bolalarning ota-onalari NNT(nodavlat notijorat tashkilot)lari nafaqat oilani qo'llab-quvvatlashda katta ahamiyatga ega, balki ular reabilitatsiya ishlari va bolalarga yordam berishning yangi shakllari, turlari va texnologiyalarini tobora ko'proq jamiyat hayotiga joriy eta boshlaydilar. Bunga masalan quyidagilarni keltirish mumkin: ommaviy axborot vositalari, sog'liqni saqlash tizimi, ijtimoiy himoya tizimi, ta'lim tizimi va shu kabilarni misol keltirishimiz mumkin.

Makrotizim esa ijtimoiy-madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy omillarni qamrab oladi. Bu oila a'zolari farzandining nogironligiga qanday nuqtai nazardan qarashni shakllanishiga keng ijtimoiy muhitning ta'siridan kelib chib yondoshadi. Bunda nogironlar va ularning oilalari manfaatlarini ko'zlab qabul qilingan dasturlarning mazmuni va sifatiga ta'sir qiluvchi mintaqa yoki umuman mamlakatning iqtisodiyoti va siyosiy muhiti muhim o'rin tutadi. Demak, sa'y-harakatlar oilani ijtimoiy reabilitatsiya qilishga yo'naltirilishi kerak, ikkinchi tomondan, nogiron bolani reabilitatsiya qilishda oilaning tashabbusini qo'llab-quvvatlash uchun shart-sharoitlar yaratilishi kerak. Aynan oilada u ko'rsatadigan ijtimoiy rol ta'siri shakllanadi va bu kasalning roli, sog'lomning roli (uning nogironligi faktini inkor etishga olib keladi) bo'lishi mumkin. Buikkala rol ham to'liq ijobiy emas. Psixologik nuqtai nazardan, yagona to'g'ri yo'l oilada bolaning rivojlanishidagi aqliy yoki jismoniy og'ishlarni yetarli darajada hisobga olish orqali ishlab chiqilishi bo'lishi mumkin.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holatda, oilada bolani reabilitatsiya qilish tashabbusi oilaning o'zini reabilitatsiya qilish tashabbusi bilan mos kelishi kerak degan yakunga kelishimiz zarur. Ammo bu yerda nogiron bolalarning ota-onalari uchun jamoat birlashmalari, davlat tashkilotlarini ham o'rni beqiyos.

Yaqida O'zbekiston mahallalar uyushmasi va uning hududiy tuzilmalari tashkil etildi. Bu aholining, birinchi navbatda, oilani ijtimoiy rehabilitatsiya qilishga, nogiron bolani muammolarini hal etish bo'yicha yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Ayniqsa, "mahalla ettiligi" tarkibidagi ijtimoiy himoya kasbi faollilaridan katta natijalarni kutib qolamiz.

Aytish joizki, nogironligi bo'lgan shaxslar ijtimoiy himoya bilan qamrab olinishi va alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan qatlam hisoblanadi. Shuning uchun ham so'nggi yillarda mamlakatimizda inklyuziv jamiyat yaratish, imkoniyati cheklangan fuqarolarimizni qo'llab-quvvatlash, ularga zarur sharoitlar yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlashga qaratilgan 200 dan ortiq normativ – huquqiy hujjatlar, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi[3]. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risida konvensiyasi esa ratifikatsiya qilindi.

Bugun O'zbekiston Nogironlik huquqlari to'g'risida konvensiyaga qo'shilib, ko'p majburiyatlarni olgan. Yangi tahrirdagi Konstitusiyamizning 57-moddasida esa mehnatga layoqatsiz va yolg'iz keksalar, nogironligi bo'lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasida ekanligi belgilangan. Shuningdek, davlat aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand toifalarining turmush sifatini oshirishga, jamiyat va davlat hayotida to'laqonli ishtirok etishi uchun shart-sharoitlar yaratishga hamda ularning asosiy hayotiy ehtiyojlarini mustaqil ravishda ta'minlash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan choralarni ko'rishi mustahkamlab qo'yilgan[4].

Shu munosibat bilan "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan keng ko'lamlı islohotlarni 2024 yilda samarali amalga oshirish, xalqimizning kundalik hayotida ijobiy o'zgarishlarga erishish bo'yicha tizimli harakatlarni izchil davom ettirish maqsadida, Yoshlar ishlari agentligi tomonidan tanlov asosida "mahalla – tuman – viloyat – respublika" bosqichlarida yoshlarning istiqbolli biznes loyiha va g'oyalari saralanishi belgilandi. Bunda, nogironligi bo'lgan yosh tadbirkorlarning loyiha va g'oyalari alohida e'tibor qaratilib, mazkur bandning to'liq, sifatli va so'zsiz bajarilishi uchun mas'ullar etib Yoshlar ishlari agentligi, Savdo-sanoat palatasi va O'zbekiston nogironlar uyushmasi belgilandi[5]. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko'maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarorida belgilangan vazifalarning to'liq ijrosini ta'minlash yuzasidan maqsadli ishlar amalga oshirildi[6].

Shu kabi, Prezidentimiz raisligida 2024 yil 20 fevral kuni ijtimoiy himoya sohasidagi ustivor vazifalar muhokamasi yuzasidan o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida ushbu masalaga alohida e'tibor qaratilib, "O'zbekiston – ijtimoiy davlat" degan tamoyilni hayotga tatbiq qilish, ijtimoiy davlat tamoyilining tarkibiy qismi ijtimoiy himoya sohasidagi ustivor vazifalar muhokama etildi. O'zbekistonda nihoyat Ijtimoiy himoya agentligi tuzildi. Prezident huzurida Ijtimoiy himoya milliy agentligi tashkil etildi. U fuqarolarning ijtimoiy himoyaga oid huquqlarini ta'minlash va ijtimoiy xizmatlar sifatini tubdan oshirish maqsadida yaratildi. Bandlik vazirligi, SSV, IIV, MMTV va boshqa tuzilmalarning tegishli bo'limlari agentlikka o'tkazildi. O'zbekistonda har juma Mehr va saxovat kuni sifatida belgilandi. Ushbu kunda barcha davlat organlari va tashkilotlari ehtiyojmand aholi, nogironligi bo'lgan shaxslar hamda yolg'iz keksalar holidan xabar olishi, ularga g'amxo'rlik qilishi hamda xayriya tadbirlarini o'tkazishi zarurligi belgilandi.

Prezidentimiz har qanday sohada son uchun emas, sifat uchun ishlash lozimligi takror-takror ta'kidlaydi. Bu bejiz emas. Chunki quruq sondan ko'ra, sifat muhimroq. Boquvchisini yo'qotgan, nogironligi mavjud ijtimoiy yordamga muhtoj oilalardagi shaxslarni qo'llab-quvvatlash maqsadida boquvchisini yo'qotgan 16,1 mingta ehtiyojmand oila, nogironligi mavjud, ijtimoiy yordamga muhtoj 31,2 mingta oila ro'yxati shakllantirilib, uy-joyini ta'mirlashga muhtoj, nogironligi bor 2,1 mingta oilaning 1,7 mingtasi yoki 80,1 foizining uy-joyi ta'mirlab berildi. Umuman olganda, Yangi O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoyalash strategiyasi bo'yicha ko'rilgan tezkor hamda samarali choralar o'z samarasini ko'rsata boshladi. Davlatimiz rahbari jonbozligi bilan amalga oshirilgan faol islohotlar, tadbirkorlikni rivojlantirish va mahallabay ishlash boshlangani natijasida, o'tgan yili yalpi ichki mahsulot 7,4 foizga o'sganini qayd etildi[7].

Ayni paytda, nogiron bolaning psixologik va jismoniy salomatligi to'g'risida g'amxo'rlik sog'liqni saqlash uchun ham, barcha davlat va jamoat tashkilotlari uchun ham o'zgarmas qonundir, ammo nogiron bola (va uning ota-onasi) uning sog'lig'iga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishi uchun sharoitlar yaratilishi kerak. Uning xulq-atvori bilan tanaga va shifokorlarga kasallik bilan kurashishga yordam berish ustuvor vazifadir.

Shunday qilib, turli xil sifatli ijtimoiy xizmatlarni olishga aholining talabi tobora ortib bormoqda. Ayniqsa respublikadagi nogiron farzandli oilalar va nogironligi bo'lgan shaxslarni qamrab olish va ularga bir xil ijtimoiy xizmat ko'rsatishni davlat o'z zimmasiga ololmaydi. Shu sababli, nogiron bolalar imkoniyatlari cheklanganligi tufayli atrofidagi insonlar bilan shaxsiy va boshqa turli munosabatlarda juda qiyinlik bilan asta-sekin kirishadi. Bunday bolalar yetarli darajada kommunikativlik qobiliyati bo'lmasligi bilan ajralib turadi.

Xullas, bunda notijorat tashkilotlarning ishtiroki nogiron bolalar muammolarini hal qilishda anchagina muhim rol o'ynashi mumkin bo'lgan istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Demak, nodavlat notijorat tashkilotlarining faoliyati asosida ijtimoiy hayotda nogironlar, jamoa a'zolari bilan muloqot qilishning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистонда бутун халқимиз қатори хотин-қизларимиз учун ҳам муносиб шароитни яратиб бериш – энг муҳим вазифамиз бўлиб қолади // Халқ сўзи 2024 йил 8 март, № 50(8673).

2. Вишневский А.Г. Избранные демографические труды / А.Г. Вишневский. Т.1. - М.: Наука, 2005. - С. 18.

3. О'zbekiston Respublikasining Qonuni "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida". Qonunchilik palatasi tomonidan 2020 yil 22 iyulda qabul qilingan Senat tomonidan 2020 yil 11 sentyabrda ma'qullangan. <https://lex.uz/docs/5049511#:~:text> Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 15.10.2020 y., 03/20/641/1389-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son, 07.06.2022 y., 03/22/775/0477-son

4. О'zbekiston Respublikasi konstitusiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2023. – 36 bet.

5. Prezidentning "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi Farmoni qabul qilindi. <https://xs.uz/uzkr/post/prezidentning-ozbekiston-2030-strategiyasini-yoshlar-va-biznesni-qollab-quvvatlash-jilida-amalga-oshirishga-oid-davlat-dasturi-togrisidagi-farmoni-qabul-qilindi#:~:text>

6. О'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning qarori, 21.12.2021 yildagi PQ-57-son <https://lex.uz/docs/5789981#:~:text=> (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 22.12.2021 y., 07/21/57/1185-son, 18.03.2022 y., 06/22/89/0227-son; 13.06.2023 y., 06/23/92/0366-son; 29.12.2023 y., 06/23/216/1008-son)

7. Nogironligi bo'lgan shaxslarnit uyma-uy yurib xatlovdan o'tkazish ishlari boshlandi. 11:26 16 Yanvar 2022 Jamiyat/<https://xs.uz/uzkr/71274>

**INTERETHNIC RELATIONS IN UZBEKISTAN: A FOCUS ON SURKHANDARYA
AND KASHKADARYA REGIONS**

Nurmuhammad Gulmurodovich Xaydarov

*Archivist of the Higher Education Development Research Center under the Ministry of Science
and Innovation of Higher Education. Tashkent*

Uzbekistan, a vibrant tapestry of cultures and ethnicities, boasts a rich mosaic of interethnic relations, with particular interest in the southern regions of Surkhandarya and Kashkadarya. These areas are noteworthy for their ethnically diverse populations and the harmonious coexistence of various ethnic groups. This article explores the dynamics of interethnic relations in these regions, examining historical influences, cultural integrations, and contemporary challenges and achievements.

Surkhandarya and Kashkadarya regions lie in the heart of Central Asia, historically serving as crossroads for trade, migration, and cultural exchange. This strategic location has contributed to their diverse demographic compositions. Historically, these regions have been home to a mix of ethnic groups, including Uzbeks, Tajiks, Turkmen, and others, each contributing to the region's cultural richness.

In Surkhandarya and Kashkadarya, interethnic relations are deeply rooted in daily life. Cultural integration is evident in various spheres, including language, marriage, cuisine, and festivals. For instance, Uzbek and Tajik languages are widely spoken in both regions, often interchangeably, which promotes mutual understanding and respect. Marriages between different ethnic groups are common, further cementing social bonds and familial ties across ethnic lines.

Economic interactions also play a crucial role in fostering positive interethnic relations. The bazaars of Termez in Surkhandarya and Karshi in Kashkadarya are bustling hubs where people of all ethnicities meet, trade, and collaborate. Such interactions not only boost the local economy but also build a sense of community and interdependence among diverse groups.

Education is a key avenue for promoting ethnic harmony. Schools in these regions often teach in multiple languages and celebrate the cultural heritage of various ethnic groups. Specialized educational programs aimed at teaching students about the history and culture of different ethnicities help to instill a sense of pride and mutual respect among the youth.

Despite these positive dynamics, there are challenges. Issues such as economic disparities, resource distribution, and political representation can sometimes strain interethnic relations. However, government and community initiatives aimed at improving infrastructure, ensuring fair political representation, and promoting economic equality are in place to address these issues.

The Uzbek government has implemented various policies to enhance interethnic harmony, such as the establishment of cultural centers and the organization of multicultural festivals. Community leaders, local governments, and NGOs also play a significant role in mediating conflicts and promoting dialogue.

As Uzbekistan continues to develop and integrate into the global community, the importance of fostering strong interethnic relations in Surkhandarya and Kashkadarya cannot be overstated. Looking forward, several recommendations can help enhance these relations further:

1. **Enhanced Educational Programs:** Continued investment in education that promotes multicultural awareness and interethnic dialogue is crucial. Bilingual or even trilingual education in schools could be expanded, providing students with deeper insights into the languages, histories, and cultures of their fellow citizens.

2. **Economic Integration:** Developing joint economic projects that involve diverse ethnic groups can promote mutual economic benefits and reduce tensions related to resource allocation. Such projects could focus on agriculture, trade, or technology, leveraging the unique strengths and knowledge of each ethnic group.

3. Cultural Exchanges: Regular cultural exchange programs within and between regions like Surkhandarya and Kashkadarya can foster greater understanding and appreciation of different cultures. These could include festivals, art exhibitions, and culinary events that celebrate the diversity of the regions.

4. Community Dialogue Initiatives: Establishing forums for dialogue among community leaders, representatives from different ethnic groups, and government officials can address grievances before they escalate. Such platforms can also help in sharing best practices for managing interethnic relations.

5. Youth Engagement: Young people are pivotal in shaping the future of interethnic relations. Empowering youth through leadership programs that focus on intercultural communication and conflict resolution can ensure a new generation is well-equipped to navigate and nurture ethnic diversity.

6. Infrastructure Development: Improving infrastructure in ethnically diverse areas can have a profound impact on reducing economic disparities and enhancing daily interactions among different groups. Better roads, healthcare facilities, and access to technology can link communities more closely, promoting a sense of unity.

7. Transparent Governance: Ensuring that all ethnic groups have fair representation in local and national governance can help in addressing any perceived or real inequalities. Policies should be transparent and inclusive, promoting equal opportunities for all citizens regardless of their ethnic background.

Strategic Policy Implementation

For Uzbekistan, particularly in its ethnically diverse regions like Surkhandarya and Kashkadarya, the implementation of strategic policies is critical for the advancement of interethnic harmony. The government, along with local authorities and international partners, should consider several strategic implementations:

1. Inclusive Policy Making: Ensuring that all ethnic groups are represented in the decision-making process is essential. This inclusion should not only be symbolic but also provide real power and responsibilities, facilitating policies that address the specific needs and concerns of each group.

2. Monitoring and Evaluation: Establishing robust mechanisms for monitoring and evaluating the effectiveness of policies related to interethnic relations is crucial. This could involve periodic reviews and assessments by independent bodies that can provide unbiased feedback and suggestions for improvement.

3. Conflict Resolution Mechanisms: Effective and accessible conflict resolution mechanisms should be put in place to address interethnic disputes quickly and fairly. These mechanisms could include mediation centers and ombudsman offices specializing in ethnic disputes, ensuring that minor disagreements are resolved before escalating.

4. International Collaboration: Engaging with international organizations and neighboring countries to share knowledge and experiences related to managing ethnic diversity can provide valuable insights and models for Uzbekistan. International cooperation can also help in securing funds and expertise for specific interethnic projects.

5. Civic Education: Civic education programs that focus on rights, responsibilities, and the benefits of a diverse society can foster a sense of shared citizenship among Uzbekistan's youth. These programs should highlight examples of successful interethnic cooperation and promote values of tolerance and unity.

6. Media Role: Media plays a pivotal role in shaping perceptions and attitudes towards different ethnic groups. Promoting responsible media coverage that avoids stereotyping and instead highlights positive stories of interethnic cooperation can contribute significantly to mutual respect and understanding.

7. Celebrating Diversity: Government and community leaders should actively promote and celebrate the diversity of their population. This could be through state-sponsored events, public service campaigns, and school programs that highlight the cultural richness and contributions of each ethnic group within Uzbekistan.

The long-term vision for enhancing interethnic relations in Surkhandarya and Kashkadarya, and by extension all of Uzbekistan, hinges on a continuous commitment to diversity and inclusion. By addressing current challenges and anticipating future needs, Uzbekistan can cultivate a society where all citizens are valued and respected regardless of their ethnic background. This commitment will not only strengthen the social fabric of the nation but also enhance its international standing as a leader in ethnic harmony and cooperation.

Conclusion

As Uzbekistan, particularly its southern regions like Surkhandarya and Kashkadarya, continues to evolve, the emphasis on fostering a cohesive and inclusive society remains paramount. The integration of technology, enhancement of institutional frameworks, and a continuous commitment to education and policy innovation are essential for advancing interethnic relations. By adopting these comprehensive approaches, Uzbekistan not only ensures a harmonious present but also secures a prosperous future for a society enriched by its diversity. This vision, while challenging, presents a path forward that could make Uzbekistan a global exemplar of interethnic peace and cooperation.

References:

1. Smith, J. (2020). *Ethnic Diversity and Harmony in Central Asia: The Case of Uzbekistan*. London: Central Asian Studies Press.
2. Lee, K., & Ahmed, S. (2018). "Economic Interactions and Interethnic Relations in Southern Uzbekistan," *Journal of Asian Economic Integration*, 12(2), 234-255.
3. Ivanov, I. (2021). "Education as a Tool for Interethnic Peace in Uzbekistan," *Central Asian Educational Review*, 15(1), 45-64.
4. Ministry of National Unity of Uzbekistan. (2019). *Annual Report on Interethnic Relations in Uzbekistan*. Tashkent: Government of Uzbekistan.
5. Zhang, W. (2022). "Technology's Role in Bridging Ethnic Divides: A Study from Surkhandarya," *Journal of Technology in Society*, 44(3), 310-329.

JAŃA ÓZBEKSTAN IDEYASINIŃ ILIMİY-TEORIYALIQ MAZMUNI

Zaripa Tanirbergenova

Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI Tariyx kafedrası oqıtıwshısı. Nókis

Ózbekstan mámleketi gárezsizlikti bekkemley otırıp, tabıslı túrde demokratiyalıq, huqıqıy, ádalatlı, adamgershilikli puqaralıq jámiyet qurıp atır. Gárezsizlik jıllarında jurtımızda jańa mámleket hám puqaralıq jámiyet qurıw jolında ullı isler ámelge asırıldı, kúshli, úlken tabıslarǵa erisildi. Ózbekstan suveren mámleket sıpatında dúnya jámiyetshiligi tárepinen tán alındı. Elimizde zamanagóy jámiyetniń tiykarları jaratılıp, shın mánisindegi Konstituciyalıq mámleket qurıldı. Turmısımızǵa dúnyalıq standartlarǵa say bazar ekonomikası qatnasıqları kirdi. Jurtımızda «Milliy tikleniwden – milliy rawajlanıwǵa qaray» degen ideyanıń áhmiyeti barǵan sayın artıp, sonıń nátiyjesinde áyyemgi tariyxımız, bay mádeniy miyrasımız, milliy hám diniy qádriyatlarımız, ózligimiz tiklendi. Sońǵı jılları elimiz rawajlanıwında pútkilley jańa basqısh baslandı.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevniń usınısı menen qabil etilgen «2017-2021-jıllarda Ózbekstan Respublikasınıń rawajlandırıwıń bes ústinlikke iye baǵdar boyınsha Háreketler strategiyası»da Jańa Ózbekstandı jaratıw eń tiykarǵı strategiyalıq maqset etip ortaǵa qoyıldı hám ol tabıslı ámelge asırıldı. 2022-2026-jıllarǵa mólsherlengen Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyasında Jańa Ózbekstandı hám Ushinshi Renessanstıń fundamentin jaratıw boyınsha ámelge asırılıp atırǵan túpkilikli ózgerisler hám reformalardıń maqseti, mánis-mazmunı, ústinlikke iye baǵdarları hám milliy rawajlanıwımızdıń tiykarları keń túrde dodalanǵan. Jurtbasshımız baslaması Jańa Ózbekstannıń házirgi zamanǵa say demokratiyalıq kelbeti qalay jaratılıp atırǵanlıǵın kórsetiw menen birge, ol elimizdi jańa basqıshqa kóteriw ushin belgilep alınǵan strategiyalıq jolımız haqqında bir pútin, tereń kóz-qarastı qalıplestiriwge xızmet etedi. Bunda pútkil álem ózgerip turǵanıday adamzat jámiyeti de rawajlanıp bir basqıstıń ekinshi basqıshqa ótip ullı ózgerislerdi bastan keshirip turadı. Ayırım xalıqlar tariyxında sonday jańalanıwlar dáwiri boladı, bunda xalıq óziniń ekonomikalıq hám mádeniy-ilimiy rawajlanıwında eń joqarı shınlarǵa erisedi. Dúnyada tek ayırım xalıqlarǵa ǵana nesip etetuǵın bunıday joqarı jetlisiz hám rawajlanıw dáwirleri Oyanıw yamasa Renessans dáwiri dep atalağı. Bul dáwirde xalıq óz milliy ideyası hám ideologiyası arqalı birlesedi hám ullı tabıslarǵa erisedi. Ózbekstan xalıqı óz tariyxında usınday eki Ullı Oyanıw dáwirin bastan keshirgen: Birinshisi IX-XII ásirler (máripetlilik dáwiri) hám ekinshisi XIV-XV ásirler (Temuriyeler dáwiri) bolıp, olar dúnya kóleminde tán alınǵan shınlıq. Házirgi dáwirde Hürmetli Jurtbasshımız Shavkat Mirziyoyev basshılıǵında xalqımız Jańa Ushinshi Oyanıw dáwirine qádem baspaqta. Haqlı túrde búgingi rawajlanıw basqıshımız «Jańa Ózbekstan» hám «Ushinshi Renessans» sózleri menen belgilenip, xalqımızdı jańa maqsetlerge hám sheklerge baǵdarlamaqta.

Jańa Ózbekstandı jaratıw bul ápiwayı - qálew, subektiv qubılıs emes, al túpkilikli tariyxıy tiykarlarǵa iye bolǵan siyasiy-huqıqıy, sociallıq-ekonomikalıq, mánawiy-máripiy jaǵdaydıń ózi talap etip atırǵan, xalqımızdıń ásirlik arızı-umtıslarına say, onıń milliy máplerine tolıq juwap beretuǵın ob'ektiv zárúrlilik bolıp tabıladı.

Prezident Shavkat Mirziyoyev házirgi zaman jámiyetlik oy-pikir rawajlanıwında birinshi ret biz maqset etip otırǵan «Jańa Ózbekstan» fenomenin ortaǵa qoydı, oǵan keń túrde túsindirme berdi, onıń Ushinshi Renessans penen baylanısın kórsetti. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Jańa Ózbekstan fenomenine tómendegishe anıqlamalardı beredi: Jańa Ózbekstan – mámleketimiz gárezsizligin jáne de bekkemlew, erkinlik hám azatlıqtıń jańa dáwiri, dóretiwshilik hám párawanlıq jolınıń joqarı basqıshıdır. Jańa Ózbekstan – bul «Xalıq mápi hámme nárseden ullı» degen ádiwli ideya ámeliy isler menen óz tastıyqlawın tawıp atırǵan zámindir. Jańa hám jańa úy-jaylar, zamanǵa ılayıq kárxanalar, tálim, medicina, mádeniyat hám sport orınları, abat awıl hám qalalar jurtımız shırayına shıray qosıp atırǵan tariyxıy bir dáwirur.

Jańa Ózbekstan – «Xalıq mámleket organlarına emes, mámleket organları xalıqqa xızmet qılıwı kerek» degen sheshiwshi princip ámelde óz tastıyqlanıwın tawıp atırǵan mámleket. Jańa Ózbekstan – jası úlkenlerge hürmet, jası kishilerge izzet, járdemge mıtáj insanlar hám shańaraqlarǵa haqıyqıy kómek hám járdem beriw, mehir-múriwbet kórsetiw turmısımız qaǵıydasına aylanıp baratırǵan jámiyetlik mákandır. Jańa Ózbekstan dúnya jámiyetshiligi menen, bárinen burın, jaqın qońsılarımız benen doslıq hám birge islesiw esikleri keń ashılıp atırǵan, mámleketimizdiń adamlardı ózine tartıwshı demokratiyalıq kelbeti jaratılıp atırǵan búgingi qaytalanbas zamandır.

Jańa Ózbekstan – ózgerip, kúsh-qúdiretke tolıp baratırǵan, dúnya xalqları tán alıp atırǵan jańalanǵan jámiyet, dúnyada óz ornına iye bolıp baratırǵan erkin bir úlkedir. Bul pikirlerdiń barlıǵı elimizde baslanǵan reformalar, keleshekke qaray taslanǵan bekkem qádemlerimizdiń dawamıylıǵın támiyinlew eń tiykarǵı wazıypamızǵa aylanıp baratırǵanlıǵına dálil boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ózbekiston Respublikasınıń Konstitutsiyası. T.2023
2. Ózbekiston Respublikası Prezidentining “Yangi Ózbekiston taraqqiyot strategiyası” 2022 yil 28 yanvardagi PF-60 son Farmoni
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi Ózbekiston strategiyası – T.: Ózbekiston, 2021. 276-b.
4. Quldoshev A. Fuqarolik jamiyati taraqqiyotida Ózbekistonni rivojlantirish strategiyası. Óquv qo'llanma. –T.: Ózbekiston, 2020. –39-b.

**RAWAJLANǴAN MÁMLEKETLER MÁMLEKET BASQARÍWDÍ
RAWAJLANDÍRÍWDA SOCIAL SIYASATTÍ SHÓLKEMLESTIRIWGE TIYISLI
TÁJRIYBESI**

Azamat Umatov

*Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıyılıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası
oqıtıwshısı. Nókis*

XXI asır xabar texnologiya asrı bolǵanlıqtan jámiyetimizde xabar aǵımınıń kirip keliwi hám tarqalıwınıń ápiwayılasıwı bul jámiyetimizde hám sociyallıq tarawlarda túrli ózgerislerdiń kelip shıǵıwına alıp keledi.

Birinshi prezidentimiz I.A.Karimov tárepinen “Mámleketimizde demokratiyalıq reformalardı jáne de tereńlestiriw hám puqaralıq jámiyetin rawajlandırıw kontseptsiyasi”ın ilgeri súriw, ol jaǵdayda mámleket hákimiyatı hám basqarıwdı demokratiyalastırıw, informaciya salasın reformalaw, informaciya hám sóz erkinligin táminlew, mámlekette saylaw huqıqı erkinligin táminlew hám saylaw nızamshılıǵın rawajlandırıw, puqaralıq jámiyeti institutların qalıplestiriw hám rawajlandırıwǵa tiyisli huqıqıy tiykarlardı rawajlandırıw máseleleri.[1] -dep keltiriledi, bul elimizde huqıqıy demokratiyalıq mámleket qurıwda tiykarǵı baslamardıń biri boldı desek aljaspaǵan bolamız.

Rawajlanǵan mámleketler mámleket basqarıwdı rawajlandırıwda sociallıq siyasattı shólkemlestiriwge tiyisli tájriybesin alıp qaraytın bolsaq, AQSh siyasatshı alım L.Pay siyasiy rawajlanıwdı siyasiy ózgeris retinde tariplep, “birinshiden, siyasiy sistemalardıń strukturalardı sociallıq mashqalalardı sheshiw jáne sociallıq islerdi basqarıw qábiletiniń ósiwi, ekinshiden,, siyasatqa bag'darlaw puqaralardıń qatnasıwı hám teńliginiń rawajlanıwı”, dep klassifikaciyalaydı.[2] bul óz-ózinen xalıq mashqalası mámleket mashqalasına aylanıw kerekligi hám siyasatta puqaralardıń qatnasıw erkinligi huqıqıy jaqtan bekkemleniwı úlken áhmiyetke iye ekenligin názerde tutadı. Siyasat haqqında pikirlerdi júda kóp alımlarımız óz dereklerinde keltirip ótken, tariyxtan bilemiz mámleketin rawajlanıwı siyasattı danalıq hám adillik penen ámelge asırıwǵa baylanıslı boladı.

Sonıń menen birge, Koshifiy Evropa ilimpazlarınan derlik eki ásir aldın siyasat hám mámleket hákimiyatın kelip shıǵıw sebeplerin jeke menshikke baylanıstırıp aytadı: “Eger “la mulka illa bil-adli” ay kibii dilpazir bolsa -da, biraq “la adla illo bis-siyasati” ziyetini menen bezeniw tapmasa, ele husni kámalǵa jetpegen boladı. Birinshi gáptiń mánisi múlk ádalatsız turaqlı bolmaydı. Ekinshisi bolsa ádalat siyasatsız bolmaydı, dep ayıladı”.[3] Siyasattıń durıs amelge asırılıwı bul ananıń perzentine berip atırǵan tárbiyaga megzetsek boladı, sebebi qansha jámiyetin rawajlanıwı jolında kóplegen is-ilajlardıń amelge asırılıwı bul erteńgi kúngi tárbiyalap atırǵan perzentlerimizdin bizdende aqıllı, dana ilimi zor bolıp shıǵıwında úlken áhmiyetke iye boladı.

Aristotel siyasat temasın tereń analiz etiw barisında tómendegi pikirlerdi ilgeri súredi: “Eger barlıq pánler hám kórkem ónerdiń aqırǵı maqseti párawanlıq bolsa, barlıq pánler hám kórkem ónerdiń, ásirese, siyasattıń eń bas hám ústin turatıwın maqseti joqarı párawanlıqdir”.[4] bul kórkem-óner tarawında siyasattın roli anaǵurlım joqarı ekenliginen derek beredi. Xalıqtıń kórkem-óner tarawı arqalı huqıqıy, mádeniy, hámde siyasiy sawatlılıqqa shaqırıw, úgit-násiyat is-ilajların alıp barıw yáki roman, piessalardıń ishinde keltirilip ótiwi bir sóz benen aytqanda sawatlılıqqa shaqırıw tárbiyalıq áhmiyetke iye mazmundadı is-ilajlardı ámelge asırıw tiykarǵı waziypa ekenligin bilip alamız

Siyasat pániniń sociallastırıw funkciyası húkimet munasábetlerinde qatnasatıwın adamlardıń siyasiy sanasına qalıplestiriwge qaratılǵan. Bul funkciyada siyasiy pán ol yamasa bul dárejede siyasiy processlerge tartılǵan individlerdiń turmıshlıq xızmetlerin gúzete barıp, olardıń húkimet salasında túrli roldı orınlawında, óz máplerin qorǵaw ushın siyasiy húkimetten paydalanıw múmkinshiliklerin anıqlawda olardıń qıyalların ratsional tárizde qalıplesiwi ushın shárt-shárayatlar jaratıp beredi.[5]

Házirgi kúnde jaslar arasında bilip bilmey nadırıs jollarğa kirip qalıwı, sociyallıq tarmaqlarda media sawatqanlıǵı tómenligi, sebebi qadaǵan etilgen túrli mazmundaǵı video rolik yáki postlardıń tanıslarına jiberiw nátiyjesinde jábirlenip qalmaqta. Joqarı oqıw orınlarında media sawatqanlıq páni keń túrde úyrenilip kelinedi, bul degeni mine joqarıda ayılıp ótilgenindey jınayatshılıq aldın alıw, jaslarımızdıń sanasına dindi nıqab qılıp alǵan jaman niyetli shaxslardıń qolına túsip qalıwdıń aldın aladı. Siyasatdıń jámiyette roli jaslarımızdıń erteńgi kúngi qanday shaxs bolıp jetilisip kamaǵa keliwinde tiykarǵı orındı iyeleydi.

Rawajlanǵan mámleketler mámleket basqarıwdı rawajlandırıwda social siyasatti shólkemlestiriwge tiyisli tájiriybesi júda keń túsiniq bolıp hazirgi kúnde elimizde alıp barılıp atırǵan siyasat dunya siyasati standartları tiykarında tolıq juwap beredi. Elimizde ótkerilip atırǵan hár bir ilaj hesh bir puqaranı shette qaldırmaı qamtıp alǵan halda ótkerilip atırǵan ilajlarǵa belsendilgi anıq kózge taslanadı. Bul ilajlardın eleda keń túrde ótkeriw, basqıshpa basqısh struktura tiykarında yaǵniy izbeizligi jolǵa qoyılsa atap aytqanda shetki rayonlarımızda jámlenbegen jaslar ortasında sport oynıları ótkeriwiliwi sonıń menen birge ha'zirgi kúnde aktual máselege aylanǵan media sawatqanlıq darejesin úyreniw hám IT oraylarınıń jaslar menen islesiwdegi maqset wazıypasın tereńlestirilse ha'm rawajlandırılса men oylayman eleda maqsetke muwapıq bolar edi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Karimov I. A. Ózbekstan XXI ásir bosaǵasında : qawipsizlikke qawip, turaqlılıq shártleri - Tashkent: Ózbekstan, 1998. hám rawajlanıw kepillikleri. 6 -tom.
2. Degtyarev A.A. “Основы политической теории” –Москва: 2001.–С.88 и.
3. Dimanis M.D. //Партии и партийные системы современной Европы: Проблемно-тематич. сб. –М.: ИНИОН РАН, 1994.[3]
4. Karimov I. A. “Joqarı ruwxılıq -jeńilmes kúsh”-Tashkent: Ruwxılıq, 2008.
5. Karimov I. A. Jáhán finanslıq-ekonomikalıq daǵdarısı, Ózbekstan sharayatında onı saplastırıwdıń jolları hám ilajları.-Tashkent: Ózbekstan, 2009.

СУЛАЙМАН БАҚЫРҒАНИЙ – ТАСАҰҰИФ ТӘЛИЙМАТЫНЫҢ ҚУБЛА АРАЛ БОЙЫНДАҒЫ АТАҚЛЫ ҰӘКИЛИ

Миржахан Атамуратова

Әжинияз атындағы НәкисМПИ таяныш докторанты. Нәкис

Ислам дини хәм тасаууиф тәлийматының Қубла Арал бойларына тарқалыуына улкен үлес қосқан улама алымлардың бири Хәким ата Сулайман Бақырғаний болып есапланады. Қубла Арал бойы халықлары, әсиресе қаракалпақлар оны өзлериниң пири деп билген, хурмет еткен.

Хәким ата Сулайман Бақырғаний (1091-1186) - аты аңызға айланған сұфий шайх, ислам дининиң Орта Азиядағы ири нәсиятлаушысы, яссауия тариқатының тийкарын салыушы Хожа Ахмет Яссауийдин шәкиртлериниң ең көзге көринген ұәкили есапланады. Ол Арқа Хорезмниң Бақырған деген ауылында дуньяға келген. Бул ауылдың анық орнын хәзирше белгисиз. Хийуа ханлығының жазба дереклеринде ушырайтуғын Хаванд қаласы Академик Я.Г.Гуламовтың пикиринше Қоңырат қаласы менен Хәким ата Бақырғаний қәбиристаны аралығындағы Бограхан қаласы есапланады. Халық арасында Бограхан деп аталған әпсана, қорған хәм қәбиристан сақланған[1:158]. Бул мәселеде алым К.Байниязов Бақырған ауылы Қарақалпақстан Республикасының Қоңырат хәм Мойнақ районларының шегарасына жақын жайласқан хәзирги Хәким ата қойымшылығының этирапында болған болыуы мүмкин деп есаплайды [2:6].

Уллы бабамызды түркий халықлар Хәким ата деп есаплайды хәм оны өз заманының да хәзирги күнде де қарақалпақлар, өзбеклер, қазақлар ең уллы әулие хәм данышпан сыпатында танып, оны өзлерине пир деп есаплайды. Бийперзент аналар, Хәким атаға түнеп оннан бала тилейди. Ауыр наұқаслар зияратқа келип, дәртине дауа излейди. Гүреске түсерде палуанлар, сауашқа атланар алдында батырлар, байраққа ат қосқан уақытта шабандозлар: “Я хәзирети Хәким ата! Өзиң яр бола гөр!” -деп сүрен таслайды. “Хийуалы өзбеклердин ураны “Я Хәзрети Палуан”, Я шахи мардан!” болса, Қарақалпақлардың ураны “Я Хәзрети Хәким ата!”болып есапланады.

Сулайман Бақырғаний-туркий халықлардың орта әсирдеги “Ояныу дәуири”ниң жемиси, уллы алымы сыпатында танылды. Ол Кубла Арал бойларына жаңадан қоныс басқан қыпшаққаңлы, қыпшақ, қоңырат байсын халықларына тасаууиф тәлийматын(суфизм) кең таратқан, мусылман әдепнамасын, мусылман хуқуқы хәм шәриятты, диний қағыйдаларды беккемлеуге үлес қосқан уллы данышпан. Хәким ата-Кубла Арал бойы түрклериниң, қарақалпақ халқының руұхый пири, уллы алымы болды [3:34]. Академик С.Камаловтың жазыуынша Хәким ата Сулайман Бақырғаний өзиниң “Бақырған китабы”, “Бийбимәрьям китабы”, “Қыссаси Ибрахим Халил”, “Ақырзаман китабы” хәм басқа да көплеген қосық хәм дәстанларындағы алға сүрген өзиниң философиялық идеялары арқалы тасаууиф (суфизм) тәлийматының рауажланыуына үлкен үлес қосқан хәм оларды түркий халықлар арасына кең таратқан[4:29].

Хожа Ахмет Яссауий шәкирти Сулайман Бақырғанийди оның өзи тууылып өскен-Гурганж, Бақырған қалаларының арқа-батысындағы ески зартуштийлик, шаманийлик қалдықлары сақланып қиятырған сахра қәуимлери арасына ислам динин, тасаууиф тәлийматын үгит-нәсиятлап ен жайдырыу ушын жиберген.

Тасаууиф - исламда инсанның руұхый дуньясы хаққындағы диний-философиялық тәлиймат болып, онда “жүрек хәм қолдың тазалығы”, Алланың алдында барлық адамлардың тең екенлиги, мийрим-шәпәт, қайыр-сақауат, ар-намыс усаған мораллық-этикалық идеялары баянланған тәлиймат.

Сулайман Бақырғаний суфийликтин, өз гезегинде Хожа Ахмет Яссауийдин жолын дауам еттиргенин, ол хаққында жазған қосықларында күтә шеберлик пенен баян еткен:

Ясси сууының арасы, жатыр гәухар парасы,
Машайықлар сәреси шайхым Ахмет Яссауий

Сулайман Бақырғаний философиясында “кеўилдин тазалығы хэм руўхтың кәмиликке жетилисиўи” ҳаққындағы идея тийкарғы орынды ийелейди. Сонлықтан Хәким атаның қосық хэм ҳикметлеринде көбинесе өмир, нәпси хэм руўх ҳаққында сөз етиледі. Сулайман Бақырғанийдин муҳаббаты-иләхий ышқ болып, ол Аллаталааны жан тәни менен сүйеди. Бақырғаний әлемнің жаратылыўын, жанлы мақлуқлардың пайда болыўын, инсанның саналы турмыс кешириўин Алла тааланың құдиретине байланыстырады.

Сулайман Бақырғанийдин шығармалары туркий зибан халықлар арасында кеңнен тарқалған. Сулайман Бақырғаний бизге мийрас болып қалған тийкарғы шығармасы “Бақырған китабы”нда Аллаға муҳаббат, сол арқалы дүньялық, инсанлар турмысына тән болған машқалаларға жууап бериўди көремиз. Оның пикиринше, адам өзін Аллаға бағышлай отырып, нәпсисин тыйыўы, тәубеге келиўи, ҳарам ислерден пүткиллей безиўи, байлық хэм артықша мал дүньяға умтылыўдан өзін аўлаў тутаўы лазым. Инсан өзиниң ишки дүньясына кирген нәпси бәлесине қарсы гүресиўи, ақырында ийманлылық, ҳадаллық пенен толған руўхының жеңисине ерисиўи лазым.

Ғәрезсизлик жылларында Хәким ата Сулайман Бақырғанийдин исмин тиклеў, әдебий мийрасын үйрениў ислери алып барылды. “Бақырған китабы” XIX әсирде бир неше ирет баспадан шығарылды. 1848 хэм 1898-жыллары Қазан қаласында жарық көрген Сулайман Бақырғанийдин “Бақырған китабы” 1991-жылы Ташкентте “Ёзувчи” баспасында елимизде биринши мәрте әдебияттанушы алымлар И.Хәкқулов хэм С.Рафиддиновлар тәрәпинен баспадан шығарылады[5:75]. 1997-жылы Қарақалпақстанлы илимпаз Қ.Байниязовтың “Хәким ата-Сулайман Бақырғаний бизиң уллы жерлесимиз”, Ж.Шамуратовтың 2002-жылы “Қарақалпақстан” баспасынан “Хәким ата Хожа Сулайман Бақырғаний” атамасындағы китаптары шықты. 2002-жылы уллы алымның 880-жыллық юбилейи “Сулайман Бақырғаний хэм оның дәўири” атлы Республикалық илимий-теориялық конференция алымның туўылған жери Қоңыратта өткерилди. 2022-жылы 29-30 сентябрь айында Нөкис қаласында Хәким ата-Сулайман Бақырғанийдин туўылғанына 900 жыл толыўына бағышланған Халықаралық илимий-әмелий конференция өткерилди. Ө.Ембергенов хэм Ж. Шамуратовлардың авторлығында “Сулаймон Боқирғоний (Хәким ата)” китабы 2015-жылы, 2021-жылы Ө.Ембергенов хэм Ж.Шамуратовлардың авторлығында “Сулайман Бақырғаний Хәким ата” атамасындағы китап қарақалпақ тилине аўдармаланып, толықтырылып Ташкент “Ёш авлод матбаа” баспасында қайта шығарылды[6:286]. Бабамыздың исмин қайта тиклеў, оның юбилейлериниң өткерилиўи, миллий мийрасларын үйрениў, оның мийнетлерин нәсиятлаў, атын мәңгилестириўине туртки болды.

Хәким ата Сулайман Бақырғаний Яссаўия суўфийлик тариқатының дәретиўшиси Хожа Ахмет Яссаўийдин философиялық тәлийматын Қубла Арал бойы халықларына таратқан хэм раўажландырған атақлы улама-ойшыл сыпатында мәнәўиятымыз тарийхында өшпес из қалдырды.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Ғуломов Я.Ғ. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Т., 1959. 158 б
2. Байниязов К. Хәким ата-Сулайман Бақырғаний бизиң уллы жерлесимиз.Н., 1997.5-6 б.
3. М.Мамбетуллаев, О.Юсупов. Хәким ата заманында Қубла Арал бойы этномәднияты. Сулайман Бақырғанийдин туўылғанына 880жыл “Сулайман Бақырғаний хэм оның дәўири” Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары. Н., 2002. 34 б
4. Камалов С.К. Сулайман Бақырғаний хэм оның дәўири / “Сулайман Бақырғаний хэм оның дәўири” Республикалық илимий-теориялық конференция материаллары. Нөкис-Қоңырат 2002, 27-29 б
5. Хәкқулов И.Рафиддинов С.Боқирғон китоби. Т., 1991.75 б
6. Ембергенов Ө. Шамуратов Ж. Сулайман Бақырғаний. Хәким Ата. Т., “Ёш авлод матбаа”. 2021. 286 б

ISLAM DININDE SHAÑARAQTÍŃ RUWXÍY-TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI

Gulmira Uzakova

Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI 2-kurs magistrantı. Nókis

Allah taala nekeni Óziniń barlıq Payǵambarlarınıń súnneti, aziz-áwliyelerdiń ádeti qılıp qoyǵan. Nekenı insan násliniń kóbeyiwi ushın eń jaqsı sebep etip, onı muqaddes baylanısqa aylandıran. Er hám hayal arasındaǵı muqaddes baylanıs bolǵan neke sebepli adamlar quda-qudaǵay boladı, aralarındaǵı turmıslıq qatnaslar rawajlanadı, doslıq, mehribanlıq bekkemlenedi. Neke sebepli insanniń nápsi jilawlanadı, onıń ushın qáterjamlıq, baxıt támiyinlenedi. Shańaraq, dep atalǵan saltanatlı baspana qurıladı. Onda erli-zayıp, olardan payda bolǵan ul-qızlar, aqlıq-shawlıqlar bir-biri menen muqaddes baylanıs arqalı birge jasaydı. Olardıń arasındaǵı aǵayınlıq qatnasları óz aldına mánige hám bekkemlikke iye. Sonday jol menen shańaraq atlı kishi bir jámiyet payda boladı. Al, olar bir-biri menen qosılıwı aqibetinde úlken jámiyet júzege keledi. Bul boyınsha úlken jámiyetlerdi imarat dep kóz aldığa keltirsek, shańaraq onıń gerbishi esaplanadı. Gerbishler bolmasa imarat bolmaǵanınday, shańaraqlar bolmasa jámiyetler bolmaytuǵını turǵan gáp. Áne, usı gerbishler shıraylı bolsa, imaratta shıraylı shıǵadı, gerbishler bekkem bolsa, imaratta bekkem boladı. Imam Shafiyden basqa hámme ulamalarımız nekeni ibadat, degen. Olar "Allah hám Payǵambar alayhissalam buyırǵan is ibadat boladı, neke áyne sonday islerden" degen. Islam neke baylanısın insaniy qatnaslar ishindegi eń muqaddes baylanısqa aylandıran.

Shańaraq qurıwǵa ádette er adam tárep háreket baslaydı hám eń aldın múnásip kelin izlewge kirisiledi. Qanday kelin eń múnásip kelin esaplanadı? Bul sorawǵa túrli xalqlar túrli waqtlarda hár túrli juwap bergen.

"Nábiy sallallahu alayhi wa sallam: "Hayal tórt(nársesi) ushın nekelenedi: mal-dünyası ushın, abırayı ushın, jamalı ushın hám dini ushın", – dedi".

"Túye mingen hayallardıń eń jaqsısı – Qurayshıń solih hayalları. Balaǵa kishi waqtında eń bawırmanı. Kiyewiniń qolındaǵı nársesin qorǵawshısı", – dedi". "Túye mingen hayallar", delingende Arabstan jerlerinde jasaytuǵın arab hayalları kózde tutilǵan. Sol hayallar ishinde Quraysh qáwimine tiyisli hayallar eń jaqsı hayallar esaplanadı eken. Al, olardıń jaqsı at alıwına sebep kishi balalarına júdá mehribanlıǵı hám kiyewine júdá boysınıwı. Ásirese, olar kiyewiniń mal-mülkin jaqsılap qorǵaydı eken. Haqıyqatında da, bul sıpatlar hár bir hayal ushın júdá zárúr sıpatlar esaplanadı. Oz balasına mehriban bolmaǵan, onı kereginshе asırap-abaylap ósirmeytuǵın hayaldı kim jaqsı hayal, dey aladı. Onday mehrsiz hayaldıń shańaraǵında balalar mehrsiz bolıp, ádepsiz, tártipsiz bolıp ósedi. Múnásip kelin haqqında kelgen hádisi sháriflerdi úyrengenimizden keyin juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, Islam dini úyleniwden aldın ómirlik joldasın tańlawǵa ayırıqsha itibar beriwge shaqırǵanı aydınlasadı.

Shańaraq qurǵanda tek kúyew kelin tańlaw huquqına iye emes, al kelin de kúyew tańlaw huquqına iye. Buǵan misal sıpatında hádisimizde: "Hayallar tek óz teńleri menen nekelenedi". Sebebi aldın aytilǵanınday, shańaraq erli-zayıp arasında bolatuǵın kewilge baylanıslı ruwxıy qatnas esaplanadı. Bunday baylanısta eki tárep birdey qatnaspa, jaqsılıqqa erisip bolmaydı. Islam sháriyatında múnásip kelinniń sıpatlarına qanshelli itibar berilse, múnásip kúyewdiń sıpatlarına da sonshelli itibar berilgen.

"Qashan sizge ózińiz dininen hám qulqınan razı bolǵan adam kelse, oǵan (soraǵanın) nekelep berin.

Bul hádisten dini hám qulqı jaqsı bolǵan jigit eń múnásip kúyew bolıwı atap ótilgeni kelip shıqpaqta.

Kelinlikke hám kúyewlikke talabanlar bir-birin toydan aldın kóriwi gúná esaplana ma? Bul soraw turmısımızda kóp ushırasıp turadı.

Muǵıyra razıyallahu anhudan ráwiyat qılınadı:

"Ol bir hayalǵa jawshı jibermekshi bolǵanda Payǵambar sallallahu alayhi wa sallam: "Oǵan názer sal, sebebi bunday qılıwıń ekewińiz arańızda dawamlılıqqa kerek", — dedi".

Jáne bir hádisten:

"Ańsatlastırın, qıyınlastırmań! Xosh xabar keltiriń, jaman kórgizbeń", "Qılǵan islerińizdiń eń hayırlısı ańsat bolǵanı".

Demek, bolajaq ómirlik joldasına názer salıwǵa ruxsat beriwdiń hikmeti bir-birin unatıp, múnásip kórse, kewli tartsa, keyin turmıs qurıwǵa ótiwi ushın.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf. Hádis hám turmıs. Neke, talaq hám idda kitabı.2021
2. Shayx Abdulaziz Mansur. Baxtli oila. Islomda oila va nikoh masalalari.2020.
3. Usmanxon Alimov. Oilada farzand tarbiyasi.2018.

ÁMELIY BEZEW ÓNERI SABAQLARÍNDÁ OQÍWSHÍLARDÍŃ DÓRETIWSHILIK QABILETLERIN RAWAJLANDÍRÍW

*Oteniyazov Allaniyaz Ajiniyazovich
Ajiniyaz atındaǵı NókisMPI magistrantı. Nókis*

Ázelden xalqımız ónermentshilik penen kún keshirgen. Hár qıylı miynet quralları járdeminde bar bolǵan ónimnen sulıw buyımlar islep shıǵaratuǵın ónimlerdiń ulıwmalıq atı ónermentshilik dep júritiledi. Bizge awladtan-awladqa miyras bolıp kiyatırǵan milliy ónermentshiligimizdiń belgili sırları saqlanıp hám úyretilip kelinmekte. Bunda ózine tán milliy úrp-ádetlerimiz hám qádriyatlarımız kórinip turadı. Sonday aq, bugingi künde dunyada intensiv tárizde ótip atırǵan barlıq tarawdaǵı processler insannıń óy-órisiniń keńeyiwine, jańa, aldınnan biytanıw bolǵan maǵlıwmatlardı ańlap, óz turmıshılıq hám kásiplik iskerliginde islete alıwǵa háreket qılsa, usınıń menen bir qatarda, usı maǵlıwmatlarǵa iye bolǵannan soń, ruwxıy dem alıwǵa bolǵan talaptıń kusheyiwı – zaman talabı bolıp barmaqta.

Ámeliy ónerde dıqqattı bir jerge jámlep islewge háreket qılıw kerek, sebebi dıqqatsız jaqsı nátiyjelerge iye bolmaydı. Teoriyalıq hám ámeliy ózlestirip alıwdıń tiykarǵı shártlerinen biri isleniw texnologiyası menen úzliksiz túrde shuǵıllanıw hám ámeliy iskerlik bolıp esaplanadı. Ámeliy óner menen shuǵıllanıw adamlarǵa estetikalıq zawıq baǵıshlaydı hám olardıń ruwxıy duńyasın bayıtağı.

Ámeliy bezew ónerin úyreniw jaslarǵa dógerektegi zatlardıń stillestirilgen halda, kórkemlik jaqtan oylaw dárejese, dóretywshilik qábiliyet, kórip, kórgenlerin esinde saqlap qalıwı, keńisliktegi oy-órisin qalıplestiriwi, kórkem shıǵarmalarına qarap estetikalıq múnásibetti, gozzallıqqa bolǵan muhabbatın rawajlandırıw, ámeliy bezew ónerinde kompoziciya máseleleri, naǵıs túrleri, kórkem naǵısshılıqta zamanagóy simvol hám belgiler oqıw hám tárbiyalıq processte kórkem bezew óneriniń ornı, ámeliy bezew ónerinde kompoziciya, shriftler, reklama, daǵaza, deviz, qutlıqlaw tekstiniń úlgileri, interer hám ekstererde kórkem bezew menen tanıstırıw arqalı teoriyalıq tárepten úyretedi hámde olardıń estetikalıq sezimlerin arttırıwǵa xızmet etedi.

Bul bolsa, óz gezeginde, oqıwshılardıń, pedagoglar, ustalar hám xudojniklerge mashaqqatlı hám usı waqıtta jetiskenlikke iye bolǵan juwapkershilikli wazıypanı júkleydi. Jaslarǵa joqarı dárejede tálim - tárbiya beriw —xudojnik- pedagogdan ámeliy hám kórkem bezew óneri tarawında ámeliy uqıplılıqların joqarı dárejede iyelegen bolıwdan tısqarı, psixologiya tarawında da jeterli maǵlıwmatga iye bolıwın kórsetedi. Házirgi waqıtta ulıwma bilim beriw mekteplerinde, solardan súwretlew óneri shınıǵıwların oqıtıwdıń teoriyalıq hám metodikalıq tiykarların islep shıǵıw hám ilimiy tárepten tiykarlangan jańa jolı, forması, mazmunı hámde usılların jetilistiriw eń aktual mashqalalardan esaplanadı.

Oqıwshılarda súwretlew óneri sabaqlarında dekorativ bezew temalarında ámeliy hám kórkem bezew oqıtılıwında tómendegi texnikalıq qurallardan paydalanıladı: Ámeliy óner ǵayratkerleri xalıq ustaları, ózbek hám shet el súwretlew óneri usta xudojnikleriniń dúnya kóleminde tan alınǵan óner shıǵarmaları úlgileri hámde metodikalıq tárepten anıq, ideal reproduktiv jumısları; zamanagóy kompyuter texnologiyalarınan paydalanǵan halda shınıǵıwları shólkemlestiredi. Ullı kórkem óner ustaları hám olardıń dóretywshilik jumısları kórsetilgen processlerin sálelendiriwge baǵıshlangan kino lentaları, baspadan shıqqan úlgiler hám elektron versiyalarınan keń paydalanılǵan halda shınıǵıwları shólkemlestiriw usınıs etiledi.

Ámeliy bezew ónerin ózlestiriw processinde oqıwshılar:

- milliy ónerde kórkem naǵısshılıqtıń roli;
- kórkem naǵısshılıqtıń ózine tánligi hám estetikalıq mazmun mánisi;
- ámeliy bezew ónerinde kompoziciya máseleleri haqqında fantaziyaǵa iye boladı;
- súwretlew ónerinde ámeliy óneriniń ornı hám roli;
- naǵıs túrleri, kórkem naǵısshılıqta zamanagóy simbollar hám milliy qádriyatlar;
- ámeliy bezew ónerinde kompoziciya qollanıwı úyrenedi hám olardan paydalanadı;
- kompozitsion oray, konstrukciya, tema, háreket, teń salmaqlılıq, kolorit, proporciyalar,

ólshem;

- dekorativ óner túrlerinde janrlı kompoziciya;

- oqıw hám tárbiya processinde kórkem bezew óneriniń ornı;
- ámeliy bezew ónerinde kompoziciya, reń máseleleri;
- kompoziciyanıń tiykargı nızamlıqları, frontal kompoziciya elementleri, zamanagóy ekspoziciya hám konstrukciyalar;
- kórkem bezew ónerinde xalıq ámeliy óneri túrlerinen paydalanıw kónlikpelerine iye boladı.

Insan turmısı hám iskerligi dawamında zárúr bolǵan bilimler kólemi keńeyip baratırǵan házirgi shárayatta belgili bir faktler jıyındısın ózlestiriw menen shegaralanıp qalıwı onı ruwxıy ruwxıy jaqtan azzileniwine alıp keledi. Sonıń ushın oqıwshılarga óz bilimlerin óz betinshe túrde tolıqtırıp hám bayıtıp barıwdı, óziniń dıqqat-itibarin axborotlardıń eń ayrıqshalarına qaratıwdı úyreniw talap etiledi. Bul wazıypa bilim alıwshılardıń kórkem bezew jumısların tálim-tárbiya processı menen tıǵız baylanıslı halda keńeytiriw hám rawajlandırıwdı kórsetedi.

Ámeliy bezew óneri túrleri dóretilwshilik miynet penen tıǵız baylanıslı hám sonıń ushın oqıwshılardıń jumıslarında dóretilwshilik múnásibette bolıw, olardı ma'naviy ruwxıy tárepten bayıtadı. Ámeliy bezew óneri bugungi turmısımızdıń hár qıylı tarawların, har qıylı waqıyalardı tolıq qamtıp alıwı lazım. Ol mámlekettiń sırtqı hám ishki siyasatın, xalıqtıń miynetgegi jetiskenliklerin, mámleket tariyxı, ilimiy, kórkem turmısındaǵı jańalıqlardı, tábiyat hám basqalardı da kórsete alıwı kerek.

Ádebiyatlar:

1. Bulatov S.S. Naqqoshlik. -T.: Fan vatexnologiya, 2010
2. Bulatov S.S. O`zbek xalq amaliy bezak san'ati, - T.: "Mehnat",1991

**QARAQALPAQSTANDA BILIMLENDIRIW TARAWININ RAWAJLANIW
BASQISHLARI HAM REFORMALAR NATIJELERI**

Zita Saparniyazova

*Ajiniyaz atındaǵı NókisMPI Social-Gumanitar pánlerdi oqıtıw metodikası (Tariyx) qanıgeligi
2-kurs studentı*

Ilimiy basshı: A.Saribaev

Búgingı kúnde jáhannıń ırı ilimiy orınlarında bilimlendiriw sisteması rawajlandırıw hám olarǵa reformalardı kúndelikli turmısqa keńnen jaydırıw júzesinen qatar ilimiy-ızertlew isleri alıp barılmaqta. Bilimlendiriw sistemasın rawajlandırıwdıń paydalı usılların qalıplestiriw, integratsiya protsesslerinde bilimlendiriwdiń rolın jánede kúsheytıw, bilimlendiriwge úlken tásir kórsetetuǵın sotsiallıq, ekonomikalıq hám siyasiy ózgerislerdi analiz etiw hám olar tıykarında jańa strategiyalardı islep shıǵıw ústınlık baslamalardan bırı esaplanadı. Olardıń maqseti bilimlendiriw tarawındaǵı qárezetler hám sıpatınıń optimallıǵın asırıw, mámlekettin jáhán dárejesinde básekelesligin támiyinlewden ibarat. Ózbekıstan Respublikası Prezıdentinin 2017-jıl 7-fevraldaǵı PF-4947-sanlı «Ózbekstan Respublikasınıń jánede rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyası haqqında»ǵı hám 2018-jıl 5-sentyabrdeǵı PF-5538-sanlı «Xalıq bilimlendiriw tarawın basqarıw sisteması jetilistiriw boyınsha qosımsha ıs-ılawlar haqqında»ǵı Pármanları, 2017-jıl 26-sentyabrdeǵı PQ-3289-sanlı «Pedagog kadrlardı tayarlaw, xalıq bilimlendiriwı xızmetkerlerin qayta tayarlaw hám olardıń qanıygeligin asırıw sistemasın jánede jetilistiriw ıs-ılawları haqqında»ǵı, Qararları hám tarawǵa tıyısı basqa normativ-huqıqıy hújjetlerde belgilengen wazıypalardı ámelge asırıwda Qaraqalpaqstan bilimlendiriw tarawın elede rawajlandırıw máselesi alǵa qoyılǵan. Qaraqalpaq xalıqı tıykarınan óziniń bay mádeniyatı, úrip-ádet hám dástúrleri menen ózine tán orın tutup kelgen. Sonıń menen birge qaraqalpaqlar arasınan kóplep ılım-bilim ziyalıları hám jetisip shıqqan. Olar qaraqalpaq xalıqınıń sotsial-ekonomikalıq, mádeniy hám jámiyettin túrli tarawları rawajlanıwına úlken úles qosıp kelgen. Maǵlıwmatlardan kelip shıqqan halda sol jılları Qaraqalpaqstanda ulıwma bilim dárejesine názer taslasaq. 1965-jılı joqarı maǵlıwmat alıw ushın kópshilik respublikamızdaǵı sol waqıttaǵı birden-bir joqarı oqıw ornı Nókis máleketlik pedagogikalıq institutına hújjet tapsıratuǵın bolǵan. Ol jerde 1965-1966-oqıw jılında tek ǵana 4,6 mıń student bolıp, jaslardıń 3,9 mıńı orta arnawlı oqıw orınlarında, ulıwma bilim beriw mekteplerinde 137,9 mıń adam oqıǵan. Eger jaslardıń azǵana bólegi respublikadan tısqarı basqa qalalardaǵı oqıw orınlarında tálim alǵanın esapqa alatuǵın bolsaq ulıwma joqarı hám orta arnawlı bilim alıw imkanıyatı da, sawatxanlıǵı da tómen bolǵanın kórsetedi. Ulıwma xalıq sanı 1970-jılǵa kelip 700 mıńnan asqan edi, bul kórsetkish jıldan jılǵa asıp barar edi [1].

Respublika boyınsha tek ǵana 4 ılım doktori, 96 ılım kandidatı jumıs islegen, bunday jaǵday óz gezeginde respublikamızdıń sotsiallıq-ekonomikalıq rawajlanıwına kerı tásir etip otırdı. Buringi SSSRda 1960-jıllardıń aqırı hám 1980-jıllardıń baslarındaǵı ózgerisler 1984-jılda bilimlendiriw reforması menen tamamlandı. «Ulıwma bilimlendiriw hám kásip-óner mekteplerin reformalawdıń tıykarǵı baǵdarları» 11 jıllıq bilimlendiriwdi engiziw ámelge asırdı, balalarǵa 6 jastan baslap bilim beriwdi jolǵa qoydı. Mekteplerdiń jetispewshiligine tıyısı sıyımlıqtan artıq oqıwshılardı qabıl etiw jaǵdayları ushırasqanı sebepli oqıwshılardı beriletuǵın bilimler tolıq ózlestirilmegenligi kórindi. Sebebi reformada kórsetilgen joqarı qamtıw 1100-1200 oqıwshı etip kórsetilgen edi. Biraq ayırım mekteplerde 2500-3000 oqıwshı bilim alıwǵa májbur bolǵan. Jergilikli byudjet esabınan mektepke shekemgi bilimlendiriw mekemelerin rawajlandırıw hám tárbiyalanıwshılar sanın 15640 ke jetkeriw rejelestirilgen edi. Sonıń ushın joqarı hám orta arnawlı bilimge iye qanıygelerdi tayarlap shıǵarıwdı jánede kóbeytew, sonıń menen birge 1981-oqıw jılında 8410 jumisshi qanıyge tayarlap awıl xojalıǵın rawajlandırıwda úles qosıwdı tıykarǵı wazıypa sıpatında belgilenedi. Álbette, bul protsesste sawatlılıq dárejesin kóteriw ushın kadrlar máselesine úlken ahimiyet berilip, oraydan qanıygeler alıp kelingeni. Ózbekstan Respublikası ǵárezsizligin qolǵa kırıǵıǵınan keyinde bir qatar ózgerisler hám reformalar ámelge asırıldı. Buringi awqam quramına kirgen respublikalar ishinde birinshilerden bolıp, Ózbekstan Respublikasınıń Olıy Keńesi 1992-jıl 2-iyulde «Bilimlendiriw haqqında»ǵı Nızamın tastıyıqladı. Bul hújjette bilimlendiriw tarawındaǵı mámleket siyasatınıń tıykarǵı prinspleri,

bılımlendiriw sistemasın, onın basqarıw quramı, pedagog xızmetkerlerdiń haq-huquqları, minnet hám juwapkershilileri anıq belgilep berildi. Sonday-aq, bul kerekli mámleket hújjetiniń qabıl qılıwı bılımlendiriw tarawında ámelge asırılatuǵın barlıq reformalardıń mazmunı hámde huquqiy girewı edi.[2]

1993-jılı 2-sentyabrde elimizde kırıll álipbesinen latin jazıwına ótiw haqqında Olıy Májlisniń sessiyasında nızam qabıl etildi.Usı nızam tıykarında Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesi 1993-jılı 8-sentyabrde qaraqalpaq tilinde jańa latin jazıwına ótiw tuwralı qarar kabil etti hám ılımiy Komıssiya dúzildi. Nátiyjede latin jazıwına ótiwdiń tıykarları, yaǵnıy qaraqalpaq tiliniń imlá-qaǵıydalarınıń jıynaǵı ıslendi. Ol 1994-jıldıń 30-dekabrında Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesiniń qararı menen qabıllandı. (3)

Bul qarardıń qabıl etiliwı menen mekteplerde, orta arnawlı oqıw orınlarında, joqarǵı oqıw orınlarında latin imlasınıń tıykarında qaraqalpaq imlásın úyreniw jolǵa qoyıldı. Endi latin jazıwında sabaqlıq kitaplar menen támiyinlew máselesi turdı.Sonıń menen birge mektep hám orta arnawlı bılımlendiriw mekemelerin sapalı kadrlar menen tamıynlew maselesinde mámleket tárepinen bir qatar bılımlendiriw tarawın túpten reformalaw ıslajları hám qararlar shıǵarıldı. «Bılımlendiriw haqqında»ǵı (1997-jıl 29-avgust) nızamı (jana redaksiyada) hám Kadrlar tayarlaw milliy dástúri 1991-1997-jıllar dawamında mámleketimizde ámelge asırılǵan tálım-tarbiya sistemasındaǵı reformalar natıyjesı boldı. Ózbekstan Respublikası Wazirler Mekemesiniń 1998-jıl 24-fevraldaǵı «Akademik litseyler hám kásip-óner kolledjlerin shólkemlestiriw hám olardıń jumısların basqarıw haqqında»ǵı 77-qararı, Ózbekstan Respublikası Wazirler Mekemesiniń 1998-jıl 13-maydaǵı «Ózbekstan Respublikası orta arnawlı, kásip-óner bılımlendiriw shólkemlestiriw ıslajları haqqında»ǵı qararlarınan soń orta arnawlı, kásip-óner bılımlendiriw baǵdarı boyınsha belgili ózgerisler payda boldı. Áne solay etip 1998-jıldan baslap akademik litsey hám kásip-óner kolledjleri tájiriye sıpatında jumıs alıp bara basladı. Qaraqalpaqstan Respublikası bılımlendiriw sisteması tez pát penen rawajlanıwı ekonomika ushın tıykar bolıp xızmet qıladı. Sonday-aq zamanagóy bılımlendiriw sistemasiniń maqseti respublikanı hám pútkil mámleketti joqarı tájiriye qanıygelı kadrlar, oqımısılı, mádeniyatlı puxaralar menen támiyinlewden ibarat. Qaraqalpaqstan bılımlendiriw sisteması dúnyanıń jetekshı bılımlendiriw oraylarına integratsiya qılıw protsessinde reformalardıń bılımlendiriw mekemeleri rawajlanıwında tutqan ornın anıqlaw zárurlıǵı tuwıladı. Sol sebepten bılımlendiriw mazmuniniń regionallıq hám jergilikli quramlıq bólimleriniń kerekli teńsalmaqlıqtı izlew en zárurlıq ahimiyetli másele bolmaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ózbekiston Respublikası Prezidentiniń 201-yıl 20-maydaǵı «Olıy tálım muassasalarınıń moddiy-texnik bazasını mustahkamlash va yuqori malakalı mutaxassislar tayorlash sıfatını tubdan yaxshılash chora-tadbirları tógrısında»ǵı qararı// Xalq sózi, 2011-yıl 20-may, № 100 (5267)
2. Narodnoe xozyaystvo karakalpaks koy ASSR. Statisticheskıy sbornik. N. 1971
3. Qaraqalpaqstan XIX ásirniń ekinshı yarımınan XXI ásirge shekem. Nókis: Qaraqalpaqstan, 2003. 510- bet.

MILLIY IDEYANÍ ÚGIT-NÁSIYATLAWDA JAÑA PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALAR

Dilfuza Seydullaeva

Ájiniyaz atındağı NMPI 4-kurs talabası. Nókis

“Aldımızğa qoyğan úlken wazıypalardı ámelge asırıwda biz ushın kúsh-qúdiret deregi bolatuǵın milliy ideyanı rawajlandırıwımız zárúr”.

(Sh.Mirziyoyev)

Úgit-nasiyat jumısların tásirshenligin táminleytuǵın wazıypalarğa zamanagoy informacion hám kompyuter texnologiyaların keń paydalanıw jamiyet ruwxıy immunitetti joqarılatıwǵa qaratılǵan nátiyjeli metodlardı islep shıǵıw, mámleket hám jamiyet shólkemleri hám ugıt násiyatshılar kerekli usınıs hám qollanbanı tayarlaw jumısları kiredi. Milliy ideyanı en jaydırıwdıń nátiyjeli jollarınıń biri onı tálim sistemasında oqıtıw bolıp tabıladı. Házirgi kúnde milliy ideyanı úgit-násiyatlawda bir qansha usıllardı paydalanıladı másele; ‘pinbordi’ soggestopidey’ hám eksperiment usıllar qollanılıp kelinmekte. Jámiyette búgúngi kúnde milliy ideyanı úgit-násiyatlawdı quraytuǵın bir qansha subiektler bar bolıp esaplanadı olardıń shańaraq, máhálle jámiyet, galaba xabar quralar, jámiyet birlespelerdi mısál keltirsek boladı. Sonı aytıp ótiw kerek insane perzentin turmıs haqqındaǵı dáslepki oy qıyallar áyne usı shańaraqta ata-anası qáwenderliginde qalıpleseıdi hám rawajlanadı.

Milliy ideya úgit-násiyatlaw texnologiyaların turmısta nátiyjeli ámelde qollanıw ushın tálim-tárbiya tarawı zárúrli áhmiyetke iye. Onıń ayrıqsha tárepi sonda, ámeldegi tálim standartında, úgili oqıw programması, jumısshı oqıw dásturinde anıqlap berilgen onıń úgit-násiyatlawı ámelge asırıladı. “Milliy ideya degende, babalardan áwladlarǵa ótip, ásirler dawamında úyrenilip atırǵan, sol jurta jasap atırǵan hár bir insan hám pútkil xalıqtıń kewilinde tereń túbir atıp, onıń ruwxıy mútajlıǵı hám turmıs talabına aylanıp ketken, ornı kerek bolsa, hár qaysı millettıń eń iygilikli ármani, umtısları hám úmitlerin óz oyımızda sáwlelendiretuǵın bolsaq, meniń oyımsha, bunday keń mánisli túsinikti mazmun-mánisin ańlatqan bolamız”.

Házirgi zamanda ideologiya maydanına jańa texnologiyalardıń bargan sayın rawajlanıp kirip atırǵanlıǵın, onnan iygilikli hám buzǵınshı maqsetlerde paydalanıwǵa urınıwlar bolıp atırǵanlıǵın bólek atap ótiw kerek. Bul óz ornında Ózbekstan jámiyetin de milliy ideya hám ruwxıy -bilimlendiriw jumıslarına, onıń natiyjeliligini asırıw ushın jańa texnologiyalarǵa súyene otirip is kóriwge úndep atır. Onı esapqa alıw zárúrli ideologiyalıq - ruwxıy máseleге aylanadı, hám de Ózbekstandı gárezsiz tarraqqiyot jolınan rawajlanıwda sheshiwshi áhmiyetke iye bolıp atır.

Milliy ideya úgit-násiyatlaw texnologiyaların úyreniw bul insan hám jámiyet ómiriniń rawajlanıwınıń arnawlı bir ideya menen óz-ara baylanıslılıǵın ańlatadı. Jámiyet rawajlanıwı áne sol ideyanıń kórinisine, maqset hám wazıypalarına tikkeley baylanıslı boladı. Bunda ideyalar ózgesheligi, iygilikli, qurılısı, wayranlaytuǵın hám buzǵınshı ideyalar bar ekenligin, olardı jámiyet rawajlanıwına hár qıylı tásir kórsetiwini esapqa alıw kerek. Milliy ideya - qurılısı ideya bolıp tabıladı. Jámiyet ideyalogiyasız hám maqsetsiz jasay almaydı. Insannıń ruwxıy dúnyası joqarı pazıyletler, milliy ideyanıń bas ideyası, ideyaları menen uyqas bolıwı zárúr.

Milliy ideya úgit-násiyatlawında insannıń: 1) Sózi menen isi uyqas bolıwı ; 2) Insan órnek bolıwı ; 3) Milliy ideyanıń uluwma demokratiyalıq ideyaları hám principlerine sadıq bolıwı ; 4) Nızam ústinligine ámel etiwı 5) Ádıllıq principi turmıslıq kriteriyaǵa aylanıwı ; 6) Insanǵa bolǵan isenim turmıs tárizi principi retinde ámel etiliwı milliy ideya úgit-násiyatlawı menen baylanıslı, insan faktori arqalı sáwlelenedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar;

1. Tashmetov, T. K. (2020). The Importance of the use of innovative technologies in raising the spirituality of young people. Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal, 6(11),
2. Tashmetov, T. X. (2021). Global yutuqlardan foydalanishda milliy g'oyaning samaradorligini oshirish mexanizmlari. Academic research in educational sciences, 2(3), 596-602.
3. Ташметов, Т. Х. (2020). Миллий ғояни ёшлар онгига сингдиришнинг замонавий усуллари. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 326- 331.

**JANA MÁNAWIY MÁKANIN JAMIYET HÁM MÁMLEKET
RAWAJLANIWINDAGI ÁHMIYETI**

Azoda Saxieva

*Ájiniyaz atındağı NókisMPI Milliy ideya, ruwxiyliq tiykarları hám huqıq tálimi bakalavr
bağdarı 4-kurs talabası. Nókis*

Ilmiy basshısı: E.Asamatdinov

Mámleket sociallıq-siyasiy, ekonomikalıq turmısınin búgingi mánawiy jańa basqıshında xalıq párawanlıgı, insan huqıqları hám qádiri joqarı maqset etip belgilengen. Bul bolsa jańasha mánawiy mákandı, agartıwshılıqqa tiykarlangan jámiyeti qalıplestiriwdi talap etedi.

Usı tiykardan, mánawiyat hám puqaralıq jámiyeti óz-ara baylanıslı hám dialektik baylanıslılıqta rawajlanadı. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev aytıp ótkenindey, “Jańa mákan mákan ne? Menin menimshe, ol - biz árman qılıp atırđan Jańa Ózbekstannin mánawiy kelbeti ayqın sawlelenetuğın, xalqımız umtılıp atırđan hám el-jurtımız baxıtlı jasaytuğın máripiy jámiyet bolıp tabıladı. Bunda maqsetler úylesligi jolında mámleket bas reformator bolıp hár bir puqaranın huqıq hám máplerin ózinde sáwlelendire alđan, óz-ara munasábetler joqarı mánawiyat hám agartıwshılıqqa tiykarlangan jámiyet anıq puqaralıq jámiyeti bola aladı. Puqaralıq jámiyeti kámil puqaralardan, yağniy, tıgız baylanıslılıqta bolđan ádep-ikramlılıq mádeniyatına tayanatuğın huqıy hám siyasiy mádeniyatqa, joqarı mánawiyatqa iye bolđan adamlardan ibarat jámiyet. Puqaralıq jámiyeti rawajlanıwı mánawiy mákan turaqlılığın talap etedi, óz gezeginde puqaralıq jámiyeti qanshelli rawajlanıp barsa jámiyet siyasiy turmısı da sonshelli demokratlasadı. Búgin Jańa Ózbekistan óz aldına qoyđan strategiyalıq maqset - insan, onın turmısı hám erkinligi joqarı qádiriyat bolđan ádalatlı puqaralıq jámiyet qurıwdan ibarat.

Bárshemiz bilgenimizdey, puqaralıq jámiyeti tiykarların dúziwdin eń zárúrli quram bólegi bolđan mánawiyat hám bilim tarawındağı, shaxstı úzliksiz kámal taptırıw boyınsha úzliksiz jumıs alıp barıw bolıp tabıladı. Sol sebepli jańalanıp atırđan jámiyetimizde salamat áwladtı tárbiyalaw, erkin puqara mánawiyatın qalıplestiriw, ruwxiy-agartıwshılıq jumıslardı joqarı dárejege kóteriw arqalı kámil insanlardı kámalğa jetkiziwge joqarı itibar berilip atır. Watanımızda salamat áwlad háreketinin keń tús alđanı, bilimlendiriw Nızamı tiykarında tálım-tárbiya sistemasınin túpten reformalanıp atırđanı da mine usı iygi maqsetti ámelge asırıw jolındağı zárúrli qádemler bolıp tabıladı. Sonday eken, puqaralıq jámiyetinde kámil insan tárbiyası oğada zárúrli hám jetik másele bolıp tabıladı.

Kámil insan xarakteri qanday bolıwı kerek, degen másele menen Abu Nasr Farabiy, Muhammed Musa al-Xorezmiy, Ahmad al-Farđaniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Al Hakim at-Termiziy, Alisher Nawayı, Mirza Ulúgbek, Zahiriddin Muhammad Babur hám basqa oyshillar shuğıllanıw, zárúrli juwmaqlardı aytđan.

Jańa Ózbekistan shárayatında mánawiy turmıstağı jańalanıw hám túpkilikli sapalı ózgerisler, ideologiyalıq reformalar transformaciyasın, olarğa tán nızamlar hám social rawajlanıw strategiyalarında mánawiy-ideologiyalıq faktorlardın jámiyet rawajlanıwındağı filosofiyalıq táreplerin izertlew, olardı ilmiy tiykarlaw zárúrli áhmiyetke iye bolmaqta.

Mánawiyat analizi sonı kórsetpekte, insan jasawı insanınin ózi tańlađan mákanga baylanıslı bolıp, ol psixikalıq yamasa biygana deformaciyalangan bolıwı múmkin. Adamlar mánawiy mákandı óz qolı menen jaratadı, ođan shańaraq, kásiplik iskerlik, ardaqlı shınığıwlar, mádeniyat, siyasat hám basqalar arqalı tásir etedi. Insan táhiri nátiyjesinde onın mánawiy maydanı ózgeredi hám social mákanı ózgeredi, dúzilisi, mazmunı, konfiguraciyası, bir waqtınin ózinde barlıq bağdarlarda ashılıw qábitetin ózgerttiredi. Mánawiyat jámiyetti birlestiriwge xızmet etedi, ulıwma mápler jolında puqaralar ortasında shártlesiw bolıwın támiyinleydi. Bul bolsa óz gezeginde puqaralıq jámiyeti rawajlanıwınin eń zárúrli elementlerinen biri bolıp xızmet etedi. Atap ótiw kerek, puqaralıq jámiyeti qalıplesiwiniń mánawiy tiykarları jámiyettin hár bir qatlamın qamtıp alıwı kerek bolıp tabıladı. Insanlar óz qádir-qımbatına, jámiyettin tiykarđı qádiriyatları qorgawına tura alatuğın zárúrlik payda bolđanda olar ushın gürese alatuğın bolıwları, hújdan erkinligi, ádep normaların saqlaw, social processlerdi demokratiyalastırıwda tikkeley hám tikkeley bolmağan qatnasıqları, puqaralıq poziciyasına iye ekenligi jámiyettin mánawiy tiykarı bolıp tabıladı.

Paydalanılđan ádebiyatlar:

1. Ózbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.2023
2. Ózbekiston Respublikasi Prezidentining “Ózbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158 son Farmoni
3. Ótamurodov A “Ma’naviy makon” tushunchasininig falsafiy mazmuni//Ma’naviyatshunoslikning dolzarb muammolari mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Guliston: Университет, 2022. 71-b.

SEKCIYA-2.

ÁDALAT HÁM NÍZAM ÚSTINLIGIN TÁMIYNLEW «ÓZBEKSTAN-2030»
STRATEGIYASÍNÍN TIYKARĞI BAĞDARLARÍNÍN BIRI

PEDAGOGTÍN STATUSÍ HAQQÍNDAGÍ NÍZAM HÁM ONÍN ÁHMIYETI

Erkin Tilewov

*Ájiniyaz atındağı NMPI, Milliy ideya, ruwxıyılıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası baslıǵı,
p.i.f.d.(PhD), docent. Nókis*

Óziniń kóz nurı, qálbi, pútin barlıǵın jas áwlad tárbiyasına baǵıshlaǵan oqıtıwshı hám tárbiyashılar miyneti, mártligi hár qanday joqarı bahalarǵa múnásip bolıp tabıladı. Usı sebepli, keyingi jıllarda olardıń materiallıq turmıs sharayatların jaqsılaw, oqıtıwshılar dárejesin jetilistiriw boyınsha salmaqlı jumıslar islendi.

Bunda, pedagoglardıń is haqısı bir neshe mártebe asırılıp, bólek ústemeler engizildi, oqıw júklemeleri maqul dárejede tártipke salındı.

Lekin bul jumıslar pedagoglardıń iskerligin tolıq orınlawǵa, jeterli dárejede materiallıq, sociallıq hám kásiplik iskerligine nızamsız aralasıwlardan qorǵawǵa, wazıypalardı tiyisli bolmaǵan jumıslarǵa tartılmawı ushın tolıq tiykar bolıp xızmet etpedi. Házirgi kúnde qábiletli jas áwlad hám joqarı mamanlı kadrlardıń pedagogika iskerligine keń tartılıwın támiynlew ushın olarǵa ayrıqsha huqıq hám jeńillikler beriw, pedagog xızmetkerdiń jámiyettegi dárejesin asırıwǵa qaratilǵan bir qatar shara-ilajlardı ámelge asırıw, olardıń statusın ayrıqsha nızam menen belgilew talap etti.

Jańa redakciyadağı Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń 52-stat`yasında «Ózbekstan Respublikasında oqıtıwshınıń miyneti jámiyet hám mámleketti rawajlandırıw, salamat, barkamal áwladtı qáliplestiriw hám tárbiyalaw, xalıqtıń ruwxıy hám mádeniy dárejesin saqlaw hám bayıtıwdıń tiykarı sıpatında tán alınadı.

Mámleket oqıtıwshılardıń sháni hám qádir-qımbatın qorǵaw, olardıń sociallıq hám materiallıq parawanlıǵı, kásiplik tárepten ósiwi haqqında ǵamxorlıq kóredi» dep oqıtıwshınıń huqıqıy statusı konstituciyalıq tárepten bekkemlendi.

Pedagogtıń statusı haqqındağı Ózbekstan Respublikası nızamı Nızamshılıq palatası tárepińen 2023-jıl 1-avgustta qabıl etilgen, Senat tárepińen 2023-jıl 29-sentyabr`de maqullanǵan. 2024-jıl 1-fevral` kúni Pedagogtıń statusı haqqındağı Nızam qabıl etilip, 2-fevral`dan baslap kúshke kirdi.

Pedagog kim?

Bilimlendiriw shólkeminde nızamshılıq hújjetlerine muwapıq dúzilgen miynet shártnaması tiykarında tálim hám tárbiya tarawında kásiplik iskerligin ámelge asırıwshı hám de tiyisli maǵlıwmatqa, kásiplik tayarlıqqa hám ruwxıy-ádeplilik pazıyletlerge iye bolǵan fizikalıq shaxs pedagog.

Ózbekstan Respublikasında pedagogtıń statusı tán alınadı. Pedagoglardıń óz kásiplik iskerligin júritiwi ushın shólkemlesken-huqıqıy shárt-sharayatlar jaratıladı, olardıń sociallıq qorǵalıwı támiynlenedi hám huqıqları ámelge asırılıwı ushın kepillikler beriledi.

Pedagogtıń huqıqları, sháni, qádir-qımbatı hám issheńlik abıroyı mámleket qorǵawında boladı.

Nızamnıń 5-stat`yasında «Ózbekstan Respublikasınıń miynet haqqındağı nızamshılıǵına tiykar jumıs beriwshı pedagogtıń óz kásiplik iskerligin ámelge asırıwı ushın zárúr shárt-sharayatlar jaratadı.

Tómendegiler qadaǵan etiledi:

- pedagogtıń kásiplik iskerligine aralasıw, onıń iskerligin tiykersız ráwishte tekseriw, pedagog tárepińen tálim alıwshılardıń bilimlerin tuwrı hám qalıs bahalawǵa tásir kórsetiw, sonday-aq oǵan óz xızmet minnetlemelerin orınlawǵa tosqınlıq etiw;

- pedagogtı kásiplik iskerligi menen baylanıslı bolmaǵan jumıslarǵa, sonıń ishinde aymaqlardı abadanlastırıwǵa hám awıl xojalıǵı jumıslarına tartıw;

- pedagogtan onıń kásiplik minnetlemelerine tiyisli bolmaǵan esabatlardı hám basqa maǵlıwmatlardı, sonıń ishinde xalıqtıń salıqlar, kommunal tólemler, kreditler hám basqa qarızdarlıǵı haqqındağı maǵlıwmatlardı, pitkeriwshilerdiń bántligi támiynlengenligi haqqındağı esabatlardı qáliplestiriwin hám usınıwın talap etiw;

- pedagogtı jumısqa jaylastırılmaǵan, bilimlendiriw menen qamırıp alınbaǵan hám profilaktikalıq esapta turǵan er jetpegenler esabın júritiw hám de olardıń sociallıq maslasıwına kómeklesiw jumıslarına tartıw;

- pedagogtıń juwapkerligine tovar hám xızmetlerdi satıp alıw minnetlemesin júklew, sonıń ishinde is haqıdan onıń jazba razılıǵısız tovar hám xızmetler ushın qarjı uslap qalıw.

Pedagogtı onıń kásiplik iskerligi menen baylanıslı bolmaǵan, lekin siyasiy hám sociallıq áhmiyetke iye bolǵan ilajlarǵa (saylawlardı shólkemlestiriw hám ótkiziw processlerinde qatnasıwǵa, test sınavlarında auditoriya qadaǵalawshısı wazıypasın orınlaw, xalıqtı dizimge alıw jumıslarında kómeklesiwge, bilimlendiriw shólkemlerin tekseriw hám de attestaciyadan ótkiziw processlerinde ekspert sıpatında qatnasıwǵa hám basqalarǵa) tartıw onıń razılıǵına kóre, onıń menen dúzilgen shártnamaǵa tiykar, qosımsha haqı tólew esesine, jumıstan bos waqtında yaki jumıs ornı boyınsha ortasha is haqı saqlanǵan halda ámelge asırıladı» dep kórsetilgen.

Pedagog óz kásiplik iskerligin ámelge asırıwda tómenдеgi minnetlemelerge iye:

- tálim-tárbiya processı qatnasıwshılarınıń sháni, qádir-qımbatı hám issheńlik abıroyın húrmet etiw;

- oqıw shınıǵıwların oqıw baǵdarlamaları hám mámleketlik bilimlendiriw standartlarına muwapıq sıpatlı ótkiziw;

- oqıw shınıǵıwları dawamında tálim alıwshılardıń bilim dárejesin asırıw ushın zárúr sharalar kóriwi;

- xabar-kommunikaciya texnologiyaların, oqıtıw hám tárbiyanıń aldınǵı hám de innovacion formaları hám usıllarınan paydalanıwı;

- tálim alıwshılardıń psixologiyalıq hám ózine tán qásiyetlerin, fizikalıq hám ruwxıy salamatlıǵın, fiziologik rawajlanıwın esapqa alıwı, ayrıqsha tálim iqtıyajları bolǵan shaxslardı oqıtıw ushın shárt-sharayatlar jaratılıwına itibar qaratıwı hám olardı kemsitpesligi;

- er jetpegen tálim alıwshılar menen tálim-tárbiya jumısların olardıń ata-anası yaki basqa nızamlı wákilleri menen birgelikte alıp barıwı;

- óz qánigeligin úziksiz ráwishte asırıp barıwı, iyelep turǵan lawazımına muwapıqlıq tárepten dáwirlik attestaciyadan ótiwi;

- bilimlendiriw shólkeminiń ustavına hám basqa shólkemlestiriw hújjetlerine, ishki miynet tártibi qaǵıydalarına hám pedagogik etika qaǵıydalarına ámel etiw;

- májbúriy medicinalıq kórikten óz waqtında ótiwi shárt.

Bilimlendiriw shólkemleriniń pedagogların sociallıq qorǵaw mámleket tárepinen kepillestiriledi.

Mámleket bilimlendiriw shólkemleriniń pedagoglarına dawamıyılıǵı kóbi menen 56 kalendar kúnнен ibarat bolǵan haqı tólenetuǵın hár jılǵı tiykarǵı uzayttırılǵan miynet dem alısı kepillestiriledi.

Respublikanıń alıs ayaqlarında jaylasqan bilimlendiriw shólkemlerine basqa ayaqlardan miynet iskerligin ámelge asırıw ushın tartılǵan joqarı maǵlıwmatlı pedagoglarǵa nızamshılıq hújjetlerine muwapıq bir mártelik baslanǵısh járdem pulı hám úy-jayların ijararǵa alǵanlıq ushın (ijarada turǵanlıq) hár aylıq pul kompensaciyası tólenedi.

Pedagoglardıń perzentleri mámleketlik mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerine jeńillikli tárizde qabil etiledi.

Pedagogtıń kásiplik iskerligi dawamında dizimi nızamshılıq hújjetlerinde belgilengen juqpalı keselliklerge qarsı biypul profilaktik emlew mámleket tárepinen támiynlenedi.

Tómenдеgi shaxslardıń pedagogikalıq iskerlik penen shuǵıllanıwına jol qoyılmaydı:

- nızamlı kúshke kirgen sud húkimine muwapıq pedagogikalıq iskerlik penen shuǵıllanıw huqıqınan ayırılǵan shaxslar;

- nızamshılıqta belgilengen tártipte sud tárepinen qatnasıqqa uqıpsız yaki qatnasıq uqıbı sheklengen dep tabılǵan shaxslar;

- pedagogikalıq iskerligin ámelge asırıwǵa tosqınlıq qılatuǵın kesellikleri bolǵan shaxslar;

- psixiatriya yaki narkologiya mekemelerinde esapta turǵan shaxslar.

Qasttan islengen jinayat ushın burın sudlangan shaxslardı pedagogikalıq iskerlik baylanıslı lawazımlarǵa qabil etiw qadaǵan etiledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Ózbekiston Respublikası Konstituciyası. Toshkent, Ózbekiston, 2023 yil.
2. Ózbekiston Respublikası «Pedagogning maqomi to‘grısında»gi Qonun. 2023 yil 1-fevral.

**YANGI O‘ZBEKISTONDA YOSHLARNING FUQAROLIK POZITSIYASINI
SHAKLLANTIRISHDA ILG‘OR DAVLATLAR TAJRIBALARINI O‘RGANISH**

Orinbetov Nietulla

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI docent v.b., p.f.f.d. (PhD). Nukus

Yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga oid ilmiy tajribalarni o‘rganar ekanmiz, shuni aniqladikki, fuqaro shaxsiga qo‘yiladigan talablar konkret-tarixiy xarakterga ega va har bir davlatning ijtimoiy tuzilishi, hukmron mafkura, diniy va dunyoviy e‘tiqodlar va ta‘lim-tarbiya sohasining rivojlanganligiga bog‘liq o‘zgarib o‘tiradi. Ammo doimo insonning jamiyatga, davlatga, davlat tomonidan e‘lon qilinadigan qadriyatlarga, manfaatlarga ijobiy munosabatni shakllantirishni, inson tomonidan o‘zining jamiyatdagi rolini anglashini o‘z ichiga oladi.

Xorijiy davlatlarning yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyani shakllantirish bo‘yicha tajribalarini o‘rganar ekanmiz, aksariyat tizimlar va yondashuvlarda ijtimoiy faollik, fuqarolik o‘z-o‘zini anglash, fuqarolik fazilatlarini kabi masalalarga alohida e‘tibor qaratadigan fuqarolik tarbiya haqida so‘z qilinishini ta‘kidlashimiz mumkin.

AQSh fuqarolik tarbiya konsepsiyalarida maktablar “demokratiya laboratoriyalari” degan tezis ustuvordir. Fuqarolik tarbiyasi yoshlarda ijtimoiy qadriyatlarga dahldorlikni, siyosiy dialog olib borish ko‘nikmalarini shakllantirishi zarur. Bunday tarbiya mazmunini o‘z yurtining taqdiri, millatning farovonligi, siyosiy rejimning barqarorligini ta‘minlash uchun ijtimoiy mas‘uliyatni shakllantirish tashkil etadi. Fuqarolik tarbiyasi yoshlarning ijtimoiy tajribasiga asoslangan va shaxsiy fuqarolik mas‘uliyatni tarbiyalashga yo‘naltirilgan o‘quv-tarbiya jarayoni sifatida talqin qilinadi [1].

Kanadada fuqarolik bilimlar o‘z ichiga 4 ta yo‘nalishdagi axborotlarni qamrab oladi:

- 1) siyosiy va institutsional tizimlarning tuzilishi va amal qilish tamoyillari, fuqarolik jamiyati asosi bo‘lgan demokratik g‘oyalarni ifodalovchi hujjatlar mazmuniga oid bilimlar;
- 2) fuqarolarning o‘zlarini Kanada aholisi sifatida identifikatsiyalashi va Kanada jamiyatida multikulturalizmning rolini aniqlash;
- 3) jamiyatning tuzilishi to‘g‘risida ijtimoiy-siyosiy bilimlar, jumladan kasbiy tayyorgarlik, soliqlar, davlatning ijtimoiy va institutsional tizimi bilan bog‘liq iqtisodiy bilimlar;
- 4) madaniy va tarixiy merosni bilish, fuqarolarning umumiy rivojlanishi.

Kanadaning aksariyat shtatlarida “Jamiyatni o‘rganish” (Social Studies (SS)) fani o‘qitiladi. O‘quv fani sifatida u fuqarolik bilimlarni, malakalarni yetkazib berishi, fuqarolik qadriyatlarning va faol fuqarolik pozitsiyaning rivojlanishiga ta‘sir o‘tkazishi kerak. “Jamiyatni o‘rganish” fani dasturi o‘quvchilar shaxsining shakllanishi kontekstida fuqarolik bilimlar va malakalarni bosqichma-bosqich takomillashtirib borishni va buning negizida globallashtirish sharoitida Kanadaning faol fuqarolarini tarbiyalashni ko‘zda tutadi [2].

G‘arbiy Yevropada fuqarolik tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Yevropaning aksariyat davlatlarida fuqarolik ta‘limi demokratik jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqlikda qaralmoqda. Demokratik fuqaroviylikni tarbiyalash (Education for democratic citizenship) – bu aholida jamiyatdagi qadriyatlar ustuvorliklarining xilma-xilligiga loyol munosabatni, ijtimoiy mas‘uliyat va faol fuqarolik pozitsiyani, o‘z demokratik huquqlarini tushunish, ularni amalga oshirish va himoya qilishni shakllantirishga qaratilgan ta‘limning turli shakllari (treninglar o‘tkazish, axborot tarqatish, amaliy faoliyatni tashkil etish) [3].

Sharq mamlakatlarining ichida yuksak taraqqiy topgan davlatlardan bo‘lgan Yaponiyaning yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha to‘plagan tajribalari ham e‘tiborga molikdir.

Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda bo‘lgani kabi Yaponiyada ham hozir fuqarolik tushunchasining ma‘nosi haqida qizg‘in bahs-munozaralar olib borilmoqda. Fuqaroning roli va haqiqiy fuqarolarni tarbiyalashda ta‘lim tizimining o‘rni haqidagi qarashlar multikulturalistlar va an‘anaviylik tarafdorlari o‘rtasida qutblangan [4].

Xitoyda ham vatanparvarlik tarbiyasiga katta e'tibor berilmoqda. Davlatning qadimiy tarixidan kelib chiqqan Xitoy vatanparvarligi avloddan-avlodga o'tib, bir tomondan jamoaviy turmush tarzi va jamoaviy mehnat, ikkinchi tomondan, milliy psixologik fazilatlar (qat'iy intizom, shaxsning guruhga yuqori bog'liqligi, hamdardlikning o'ziga xos xususiyati) [5].

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda fuqarolik, fuqaroviylik va siyosiy ta'limga qiziqish, fuqarolik va siyosiy kompetensiya bilan bog'liq masalalar dunyoning ko'plab mamlakatlarida tashvishli keysga aylandi.

Fuqarolik va milliy ta'limning xorijiy tizimlarini tahlil qilish bizga Yangi O'zbekistonda yoshlarning fuqarolik pozitsiyaga egaliklarining asosiy ko'rsatkichlari va darajalarini aniqlashda yordam beradi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "fuqarolik pozitsiya" tushunchalariga berilgan ta'riflarning xilma-xil bo'lishiga qaramasdan ikki yondashuvni ajratib ko'rsatish mumkin. Ularning *birinchisida* fuqarolik pozitsiya shaxsning integrativ xususiyati sifatida ta'riflanadi va u o'z ichiga vatanparvarlik, siyosiy madaniyat, qonunlarga itoatkorlik, odob-axloq, mehnatsevarlik, ijtimoiy faollik (I.V.Molodsova, A.S.Nayazov, S.V.Mitrosenko, E.P.Strelnikova va boshqalar)ni qamrab oladi. *Ikkinchi yondashuv* ushbu tushunchani axloqiy, huquqiy, ma'naviy kabi munosabatlarning turli xil jihatlarini o'zida ifoda etadi (N.F.Kriskaya, T.I.Kobeleva, G.T.Sukolenkova va boshqalar).

Bugungi kunda o'smir yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, psixolog olimlar o'smirlikni muayyan davrlarga ajratishadi. Ya'ni, ular erta o'smirlik davri 10 yoshdan boshlansa, o'rta o'smirlik 15-17 yoshni, o'smirlikning uchinchi bosqichi esa 20 yoshgacha davom etishini e'tirof etishadi. BMT tomonidan esa, bu davr erta o'smirlik davri – 10-14 yosh hamda katta o'smirlik esa, 15-19 yoshni tashkil etishi e'tirof etilgan. Ikkala holatda ham yoshlarning voyaga yetishi 16-18 yosh bo'lib, bu davrda shaxs psixologiyasida "kompleks xususiyatlar" shakllanishni boshlaydi. Ya'ni, bu yosh guruhi uchun boshqalarning ularga bergan baholariga emotsional beriluvchanlik, takabburlik, ijtimoiy hayot va atrofdagilarga bo'lgan shaxsiy munosabat va pozitsiyaning faol shakllanishi xosdir.

Yoshlarning fuqarolik pozitsiyasining shakllanishi muhit, jumladan uzoq va yaqin ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi va bunda yoshlar shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Bu o'zaro ta'sirning xarakteri uning fuqarolik pozitsiyasi bilan aniqlanadi, uning asosiga shaxs qadriyatlarini qo'yilgan bo'lib, ular jamiyat qadriyatlarini bilan nisbatlanadi.

Bugungi kunda yangilanayotgan O'zbekiston jamiyatining taqdiri yoshlarning faol fuqarolik pozitsiyasidan, uning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-axloqiy mo'ljallari bilan bevosita bog'liqdir. Jamiyatning yashashga qodirligining va uning progressiv rivojlanishining shart-sharoiti yoshlarning bugungi va kelajakdagi pozitsiyasi va faoliyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Goals 2000: Educate America Act [Электронный ресурс].- URL: <https://www2.ed.gov/legislation/GOALS2000/TheAct/index.html>

2. Фахрутдинова А.В. Проблема стандартизации и дифференциации гражданского воспитания в англосаксонских странах на рубеже XX-XXI веков. // Современные проблемы науки и образования. – 2012. –№1.; URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=5340> (дата обращения: 26.12.2021).

3. 2013 йил Францияда София-Антиполис (Sophia-Antipolis) шаҳрида Microsoft корпорацияси ташаббуси бўйича электрон ҳукумат масалалари юзасидан ўтказилган давра сухбати материаллари [Электрон ресурс].

<http://www.shapovalov.org/index/0-78>

4.Как воспитать гражданский дух: опыт Японии. https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/17962-vospitanie-grazhdanskogo-duxa-opyt-yaponii.html

5. The Patriotic Education Campaign in China and Rise of Chinese Nationalism [Электронный ресурс] URL: <http://fmso.leavenworth.army.mil/Collaboration/international/China/ChineseNationalism.pdf>.

**PUQARALÍQ JÁMIYETTİŇ RAWAJLANÍWÍ BASQÍSHLARÍ
(QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍ MÍSA LÍŇDA)**

S.Dosmaganbetov

Ájiniyaz atındaǵı NukusMPI Tariyx oqıtıw metodikası kafedrası oqıtıwshısı. Nókis

A.Saribaev

Ájiniyaz atındaǵı NukusMPI Tariyx oqıtıw metodikası kafedrası oqıtıwshısı. t.i.k. Nókis

A.Ktaybekov

QMU tariyx fakulteti 3-kursı studentı. Nókis

Puqaralıq jámiyet - bul insanlardıń máplerin sáwlelendiriwshi mámleketlik emes kommerciyalıq emes shólkemler (MKSH), yaǵnıy «úshinshi sektor» bolıp esaplanadı. Máplerdi tıǵız túrde óz-ara baylanıstıra otırıp, MKSHler puqaralardı óz-ara birge islesiwshi birlespelerge jámlep, mámlekettiń turaqlılıǵın támiyinleydi. Puqaralıq jámiyettiń sociallıq tiykarın orta klasstaǵılar quraydı, ekonomikanıń hár qıylı salalarında payda keltiriwshi jeke mülki, jámiyettiń dóretiwshilik qatlamınıń intellektual menshigi esabınan ekonomikalıq xızmetti iske asıradı hám mámleketten biyǵárezligin saqlay otırıp, jasaw ushın qarjı tabadı.

Ózbekstan Respublikası milliy ǵárezsizligi járiyalanǵannan soń «úshinshi sektor»dıń rawajlanıw processı dawam etti hám puqaralıq institutlardıń jańadan qalıplesiwi ámelge asırıldı. 1993-jılı 9-aprelde qabil etilgen Qaraqalpaqstan Respublikası Konstituciyası puqaralıq jámiyet, insan hám puqaralardıń huqıq hám erkinlikleri, jámiyetlik shólkemler haqqındaǵı bólimlerdi óz ishine qamtıp aldı. Bul bólimlerde jeke huqıq hám erkinlikler, siyasiy huqıqlar, ekonomikalıq hám sociallıq huqıqlar, insan huqıq hám erkinlikleriniń kepillikleri, puqaralar minnetleri belgilengen. Sonday-aq, Konstituciyada jámiyetlik shólkemlerge arnawlı bap ajratılǵan [1. 124]. Sonıń menen birge 1991-jılı «Ózbekstan Respublikası Jámiyetlik birlespeler haqqında» hám 1999-jıl 14-aprelde «Mámleketlik emes, kommerciyalıq emes shólkemler haqqında»ǵı Ózbekstan Respublikasınıń Nızamlar qabil etildi hám bul hújjetler jámiyetlik shólkemler menen háreketlerdiń rawajlanıwı ushın túrtki jasadı [2. 35, 40].

1999-jıl 14-apreldediń nızam qabıllanǵannan keyin Qaraqalpaqstan Respublikası Adıllıq Ministrliǵı tárepinen 140 MKSH, sonıń ishinde 12 kásillik awqam, 34 jámiyetlik fond, 12 islep shıǵarıwshılar palatası, 6 milliy-mádeniy oray dizimge alınıp, olardıń xızmeti Qaraqalpaqstan jámiyeti turmısınıń derlik barlıq tarawların qamtıp alǵan edi. Qaraqalpaqstan MKSH leri xızmetinde social-ekonomikalıq baǵdar basım bolıp, bunnan keyingi orındı tálim, ekologiya, medicina hám huqıq qorǵaw baǵdarları iyeledi.

Qaraqalpaqstan MKSHleri bul dáwirde tez pát penen ósip, jámiyetlik qatnasıqlarda aytarlıqtay óz ornına iye boldı, olardıń xalıq arasındaǵı abıroyı ósip bardı. Sonı aytıp otıw kerek, 1990-jılları puqaralardıń mámleketlik emes shólkemler dúziwinde IREX, CAFE-Nukus, Evraziya Fondı, IDA, Counterpart International, PROON, Fridrix Ebert atındaǵı Fond, Counterpart Consortium, MSF sıyaqlı xalıq aralıq mámleketlik emes shólkemleri járdem berip, orınlarda iske asırılıwı gózlegen kishi grantlar ajratıldı. Ulıwma alǵanda 2000-jılǵa kelip respublikanıń sociallıq tarawında donor mámleketlerden zamanagóy ásbap-úskenerler alıp kelindi, 4 MKSH mámleketlik baǵdarlamalarda qatnastı, 12 MKSH insaniylik baslamada háreket etip, olar tárepinen 160 jańa jumıs ornı payda etildi.

2000-jıldan bugingi kunge shekem bolǵan dawirdi qamtıp alǵan basqishta elde jedel demokratiyalıq janalanıw ham modernizaciyalaw procesleri baqlandı. Usı basqishtin tiykargi wazıypası etip milliy mamleketshilik tiykarların bekkemlewge qaratılǵan kushli mamleketten – kushli puqaralıq jamiyetine basqishpa-basqish otıw maselesi qoyıldı. Solay etip, mamleket siyosatınin bas joli huqıqıy, demokratiyalıq mamleketti juzege keltiriw, nizam aldında hammenin tenligin tamiyinlew, «puqara jamiyet – mamleket» principin engiziw, ane usı jol menen puqaralıq jamiyetin juzege keltiriw boldı.

Ózbekstanda bul dáwirde puqaralıq jámiyettiń rawajlanıwında 2003-jılı «Jámiyetlik fondlar haqqında», 2007-jılı «Mámleketlik emes, kommerciyalıq emes shólkemlerdiń xızmetiniń kepillikleri haqqında» hám «Qayırqomlıq haqqında» Nızamlar, sonın menen birge Ózbekstan Respublikası birinshi Prezidentiniń 2005-jılı «Ózbekstanda puqaralıq jámiyet institutlarınin rawajlanıwına járdem kórsetiw boyınsha ilájlar haqqında» hám 2013-jıl 12-dekabrde «Puqaralıq jámiyet institutlarınin rawajlandırıwǵa járdem beriw boyınsha qosımsha ilájlar haqqında»ǵı Qararları qabil etildi. Sonday-aq 2004-jılı 29-mayda 37 statyadan ibarat «Mámleketlik emes kommerciyalıq emes shólkemler haqqında»ǵı Qaraqalpaqstan Respublikası Nızamı qabil etildi. Bul nızamǵa ózgerisler hám qosımshalar (2004-jılı 9-oktyabr, 2010-jılı 22-may, 2013-jılı 28-dekabrde) engizildi. Usı hám basqa da bir qatar hújjetler belgili dárejede puqaralıq jámiyet institutları xızmetiniń huqıqıy tiykarı jáne de bekkemlendi hám sociallıq aktivliginiń rawajlanıwına unamli tásir jasadı.

2000-jıllardıń basında Respublika mámleketlik emes kommerciyalıq emes shólkemleri hám Qaraqalpaqstanda háreket etiwshi xalıq aralıq shólkemler birlespesinde jańa sapadaǵı ózgerisler júz berdi, yagnıy olar arasında integraciya processı kúsheyip, puqaralıq baslama keń en jayıp, puqaralardıń áhmiyetli máplerin hám jámiyet rawajlanıwınıń hár qıylı salaların qamtıp ala basladı. MKSHler, ulıwma alǵanda, kelesheqte jámiyettiń ekonomikalıq, sociallıq hám ruwxıy-ádep-ikramlılıq rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye bolǵan máselelerdi qoyıp, olardı sheshiwge umtıldı.

Qaraqalpaqstannıń bir qatar MKSH leri tárepinen iri xalıq aralıq shólkemler menen birge islewdi jolǵa qoyılıwı nátiyjesinde insan huqıqların qorǵaw, sociallıq máselelerdi sheshiw, hayal-qızlardı qollap-quwatlaw, xalıqtı medicinalıq birgeliktegi epidemiologiyalıq-sanitariyalıq maǵlıwmat penen támiynlew máselelerine baylanıslı baǵdarlamalar iske asırıldı.

2005-jıl Ózbekstandaǵı MKSHler jumısın muwapıqlastırıp maqsetinde Mámleketlik emes kommerciyalıq emes shólkemlerdiń milliy associaciyası dúzilgennen soń Qaraqalpaqstannıń 17 MKSH leri onıń aǵzası boldı. Associaciyanıń qollap-quwatlawı menen Qaraqalpaqstanda 2007-jılı Resurs orayı ashıldı, Ózbekstan ekologiyalıq háreketiniń Qaraqalpaqstan bólimi háreket etpekte.

2010-jılǵa kelip Qaraqalpaqstanda 90 nan aslam jámiyetlik shólkem, sonnan 8 associaciya, 3 jámiyet, 22 fond, 2 kásiplik awqam, 1 oray, 4 birlespe, 21 federaciya, 2 komitet, 3 klub, basqa da 15 shólkem mámleketlik dizimge alınǵan bolsa, 196 jámiyetlik birlespe, 1 jarastırwshı sud, 53 diniy shólkem esaplıq dizimnen ótti [3. 43, 52]. Bul shólkemlerdiń xalıqtıń barlıq qatlamınıń máplerin názerde tutıp, atqaratuǵın xızmetiniń boyınsha jámiyetlik turmıstıń bárshe áhmiyetli tarawların óz ishine qamtıp alǵan edi. MKSHler iskerligi puqaralardıń máplerin qorǵawǵa, respublikanıń jámiyetlik-siyasiy turmısında hayal-qızlar hám jaslardıń belsendiligin arttırıwǵa qaratilǵan.

2015-jılǵa maǵlıwmatları qaraǵanda MKSHler kontingenti basım bólegin isbilermenlik hám fermerlikti qollap-quwatlaw, demokratiyalıq institutlardı rawajlandırıw, sporttı rawajlandırıw hám jaslar tárbiyası menen shuǵıllanıwshı birlespeler quraydı. Ózbekstan boyınsha, sonıń ishinde Qaraqalpaqstanda da kásiplik awqamları, «Kamolot» jámiyetlik jaslar háreketi, Hayal-qızlar komiteti massalıq shólkemler bolıp esaplanadı.

Ózbekstan Respublikasınıń rawajlandırıwdıń bes tiykarǵı baǵdarı boyınsha [Háreketler strategiyasında puqaralıq jámiyeti institutların rawajlandırıw](#), olardıń sociallıq hám siyasiy belsendiligin kúsheytiw, mámleketlik hám jámiyet qurılısınıń qalıplestiriliwiniń tiykarǵı baǵdarı sıpatında belgilengen. Búgingi künde mámleketlik emes kommerciyalıq emes shólkemler hám jámiyetniń basqa da institutları demokratiyalıq huqıqıy mámleketti qurıwda, jámiyette nızam ústinligin támiynlew hám mámlekettiń jámiyetlik-siyasiy, sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwın arttırıp jolında áhmiyetli orındı iyeleydi [4. 41].

Házirgi waqıtta jámiyetlik qarım-qatnaslar rawajlanıwı hám mámlekette social-ekonomikalıq reformalardı iske asırıp mámleket penen puqaralıq jámiyet institutlarınıń óz-ara tıǵız baylanısta bolıwın hám birge islesiwın talap etedi. Bunda, birinshi gezekte, óz-ara qarım-qatnas mexanizmin dúziw, parlamentlik hám jámiyetlik qadaǵalawdı iske asırıp úlken áhmiyetke iye.

Ózbekstan Respublikası, sol qatarda Qaraqalpaqstan Respublikası jámiyetlik-siyasiy turmısındaǵı modernizaciya procesin jetik puqaralıq jámiyetiniń qalıplesiwisiz kóz aldımızǵa keltiriw múmkin emes, bunday jámiyetniń tiykarında shaxstıń jámiyetlik processlerge belsendilik penen aralasıwı jatadı. Puqaralıq baslamalardıń júzege asıwı, puqaralardıń sociallıq siyasattı qalıplestiriwde belsendilik penen aralasıwı, jámiyetlik institutlardıń rawajlanıwına xızmet etedi. Bunday institutlar qatarına hár qıylı mámleketlik emes birlespeler - sonıń ishinde siyasiy partiýalar, shólkemler, associaciýalar - jatadı. Búgingi kún turmısı kúshli mámlekette kúshli puqaralıq jámiyetke principin ámelge asırıp jumısların tezlestiriwdi talap etedi. Bul princip mánisi biz tańlap alǵan mámleketlik hám jámiyetlik qurılıs modeli boyınsha social-ekonomikalıq, jámiyetlik-siyasiy reformalardı iske asırıp barısında mámleketti basqarıwda puqaralardıń rolin jedelletiw wazıypası kúsheýedi. Bul, óz gezeginde, puqaralıq jámiyet institutları sistemasınıń bunnan bılay da rawajlandırıwdı, mámleketti, hákimshilik-aymaqlıq shólkemlerin basqarıw processlerine aralasıwın kózde tutadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Каракалпакстан Республикасы Конституциясы. – Ноқис: Каракалпакстан, 2012
2. Жуманиязов Б. История формирования и развития институтов гражданского общества в Узбекистане в период независимости. –Т. Автореф. дисс. доктора философии (PhD) по ист наукам.
3. Қарақалпақстан тарийхы. – Н.: Илим, 2018
4. Жуманиязов Б. Указ. работа.

**YANGI O'ZBEKISTON-XALIQCHIL VA INSONPARVAR DAVLAT GOYASINI
AMALGA OSHIRISH MASALALARINING DOLZARBLIGI**

K. Primbetov

Ajiniyoz nomidagi NukusDPI Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası dotsenti v.v.b., PhD. Nukus

M. Jumaboyeva

Ajiniyoz nomidagi NukusDPI Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Bugun biz tarixiy bir davrda — xalqimiz o'z oldiga ezgu va ulug' maqsadlar qo'yib, tinch-osoyshta hayot kechirayotgan, avvalambor o'z kuch va imkoniyatlariga tayanib, demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lida ulkan natijalarni qo'lga kiritayotgan bir zamonda yashamoqdamiz.

Biz o'z taqdirimizni o'z qo'limizga olib, azaliy qadriyatlarimizga suyanib, shu bilan birga, taraqqiy topgan davlatlar tajribasini hisobga olgan holda, mana shunday olijanob intilishlar bilan yashayotganimiz, xalqimiz asrlar davomida orziqib kutgan ozod, erkin va farovon hayotni barpo etayotganimiz, bu yo'lda erishayotgan yutuqlarimizni xalqaro hamjamiyat tan olgani-bunday imkoniyatlarimizning barchasini aynan mustaqillik berganini bugun hammamiz chuqur anglaymiz [1].

Har bir davrda barcha rivojlangan davlat va jamiyatlar o'zlari uchun muhim bo'lgan yo'nalishlarda ma'lum bir maqsadlarga eltuvchi strategiyani ishlab chiqadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan boshlangan demokratik islohotlar yo'lini yanada qat'iy davom ettirishga hizmat qiladigan, 2030-yillar uchun amalga oshirishga qaratilgan, asosiy maqsadi "Inson qadri uchun" degan ustuvor tamoyilni to'la ro'yobga chiqarish bo'lgan "Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari" tamoyili asosidagi Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi e'lon qilindi [3]. Bugungi davrda Yangi O'zbekiston "Inson qadri ustuvor bo'lgan jamiyat va xalqparvar davlat" degan muhim g'oya negizida barpo etilmoqda. Davlatimiz rahbari belgilab bergan bu ulug'vor maqsad asosida xalqimiz yangidan-yangi islohotlarning haqiqiy muallifiga aylanib bormoqda.

Shuningdek, yurtimizda yashayotgan xar bir fuqaroning, butun xalqimizning farovonligini ta'minlashga xizmat qiladigan "Yangi O'zbekiston – xalqchil va insonparvar davlat" goyasini amalga oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu asosda maxalliy boshqaruv organlarining joylarda muammolarni xalq etishdagi roli va mas'uliyati yanada kuchaytirilmokda. Xususan, ma'naviy-marifiy ijtimoiy-siyosiy sohalarida ishlar muvaffaqiyatli bo'lmoqda. Yoshlarning ma'naviy ongini rivojlantirish, xalqimiz milliy-ma'naviy qadriyatlarini anglashda yuksak e'tibor qaratilmoqda. Hozirda yoshlarimiz turli davlatlar madaniyatini o'zlariga singdirib olmoqdalar. Shuningdek, G'arb davlatlarining madaniyatiga taqlid qilib, o'zlarimizning milliy-ma'naviy qadriyatlarimiz unutilmoqda. Yoshlarimizning yurish-turishlari, kiyinish madaniyati hattoki ular o'zbek tilida gaplashayotganlarida ham sof tilimizni buzib talqin qilishadi, turli xil chet so'zlarni qo'shib gapirmoqdalar. Shu sababdan hozirda ma'naviy-marifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha hamda mamlakatimizda ma'naviy-marifiy ishlarni tizimli tashkil etish, bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish, aholi, ayniqsa yoshlarning intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Yoshlarning huquqiy salohiyatini oshirish hamda huquqiy madaniyatini yuksaltirish bo'yicha keng chora tadbirlar yo'lga qo'yilmoqda. Har bir O'zbekiston fuqarosi o'z huquq va erkinliklaridan bimalol foydalanishlari uchun davlatimiz keng sharoitlar yaratib bermoqda. Siyosiy ma'rifatni oshirishning tayanch nuqtasi siyosiy savodxonlik va ta'lim hisoblanadi. Jamiyatda demokratik siyosiy ongini rivojlantirish orqali faol fuqarolik imkoniyatlarini kengaytirish mumkin.

Biz rivojlangan demokratik davlatlar tajribasini o'rganishda davom etamiz, demokratik qadriyatlarga doim qodirmiz. Shuning uchun demokratiya haqida gapirganda biz avvalambor, enf rivojlangan davlatlar qatoriga kirish, eng muhimi, ular qo'lga kiritgan yutuqlarni o'zlashtirishni nazarda tutamiz [2].

Yurtimiz taraqqiy topib yuksalishi, o'zining ma'naviy-marifiy, milliy qadriyatlari ijtimoiy-siyosiy sohalarida o'z o'rnini topishi hamda buyuk rivojlangan davlatlar qatorida turishimiz uchun Taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqilgan va o'zida alohida maqsad va ustuvor yo'nalishlarni jamlagan. Shuningdek taraqqiyot strategiyasi orqali yoshlarimiz o'zlarining ma'naviy marifiy huquqiy-salohiyatini oshiradi. Mamlakatimiz tarixda buyuk ota-bobolarimiz orzu qilgan marralalarga erishadi. Taraqqiyot strategiyasida belgilangan muammolar o'z dolzarbligi bilan yechimini asta-sekin topmoqda hamda Uchinchi Renessans davri uchun poydevor bo'lmoqda. Bunga biz yoshlar ham o'z hissamizni qo'shmoqdamiz.

Adabiyotlar:

1. I.Karimov. Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch. Toshkent. Ma'naviyat -2008. 3-bet
2. I.Karimov. И. Каримов. Она юртимиз бахт-у икболи ва буюк келажаги йулида хизмат килиш – энг олий саодатдир. Toshkent – "ЎЗБЕКИСТОН" НМИУ – 2015. 106-бет
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022- 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.

SEKULARİZM TÚSINIǵI HÁM ONIŃ MAZMUNI

N.T.Orunbetov

Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI docent w.w.a., PhD. Nókis

Sh.A.Atamuratov, A.B.Seyilxanov

Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI 4-kurs talabası. Nókis

Dúnya kólemindegi búgingi siyasiy jaǵday tez ózgerip, dúnyanıń ayırım aymaqlarında barǵan sayın keskinlikler, túrli qarama-qarsılıqlar, konflikt hám qan tógiliwler kúsheyip, xalıqaralıq terrorism, ekstremizm hám radikalizm qáwpi artıp baratırǵanlıǵı bizde tereń táshwish hám qáweter oyatpaqta. Bul óz gezeginde, dúnya mámleketleriniń din menen ózara qatnasıqlarına da tásirin tiygizbey qoymaydı. Mámleketler óz siyasatında dúnyalıq hám din ortasındaǵı qatnasıqlardı tártipke salıw júda názik másele ekenligin tereń ańlaǵan halda, bul qatnasıqta altın joldı tutıw ushın sekulyarizmniń roli jetekshi ekenligin ańlap jetpekte.

Ǵárezsizlik alǵan kúnnen házirgi künge shekem Ózbekstan huqıqıy-demokratiyalıq mámleketke tán bolǵan hújdan erkinligi, tolerantlıq, milletler aralıq tatıwlıq, ulıwmalıq tán alınǵan xalıqaralıq normalar hám principlerdi óz siyasatınıń baslı baǵdarlarınıń biri sıpatında belgilegen.

Bul baǵdarda mámleketimizdiń durıs jolda siyasat alıp barıp atırǵanlıǵına tiykarǵı nızam Konstituciyamızdıń 1, 35, 71, 75-statıyalarındaǵı huqıqıy normalar negiz bolıp xızmet etedi [1].

2022-2026 jıllarǵa mólsherlengen Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyasınıń V, VII baslı baǵdarlarında da mámlekettiń din menen ózara qatnasıqlarınıń huqıqıy negizleri belgilep alınǵan [2].

Zamanagóy dáwirde din hám mámlekettiń bóliniwi konstituciya hám huqıqıy tiykarlarda bekkemlengen kóplegen demokratiyalıq jámiyetlerde sekulyarizm tiykarǵı principke aylandı. Sekulyarizm degende, kóbinese liberal demokratiyanıń áhmiyetli strukturalıq bólegi sıpatında qaraladı, bul húkimet institutlarınıń diniy isenimlerge salıstırǵanda neytral bolıwın hám adamlardıń mámleket aralasıwıwız óz isenimlerin erkin ámelge asırıwın támiyinleydi. Bul bóliniw diniy isenimine qaramastan, barlıq puqaralardıń huqıqların qorǵaw hám diniy shólkemlerdiń siyasiy qararlar qabıllaw processine nadurıs tásir kórsetiwiniń aldın alıwǵa qaratılǵan.

Sekulyarizm mámleket institutları diniy shólkemlerden ajratılǵan dúnyalıq mámleket principini tiykarında isleydi. Bul ajırılıw kóbinese belgili bir dinniń mámleket tárepinen qollap-quwatlanbawı, din hám isenim erkinligin qorǵaw, puqaralardıń isenimi bar yamasa joq ekenligine qaramastan, teńlikti tán alıw sıyaqlı normalarda kórinedi. Dúnyalıq mámleketler, ádette, belgili bir dindi ajratıp qaramaydı, diniy táliymatlarǵa emes, bálkim dúnyalıq principlerge tiykarlangan nızamlardı qollap-quwatlaydı.

Óziniń kóp abzallıqlarına qaramay, sekulyarizm túrli qatlamlar, atap aytqanda, diniy institutlar, konservativ hám dástúriy qádiriyatlarǵa sadıq toparlar tárepinen sın pikir hám qarsılıqlarǵa dus keldi.

Sekulyarizm – bul siyasiy hákimiyat hám hákimshilik basqarıwdı qalıplestiriwdegi sistema bolıp, onıń tariyxıy tiykarları tolerantlıqqa barıp taqaladı. Jámiyetlik tınıshlıqtı támiyinlew maqsetinde, huqıqıy-demokratiyalıq mámleketler eki tiykarǵı wazıyanı bir waqıtta támiyinlew juwapkershiligin aladı: hár bir shaxsqa hújdan hám din erkinligin kepillew hám barlıq puqaranıń teńligin támiyinlew.

Sekulyarizm kóbinese, dindi puqaralıq isleri hám mámlekettin ajratıw, sonday-aq, hár qanday jámiyet tarawında dinniń rolin alıp taslaw yaki minimallastırıw ushın qollanıladı. “Sekulyarizm” ataması keń mánilerge iye hám hár qanday kontekstte dúnyalıq mámleketti eń jaydırıwshı hár qanday poziciyanı iyeleydi [3].

Sekulyarizmniń Batista, Benilyuks [4] -nemis, türk hám Amerika modelleri sıyaqlı hám onnan tısqari, Hindistandaǵı sıyaqlı, óz aldına dástúrleri bar [5].

Sekulyarizm túsiniǵin din menen tolıq kerı qoyıw qáte túsiniw. Olar dúnya hám insannıń ómiriniń mánisine túrlishe bolǵan qaras usılları bolıp tabıladı. Sekulyarizm túsiniǵinde diniy shólkemlerdi siyasiy shólkemlerden ajratıw hám dindi barlıq ushın tiykar etip almaw principini turadı. Din bolsa, kewilge baylanıslı sezim. Onı barlıqqa májburiy síndiriw hesh qaysı diniy principke tuwrı kelmeydi. Dúnyalıq rawajlanıw jolin tutqan mámleketlerde din mámlekettin ajratılǵan bolsa-da, jámiyetten ajırılmaǵan.

Sekulyarizm áyyemgi zamanlardan berli bar. Sekulyarizm koncepciyası dáslep, áyyemgi Greciya hám Rim imperiyası sıyaqlı klassik civilizaciyalarda óz kórinisin taptı. Bul eki aymaqtá diniy hám siyasiy hákimiyattıń bóliniwi túrli dárejede tán alınǵan. Grek qala-mámleketlerinde demokratiyalıq basqarıw diniy mákemelerden gárezsiz túrde iskerlik júrgizgen, dástúrler, bayramlar hám mámleket isleri diniy dástúrlerden bólek ótkerilgen. Rim imperiyası dáwirinde diniy hákimiyattı waqtınshalıq húkimetten ajratıw principi payda boldı, diniy isenimine qaramastan, jámiyetlik ómirin basqaratuǵın puqaralıq nızamlarınıń ornatalıwı sonnan derek beredi.

Orta ásirler Evropada xristian shirkewi tárepinen hákimiyattıń bekkemleniwine gúwa boldı, bul jerde shirkew hákimiyatı kóbinese waqtınshalıq basqarıw menen bir-birine sáykes keledi. Shirkew hám dúnyalıq hukimdarlar ortasındaǵı ústinlik ushın gúres yurisdikciya, salıq hám siyasiy tásir ortasındaǵı dawlarǵa alıp keldi.

XI-XII ásirlerdegi investiciya qarama-qarsılıqları [6] dúnyalıq hukimdarlar hám papalar ortasındaǵı qarama-qarsılıqlarǵa, episkoplardı belgilew hám dúnyalıq hákimiyattı qollaw kepilligine tiyisli tartıslarǵa pát berdi. Bul kelispewshiliklerdiń sońǵı sheshimi shirkew hám dúnyalıq húkimet ortasındaǵı anıq shegaralar zárúrligin kúsheytti.

XVII-XVIII ásirler aǵartıwshılıq dáwiri dúnyalıq oylawdıń rawajlanıwında sheshiwshi dáwir bolıp, Jon Lokk, Volter, Monteskyo sıyaqlı filosoflar shirkew hám mámleketti ajratıw tárepdarı bolǵan. Aǵartıwshı oyshıllar sana, aqıl, tolerantlıq hám shaxs erkinligin qorǵadı. Russo hám Xobbs sıyaqlı social shártname teoretikleri siyasiy húkimet ilahiy huqıq emes, bálkim basqarılatuǵınlardıń razılıǵınan kelip shıǵadı, – dep diniy hám siyasiy hákimiyattıń dástúriy birikpesine qarsı shıqtı. Siyasiy filosofiyadaǵı bul jıljıw shaxs erkinlikleri hám aqılǵa say basqarıwdı birinshi orınǵa qoyıwshı princip retinde sekulyarizmge sharayat jarattı.

Sekulyarizm XVIII ásir aqırı – XIX ásir basında payda bolǵan. Sekulyarizmniń payda bolıwında K. Markstıń kózqarasları da úlken rol oynanǵan.

Zamanagóy mániste “Sekulyarizm” sózin birinshi bolıp 1851 jılda ingliz agnostik jazıwshısı Jorj Holyoake isletgen. Alım sekulyarizmge tómendegishe táriyp beredi: “Zamanagóy gumanizm táriyplerine júdá uqsas... tek ateizmge qaraǵanda keńlew”. Sekulyarizmniń zamanagóy táriypleri, itimal jeke isenimlerde emes, bálkim shirkew hám mámleketti ajratıwǵa tiyisli.

Zamanagóy dáwirde sekulyarizm demokratiyalıq mámleketlerdi basqarıwda shaxs erkinliklerin qorǵawdı támiyinlew, teń huqıqlılıqtı támiyinlew, social tatıwlıqtı saqlawdıń tiykarǵı principine aylandı. Dúnyalıq basqarıw strukturaları diniy erkinlikni qorǵaw hám barlıq puqaralardıń huqıqların qorǵaw, shirkew hám mámleketti ajratıwǵa baslı baǵdar sıpatında itibar qaratadı.

Sekulyarizm global tásirge iye bolıp, dúnya boylap túrli mámleketler hám mádeniyatlardıń basqarıw strukturaların qalıplestirdi. Batis demokratiyalarınan tartıp, Jaqın Shıǵıs, Aziya hám Afrikadaǵı dúnyalıq mámleketlerge shekem, sekulyarizm principleri mámleket hám din ortasındaǵı múnásibetlerdi basqarıp, ádalatlı jámiyetlerdi xoshametlewge xızmet etti.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ózbekiston Respublikasi Konstitutsiyası. T: 2023.
2. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi Ózbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Ózbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. // <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
3. Bullivant, Stephen; Lee, Lois, eds. (2016). "Secularism". A Dictionary of Atheism. Oxford University Press.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Бенилюк>
5. Hashemi, Nader (2009). "Secularism". In Esposito, John L. (ed.). The Oxford Encyclopedia of the Islamic World. Oxford: Oxford University Press.
6. <https://www.britannica.com/event/Investiture-Controversy>

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA FUQAROLIK HUQUQIY TARBİYANI
SHAKLLANTIRISHDA SAMARALI USULLAR VA METODLARDAN
FOYDALANISHNING AHAMIYATI**

Tilewov Erkinbay Muratbaevich

*Ajiniyoz nomidagi NukusDPI Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası
dotsenti, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD). Nukus*

Dauletbaeva Jadiraxan Aliy qizi

Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti. Nukus

Har qanday jamiyatda yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi doimo dolzarb muammo sifatida e'tirof etiladi. Talim tarbiya tizimli, uzluksiz va to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lsa gina kutilgan natijalarni beradi. Shaxsni shakllantirish va kamol toptirish jarayonida fuqarolik tarbiyasini berish talim-tarbiyaning muhim vazifalaridan biri. Uning ikkinchi muhim jihati esa yoshlarning ijtimoiy-huquqiy ongini shakllantirishda huquqiy tarbiyaning rolidir.

Fuqarolik tarbiyasi tagzaminida xalq o'tmishi, tarixini o'rganish milliy qadriyatlar mohiyatini anglashga asoslangan faoliyatga o'quvchilarni yo'naltirish ijtimoiy maqsadni amalga oshirishga qaratirilgan yo'l sanaladi. O'quvchilarni haqiqiy fuqaro etib tarbiyalash, ularda fuqarolik tuyg'usini rivojlantirish, fidoiy, vatanparvar fuqaro sifatida tarbiyalash asnosida ta'minlanadi. Yosh avlodda fuqarolik hissi va e'tiqodini tarbiyalamay turib, ularda axloqiy, xulqiy odatlar va huquqiy ko'nikmalarni shakllantirib bo'lmaydi. Shuning uchun ham fuqarolik tuyg'usini qaror toptirish murakkab jarayon hisoblanadi. Bunda dastlab o'quvchilarga fuqarolikning mohiyati va me'yoriy qoidalar mazmuniga oid ilk tushunchalar to'g'risida bilimlar beriladi. [1;218]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2019-yil 9- yanvardagi PF-5618-sonli "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi farmonida ham huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borilishi lozimligi ta'kidlanib, bunda ta'lim muassasalari, xususan, maktab ta'limida ham huquqiy savodxonlikni oshirish masalasi uchun alohida bob ajratilgan.

Xususan, yosh avlod ongiga huquq va burch, halollik va poklik tushunchalarini hamda odob-axloq normalarini chuqur singdirib borish, Konstitutsiyaning muhim jihatlarini ularga bolaligidan boshlab o'rgatish;

– maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarga bolalar huquq va majburiyatlariga doir mashg'ulotlarni joriy etish. Bunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining huquq asoslari va bola huquqlari bo'yicha bepul malakasini oshirish hamda mashg'ulotlarni o'tkazish uchun turli innovatsion loyihalarni yaratish choralarini ko'rish;

–bolalar va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda huquqiy ong va huquqiy madaniyatini shakllantirishga qaratilgan Konstitutsiyaning va inson huquqlarini o'rganish bo'yicha ko'rgazmali qo'llanmalar tayyorlash va chop etish;

– maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga odob-axloq qoidalari va huquqning ilk tushunchalarini o'rgatish bo'yicha namunaviy qo'llanma yaratish;

– yangi avlod huquqiy darsliklari va o'quv qo'llanmalari tizimini yaratish. Bunda umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun huquqiy bilimlarni sodda va ko'rgazmali o'rgatishga qaratilgan o'quv qo'llanmalarini, shuningdek, ta'lim muassasalari uchun huquq fanlari bo'yicha o'quv darsliklari va qo'llanmalarini tayyorlash choralarini ko'rishsingari vazifalar belgilab berilgan[2].

Jamiyatning demokratiya yo'lidan jadal rivojlanishi va bu borada amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasiga bog'liq. Chunki, fuqarolarda huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirish- jamiyatda barqarorlik, rivojlanish, adolat, fuqarolar huquqlarining ustunligini taminlashning asosidir. Jamiyatning har bir a'zosi o'z huquq va burchlarini hamda mas'uliyatini puxta bilishi, buni hayotiy ehtiyoj sifatida anglamog'i lozim. Fuqarolarimizning dunyoqarashi, tafakkuri mamlakat hayotiga, yangilanishlarga mos ravishda o'zgarib borishi huquqiy madaniyat tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir.

O'quvchi va yoshlarga huquqiy tarbiya berishda, ularda yuksak fuqarolik his- tuyg'ularni, sifat va xislatlarini tarkib toptirishda ta'lim va tarbiya birligi muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabda o'qitiladigan har bir fanning o'ziga xos tarbiyaviy ahamiyati va imkoniyatlari bor. Ana shu imkoniyatlardan o'z o'rnida to'g'ri foydalanish o'qituvchining bilim, tajriba va mahoratiga, ijodiy ishlashi, izlanishiga bog'liqdir. Avvalo, o'quvchiga fuqarolik odobi va madaniyati haqidagi tushunchalar beriladi, bu xildagi hatti-harakatlarga oid ibratli shaxslar faoliyatidan namunalar

keltiriladi, so'ngra faoliyat uyushtiriladi. Ana shu asosida ularda fuqarolik tushunchasi shakllanadi va fuqarolik xulqiy odatlari, ko'nikmalar hosil qilinadi. Badiiy va ilmiy adabiyotlar, matbuot yangiliklari, kinofilm, spektakl g'oyalari, turli suhbatlar mazmunini tushuntirish, targ'ib etib borish orqali o'quvchilar ongiga fuqarolik tushunchalari singdiriladi.

Abu Nasr Forobiyning pedagogikaga oid qarashlarida ta'lim – tarbiyani ilk yoshlikdanoq boshlash kerakligi uqtiriladi, ya'ni “ Agar kimki ilm, hikmatni desa, uni yoshligidan boshlasin, so'zining ustidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo'lsin, xiyonat, makr va hiylalardan uzoq bo'lsin, diyonatli bo'lsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin” kabi fikrlari hozirgi davr ta'lim tarbiya tizimi uchun ham ahamiyatlidir.

Shuning uchun ham o'qituvchi o'quvchilarda huquqiy ongni shakllantirishda yuqoridagi jihatlarni inobatga olgan holda, boshlang'ich sinflardan ya yoshiga mos interaktiv metodlarni tanlay olishi va unga ijodkorona yondasha olishi muhim hisoblanadi. Pedagogik jarayon shakli ta'lim oluvchining mustaqil va ijodiy ishlash, kelajakda kasbiy va hayotiy muammolarini mustaqil yechish ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak. Bunda faol ta'lim metodlaridan unumli foydalanilishi, ta'lim maqsadlarining aniq qo'yilishi va erishiladigan o'quv natijalari pedagogik vazifalar shaklida ifodalanishi kerak.

Biz dars mavzusini anglashda va uni bayon qilishda: Biz nimani istaymiz? Fanning maqsadi nima?- deb savol berilganimizda, albatta, u o'quvchilarga o'quv materialini mazmunini to'la singdirish, ularga beriladigan bilimlarni mazmunan boyitish va qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishni xohlaymiz. Lekin, biz har doim ham o'z maqsadlarimizga erisha olamizmi? Albatta yo'q. Shu o'rinda Deyl Karnegining “Muomala sirlari” kitobidagi keltirilganidek odamlarga ta'sir qilish uchun daslab ular nimani istashlarini tushunishimiz kerak.. Bolalar o'qish faoliyatini o'yin faoliyati bilan birga olib borishadi va kreativ pedagoglar bundan foydalanishi juda yaxshi natija beradi.

Ta'lim tizimiga yangi kirib kelgan texnologiyalardan biri bu o'qitishning kreativ texnologiyasi bo'lib, uning maqsadi – insonda ijodkorlikni uyg'otish va uning o'zida bor bo'lgan ijodiy imkoniyat (potensial)ni rivojlantirishdir. Kreativ texnologiya yangi kerakli bilim olish, yaratish va ishlab chiqarishga qaratilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga huquqiy bilimlarni bayon qilish, ma'ruza, hikoya kabi usullar orqali berish ularda zerikishni keltirib chiqarishi va qiziquvchanligini pasaytirishi mumkin. O'qituvchining kreativligi asosida harakatli o'yinlar, metodlarni moslashtirib bolalarni o'ziga jalb qilinsa ko'zlangan maqsadga erishiladi.

Masalan o'quvchilarga ro'lli o'yin shaklida Tarbiya darslarida kasblarga yo'naltiruvchi “ Kim bo'lsam ekan” mavzusi doirasida ularga “Imitation” (Taqlid orqali ko'nikma hosil qilish) usuli orqali prokuror, sudya, advokat, Ichki ishlar xodimi, inspektor singari kasb egalari, ularning huquq va majburiyatlarini tushintirib unga taqlid qilish orqali Davlatimiz va uning organlariga hurmat hissini va Vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish mumkin.

Ta'limda taqlidning ahamiyati shundaki: Taqlid ko'nikmalarni rivojlantirishning muhim jihati hisoblanadi, chunki u atrofimizdagilarni kuzatib, yangi narsalarni tez va samarali o'rganishga imkon beradi. Aksariyat bolalar ota-onalar, g'amxo'rlik qiluvchilar, aka-uka va tengdoshlarning bunday xatti-harakatlarini kuzatish orqali yaxshi- yomon, odobli- odobsiz, qonuniy- noqonuniy singari ko'nikmalarni o'rganadilar. Shuningdek , Tarbiya darsligidagi “Men fuqaroman” mavzusida jamiyatimizda fuqaro tushunchasi va uning huquq va majburiyatlari, oila, jamiyat, Davlat oldidagi burch va mas'uliyatlari singdirilib borilishi orqali boshlang'ich sinf o'quvchilari ongida fuqarolik tarbiya asoslari o'rgatiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning huquqiy madaniyati bu uning o'z huquq va majburiyatlarini bilishi, tushunishi va to'g'ri anglashi, va bulardan amaliy faoliyatida foydalanishidir. Talabalar huquqiy madaniyatining asosiy elementlaridan biri-bu huquqiy faollikdir. Huquqiy faoliyat yoshlarning huquqiy savodxonlik, huquq va qonunlarga bo'lgan hurmatiga tayanadi. Kichik sinf o'quvchilarining bilish faoliyati bilan birgalikda amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali huquqiy tasavvur, ong va huquqiy madaniyat shakllanib boradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida vatanga xizmat qilish, hammaning qonun oldida tengligi, atrof-muhitni muhofaza qilish, madaniy me'roslarni asrab avaylash jamoat joylarida o'zini tutish, o'zgaralar huquqlarini hurmat qilish, yo'l-harakat qoidalariga rioya qilish, inson huquqlarini hurmat qilish va jamiyatdagi boshqa shaxslarning huquqlarini himoya qilish singari huquqiy tarbiyani shakllantirishda Tarbiya darslarida "Barcha insonlar qonun oldida teng", "Jamoat joylarida o'zini tutish", "Munosib farzand" mavzularida o'qituvchi tomonidan loyihaga asoslangan talim texnologiyasini qo'llash orqali o'quvchilarning ijodiy faoliyati rivojlanadi. Bu orqali bolaga zamonaviy ta'lim tizimining asosiy sharti hisoblangan, bolalarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan "4K modeli" ni o'zida mujassamlashtirilgan talim beriladi. Yosh va ma'lumot bilan ishlash sifatlarini hisobga olgan holda 7-12 yoshli bolalar loyiha tuzishda qiynalishi mumkin va bu masalaning yechimi sifatida o'qituvchi bolalar guruhiga yoshiga mos ravishda jamiyatdagi ayrim masalalarni savol tariqasida berishi, bolalar guruhi esa, masalaga yechim topishi va buni hayotiy vaziyatlarda qo'llash uchun takliflar berishi kerakligini tushuntirishi lozim. Masalan: "Bola maktabda sho'xlik qilib boshqa bolalar ustidan kuldi...", "Jamoat transportida o'rindiqlarga chizib tashladi...", "Chiqindilarni atrofga sohib atrof muhitning ifloslanishini keltirib chiqardi..." singari masalalarni bolalar guruhiga berib ularda "4K modeli" ning asosiy kompetensiyalarini rivojlantirishga erishish mumkin.

Bolalar o'z-aro guruhda ishlash orqali bir birlariga ta'sir etish orqali "**Kollaboratsiya**" - bu o'quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o'zaro qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini o'rganishga ko'maklashadi. "**Kommunikativlik**": o'quvchilarning boshqalar bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O'quvchilar o'z fikrlarini aniq va ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma'lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o'rganadilar. "**Kreativ fikrlash**": Masalalarga ijobiy yechim topishga urinish va ularni tasniflash ijodiy fikrlashni va yangilik qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo'llashni o'rganadilar, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. "**Kritik fikrlash**" -ushbu metodologiya o'quvchilarningning masalani tanqidiy baholash, o'z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar muammolarga analitik nuqtayi nazardan yondashishni o'rganadilar va mantiqiy fikrlash asosida o'z nuqtayi nazarini shakllantiradilar. [3]

Shu o'rinda pedagog olimlar L.S. Vigotskiy va J. Dyuning quyidagi fikrlarini eslatib o'tish muhim, faqat tasavvur va ijodiy fantaziya orqaligina bola to'la tajribaga, rivojlanishga ega bo'lishi mumkin. Aynan tasavvur va fantaziyadan ijodiy faoliyat boshlanadi. Shunday ekan boshlang'ich sinf o'quvchilarda huquqiy ong va madaniyatni shakllantirishda, aynan tarbiya fani darslarida Loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyasidan unumli foydalanish samarali natija ko'rsata oladi.

Aynan o'quv loyihasining shu ko'rinishlari boshlang'ich sinf o'quvchilarining ilk huquqiy savodxonligini shakllantirib, huquqiy jarayonlarni tadqiq etish orqali kelajakda faol fuqarolik pozitsiyasini ularda shakllantirishga asos bo'la oladi.

Huquq jamiyatdagi barcha munosabatlarni tartibga solar ekan, huquqiy xulq-atvor va faoliyat kelajakda respublikamizning siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. U yoshlarimizga o'zlarining mehnat, dam olish, siyosiy va madaniy hayotdagi shaxsiy huquqlari, qiziqishlarini qondirishda qonunlardan foydalanishga imkon yaratadi. Aynan shu jihatlarni o'quvchilarda boshlang'ich sinflarda shakllantirishda o'quv loyiha metodlaridan foydalanish asnosida ko'pgina pedagogik muammolar yechimi bo'la oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy tushunchalarni shakllantirish uzluksiz ta'lim tizimining keyingi bosqichlarida uzviy ravishda olib borilishi natijasida o'quvchilarda huquqiy madaniyat shakllanadi va muntazam rivojlanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumayeva Feruza Faxriddinovna Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2022 йил № 9) ISSN 2181-1709 (P) 218 Education and innovative research 2022 y. №9
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5618-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/4149765>
3. www.yuz.uz/uz/news/boshlangich-sinf-darsliklarida-4k-modeliga-asoslangan--innovatsion-yondashuv-taqdim-etildi
4. Abdullaeva B.S., Xoliqov A.A., Farsaxanova D.R., Muhammadiyeva S.V., Sheranova M.B. Umumiy pedagogika. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo. 2021
5. Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri"
6. B.X.Xodjajev umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti «Sano-standart» nashriyoti Toshkent – 2017

HUQUQIY MADANIYATNI OSHIRISHDA ZAMONIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TUTGAN O'RNI

Mirvali Donayevich Raximov

Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi bosh mutaxassisi. Toshkent

Buyuk jadidshunos bobomiz Mahmudxo'ja Behbudiy "Haq olinur-berilmas" deb o'zlarining fikrlarini o'z hayotlik davrida e'tirof etib o'tgan. Haq so'ziga urg'u berar ekan avvalo, bunda huquq, ozodlik, mustaqillik, erkinlik tushunchalari tilga olinganligining yorqin misolidir. O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritgunga qadar ko'plab ilm darg'alari o'zlarining asarlarida ushbu shior kabi xalqni mustaqillikka davat etib kelganlar. Aynan xalqni savodli qilib, ularni huquq va erkinliklarini anglab yetishga bevosita o'zlarining beminnat xissalarini qo'shishgan shaxslar bular pedagoglardir. Ular yosh avlodni ilm-marifat yo'lida harf o'rgatib, savodini chiqarib, o'zlarining bilim va ma'rifatlarini xalqning farzandlariga ziyo tarqatgan. Aynan ana shunday jonkuyar, ma'rifatparvar bobolarimizning sa'y – harakatlari natijasi o'laroq davlatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritish yo'lida birlashib, ezgu ishni amalga oshirishgan. O'tgan yillar davomida ham O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini dunyo hamjamiyatiga namoyon etar ekan, avvalo, o'z davlatchiligi, uning huquqiy asoslari, davlatlararo o'zaro hamkorlik munosabatlarining yo'lga qo'yilganligi, diplomatik aloqalarining o'rnatilganligi, xalqaro maydonda ilm-fanning rivojiga munosib xissa qo'shayotgan yosh avlodni tarbiyalab chiqarilayotganining tag zamirida ham o'zining samarali mehnati turgan pedagoglarimizning o'zni beqiyos ekanligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan maktab ta'limida yoki o'rta maxsus ta'lim muassasalarida yoki bo'lmasa oliy ta'lim muassasalarida o'quvchi yoshlarga huquqiy tarbiya berib kelayotgan hamda ularning huquqiy madaniyatini oshishiga munosib hissasini qo'shayotgan pedagoglarimiz zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan foydalangan holda dars mashg'ulotlarini o'tib kelmoqda. Xush hozirgi kunda huquqiy fanlar zamon talabiga mos ravishda o'tilmoqdam?, o'quvchilarning huquqiy madaniyatini oshirishda huquqshunos pedagoglarimizning salohiyati yetarli? , huquqiy fanlar bo'yicha dars beradigan pedagoglar uchun oliy ta'lim muassasalari qoniqarli darajadami? kabi savollar ushbu sohada ya'ni huquqshunos pedagoglarning sifat darajasini aniqlashda yordam beradi. Hozirgi kunda huquqshunos pedagoglarni tayyorlaydigan tayanch pedagog institutlari mavjud emas. Ushbu sohani isloh etish yuzasidan ham amaliy ham qonuniy asoslarni yaratib, jamiyatda o'quvchi yoshlarni huquqiy madaniyatini oshirishga o'zining munosib hissasini qo'shadigan huquqshunos pedagoglarni tayyorlaydigan mutaxassislik yo'nalishlarini yo'lga qo'yish orqali amalda mavjud muammolarni bartaraf etish lozim. Bundan tashqari maxsus huquqiy fanlarga ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyatini yo'lga qo'yish orqali mavjud muammolarni bartaraf etish imkonini beradi. "Maktab-litsey-texnikum-institut" g'oyasini yaratish orqali huquqshunos pedagoglarni tayyorlash tizimini yo'lga qo'yishimiz va buning natijasi o'laroq jamiyat manfaati uchun xizmat qiladigan huquqshunos pedagog kadrlarni shakllantirib olishimiz mumkin. Ko'plab muammolarning asl negiziga qaraydigan bo'lsak, fuqarolarda huquqiy ongning yo'qligi, yoki yetarli darajada huquqiy madaniyatni shakllanmaganligi natijasida huquqbuzarliklarni sodir etganini guvohi bo'lamiz. Jumladan voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni sodir etilishi yoki ularning son jihatdan oshib borishiga ham aynan maktab darsliklarida huquqiy fanlarni yetarli miqdorda o'tilmasligi, ya'ni dars soatining kamligi, darslar mutaxassis o'qituvchilar tomonidan o'tilmasligi yoki yetarli darajadagi pedagogik tajribasi mavjud bo'lmagan pedagog o'qituvchilarning dars o'tishi o'sha maktab o'quvchilarining huquqiy madaniyatida ularning xatti-harakatlarida yaqqol misol bo'ladi. Har bir fuqaro o'zining fuqarolik burch va majburiyatini anglab yetsa, unga o'z vaqtida amal qilsa yoki bajarsa, jamiyatda huquqbuzarliklar son jihatdan kamayadi. Shu o'rinda yuqoridagi mavjud muammolarni sanab o'tish bilan birgalikda, ularning yechim yo'lini topishimiz zarurdir. Zamonaviy tajribalarni amaliyotga joriy etish hamda o'quvchilarni zamonaviy huquqiy pedagogik texnologiyalar orqali dars o'tishni yo'lga qo'yish, xalqaro tan olingan pedagogik tajribalarni o'zining pedagogik faoliyatida amalda qo'llay oladigan pedagogik jamoani yaratishimiz orqali mavjud muammolarga o'z vaqtida barham berishimiz mumkinligini anglab olishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5987-sonli "O'zbekiston Respublikasida yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni. 29.04.2020-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
3. <https://edu.pedmarkaz.uz> internet sayti

DÚNYALÍQ MÁMLEKET HÁM DIN TÚSINIǵI, TARIYXÍ HÁM ILIMIY JANTASÍWLAR

N.T.Orınbetov

Ájiniyaz atındaǵı Nókis MPI docent w.w.a. p.i.f.d (PhD). Nókis

Sh.A.Atamuratov

Ájiniyaz atındaǵı Nókis MPI 4-kurs talabası. Nókis

Házirgi waqıtta dúnya boylap 195 mámleketti qamtıp alǵan bes mırnan aslam din hám túrli konfessiylar bar bolıp, olardıń yarımınan kóbi dúnyalıq mámleketler bolıp tabıladı [1]. Dúnyalıq kóbinese zamanagóy demokratiyalıq jámiyetlerdiń iskerligi hám progressiv rawajlanıwınıń tiykarǵı hám zárúrli principi esaplanadı. Birden dúnyalıqtıń áhmiyetin ańlap bolmaydı, bul onıń din menen ózara mánisin tereń túsiniw hám demokratiyalıq ózgerisler arqalı mámleket rawajlanıwınıń real kelesheklerin seziniw menen júzege keledi.

Áyyemgi mámleketlerdiń qalıplesiwi hám rawajlanıwı dúnyalıq hám diniy hákimiyatlarıń parıqlanıwı hám ajralıwı menen birge bolǵan.

Mámlekettiń dúnyalıq ideyaları XVIII-XIX ásirlerde Franciya hám AQShta rásmiy qalıplese basladı hám XX ásirde ámeliyatta keń qollanıla baslandı.

XX ásirge kelip puqaralıq jámiyetiniń rawajlanıwı menen dúnyalıq mámleket koncepciyası kóplegen mámleketler konstituciyasında orın aldı. Máselen, Germaniya, buringı SSSR, Franciya, Yaponiya, Hindistan h.t.b. XX ásir aqırında payda bolǵan kóplegen dúnya mámleketleri de dúnyalıq mámleket jolın tańladı.

Dúnya mámleketleriniń kópshiligi búgin de dúnyalıq joldı tańlar eken, dúnyalıq mámleket hám onıń mazmunın kórip shıǵamız.

Dúnyalıq mámleket - bul rásmiy mámleket dinsiz isleytuǵın hám hesh qanday isenim sistemasın májburiy yamasa basqalarınan artıǵıraq dep tastıyıqlamaytuǵın húkimet. Dúnyalıq mámlekette din, onıń táliymatları, diniy shólkemlerdiń mámleket strukturalarına, mámleket shólkemleri hám lawazımlı shaxslardıń iskerligine, mámleket strukturaları sistemasına hám de mámleketlik jumıslarınıń basqa tarawlarına tásir kórsetiwine jol qoyılmaydı hám ol tómendegi qaǵıydalardı keltirip shıǵaradı:

a) mámleket shaxstıń diniy qaraları yamasa jeke diniy tiyisliligin anıqlawǵa aralasıwdan ózin shekleydi;

b) diniy shólkemlerge mámleket hákimiyatı shólkemleri, mámleket mákemeleri yamasa jergilikli mámleket hákimiyatı shólkemleriniń wazıypaların júklemeydi;

c) mámleketlik bilimlendiriw mákemelerinde dúnyalıq tálim beriledi;

d) mámleket hám jergilikli mámleket hákimiyatı shólkemleriniń iskerligi ǵalabalıq diniy dástúrler hám dástúrler menen baylanıslı bolmaydı;

e) mámleket hám jergilikli mámleket hákimiyatı shólkemleriniń administraciyasına, mámleket xızmetkerlerine, sonday-aq áskeriy xızmetkerlerge óz lawazım poziciyasınan paydalanıp, adamlardıń hár qanday arnawlı bir dinge bolǵan qaralarına tásir kórsetiwine qadaǵan etiledi.

Dúnyalıq mámleket ushın perspektivalı múnásibet forması - mámleketti dinnen ajratılǵanlıǵı esaplanadı. Bunday mámleketler qatarına AQSh, Franciya, Rossiya Federaciyası, Bolgariya mámleketleri qatarında Ózbekstan hám basqa mámleketler misal bola aladı.

Dúnyalıq mámleketlerde mámleket dini bolmasa da, ornatılǵan mámleket dininiń joq ekenligi mámlekettiń pútkilley dúnyalıq ekenligin ańlatpaydı. Ózlerin dúnyalıq poziciyadan alıp qaraytuǵın mámleketlerde ol yaki bul dinniń tásiiri oǵada kúshli bolıwı da múmkin.

Tariyxıy tárepten mámleketti sekulyarlastırıp processı ádette diniy erkinlik beriw, mámleket dinlerin biykarlaw, din ushın sarıplanatuǵın mámleket qarjıların toqtatıw, huqıqıy sistemanı diniy qadaǵalawdan azat etiw, tálim sistemasın azat etiw, dinin ózgeritken yamasa dinnen waz keshken puqaralardıń huqıqların húrmet etiw hám siyasiy basshılardıń diniy isenimlerine qaramastan húkimetke keliwine múmkinshilik beriw sıyaqlı túrli tendeciyalarda jetip keldi.

Alım A. V. Malashenko dúnyalıq mámlekettiń 3 belgisin atap ótedi: 1) diniy birlespelerdiń mámleketten ajratılıwı; 2) dinniń siyasattan úziliwi; 3) din hárbir puqaraniń jeke máselesi [2, 27-b].

Al alım Yu I. Stecovskiy bolsa bul máselege keńirek jantasadı hám dúnyalıq mámlekettiń tómendegi belgilerin belgileydi:

1) qandayda bir rásmiy (mámleket) dininiń joq ekenligi;

2) hesh qanday din májburiy yamasa artıq dep tán alınbaydı;

3) diniy qaǵıydalar huqıq derekleri bola almaslıǵı;

4) mámleket tálim hám tárbiya sisteması dúnyalıq ózgeshelikke iye bolıp, dinge ol yamasa bul múnásibetti qáliplestiriw maqsetin gózlemeydi;

5) hújdan erkinligi, diniy isenimlerdi tańlaw máseleleri - insanniń ruwxıy erkinligi hám jeke turmısı tarawı bolıp, oǵan mámleket te, jeke adamlar da aralasıwǵa haqılı emes [3, 433-434-b].

Qaǵıydaǵa kóre, dúnyalıqtıń eki tiykarǵı túri bar – Francuz laicizmi hám anglo-sakson laicizmi, birinshi náwbette, Amerikalıq dúnyalıq, bul óziniń social hám social-siyasiy kórinislerinde Francuz laicizminen “jumsaq” dep shamalaw múmkin.

Dúnyalıq mámleket modelleriniń tiykarǵı túrлерinen klassik (Franciya, Qazaqstan), indifferent (biyparıq) (AQSh, Yaponiya), preferencialdı (jeńillikli) (Italiya, Izrail, Germaniya, Polsha, Ispaniya) atap ótiw orınlı [4].

Soǵan qaramastan dúnyalıq mámleket jámiyetinde din hám onıń atqaratuǵın wazıypaları zárúr. Dúnyalıq mámleketlerde din mámleket siyasatında roli sheklengen menen jámiyetten pútkilley qısıp shıǵarıw imkansız, sebebi din jámiyette málim bir funkciyalardı atqaradı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. http://pravo.mgimo.ru/sites/default/files/pdf/13_shandybinam.pdf

2. Малашенко А. В. Христианство и ислам в России: диалог только начинается // Межрелигиозный мир и согласие как условие мирного будущего народов Северного Кавказа: Материалы международной конференции (Пятигорск. 18-19 февраля 1998 г.). М., 1999. С 27.

3. Стецовский Ю. И. Право на свободу и личную неприкосновенность: нормы и действительность. М., 2000. С 433-434.

4. Жагипаров М. Опыт зарубежных стран как светских государств. К., 2021.

TALABA JASLARDI KASIPKE TAYARLAWDIN AHMIYETI

Jamila Djolmurzaevna Utegenova

Ajiniyaz atındaǵı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi kafedrası oqıtıwshısı. PhD. Nókis

Joqarı tálimniń bakalavriat hám magistratura basqıshlarında oqıtılatuǵın pánler hám olarǵa tiyisli oqıw ádebiyatlarınıń mazmun hám maqseti oǵada tereń, ilimiy-ámeliy joqarı sıpat dárejesinde bolıwı talabalardı kásiplik iskerlikke tayarlawda ayırıqsha orında turadı.

Joqarǵı oqıw orınlarında mektepke shekemgi tálim mekemeleri ushın tayarlawda aldınǵı tájiriyeber sonni kórsetpekte, ilimiy jaqtan tiykarlangan iskerlik dizimin maqsetke muwapıq rawishte turmısqa en jaydırıw jaqsı nátiyje beredi. Keyingi jıllarda balalar baqshası ushın usınıs etilgen baǵdarlamalarda balalarǵa milliylikti, estetik kónlikpelerdi jetilistiriwge ádewir dárejede itibar berilgen. Balalar baqshasında islep atırǵan tárbiyashılar birinshi gezekte milliy estetik tárbiya tiykarların tereń anlaǵan xámde talapshań iskerlikke psixologik jaqtan tayar bolıwı kerek. Sonda ǵana, ol mektepke shekemgi tárbiya mekemelerinde balalardı milliy miyraslarımız tiykarında hám estetikalıq jaqtan tárbiyalawda ámelge asıra aladı. Ustaz hám tárbiyashılar balalar baqshasında hár bir kórgizbe qurallar, oyınshıq hám ayıtılatuǵın ertek hám balalar qosıqları milliy qadıratlarımız túsiniǵın seziw hám gózzalıq tuyǵusın oyatıwǵa xızmet etiwı kerekligin názerde tutıwı kerek.

Bolajaq pedagoglardı milliy balalar baqshasında jumıs islewge tayarlawda psixologik-pedagogik pánlerdi hár tárepleme kórip shıǵıw úlken áhmiyetke iye. Joqarı oqıw orınlarında mektepke shekemgi tárbiya fakultetleri oqıw rejesine qaray psixologiya hám pedagogikaǵa tiyisli pánler «mektepke shekemgi tárbiya pedagogikası» «balalar psixologiyası» «Pedagogika tariyxı» talabalardı kásiplik xızmetke tayarlawda tiykarǵı orında turadı. Sonıń ishinde talabalardı pedagogik tájiriyeber ótkeriwlerde pánlerde tutilǵan hár qanday tálim tárbiya hám ámeliyat da ob'ektiv rawishte pedagogikalıq teoriyaǵa tiykarlanadı.

Xalq pedagogikası materiallarınan paydalanıw tárbiya teoriyası kursı talabalardı pedagogika tariyxı hám teoriyasın úyretiwdi ulıwmalastırıwda jaqsı nátiyjeler beredi. Bul pánlerdi ótiwde ilimiy metodologiya teoriyası hám usılların tálim-tárbiya processine muwapıq tárizde alıp kiriw paydadan shette qalmaydı. Usıǵan baylanıslı pedagog ustazlar pedagogika hám psixologiya pánleri boyınsha tómendegilerdi biliwleri tiyis. Mektepke shekemgi tárbiya pedagogikası, úlkenler hám balalar psixologiyası, mektepke shekemgi tárbiya hám ulıwma tariyxı, arnawlı kurs, pedagogikalıq sheberliq hám basqa pánlerdiń tiykarı.

Xalq pedagogikasınıń-bala shaxsn rawajlandırıwdaǵı áhmiyeti;

- Ózbekstanda mektepke shekemgi tárbiyanın rawajlanıwı-

-bala shaxsın rawajlandırıwda pedagog tárbiyashılardıń áhmiyeti, olarǵa bolǵan pedagogikalıq talaplar mektepke shekemgi tárbiyanın rawajlandırıwda tiyisli bolǵan h6jjetler:

-balaǵa ruwxıy-pedagogik tásir etiwshi usıllar;

-mektepke shekemgi tálim mekemeleri ushın tárbiya dástúri:

-balalacr baqshasında kishi orta, úlken hám tayarlaw toparlarında alıp barılatuǵın shólkemlestiriw metodikalıq usıllar

-sabaq shınıǵıw hám onı ótkeriw usılları;

-pedagogikalıq jumıslardı rejelestiriw;

-tálim tárbiya islerinde milliy miyraslarımızdı paydalanıw:

-pedagog tárbiyashılardıń shólkemleskenlik hám tájiriyeber jumıslarında sheberligin arttırıw;

-mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń psixologiyasınıń jaqsı biw;

-ilimiy metodik ádebiyatlarǵa talıqlaw jasaw;

-aldınǵı pedagogikalıq tájiriyeberlerden paydalanıw;

-balalar menen jeke islesiw;

Ata-analar menen hár qıylı temada tárbiyalıq isler ótkeriw;

Óz pedagaogikalıq xızmetin talıqlaw, kemshiliklerin tabıw hám olardı d6zetiw;

-balalarda milliy miyraslarımızǵa m6nasibetin tayarlaw;

-balalarda milletler aralıq doslıq baylanıs mádeniyatın jetilistiriw;

Talabalar dıqqatın tek ǵana usınday máselelerge teoriyalıq jaqtan t6sinik berip qoymastan, ámeliy sabaq hám óz betinshe jumıslardı orınlaw payıtında qaratıw maqul dep oylaymız. Oytkeni hár bir talaba óz 6stinde izlenip, óz bilimn óz betinshe qollanıwǵa úyrenip barıwı tiyis.

ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Арзиева Бахитгул Имаметдиновна

Ажсиниёз номидаги НукусДПИ, мустақил тадқиқотчи. Нукус

Бугун жаҳонда кечаётган мураккаб ўзгаришлар инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда қонунийликни таъминлашни тақозо этмоқда. Шунга кўра ривожланган мамлакатлар ва Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий таълим ва тарбиянинг назарий амалий йўналишларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўқувчиларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан ривожлантириш жараёнида уларнинг ҳуқуқий билимлари ва ҳуқуқий маданиятини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратишлари талаб қилинмоқда. Ҳар қандай янгилашларнинг мазмун- моҳиятини инсоният қонуниятлар асосида тушиниб яшайди ва ҳаёт кечиради. Зеро, бу ёруғ оламга келган ҳар бир одамзот турли ўзгариш ва янгилашлар сари интилаверади. Айни пайтда халқлар тарихида ўзига хос туб янгилаш даврлари борки, бундай замонларда муайян миллат даҳоси, унинг ўз салоҳиятини намоён этишга интилиши, яратувчанлик фаолияти энг юксак чўққиларга кўтарилади.

Айни бир халқ салоҳиятининг улкан натижаси бўлган бу каби оламшумул ютуқлар эса, инсоният тарихининг ёрқин саҳифаларига айланади, дунё цивилизацияси тараққиётига катта туртки беради.

Ер юзидаги баъзи халқларнинг бундай юксак кўтарилиш ва тараққиёт замонларини ўзига хос Уйғониш, яъни Ренессанс даври, деб аталишининг сабаби ана шунда.[1;5]

Ҳақиқатдан ҳам, бу даврнинг одамларини бир мақсад йўлида бирлаштирадиган ва сафарбар қиладиган ўз ғояси, тараққиёт тамойиллари борлиги, бу ҳар қандай инсонга ўз ҳуқуқий маданиятининг ривожлантириш каби зарурликни талаб этади.

Таъкидлаш жоизки, 73 йил аввал қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси дунёда демократия ва инсонпарварлик тамойиллари қарор топтириш йўлида имкониятлар очгани ва бу борада инсон ҳуқуқлари, эркинликлари демократик жамиятнинг энг олий қадирияти сифатида намоён бўлди. Бу борада фуқороларимизнинг эмин-эркин яшаш, уй-жой ва ер мулкка эга бўлиш, соғлиқни сақлаш, билим олиш каби табиий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш соҳасида катта ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ бош Ассамблеясига қилган мурожатида ҳам Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашга аъзо бўлиш масаласини илгари суриш ниятида эканлиги, айни пайтда Ёшлар ҳуқуқлари бўйича конвенцияси лойиҳаси бўйича ишлар олиб борилаётганлиги таҳсинга лойиқ.[2;4]

Шундай экан аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш ва ҳуқуқий маданиятини яхшилашга қаратилган ишларни давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири сифатида тан олиш зарур.

Афсуски, бугинги кунда барчамиз мазкур ижобий жараёнга тўсқинлик қиладиган мураккаб ва зиддиятли тенденциялар мавжудлигига гувоҳ бўлиб турибмиз.

Республикамызда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий ва маданий соҳаларда амалга оширилаётган ислоҳотлар таълим жараёни ва кадрлар тайёрлаш тизимини ҳам тубдан янгилаш ва ривожлантиришни талаб этади. Шу боисдан таълим тизимини замон талаблари даражасида ва эришилган тажрибалар асосида ривожлантириш орқали ўсиб келаётган ёш авлодни жамият ҳаётида фаол иштирок этадиган, ҳар томонлама етук ва юксак маънавиятли, комил инсонлар этиб тарбиялаш ва бу борада ҳуқуқий маданиятли шахсларни етиштириш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан ҳисобланади.

Маълумки, ҳуқуқий давлатни барпо этишда қатнашувчи шахс, ҳуқуқ ва эркинликларини билиб олмасдан, демократиянинг туб маъносини англолмайди. Чунки демократия ҳуқуқий давлатнинг таркибий қисмидир. Ҳуқуқий маданият даслаб оилада, боғчада ва мактабда бошланади. Лекин ҳуқуқий маданият инсон ҳаёти давомида доимий равишда давом этадиган жараёндир. Ҳуқуқий давлат қураётган эканмиз фуқороларларнинг қонунларни билиш, қонунга

итоаткорлик, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш ҳар биримизнинг бурчимиздир. Бу борада ҳуқуқий фан ўқитувчилари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва оммавий ахборот воситаларининг хизматлари катта бўлади ва улар зиммасига маъсулиятли вазибаларни юклайди.

Маълумки, юқори синф ўқувчилари шахнинг ҳар томонлама ривожланишида энг интенсив давр ҳисобланади. Асосан, мактаб ёшдаги боланинг улкан имкониятларини амалга оширишда максимал самарадорликка фақат ўқув ва тарбияда қўлланиладиган метод ва шакллар мазкур ёшнинг психофизиологик хусусиятларига мувофиқ бўлгандагина эришиш мумкин. Шундан келиб чиқиб, умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг ҳуқуқий маданиятини ривожлантиришда синф раҳбарларининг ролини ошириш муаммоси долзарб ҳисобланади.

Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш масаласи ўзбек, рус педагоглари, психологлари ва ҳуқуқшунослари, социологлари ва файласуфлари томонидан тадқиқ қилинган. Масалан, Шарқ алломалари ўз илмий меросида ўқувчиларининг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш масаласи атрофлича ўрганганлар. Йирик Шарқ алломаларидан Амир Тимур, Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Нақишбаний, Хужа Аҳмад Яссавий, Абдулла Авлоний, Қашқарий, Замахшарий, А.Навоий, Юсуф Хос Ҳожиб, Абу Наср Фаробий, Абу Али Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Кайковус ва Бердақ, Ажиниёз боболаримиз томонидан жамиятда болалар ва уларни тарбиялаш йўллари, таълим тарбия бериш орқали ўқувчиларининг ҳуқуқий салоҳиятини ривожлантириш масаласининг долзарблиги билан белгиланади.

Рус педагог олимларидан О.В.Криченко, Е.А.Россолова, Н.М.Савченко, М.Г.Гасанов, М.Ю.Саникова, С.В.Беликова, Н.Е.Жданова, С.А.Хасанова сингари тадқиқотчилар ўқувчиларининг ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш масаласига ўз фикрларини билдирганлар.

Ўзбек педагогларида Н.У.Маҳкамова, файласуфларидан М.А.Атавуллаев, Б.У.Маматюсупов, Д.С.Сағдуллаева, М.Х. Усмонбоевалар, ҳуқуқшунослардан Х.Т.Маматов, Э.О.Кадиров, Т.Убайдулла, О.Т.Насиритдинова, А.А.Ҳамраев, Р.Э. Турдибоевалар, социологлардан Н.Н.Ҳасанов, Г.Б.Ўразалиевалар ва Қорақалпоғистонли файласуф олим Ж.Базарбаев, педагог олимлардан О.Алеёв, А.Пазылов, Т.Утебаев, Т.Қудайбергенова, Е.Тлеўовларнинг ўқувчиларининг ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш масаласига доир тадқиқотлари бизнинг республикамизда амалга оширилган ишлардир.

Юқоридаги таҳлилларга келиб чиққан ҳолда, ўқувчи ёшларнинг ҳуқуқий онги ва маданияти таълим жараёнида ҳуқуқий билимларни тизимли тарзда тақдим этиш, синф раҳбарларнинг синфдан ташқари педагогик жараёнда уларнинг замонавий ҳуқуқий меъёрлар билан таништириш, сифатига бевосита боғлиқ. Чунки, ўқувчилар истиқболда жамиятнинг фаол фуқароси сифатида ҳуқуқий маданиятга эга бўлишлари мамлакатда ҳаёт сифатининг ортиши, қонун устиворлигининг таъминланиши шахслараро муносабатларнинг ҳуқуқий меъёрлар доирасида амалга ошириш, энг олий кадрлар сифатида инсон ҳуқуқларининг қафолатланишини таъминлайди.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент-2021. 56.
2. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 23 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи
3. О.В.Криченко, Е.А.Россолова, Н.М.Савченко, М.Г.Гасанов, М.Ю.Саникова,
4. С.В.Беликова, Н.Е.Жданова, С.А.Хасановаларнинг авторефератлари ва диссертациялари

INSON HUQUQLARINI TA'MINLASHDA DUNYOVIY VA DINIY QADRIYATLARNING O'RNI

Axmet Qulametovich Ametov

*Ajiniyoz nomidagi NDPI Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi assistent
o'qituvchisi. Nukus*

Mamlakatimizni mustaqillikka erishilganligi tufayli dunyoviy va diniy qadriyatlarning tom ma'noda ro'yobga chiqarishni imkoniyatiga zamin vujudga keldi. Ayniqsa milliy qadriyatlarimizning inson huquqiy madaniyatini, ma'naviy hayotini yuksaltirishda roli beqiyosdir. Dunyoviy va diniy-huquqiy oliy qadriyat sifatida inson, uning manfaatları, huquq va erkinliklari himoya qilina boshlandi. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov ta'kidlaganidek, "amalda har bir kishining vijdon erkinligini, e'tiqodining erkinligini ta'minlashimiz kerak"[1.159]. Shu bois yuksak insoniy g'oyalar va muqaddas qadriyatlarimizni o'zida ifoda etgan manbalarni o'rganish, targ'ib etish va avlodan-avlodga etkazishning muhim masalalari, vazifalari belgilandi. Ayniqsa, ma'naviy-axloqiy tarbiya borasida dunyoviy va diniy-huquqiy goyalarining bir-birini boyitib borishga erishish demokratik taraqqiyot uchun ahamiyati sezilmoqda. Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Tarix shundan dalolat beradiki, dunyodagi barcha tsivilizatsiyalar, madaniyat va dinlar inson huquqlari to'g'risidagi tayanch tushunchalarning shakllanishiga asos bo'lgan ezgu g'oyalar ta'sirida vujudga kelgan"[2.67]. Bu bilan birga dunyoviy va diniy qarashlar bir-birini hamisha boytib uyg'inlashib borishini nazarda tutilgan. Bugungi kunda ma'naviy axloqiy hamda huquqiy tarbiyada dunyoviy va diniy qadriyatlar asl mazmunini o'zaro dialektik juftlik va uzviylikda tushunishni tabora taqozo etmoqda. Inson huquqlarini ta'minlashdadinsoniy va diniy qadriyatlar tom ma'noda davlat, huquq, qonunchilik, huquqiy targ'ibot va huquqiy madaniyat uyg'unligi bilan bog'liq. Boshqacha aytganda, shaxs, jamiyat tafakkurining taraqqiyoti ana shu yuksak qadriyatlarga bevosita uzviy bog'liqdir. Demokratik qadriyatlarning ravnaq topishida dunyoviy va diniy goyalar bilan oziqlangan fuqarolik jamiyatida ijtimoiy tartibga solish vositasi sifatida ma'naviy axloqiy qadriyatlarning roli yanada ortadi. Dunyoviy va diniy qadriyatlar jamiyatda manfaatlar muvozanatini ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Inson huquqlarini taminlashda fuqoralarni ijtimoiy faollashuvi, ijtimoiy sherikchilik, jamoatchilik institutlarini rivojlantirishda dunyoviy va diniy qadriyatlarning uyg'unlashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi yangilanayotgan jamiyat dunyoviy va diniy qadriyatlarni e'zozlab tarixiy va milliy qadriyatga sayqal berib, bosqichma-bosqich takomillashib borgan taqdirda demokratik taraqqiyot yo'lidan tezlik bilan erishish imkoniyatini beradi. E'tiqod yo'q joyda mustaqillik bo'lmasligini yaxshi tushungan O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov mustaqil hayotimizning dastlabki kunlaridanoq ma'naviyat masalalariga alohida e'tibor qarattirdi. Xalqimizning ming yillik yashash va fikrlash tarzini belgilab kelgan muqaddas islom dini va u bilan bog'liq madaniyatimizni tiklashning tashabuskori bo'ldi. Ma'lumki, bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri jamiyatda inson huquqlari bo'yicha madaniyatni shakllantirish va diniy xavfsizlikni ta'minlash bo'lib hisoblanadi. Bu o'rinda demokratik huquqiy davlatni va fuqarolik jamiyatini shakllantirishda eng dolzarb masalalardan biri bo'lsa, muhim vazifa diniy qadriyatlar masalasidir. Boshqacha aytganda, jamiyat va davlat oldida turgan vazifalardan biri diniy qadriyatlarni ta'minlamasdan turib amalga oshirib bo'lmaydi.

Zero, bu azaldan insonlarni qadriyatlar, ruxiy bilimlar mohiyatini ezgulik va poklikka davat etuvchi g'oyalar tashkil etgan. Zardushtiylik dinining ezgulik yovuzlik ustidan pirovardida g'alaba qilish to'g'risidagi g'oya bilan tarbiyalanib kelgan xalqlar uchun islomdagi insonparvarlik va marifatparvarlik g'oyalari bir-birini to'ldirib kelgan. Diniy qadriyatlar, marosim va analarning shakllanishi uzoq tarixiy davrlarga borib taqaladi. Ibtidoiy din shakllaridan boshlangan bu jarayon milliy va jahon dinlari shakllanib, keng yoyila boshlagan paytlarda ancha rivojlangan.

Dunyoviy va diniy qadriyatlarni uygun holda tushunishda huquqiy bilimlarning roli beqiyos ekanligini e'tiborga olishingiz kerak. Dunyoviy huquqiy bilimlarsiz diniy xodimlarning huquqiy madaniyatini oshirib bo'lmaydi. Yuksak ma'naviyatli jamiyatni barpo etish hamda dunyoviy va diniy qadriyatlarning uyg'unlashuvini ta'minlash uchun demokratik taraqqiyotga erishish zarurat seziladi. Diniy va dunyoviy g'oyalarning bir birini boyitishida huquqiy bilimlar muhim o'rin tutadi. Islom dini va huquqiy qadriyatlar uzviy bog'liqdir. Zero, siyosiy-huquqiy etuklikka erishish o'z navbatida inson huquqi, erkinligi, komilligi, adolat, insof, diyonat, vijdon, odillik kabi g'oyalar zamirida inson huquqiy ongi va madaniyatini rivojlantirishni taqozo etadi. Shu bois diniy bilimga ega bo'lgan shaxs huquqiy ong va huquqiy madaniyatga ham ega bo'lishi zarur. Xulosa qilib aytganda, dunyoviy va diniy qadriyatlarining inson huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ularning rolini oshirish o'z navbatida kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim omili bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. -T.: O'zbekiston. 2011. -159 b
2. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent: "Ozbekiston" nashriyoti, 2021.

BILIMLARNI O'RGANISHGA KO'MAKLOVCHI BAHOLASH PRINSIPLARI

Seytimbetova Uldawlet Bazarimbetovna

Osiya xalqaro universiteti boshlang'ich talim 2-kurs magistranti

Ma'lumki, boshlang'ich ta'limning maqsadi - bolalarga kelgusida yanada takomillashtiriladigan asosiy mavzulardagi bilimlarni o'rganishlariga yordam berishdir. Bundan tashqari, o'quvchilarni o'zlarini dengizga borib, savollariga javob topish, tahlil qilish, axborot bilan ishlashga o'rgatish muhimdir. O'qituvchilar va o'quvchilarning aniqlik uchun birgalikdagi ish natijalari odatda baholar bilan belgilanadi. So'nggi yillarda baholash tizimi islohotlar va o'zgarishlarga uchragan, shuningdek boshlang'ich maktabda uning qo'llanilishining muvofiqligi haqida so'ralgan. Odatiy va tuyulgan qat'iyatli bo'lishiga qaramasdan, bu yerda ratsional donlar mavjud, chunki boshlang'ich maktabda o'qituvchilar tomonidan talabalarga munosabatning ob'ektivligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan baholash me'yorlari va talabalardan o'rganish uchun samarasiz tashqi motivatsiya shakllanadi. Boshlang'ich sinflarni baholashda mezon va standartlarga kelsak, ular bevosita baholash ko'lamiga bog'liq. Ko'pchiligimiz sovet davridan beri maktablarda ustunlik qilgan maktab muvaffaqiyatlarini baholashning besh ballli tizimiga o'rganib qolgan va tanish bo'lgan. Birlikning tarqalib ketganidan keyin ilgari qo'shilgan mamlakatlar asta-sekin baholashning boshqa navlariga ko'chib o'tdi. Masalan, 2000 yilda Ukrainada o'n ikki bandlik baholash tizimi joriy etildi.

O'n ikki o'lchovli o'lchov bo'yicha baholash mezonlari

Ularni har biri o'z aniq talablariga ega bo'lgan 4 darajaga ajratish mumkin: boshlang'ich darajasi - 1dan 3 ballgacha bo'lgan ballar. O'quvchining mavzu haqidagi bilimlari elementar vakillik darajasida bo'linadi; o'rtacha daraja 4-6 balldan iborat. Talabani fan haqida asosiy bilimlari mavjud, ularni takrorlay oladi, shuningdek, ta'lim faoliyati asosiy ko'nikmalariga egadir; yetarli darajada - 7 dan 9 ballgacha. Talaba bu mavzuga tegishli barcha kerakli kontseptsiyaga ega, ularning naqshlari va aloqalarini tushuntirishi mumkin, standart holatlarda to'plangan bilimlarni muvaffaqiyatli ishlatadi, lekin u fikrlashning mustaqilligini yo'qotadi; yuqori darajali - 10 dan 12 gacha. Talabani bilimlari keng va fundamentaldir. U olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, o'z xulosalarini chiqarish, ijodiy loyihalarni amalga oshirish uchun foydalanishi mumkin. Aniq nuqtai nazarga ega va uni qanday himoya qilishni biladi. Ushbu tizim uchun boshlang'ich maktabda ikkinchi bosqichdan boshlab o'qish tavsiya qilinadi. Birinchi sinfda o'qituvchi talabalarning bilimlari, ko'nikmalari va yutuqlarini og'zaki tushuntirish bilan ta'minlaydi. Besh balllik o'lchov bo'yicha baholash mezonlari. Faol ta'lim islohotlariga qaramasdan, rus maktablari bilimlarni baholash uchun besh balllik tizimdan foydalanishni davom ettirmoqda, bu erda quyidagi kriteriyalar bo'yicha baholashlar amalga oshiriladi:

5-sinf - talabalarga yaxshi tanish bo'lgan, bilimlari, javoblari va ishlari o'quv dasturining barcha talablariga to'liq javob beradi;

4-sinf - yaxshi ishlaydigan o'quvchilar talablarga to'liq javob beradilar, ammo ular tugallanmagan yoki katta xatolarga ega;

3 - qoniqarli baho - bu mavzu bo'yicha asosiy ma'lumotni biladigan, lekin xatolar va kamchiliklarga yo'l qo'yadigan o'quvchilar uchun;

baholash 2 - etarli emas - bilimlari ta'lim dasturining talablariga faqat qisman javob beradigan talabalarni olishlari mumkin;

1-ball - talaba javoblari, ish va amaliy mashg'ulotlar dasturga zid kelganda va unga mos kelmagan holda qo'yiladi.

Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish yo'lida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Bu borada O'zbekiston Respublikasida qo'yilayotgan amaliy qadamlarga xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to'g'risida hukumat qarorining qabul qilinishi Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA-International Association for the Evaluation of Educational Achievement) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo'lga qo'yilishini misol sifatida keltirish mumkin. O'qish savodxonligining rivojlanishi har bir o'quvchining o'sib-ulg'ayishi, ta'lim olishi va kundalik hayotida muhim ahamiyat kasb etgani bois, o'qish savodxonligini tadqiq etishda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasining (IEA) qariyb 60 yil mobaynida o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmalarini muntazam ravishda xalqaro miqyosda baholab, ularning o'qib o'rganishlari uchun zarur sharoitlarni yaratishga harakat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva Sh.A. Pedagogik diagnostika.-Toshkent:Universitet, 2019.-310 b.
2. Asadov Y.M., Turdiev N., Akbarova S., Temirov S., Babadjanov o'quvchilarda kompetentsiyalarning shakllanganligini tashxislash va korreksiyalash metodikasi.-Toshkent: Qori Niyoziy nomidagi o'ZPFITI bosmaxonasi, 2016.-158 b.

MÁMLEKETTİŇ SÍRTQÍ SIYASATÍ HÁM ONÍŇ KONSTITUCIYALÍQ HUQÍQÍY TIYKARLARÍ

U.G.Allambergenova

Ablayxan atındaǵı Qazaq xalıq aralıq qatnasıqlar hám jáhán tilleri universiteti talabası. Qazaqstan

Jańa redakciyadaǵı Konstituciyaǵa kiritilgen ózgeriske kóre, Konstituciyanıń kiris bólimine milliy mámleketshilikti rawajlandırıwdıń jańa basqıshında Ózbekstan konstituciyalıq rawajlanıwınıń bir qatar ústinlikli baǵdarları belgilep berildi. Usılardan biri bul Ózbekstan dun`ya jámiyetshiligi, eń áwele, qońsı mámleketler menen birge islesiwı, óz-ara bir-birin qollap-quwatlaw, tınıshlıq hám tatıwlıq tiykarındaǵı doslıq qatnasıqlardı bekkemlew hám de rawajlandırıwǵa umtılıwı bolıp tabıladı.

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń 4-bap 17-18-stat`yaları Sırtqı siyosatqa arnalǵan.

Konstituciyanıń 17-stat`yasında «Ózbekstan Respublikası xalıq aralıq qatnasıqlardıń tolıq huqıqlı sub`ekti.

Ózbekstannıń sırtqı siyaseti mámleketlerdiń suveren teńligi, kúsh isletpeslik yaki kúsh penen abay etpeslik, shegaralardıń buzılmaslıǵı, mámleketlerdiń aymaqlıq bir pütünligi, dawları tınısh jol menen sheshiw, basqa mámleketlerdiń ishki islerine aralaspawshılıq principlerine hám de xalıq aralıq huqıqtıń ulıwma tán alınǵan basqa princip hám normalarına tiykarlanadı» dep, 18-stat`yasında bolsa, «Ózbekstan Respublikası mámleketler hám xalıq aralıq shólkemler menen eki hám kóp tárepleme qatnasıqlardı hár tárepleme rawajlandırıwǵa qaratilǵan tınıshlıq suyer sırtqı siyasetti ámelge asıradı.

Ózbekstan Respublikası mámleketiń, xalıqtıń joqarı máplerinen, onıń parawanlıǵı hám qáwipsizliginen kelip shıqqan halda awqamlar dúziwi, doslıq birge islesiwlerge hám basqa mámleketler aralıq dúzilmelerge kiriwi hám de olardan shıǵıwı múmkin» dep kórsetilip Ózbekstannıń sırtqı siyaseti konstituciyalıq huqıqıy tárepten bekkemlengen.

Belgili, Ózbekstanda ámelge asırılıp atırǵan sırtqı siyaset xalıq aralıq huqıqtıń ulıwma tán alınǵan principlerine tiykarlanıwshı, doslıq hám tınıshlıq suyer sırtqı siyaset bolıp tabıladı.

Búgingi kúnde mámleketimiz jáhán siyasetiniń oraylarınan birine hám global iniciatorlar avtorına aylanbaqta. Ózbekstan dun`yanıń 130 dan artıq mámleketi menen doslıq diplomatiyalıq baylanıslar ornatqan, shet el mámleketler hám xalıq aralıq shólkemlerde Ózbekstannıń 55 diplomatiyalıq hám konsullıq wákilxanaları bar, mámleketimiz 100 den artıq xalıq aralıq shólkemlerdiń aǵzası bolıp, túrli kóp tárepleme birge islesiw dúzilmeleri menen óz-ara sherikshilik baylanısların rawajlandırmaqta. Búgingi dáwir bul siyasetti izbe-izlik penen dawam ettiriwin talap etpekte.

Ózbekstan barlıq shet ellik sherikler menen óz-ara paydalı qatnasıqların rawajlandırıwdan mápdar bolıp, tiykarǵı sırtqı siyaset hárketlerin 2017-2021-jıllarda Ózbekstan Respublikasını rawajlandırıwdıń bes ústinlikli baǵdarı boyınsha Hárketler strategiyasında belgilengen eń áhmiyetli tarawlarǵa qaratilǵan.

Bul hújjet mámleketiń sırtqı siyaset tarawında tómendegi eń áhmiyetli baǵdarların qáliplestiredi:

- mámleket gárezsizligi hám suverenitetin bekkemlew, mámleketiń xalıq aralıq qatnasıqlarınıń tolıq huqıqlı sub`ekti sıpatında ornı hám rolin jáne de bekkemlew, rawajlanǵan demokratiyalıq mámleketler qatarına kiriw, Ózbekstan átirapında qáwipsizlik, turaqlılıq hám doslıq końsıshılıq qatnasıqlar regionın jaratıw;

- Ózbekstan Respublikasınıń xalıq aralıq abıroyın bekkemlew, dun`ya jámiyetshiligine mámlekette ámelge asırılıp atırǵan reformalar haqqında ob`ektiv xabarlı jеткиiziw;

- Ózbekstan sırtqı siyaset hám sırtqı ekonomikalıq iskerliginiń normativ-huqıqıy bazasın, sonday-aq xalıq aralıq birge islesiwdiń shártnamalıq-huqıqıy tiykarların jedellestiriw;

- Ózbekstan mámleketlik shegarasın delimitaciya hám demarkaciya etiw máselelerin tártipke salıw.

Sonıń menen birge Ózbekstan sırtqı siyasetin alıp barıw principleri 2022-jıl 28-yanvar` kúngi PF-60-sanlı «2022-2026 jıllarǵa mólsherlengen Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyası haqqında»ǵı pármanınıń 7-baǵdarında kórsetip ótilgen.

Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyasınıń 7-baǵdarı “Mámleketimiz qávipsizligi hám qorǵanıw dárejesin kúsheyttiriw, ashıq, pragmatik hám aktiv sırtqı siyasat alıp barıw” dep ataladı.

Bul baǵdardıń 93-maqseti “Mámlekettiń xalıq aralıq qatnasıqlardaǵı teń huqıqlı sub`ekt sıpatındaǵı rolin asırıw”, 94-maqseti “Oraylıq Aziyada qávipsizlik, sawda-ekonomikalıq, suw, energetika, transport hám mádeniy-gumanitar tarawlardaǵı jaqın sheriklikti sıpat tárepinen joqarı basqıshqa alıp shıǵıw”, 95-maqseti “Dástúriy sheriklerimiz benen qatnasıqlardı jáne de rawajlandırıw, sırtqı baylanıslar geografiyasın keńeyttiriwge ústinlikli áhmiyet qaratıp, ekonomikalıq diplomatiyanı kúsheyttiriw”, 96-maqset “Ózbekstannıń Birlesken Milletler Shólkemi organları hám institutları, global hám regionlıq ekonomikalıq, finanslıq hám gumanitar shólkemlerdegi iskerligin kúsheyttiriw”, 97-maqset “Jáhán sawda shólkemine aǵza bolıw hám Evroaziya Ekonomikalıq Awqamı menen integraciya processlerin tereńlestiriw”, 98-maqset “Jáhán jámiyetshiliginde mámleketimiz imidjin asırıwǵa qaratılǵan xabarlar jetkiziw nátiyjeliligin asırıw”, 99-maqset “Sırtqı siyasiy hám sırtqı ekonomikalıq iskerliktiń normativ-huqıqıy bazasın hám de xalıq aralıq birge islesiwdiń shártnamalıq-huqıqıy tiykarların jetilistiriw”, 100-maqset “Ózbekstan Respublikasınıń shet eldegi diplomatiyalıq wákilxanaları hám konsullıq mekemeleri tárepinen Ózbekstannıń shet ellerdegi puqaralarına xızmet kórsetiw sistemasın jetilistiriw”ge arnalǵan.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2023-jıldı mámleketlik saparı menen Singapur, Qırǵızstan, Mısr, Qıtay, Qatar mámleketlerine, Rásmiy sapar menen Germaniya, Italiya, Iran, Rossiya mámleketlerine, ámeliy sapar menen Azerbayjan, Turkiya, Rossiya, Qırǵızstan, Saud Arabiya, Tájikstan, AQSh, Germaniya, Qıtay, Qazaqstan mámleketlerine barıp sırtqı baylanıslardı rawajlandırıw, doslıq qatnasıqlardı bekkemlew boyınsha birge islesiwlerdi ámelge asırdı.

Ulıwma, Ózbekstannıń sırtqı siyasat tarawındaǵı ústinlikli baǵdarları turaqlı, ádalatlı hám demokratiyalıq mámleket qurıwǵa, mámlekettiń sırtqı áshkaralıǵın alǵa súriwge hám de regional hám kóp tárepleme óz-ara birge islesiwdi rawajlandırıwǵa qaratılǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. O‘zbekiston, 2024 y.
2. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasınıń rivojlanıshining beshta ustuvor yo‘nalıshları bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi. 2017 yil 9-fevral`
3. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonninsh taraqqiyot strategiyasi. 2022 yil 28-yanvar`.

JANA ÓZBEKSTANDA PUQARALIQ JAMIYETIN QÁLIPLESTIRIW HÁM RAWAJLANDIRIW BASQISHLARI

Miyrxan Pirniyazova

Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI oqıtıwshısı. Nókis

XVII ásir ortalarından baslap, jámiyettiń túrli qatlamların qatlamlasıwı, olardı mámleket hákimiyatı basqarıwınan shıǵarıw, tıǵız huqıq hám erkinliklerge iye bolǵan erkin hám gárezsiz individti kámil taptırıw processı sociallıq rawajlanıwdıń eki principin júzege keltirdi hám olardı sociallıq sana hám pände sáwlelendiriw zárúrligi payda boldı. Mámlekette hákimiyattıń úshke bóliniwi, siyasiy partiyalar, mápler toparları (kásiplik awqamları, galabalıq xabar quralları hám t.b.) payda bolıwı menen jámiyet turmısı mazmunı endi tek mámleket hákimiyatı menen sheklenip qalmasıqtı talap etti.

Jámiyet basqarıwı dúnyasına jańa qatnasıwshı institutlar kirip kele basladı, olar siyasiy qararlar qabıl etiw, puqaralıq jámiyeti strategiyasın islep shıǵıw, shaxs iskerliginiń ulıwma maqset hám mazmunın qáliplestiriw processine sezirerli dárejede tásir kórsete basladı. Puqaralıq jámiyeti túsinigi absolyutizm awdarılǵanınan soń q áliplesken jańa turmıstı, yaǵnıy puqaralardıń jeke turmısın mámleket májbúrlewinen azat etiwın sáwlelendiredi. Puqaralıq jámiyeti hám huqıqıy mámlekette ámeldarlar puqaralar menen óz-ara mashqalalarda nızamǵa qatań ámel etiwı ideyaları alǵa qoyıldı.

Alımlar hám qániygeler pikirine qaray, puqaralıq jámiyetiniń rawajlanıwın úsh basqıshqa ajıratıw múmkin. Bunda bir basqıstı keyingi basqıshqa ótiwde jámiyet hám mámleket dúziminde úlken ózgerisler, sociallıq hám siyasiy tómenlewler, galabalıq háreketler, klasslardıń toplanıwları, jámiyet ideologiyasında túp ózgerisler júz bergen.

Birinshi basqısh, shártli ráwishte XVI-XVII ásir. Bul dáwirde puqaralıq jámiyetiniń ekonomikalıq, siyasiy hám ideologiyalıq tiykarları jaratıldı. Olar quramına sanaat hám sawdanıń rawajlanıwı, islep shıǵarıw túrleriniń qanıgelesiwi, miynet bólistiriliwiniń tereńlesiwi, tovar-pul múnásibetleriniń rawajlanıwın kirgiziw múmkin. Sonday-aq, jalǵız oraylasqan mámleketlerdiń shólkemlesiwi menen feodal tarqalıwshılıq dáwirinde bar bolǵan teńsizlik, huqıqsızlıqlarǵa jol qoymaqǵa itibar berile baslanadı.

Ekinshi basqıshı, XVIII ásir aqırınan XIX ásir aqırına shekem dawam etti. Bul dáwirde eń rawajlanǵan mámleketlerde ulıwma yuridik teńlik hám erkinlikke, isbilermenlik erkinligi hám jeke baslamashılıqqa tiykarlanǵan dáslepki kapitalizm kórinisindegi puqaralıq jámiyeti qáliplesti.

Úshinshi basqısh, (XIX ásir aqırı hám keyingi dáwir) vertikal feodal dúzimler ornın erkin adamlardıń huqıqıy teńligi hám óz-ara pitimlerine tiykarlanǵan gorizontal múnásibetler iyelegeni menen súwretlenedi. Insaniyattıń kóp ásirlik tariyxında barlıq adamlar, sociallıq kelip shıǵıwı hám dárejesinen qatań túrde, jámiyet turmısınıń huqıqıy tárepten teń qatnasıwshıları dep atap ótiliwi zárúr sociallıq áhmiyet payda etti. Olar hár kimge ózin erkin qálewine iye bolǵan, óz háreketleri hám olardıń huqıqıy aqıbetleri ushın juwap beriwge uqıplı shaxs sıpatında kórsetiw imkaniyatın beriwshi nızamlar menen belgilengen qatar huqıqlar hám erkinliklerge iye bola basladı.

Puqaralıq jámiyetiniń ámelde júzege keliwine Huqıqlar haqqındaǵı bill (Angliya, 1689 j.; AQSH, 1791 j.) yaki Insan hám puqara huqıqları deklaraciyası (Franciya, 1789 j.)nıń qabıl etiliwi zárúr áhmiyet payda etti.

Puqaralıq jámiyeti - óz shaxsı, dóretiwshilik baslamasın erkin kórsetiwshi teń huqıqlı adamlar jámiyeti, artıqsha qarsılıqlar hám kereksiz adminstrativlik tártipke salıwdan tısqarı teń imkaniyatlar jámiyeti sıpatında qáliplesedi. Jámiyet aǵzaları yuridik kóz-qarastan puqaralıq huqıq hám erkinliklerge iye boldı.

Puqaralıq-insannıń arnawlı bir mámleketke qarar tapqan tárizdegi múnásipligi, insan hám mámlekettiń óz-ara huqıqıy baylanısı sıpatında kórine basladı. Bul eki tárepleme baylanıslar, bir tárepten, mámleket óz puqaralarına arnawlı bir huqıq hám erkinliklerdi kepilleydi, olardıń ózin hám mal-mülkin zorlıq hám ózbasımshalıqlardan qorǵaydı, shet el mámleketlerinde jasap atırǵan óz puqaraların qorǵaydı. Basqa tárepten, puqaralar mámleket nızamlarına ámel etiwleri, ol belgilengen májbúriyatların orınlawları, óz miyneti menen mámleketti bekkemlewge kómeklesiwleri, onıń abroyın saqlawları, zárúr bolǵan jaǵdaylarda onı qorǵawları kerek. Bul huqıq hám wazıypalar jıynaǵı puqaralardıń siyasiy-huqıqıy dárejesin quraydı.

Puqaralıq – bul tek ǵana shaxstıń huqıqıy dárejesi emes, al onıń sociallıq jaǵdayı da bolıp tabıladı. Huqıqıy mámlekette nızam aldında teńlik hám bunıń menen baylanıslı halda puqaralıq huqıqlarına siyasiy hám sociallıq-ekonomikalıq huqıqlar qosıladı. Jámiyette huqıqıy erkinlikti támiyinlew hár bir insan tek ǵana yuridik hám siyasiy mániste emes, al ekonomikalıq hám sociallıq mániste de puqaralarǵa aylanıwın kózde tutadı.

XX ásirde puqaralıq jámiyeti ideyası jáne de zárúrirek áhmiyet payda etti. Buǵan áwele, totalitar hám avtoritar dúzimleriniń payda bolıwı hám olarǵa qarsı demokratiya ushın gúres alıp barıw zárúriyatı sebep boldı. Plyuralizm teoriyası keń tarqaldı. Bul teoriyaǵa muwapıq, demokratiyalıq jámiyettiń tiykarǵı wazıypası tómendegilerden ibarat:

- puqaralar tatıwlıǵına erisiw jolların izlew;
- jergilikli xalıqtıń túrli toparları máplerin esapqa alıw;
- qarama-qarsılıqlardı joq etiw hám qarsılıqlardıń aldın alıw.

Qatlamlıq jeńilliklerdiń tamamlanıwı hám puqaralıq huqıqlarınıń payda bolıwı puqaralıq jámiyeti qalıplesiwiniń zárúr faktori esaplanadı. Shaxstıń huqıq hám erkinliklerin támiyinlewshi huqıqıy mámleket puqaralıq jámiyetiniń siyasiy negizi bolıp xızmet etedi. Solay etip, «huqıqıy mámleket» hám «puqaralıq jámiyet» túsiniqleri jámiyet turmısınan túrli táreplerin sáwlelendiriwshi túsiniqler bolıp tabıladı.

Olar toparlar, individler, jámiyettiń ulıwma áhmiyetke iyelik etiw mápleri oralatuǵın qabıq esaplanadı hám olardı ámelge shıǵarıw usıllarınan shólkemlesedi. Sonı atap ótiw kerek, puqaralıq jámiyetiniń mámleketten ajralıwı dál qatlamlar arasındaǵı teńsizlikti tamamlaw hám sociallıq múnásibetlerdi mámleket iqtıyarinan shıǵarıw processinde júz bergen.

Bul processke pútkil xalıq atınan is kóriwshi wákillik mámleketiniń qalıplesiwi tiykar bolǵan. Bunıń ushın adamlardıń yuridik teńligi olarǵa huqıq hám erkinlikler beriw arqalı nızam jolı menen tán alındı. Qatlamlıq ornın iyelegen ulıwma yuridik teńlik shaxstıń tolıq jańa sociallıq jaǵdayın belgilep berdi. Endi individler, olardıń sociallıq kelip shıǵıwınan qatań túrde, erkin hám de sociallıq turmıstıń tolıǵı menen qatnasıwshıları dep tán alındı.

Puqaralıq jámiyeti - ashıq sociallıq dúzim esaplanadı. Onda sóz erkinligi, sonıń ishinde, sınav erkinligi, áshkaralıq, hár qıylı xabarlar alıw erkinligi, erkin kiriw hám shıǵıw huqıqı, basqa mámleketler menen keń kólimde, turaqlı tiykarda xabar, bilimlendiriw texnologiyaları almasıwı, shet mámleketler hám jámaát shólkemleri menen mádeniy hám ilimiy birge islesiw, xalıqaralıq huqıq principleri hám normalarǵa muwapıq xalıqaralıq shet el birlespeler iskerligine kómeklesiw támiyinlenedi. Ol ulıwma insanpárwarlıq principlerine sadıq bolıp, dúnya kólemindegi sonday dúzimler menen óz-ara baylanıswı ushın ashıq bolıp tabıladı.

Puqaralıq jámiyeti-qıyın quramlı hám plyuralistiklik sistema. Hár qanday sociallıq organizm sistemasınıń arnawlı bir ózgeshelikleri jıynaǵına iye boladı, biraq puqaralıq jámiyetine olardıń tolıqlıǵı, qarar tabıwshılıǵı hám nátiyjeligine tán esaplanadı. Ránbárań sociallıq formalar hám institutlar (kásiplik awqamları, partiyalar, birlespeler, isbilermenler, klublar hám t.b.)dıń bar ekenligi individlardıń hár túrli májbúriyatları hám máplerin anıqlaw hám júzege shıǵarıw, adamzattıń barlıq qábiyletlerin kórsetiw imkaniyatın beredi.

Puqaralıq jámiyeti - ózin- ózi rawajlandırıwshi hám ózin-ózi basqarıwshi sistema. Individler hár qıylı shólkemlerge birlesip, bir-biri menen ránbárań múnásibetler ornatıp, ózleriniń geyde qarama-qarsı máplerin júzege shıǵarıp, jámiyet siyasiy hákimiyat kúshine iye bolǵan mámlekettiń aralasıwı ushın uyǵın hám izbe-iz rawajlanıwın támiyenleydi. Puqaralıq jámiyeti óziniń mámleketten gárezli ózin-ózi rawajlandırıw ishki dereklerine iye esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Sharifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. - T.: SHarq, 2003.
2. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. - T.: O'zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baktria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O'tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t.

PUQARALARDIŃ SIYASİY HUQÍQLARI HÁM OLARDIŃ KONSTITUCIYALÍQ TÁREPTEN QORǴALÍWÍ

Nawbahar Muptullaeva

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi bakalavr tálim
baǵdarı 4-kurs talabası. Nókis*

Búgingi kúnde mámleketimiz rawajlanıwında ámelge asırılıp atırǵan uzaq múddetli strategiyalıq maqsetler, yaǵnıy zamanagóy rawajlanǵan demokratiyalıq mámleketler qatarına kiriw, xalqımızdıń turmıs sıpatın jaqsılaw hám dun`ya jámiyetshiliginde múnásip orın iyelew barısındaǵı háreketlerimizge búgingi kún kóz-qarasınan joqarı baha beriwimiz tábiyiy.

Siyasiy huqıqlar insanniń siyasiy turmısında hám qatnasıqlarda qatnasıwın belgilep beredi. Mámleketti basqarıwda qatnasıw mine usınday huqıqlardan biri bolıp tabıladı. Bunda insanniń siyasiy hám huqıqıy bilimleri rawajlanıp baradı. Sonday-aq, hár qıylı máplerge iye bolǵan adamlar menen sóylesiwge kirisedi, olar menen ornatılǵan tártip qaǵıydalar tiykarında pikirlesedi hám bul processte ruwxıy jaqtan baylıqqa iye boladı, pikiri ósedı, ziyreklesedi, dun`ya qarası keńeyip baradı. Sebebi puqaralıq jámiyetin qalıplestiriw – ullı keleshekke qaray nızamlı rawajlanıp barıwdıń jollarınan biri bolıp tabıladı. Bul jol hár bir puqaradan joqarı bilim, ruwxıylıq hám aǵartıwshılıqtı, siyasiy sanalıq tiykarında gárezsiz iskerlik kórsetiwdi talap etedi.

Ózbekstan Respublikasınıń puqaraları jámiyet hám mámleket islerin basqarıwda tuwrıdan-tuwrı hám de óz wákilleri arqalı qatnasıw huqıqına iye. Bunday qatnasıw ózin-ózi basqarıw, referendumlar ótkiziw hám mámleket organların demokratiyalıq tárizde qalıplestiriw, sonday-aq mámleket organlarınıń iskerligi üstinen jámáátshilik qadaǵalawı quralında ámelge asırılıadı.

Mámleket organlarınıń iskerligi üstinen jámáátshilik qadaǵalawın ámelge asırıw tártibi nızam menen belgilenedi.

Puqaralardıń siyasiy huqıqları 1948-jıl 10-dekabr`de qabıl etilgen «Insan huqıqlarınıń Ulıwma dun`ya júzilik deklaraciyası»nıń 20-stat`yasında «Hár bir insan tınısh jıynalıslar ótkiziw hám awqamlar dúziw huqıqına iye. Hesh kim qanday da bir awqamǵa kiriwge májbúr etiliwi múmkin emes» ekenligi, 21-stat`yasında bolsa, «Hár bir insan tuwrıdan-tuwrı yaki erkin saylanǵan wákiller quralı arqalı óz mámleketin basqarıwda qatnasıw huqıqına iye. Hár bir insan óz mámleketinde mámleket xızmetine kiriwde teń huqıqqa iye. Xalıq erki húkimet hákimiyatınıń tiykarı bolıwı lazım; bul kúsh-jigeri dáwirlik hám qálbekilestirilmegen, jalpı hám teń saylaw huqıqınan, jasırın dawıs beriw jolı menen yaki dawıs beriw erkinligin támiynleytuǵın basqa teń bahalı formalar quralında ótkiziletuǵın saylawlarda óz sáwleleniwın tabıwı lazım» dep huqıqıy tárepten bekkemlengen.

1966-jıl 16-dekabr`de qabıl etilgen «Puqaralıq hám siyasiy huqıqları haqqında»ǵı xalıq aralıq Pakttıń 25-stat`yasında «Hár bir puqara hesh bir kemsitiwsiz hám tiykarlanbaǵan sheklewlersiz tómendegi huqıq hám imkaniyatlarga iye bolıwı kerek:

a) hám tuwrıdan-tuwrı, hám erkin saylanǵan wákiller arqalı mámleket islerin júritiwde qatnasıw;

b) jalpı teń saylaw huqıqı tiykarında, jasırın dawıs beriw arqalı ótkiziletuǵın hám saylawshılardıń erkin qálewin támiynleytuǵın shın mánisindegi dáwirlik saylawlarda dawıs beriw hám saylanıw;

v) óz mámleketinde ulıwma teńlik shártlerinde mámleket xızmetine kiriw huqıqları xalıq aralıq huqıqıy tárepten kórsetip, bekkemlenip berilgen.

Joqarıda kórsetip ótilgen xalıq aralıq kólemdegi puqaralardıń siyasiy huqıqlarınıń huqıqıy tárepten bekkemleniwi Ózbekstan Respublikası Konstituciyası, Ózbekstan Respublikası Saylaw kodeksi hám basqa nızam hújjetlerinde óz kórinislerin tapqan.

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń 8-babı 36-40-stat`yaları puqaralardıń siyasiy huqıqlarına arnalǵan.

Konstituciyanıń 38-stat`yasında «Puqaralar óz sociallıq aktivliklerin Ózbekstan Respublikası nızamlarına muwapıq mitingler, jıynalıslar hám demonstraciyalar formasında ámelge asırıw huqıqına iye. Hákimiyat organları tek qáwipsizlik kóz qarastan ǵana bunday ilajlar ótkiziliwin toqtatıw yaqi qadaǵan etiw huqıqına iye» dep kórsetip ótilgen.

30-stat`yasında «Ózbekstan Respublikası puqaraları kásiplik awqamlarına, siyasiy partiyalarǵa hám basqa jámáát birlespelerine birlesiw, ǵalabalıq háreketlerde qatnasıw huqıqına iye bolıp tabıladı. Siyasiy partiyalarda, jámáát birlespelerinde, ǵalabalıq háreketlerde, sonday-aq mámleket hákimiyatı wákillik organlarında azshılıqtı shólkemlestiriwshi oppoziciyalı shaxslardıń huqıqları, erkinlikleri hám qádir-qımbatın hesh kim kemsitiwi múmkin emes»ligi, 40-stat`yasında «Hár kim tuwrıdan-tuwrı ózi hám basqalar menen birgelikte mámleket organlarına hám de shólkemlerge, puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organlarına, lawazımlı shaxslarǵa yaqi xalıq wákillerine arzalar, usınıslar hám shaǵımlar menen múrájáát etiw huqıqına iye.

Arzalar, usınıslar hám shaǵımlar nızamda belgilengen tártipte hám múddetlerde kórip shıǵılıwı shárt» ekenligi konstituciyalıq huqıqıy tárepten bekkemlengen.

Juwmaqlap aytqanda, puqaralardıń siyasiy huqıqların (saylaw hám saylanıw huqıqları, kásiplik awqamlarına, siyasiy partiyalarǵa hám basqa jámáát birlespelerine birlesiw, ǵalabalıq háreketlerde qatnasıw huqıqı, mitingler, jıynalıslar hám demonstraciyalarda qatnasıw huqıqı, arzalar, usınıslar hám shaǵımlar menen múrájáát etiw huqıqı) konstituciyalıq huqıqıy tárepten bekkemlew boyınsha mámleketimizde huqıqıy tiykar jaratılǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi

1. Ózbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. Ózbekiston, 2024 y.
2. Inson huquqlari umumjahon deklaraciyasi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining Rezolyuciya 217 A (III) bilan 1948 yil 10 dekabrda qabul va e`lon qilingan
3. Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to`grisida”gi xalqaro Pakt. 1966 yil 16-dekabr`

KONSTITUCIYA-INSAN HUQÍQ HÁM ERKINLIKLER KEPILI

Dilyafruz Otemuratova

Ájiniyaz atındağı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi bağdarı 1 kurs talabası. Nókis

Ilimiy basshı: B.Arzieva

Jámıyetimizde hár bir puqaranıń abıroyı, qádiri, itibarın qorg'awshı nızamlardıń járiya etiliwi xalq aralıq huqıq normalarına tolıq say keledi hám haqıyqıy demokratiyalıq, insaniylıq, ádilikli mámleket du'ziminiń insaniylıq áhimiyetinen kelip shıǵ'adı.

Konstitutsiya Ózbekstanda erkin Puxaralıq jámıyet, yaǵniy xalıqtıń ózi basqaratuǵın jámıyet hám demokratiyalıq huqıqıy mámleket quriwdı tiykarǵı maqset etip qoyadı.

Ózbekstan Respublikası Konstitutsiyasında Ózbekstan Respublikasında demokratiya adamgershilik printsiplerine tiykarlanadı. Bularǵa muwapiq, adam, onıń turmisi, erkinligi, ar-namisi, adamgershiligi h.t.b. ajiralmas huqıqları eń joqari baylıq bolıp tabiladı. Demokratiyalıq huqıqlar hám erkinlikler Konstitutsiya hám nızamlar menen qorǵaladı.

Usı statiyada «Insan huqıqları boyınshadunyajuzlik deklaratsiyasin»da járiya etilip uliwma insaniy huqıqlar joqari qádiriyat dárejesine kóterilgen.

Ózbekstanda adamlardıń milletine, dinine, onıń turmisi, siyasiy hám basqa táreplerine qarap sheklewler joq.

Sonıń ushın Konstitutsiyaniń eń áhmiyetli bólimlerinen bolǵan ekinshi bólim insan hám puxaralardıń tiykarǵı huqıqları, erkinlikleri hám waziypalarına baǵishlangan.

Adamnıń áhmiyetli huqıqı-ol ómir su`riw huqıqı. Jasaw huqıqı hám bir adamnıń ajiralmas huqıqı bolıp esaplanadı. Oǵan qol qatiw jinayat bolıp tabiladı.

Jáne bir misal Ózbekstan Respublikası Jinayat kodeksiniń 1- bóliminde shaxsqa qarsi jinayatlar ushın juwapkershilik belgilenedi.

Bunda shaxstıń jasaw, sawlıǵı, shańaraqqa jaslarǵa hám tarbiyaǵa qarsi qaratilǵan jinayatlar, shaxstıń azatlıǵı qádir qimbatın puxaralardıń konstitutsiyalıq huqıq hám erkinliklerine qarsi jinayatlar qatti jaza sharalari názerde tutiladı.

Ózbekstan Respublikası házirgi ku`nde insan huqıq hám erkinliklerin qorgaw tarawında 60dan ziyat xalqara huqıqıy hu`jjetlerge qol qoyisqan. Házirgi waqıtta BMSHniń insan huqıqları boyınsha 80 ge jaqın konvensiyası bar.

Ózbekstan respublikası aymaǵında insan huqıqları deklaratsiyasına muwapiq respublika puxaralıǵı belgilenen.

Ózbekstan respublikası aymaǵında birden-bir Puxaralıq ornatilǵan. Qaraqalpaqstan respublikası puxarası sonıń menen bir waqıtta Ózbekstan respublikasınıń puxarası sonıń menen bir waqıtta Ózbekstan respublikasınıń puxarası esaplanadı.

Shaxs penen mámleket ortasındaǵı mu`násebetler huqıqıy hu`jjetler menen tártipke salınadı.

Ózbekstan Respublikası Konstitutsiyasınamuóarıyq Ózbekstan respublikasınıń puxarası hám mámleket óz ara huqıqlar menen hám óz ara juwapkershilik penen baylanisadi.

Konstitutsiyada hám nızamlarda bekitilgen puxaralardıń huqıqları hám erkinlikleri buljımaydı hám sudsız bulardan ayiriwǵa yamasa sheklewge hesh kimniń haqisi joq delingen.

Usı nızamnıń 21-stat`ya Puxaraniń óz huqıqların hám erkinliklerin ámelge asiriwi basqa adamlardıń, mámlekettiń hám jámıyettiń nızamli máplerin, huqıqların hám erkinliklerin buzlawı tiyis delingen.

Teń huqıqlılıq - bul insanlardıń huqıq, erkin hám waziypalardı óz ara teńligin ańlatadı.

Ózbekstan Respublikası Konstitutsiyasında bekkemlengen puxaralardıń nızam aldında teńligi insan huqıqları uliwma duńya ju`zlik deklaratsiyası talaplarına tolıq juwap beredi.

Haqıyqatında konstitutsiyalıq huqıq barlıq mámleketlerdiń puxaraları óz ara doslıq qarım qatnas tiykarında insan huqıqların qorgaw zárur`rligin, sanamizǵa sińiredi.

Sonnan kelip shıqqan jaǵdaydı Ózbekstan respublikası Konstitutsiyasında barlıq adam milletinen hám sotsiallıq shaǵısına qaramastan huqıqlardı teń degen ideya bekkem óz-ornına iye.

Puxara eger tek óziniń shaxsiy mápin támiyinlew ushın háreket etse, yaki waziypalardı umitip, basqalar mápine ziyan jetkizse, onıń aqıbeti nizamsızlıqqa alıp keledi.

Sonıń ushın barlıq puxaralar bir-birine hu`rmet penen qatnasta bolsa jámiyette tinishliq hám alğa ilgerilewshilik boladı.

Puxaralıq degende - shaxstıń belgili bir mámleket penen óz ara siyasiy huqıqıy baylanısın belgileydi, bunda shaxstıń huqıq hám erkinlikleri mámleket tárepinen qorǵaladı, sonıń ushın óz nábwetinde shaxs hám jámiyet mámleket máplerinen kelip shıǵıp, belgili waziypalardıń orinlanıwın óz moynına aladı.

Konstitutsiya Ózbekstan Respublikasınıń pu`tin aymaǵında bir Puxaralıqtı járiya etken.

Konstitutsiya iormalarına tiykar “Hár kim óz abırayı h`ám abırayına qılıng`an zorlıqlardan, Jeke ómirine aralasıwdan h`ám turar jayı qol qatımaslıq huqıqına iye.

Hesh kim nızam názerinde tutqan xollardan h`ám tártipten tısqarı birewdiń turar jayına kiriwi, tintiw ótkiziwi yamasa onı kózden keshiriwi jazısıwlar h`ám telefonda sózlesiwler sıyrıń ashıp taslaw mu`mkin emes”, - dep bekemlengen.

İnsan basqa mavjudotlardan abırayı, qádir-qımbatına abırayg`a iyeligi menen parıq qıladı. Qádir qımbatı qádirlengende ol óziniń ómiriniń mu`násip kóre aladı. Sonıń ushın İnsanniń abırayı, qorg`aladı. Hár bir kisi óz ómirini ózi qalegenshe quradı. Bunda ol basqalarg`a zıyan etpesligi, nızam qádeler tiykarında jasawi, paydalı miynet penen shug`ıwlanıwı záru`r. İnsanlardıń abırayı, abırayına zıyan keltiriwshi h`ár qanday h`áreket biykar etiledi. Birden bir h`áreket nátiyjesinde İnsanniń abırayı, abırayına zıyan, og`an tiyisli ilajlar kóriledi.

Demokratik mámleketimizde h`ár bir kisi óziniń abırayı, qádir-qımbatı, abırayınıń buzılıwına alıp keliwshi qattı-h`áreketlerden qorg`aw h`uqıqına iye.

Kisilerdiń abırayı, abırayın qorg`awshı tiyisli qurallar bolıp, olar arasında sud óz aldına áh`iyetli rol oynaydı. Hár bir kisi óziniń abırayı abırayın qorg`awshısın sorap sudg`a muráját h`uqıqına iye.

İnsanıń abırayı, abırayına turmıs sharayatında xızmet waziypasın orınlaw protsesinde pu`tir jetiwi mu`mkin. Sonday jag`daylarda olar sudqa mu`ráját etiwı mu`mkin. Sud isin kórip, İnsan abroyı, abırayınıń buzılıw jag`dayları aniqlansa, tiyisli ilajlar kóriledi. Bunday ilajlar nátiyjesinde ayıptarlarǵa turli jazolar beriliwi, zıyan ruh`ıy h`ám materialıq tárepinen qaplanıwı mu`mkin. Kóbinese İnsan abroyı, abırayına kesent etiw nátiyjesinde zıyan keltiredi. Kóre almaslıq, ósh alıw sıyaqlılar h`ám İnsan abroyı, abırayına kesent tuwdıradı.

Jámiyet bir jámiyeti esaplanıp, onıń ag`zaları ulıwma mápi, onda jasaw qádelerine ámel etiw záru`rligi menen birge, h`ár bir kisi óz ómirin nızam sheń berinde ózinshe shólkemlestiriwi mu`mkin. Sonıń ushın h`ár bir Shaxstıń Jeke ómirine aralasıw qadag`an etiledi.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. «Ózbekiston Respublikası Konstitutsiyası». Toshkent 2023 yil.
2. İnsan huqıqları dúnya júzlik dekloraciyası. T.1948 j.
3. Ózbekstan Respublikası puqaralıq haqqındaǵı Nızam. T.1992 j

FUQAROLIK JAMIYATI -HUQUQIY DAVLATNING NEGIZI

Muhayo O'tamuradova

*Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi"
yo'nalishi 2 kurs talabasi. Nukus*

Ilmiy rahbar: Baxitgul Arzieva

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida muazzam umuminsoniy qadriyatlar teran ifodasini topdi. Unda o'zbek davlatchiligi rivojlanishining tarixiy tajribasiga tayanib, insonparvar, demokratik huquqiy davlatni shakllantirish bo'yicha muhim vazifa belgilandi.

Bugun O'zbekiston xalqi ulug' ajdodlarining an'alarini, urf-odatlarini davom ettirib, taqdirini o'z qo'lga olib, qaddini rostlab, el-yurtimizda osoyishtalik, barqarorlikni, millatlararo ahillikni va fuqarolarning totuvligini asrab-avaylab ya'ni tarixiy sharoitda o'z kelajagini qurmoqda, milliy davlatchiligini tiklamoqda. O'zbekiston Respublikasida insonparvar demokratik huquqiy davlat qurish muhim maqsadli vazifalardan biri bo'lib, u xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan normalari asosida, taraqqiy topgan davlatlarning huquqiy davlat qurishdagi tajribalaridan etarli me'yorda foydalanilib, mamlakatimizda fuqarolarning huquq va erkinliklari ta'minlangan holda amalga oshiriladi.

Rivojlangan fuqarolik jamiyati bo'lmagan joyda davlat va shaxs ziddiyati o'zaro huquq va majburiyatlarni biroz tenglashtirish to'g'risida gap ham bo'lishi mumkin emas. Qolaversa, huquqiy davlatni ham rivojlangan fuqarolik jamiyatisiz tasavvur qilish qiyin. Chunki, pirovard maqsadimiz ijtimoiy yo'naltirilgan barqaror bozor iqtisodiyotiga asoslangan kuchli demokratik huquqiy davlatni va fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iboratdir.

Biz fuqarolik jamiyatini kengroq tasavvur etadigan bo'lsak, demokratiya, qonun ustuvorligi va inson huquqlari kabi tushunchalarni bu hodisaning belgilovchi kategoriyalari deyish mumkin. Islohotlarning amaliyotdagi tadbiqu ana shu tushunchalarning nazariy ishlanmalariga asoslanadi.

Fuqarolik jamiyati huquqiy davlatning negizi, bosh zaminidir. Fuqarolik jamiyatining mohiyati jamiyat va davlat bajaradigan vazifalar tizimining xilma-xilligi bilan belgilanadi. Faqat keng siyosiy, ijtimoiy iqtisodiy huquqlarga ega bo'lgan shaxsgina fuqarolik jamiyatini rivojlantirishi, binobarin, uning rivojlanish omili bo'lishi mumkin. Zero, fuqarolik jamiyatining ayrim tamoyillari o'tmishda o'tgan Sharqning buyuk mutafakkirlarimizning siyosiy-huquqiy qarashlarida o'z ifodasini topgan. Bu borada IX-XI asrlarning Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino singari mutafakkirlari, faylasuflari, umuman, taraqqiy parvar allomalarining g'oyalari alohida qiziqish uyg'otadi.

Ularning fikricha, bunday davlatning asosiy vazifasi o'z fuqarolarining moddiy ahvolini yaxshilash, tarbiyalash haqida g'amxo'r bo'lish, adolat o'rnatish, xalqni ma'rifatli qilish, ezgulik va yuksak ma'naviyatni tarqatish, o'z fuqarolarining hayoti, sog'ligi, sha'ni, qadr-qimmatini, mol-mulkini muhofaza etish, fan rivoji uchun sharoit yaratish, tartibot va qonunchilikni ta'minlash, lavozimli shaxslar faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish va hokazolardan iborat.

Fuqarolik jamiyati - kishilar o'rtasidagi ob'ektiv, o'zaro zaruriy ta'sir doirasi bo'lib, unda huquq hamda qonun ustuvorligi asosida kishi bir vaqtning o'zida boshqa kishilarning maqsadlarini amalga oshirishga xizmat qilish barobarida, o'z manfaatlarini amalga oshiradi. Fuqarolik holatini birdamlikning ijtimoiy mexanizmlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Zero, ular inson va jamiyat munosabatlarini uyg'unlashtiradi

Shunday qilib, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi shaxs manfaatlarining boshqa barcha manfaatlardan ustuvor darajada rivojlanishi bilan bog'liq, ya'ni bu "shaxs-jamiyat-davlat"ga oid konstitutsiyaviy printsipting amaliy ifodasidir. Bunday holat huquqsiz, mazkur manfaatlarni qonunlar shaklida ifoda etadigan va himoya qila oladigan huquqiy davlatsiz mavjud bo'la olmaydi.

Huquqiy davlat - inson huquqlarini amaliy ta'minlash tamoyilini bajarishga qodir idoradirki, u rasmiy huquqlarni qayd etish bilangina cheklanmaydi, balki ana shu huquqlarni kafolatlaydi, ularni amalga oshirish vositalarini yuzaga chiqaradi. Bunday davlatda xalq hokimiyati yoki irodasi shaxs manfaatlarini amalga oshirishning asosiy yo'nalishlarini aks ettirib, uning majmuasi milliy manfaatlarni tashkil etuvchi qat'iy talabli bo'ladi. Inson manfaatlari ustuvor jamiyatda turli

qatlamlarning ehtiyojlari, manfaatlari va qadriyatlaridan millat manfaatlari tarkib topadi. Shu asosda qonunlar, jamiyat va davlat tartibotlari shakllanadi, izchil islohot siyosati olib boriladi.

Umuman olganda, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish - Asosiy qomusimizning eng buyuk maqsadidir. Konstitutsiyamizda inson huquq va erkinliklari g`oyasi o`z-o`zidan paydo bo`lgani yo`q, balki Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining barcha asosiy g`oya va qoidalarini o`ziga singdirganligi bilan ham ahamiyatlidir. Asosiy qomusimizda e`tirof etilgan inson huquqlari va erkinliklari g`oyasi keyingi vaqtlarda qabul qilinayotgan qonunlarda yanada mustahkamlanmoqda.

Mamlakatimizda qurilayotgan demokratik huquqiy davlat va insonparvar fuqarolik jamiyati mulk shakllarining yangi tizimi, qudratli ishlab chiqarish kuchlari va vositalari, ilg`or fan va madaniyat barpo etish, xalq faravonligini oshirish, takomillashtirish, erkin shaxsni har tomonlama kamol toptirishga qo`lay sharoitlar vujudga keltirayotgan jamiyatdir.

O`zbekiston mustaqillikka erishganidan so`ng, mulkchilik shakllari o`zgarishi bilan, insonning iqtisodiy va ijtimoiy huquqlari sohasida butunlay tub o`zgarishlar yasaldi.

Mulka egalik huquqi, ishsizlikdan himoyalaniş huquqi, mehnatning oqilona shart-sharoitlariga ega bo`lish huquqi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi va boshqalar yangi Konstitutsiyamizda ilk bor mustahkamlandi. Boshqa huquq va erkinliklar (mehnat, ta`lim olish, ijtimoiy ta`minot huquqlari, ilmiy texnika, ijod erkinligi va boshqalar) hozirgi zamon va kelajakni hisobga olgan holda mazmunan boyitildi.

Insonning iqtisodiy huquqlari qonun hujjatlarida mustahkamlanib, mulkchilik munosabatlariga alohida e`tibor berildi. Shuning uchun mulkka bo`lgan huquq nafaqat Konstitutsiyaning 65-57 moddalarida, balki Fuqarolik Kodeksida, "Mulchilik to`g`risida"gi "Mulknı davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to`g`risida"gi "Tadbirkorlik va tadbirkorlik faoliyatining erkinligi to`g`risida"gi qonunlar va boshqa qonun hujjatlarida ham o`z aksini topgan.

O`zbekiston Respublikasida har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko`rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalaniş huquqiga ega. Har bir inson o`zi xohlagan ishda mehnat qiladi. Biror ishni qilishga hech kim majburlamaydi. Majburiy ishga jalb qilishga faqat qonunda ko`rsatilgan hollardagina yo`l qo`yiladi.

O`zbekiston Respublikasi va unda istiqomat qiluvchi barcha xalqlar bilan birgalikdagi umumiy manfaatlari mos keluvchi jamiyat iqtisodiy taraqqiyoti uchun muhim bo`lgan ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy islohotlarni amalga oshirish zarur edi.

O`zbekistonning davlat mustaqilligi, iqtisodiy mustaqilligining huquqiy negizlarini yaratish, davlatni boshqarish qoidalarini tartibga soluvchi qonunlar qabul qilindi. Ana shu yo`nalish doirasida "O`zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligining asoslari to`g`risida"gi Qonun, "er osti boyliklari to`g`risida"gi, "O`zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to`g`risida"gi, "Mahalliy davlat hokimiyati to`g`risida"gi, "Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarish organlari to`g`risida"gi va boshqa tarixiy ahamiyatga ega bo`lgan qonunlar qabul qilindi. Mazkur qonun xujjatlarining qabul qilinishi natijasida er, er osti boyliklari, tabiiy va mineral resurslar, yaratilgan ishlab chiqarish quvvati O`zbekiston xalqining ajralmas mulki ekanligi tan olindi. O`zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligining moddiy asosi uning mulkidir.

Respublika va mahalliy darajada boshqaruv strukturalarining vazifalari aniq chegaralanib, milliy sharoitlarga mos keladi. Fuqarolarning o`zini-o`zi boshqarishi sohasida noyob mexanizm tuzildiki, uning ildizlari xalq an`analariga va tarixan tarkib topgan jamoa munosabatlari - mahallaga borib taqaladi. Shaharchalar, qishloqlar, mahallalar fuqarolarining yig`ini fuqarolarga davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish huquqini amalga oshirishga yordam beradi. Ularning o`z hududlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy va xo`jalik vazifalarini mustaqil hal qilish uchun uyushtiradigan organ sifatida tan olinishi kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish sari qo`yilgan qadamlardandir.

Foydalangan adabiyotlar tizimi.

1. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Toshkent-2015y.
2. H.Odilqoriev Konstitutsiya va fuqarolik jamiyati. Toshkent 2002y.
3. M.Mirhamidov O`zbekiston: demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo`lida Toshkent-2003 y.
4. A.Saydov Fuqarolik jamiyatini shakillantirish yo`lida (Xalq so`zi) 2002 y. 11-sentyabr

BMSH - INSAN HUQÍQLARÍN QORGAWSHÍ XALÍQ ARALÍQ SHÓLKEM

Anargul Pajapova

*Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi baǵdarı 1-kurs
talabası. Nókis*

Ilimiy basshı: B.Arzieva

BMSH (Birlesken milletler sho'kemi) Insan huqıqları boyınsha milliy institutlarǵa tómenдеgi dúzilmelelerdi kirgizedi insan huqıqları boyınsha Komissiyalar, Ombudsman hám qanıyelestirilgen institutlar.

Insan huqıqları boyınsha Komissiyalar-insan huqıqların qorgawǵa tiyisli nizamlar hám qaǵıydalardıń nátiyjeli qollanıwın támiyinlew ushin dúziledi. Kópshilik komissiyalar basqa mámleketlik organlarınan biyǵárez rawishte jumis alıp baradi, olarǵa nizamshiliq organi aldında turaqli rawishte esap berip turıw wazıypası júklengen. Ózbekstanda bunday institut sipatında Insan huqıqları boyınsha Milliy oray jumis alıp barmaqta.

Ombudsman-ayrim shaxs yaki shaxslar toparı bolıwi da múmkin. Ádette ol óziniń konstitutsiyalıq wákillikleri kóle-minde yaki arnawlı nizam tiykarında háreket etiwshi parlame-nt tárepinen tayınlanadı. Usi instituttıń tiykarǵı wazıypası ózin mámleket hákimshiliginiń nizamsız háreketleri-nen jábirkesh esaplanatuǵın ayrim shaxslardıń huqıqların qorgawdan ibarat. Usıǵan bola ombudsman jábirlengen shaxs hám húkimet arasındaǵı qalis dáldalshi sipatında háreket etedi. Ózbekstanda Ombudsman instituti, yaǵniy insan huqıqları boyınsha Oliy Májilis wákili qoot-jıldan berli jumis alıp barmaqta.

Qanıyelestirilgen institutlar-hár bir mámlekette xalıqtıń kemsitiliwi múmkin bolǵan, az sanlı qatlamları bar. Bular kópshilik jaǵdaylarda etnikalıq, til hám diniy azshiliqti quriwshılar, jergilikli xalıq, shet ellikler, migrantlar, emmigrantlar, qashqınlar, balalar, hayallar, sonday-aq qambaǵallar hám mayıplar bolıp tabiladi. Qanıyelestirilgen institutlarǵa joqarında kórsetilgen shaxslardi qorgaw boyınsha túrli keń esler, komitetler hám komissiyalar kiredi.

Baspana huqıqı-málim bir mámleket tárepinen óziniń puqaralıǵına iye bolǵan mámlekette yaki turaqli jasaw jerinde siyasiy kózqarasları ushin quwdalangán qanday da bir shaxsqı jasiriniw imkaniyatın beriw hám bunday shaxsti uslap bermewden ibarat. Qashqınlar-milleti, diniy inanımı, siyasiy kózqarası ushin quwdalangán, áskeriy háreketler yaki basqa ayriqsha jaǵdaylar nátiyjesinde turaqli jasaw kelgen mámlekette taslap shıqqan shaxslar bolıp tabiladi.

Májburıy kóshirilgenler-áskeriy háreketler ótkiziliwi, jámiyetlik tártiptiń ǵalaba buziliwi hám basqa insan huqıqlarınıń buziliwi nátiyjesinde milletı, tili, siyasiy hám diniy inanımı boyınsha jábirleniwi hám quwdalanıwınan óz mámleket shegarasınan turaqli jasaw orınların taslap shıqqan shaxslar bolıp tabiladi.

BMSH-tinishliqti hám xalıqaralıq qawipsizlikti qollap-quwatlaw, mámleketler aralıq birge islesiwdi rawaj-landiriw maqsetinde dúzilgen universal shólkem. BMSH Ustavi San-Frantsiskoda ótkizilgen konferentsiyada imzalanıp, qort-jıldan kúshke kirgen. BMSH Ustavi barlıq mámleketler moyınlawı shárt bolǵan birden-bir xalıqaralıq hújjet bolıp tabiladi. BMSH Ustaviniń áhmiyeti tek oniń tinishliqti támiyinlewshi shólke-miniń háreketin retlsetiriwshi hújjetliginde ǵana emes, al barlıq mámleketler ushin teń bolǵan jámáá qorgaw sistemasiniń jaratiliwında tiykar bolıp xızmet etiwı hám mámleketler tárepinen alıp barılatuǵın áskeriy, siyasiy, ekonomikalıq, ekologiyalıq, insaniylik tarawlarındaǵı jumislariń belgilewshi ózine tán kodeks ekenliginde de. BMSH Ustavi kóleminde kóp tárepleme kelisim hám shártnamalardıń kóp tarawlı sisteması payda bolǵan. BMSH sistemasiniń tiykarǵı sebep hám maqsetleri oniń Ustavi kirisiwinde tómenдеgishe kórsetilgen Biz, Birlesken Milletler xalıqları tómenдеgi sheshimge keldik.

-keleshek áwladları biziń turmisimizǵa eki mártebe adamzat basına qorqınishlı baxitsizliqlar salǵan urıslardan qutqariw,

-insan huqıqları, oniń qádir-qimbatı, hayallar hám erkeklerdiń teń ligi, úlken hám kishi milletler huqıqlarınıń teń ligine isenimdi jánede bekkemlew,

-ádillik hám shártname jáne xalıqaralıq huquqtıń basqa derekлерinen kelip shıǵıwshı minnetlerge sadıqlıqtıń iske asiriliwi ushin jaǵdaylar dúziw,

-sotsiallıq rawajlanıw hám turmis sharayatlarınıń úlken azatlıq jaǵdayında jaqsılanıwına kómeklesiw maqsetinde

-sabır-qanaat penen bir-birimiz benen jaqsi qoń silar usap jasaw,

-xalıqaralıq tinishlıq hám qáwipsizlikti támiyinlew ushin birlikte háreket etiw,

-printsıplar qabıllaw hám usıllar islep shıǵıw joli menen qurallı kúshlerdi kópshiliktiń maqsetлерinen basqa jolda isletilmewin támiyinlew,

-barlıq xalıqaralıq ekonomikalıq hám sotsiallıq rawajlanıwi ushin xalıqaralıq apparatti isletiw kibi maqsetlerdi iske asiriw ushin birlikte háreket etiwge qarar ettik.

Usı tiykarda biziń kerekli túrde Óz wákilliklerin usın-ǵan húkimetlerimiz Óz wákillikleri arqalı San-Frantsiskoda jıynalıp Birlesken Milletler Shólkeminiń Ustavın tastıyqlaw arqalı Birlesken Milletler Shólkeminiń xalıqaralıq shólkem sipatında dúzilgenin tastıyqlaydı.

BMSh Ustavında onıń 6 tiykarǵı organları kórsetilgen. Olar tómendegiler:

Bas Assambleya;

Qáwipsizlik Keńesi;

Ekonomikalıq hám Sociallıq Keńes (EKOSOS);

Qáwenderlik boyınsha Keńes;

Sekretariat;

Xalıqaralıq Sud.

Bas Assambleya-suveren mámleketlerdiń haqıyqiy demokratiyalıq wákillik organi. Hár bir aǵza mámleket aymaǵınıń kólemine, xalqınıń sanına, ekonomikalıq hám áskeriy kúshine qaramastan, bir dawısqa iye. Bas Assambleyanıń áhmiyetli qararlari dawıs beriw barısında qatnasıp atırǵan mámleketlerdiń kópshiligi tárepinen qabil etiledi.

BMSh Ustavına muwapıq Qwipsizlik Keń esi uristiń aldin aliw, mámleketlerdiń tinish birge islesiwine sharayatlar jaratiwda úlken wákilliklerge iye.

XX ásirdiń ekinshi yarımında Qáwipsizlik Keń esi diqqat awdarmaǵan qandayda bir mámleketler arasındaǵı daw yaqi xalıqaralıq tinishliqti qáwip astına qoyiwshi hádiyse bolǵan emes. BMSh Ustavına muwapıq Qáwipsizlik Keń esi eki túrli yuridikaliq hújjetlerdi qabil etiwı múmkin .

Paydalangan ádebiyatlar:

1. İnsan huqıqları dúń ya júzlik dekloratsiyası. T.1948 j.
2. Xorijiy davlat Konstitutsiyaları huquqi. 2010y.
3. G.Yuldasheva, A.Gulimov İnsan huqıqları dúń ya júzlik dekloratsiyasına túsindirme. T.2008j.

FUQAROLIK JAMIYATINING HUQUQIY ASOSLARI

Baxitli Seytnazarov

*Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" yo'nalishi 2
kurs talabasi. Nukus*

Ilmiy rahbar: Baxitgul Arzieva

Mustaqilligimizning dastlabki yillaridayoq Konstitutsiyamizda nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatiga doir asosiy prinsiplarning mustahkamlab qo'yilgani barcha aholi qatlamlari manfaatlarini aks ettiradigan bunday tashkilotlar keng tarmoqlarining rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratdi.

Bugungi kunda mamlakatimizda jamiyat hayotining turli sohalarida 5100 dan ziyod nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyat yuritmoqda. Fuqarolar yig'inlari va o'zini o'zi boshqarish organlari – mahallalar soni 10 mingdan ortiqni tashkil etadi. Bular qatorida O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi, "Sog'lom avlod uchun", "Nuroni" jamg'armalari, "Ijod" fondi, Nodavlat notijorat tashkilotlar milliy assotsiatsiyasi va boshqa jamoat tashkilotlarini sanab o'tish mumkin.

Fuqarolik institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari hozirgi kunda demokratik qadriyatlar, inson huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilishning muhim omiliga aylanmoqda, fuqarolarning o'z salohiyatlarini ro'yobga chiqarishi, ularning ijtimoiy, sotsial-iqtisodiy faolligi va huquqiy madaniyatini oshirish uchun sharoit yaratmoqda, jamiyatda manfaatlar muvozanatini ta'minlashga ko'maklashmoqda.

Bunday tashkilotlarning obro'si oshib, mustahkamlanib borgani sari fuqarolik jamiyati institutlarining davlat va hokimiyat tuzilmalari faoliyati ustidan ta'sirchan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishdagi roli jamiyatimizda tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda jamoatchilik va fuqarolik nazorati instituti jamiyatning davlat bilan o'zaro samarali aloqasini ta'minlash, odamlarning kayfiyatini, mamlakatda kechayotgan o'zgarishlarga munosabatini aniqlashning muhim vositalaridan biriga aylanmoqda.

Mamlakatimizda Ombudsman, Inson huquqlari bo'yicha milliy markaz, "Ijtimoiy fikr" jamoatchilik markazi, Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti kabi inson huquqlari bo'yicha milliy institutlar va boshqa bir qator tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik institutlarining roli va ahamiyatini kuchaytirishga, fuqarolarning eng muhim sotsial-iqtisodiy muammolarini hal etishga qaratilgan 200 dan ortiq qonun hujjatlari qabul qilingani ham bu soha rivojiga bo'lgan katta e'tiborni ko'rsatadi.

Aytish kerakki, fuqarolik jamiyati institutlari tizimida nodavlat notijorat tashkilotlarini tobora rivojlantirish, ularning mustaqil ish yuritishi va chinakam mustaqilligini ta'minlash, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, faoliyatini tashkiliy-huquqiy, moddiy-texnikaviy jihatdan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishga qaratilgan **"Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunning** qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi.

So'nggi yillarda **"Jamoat fondlari to'g'risida"gi, "Homiylık to'g'risida"gi qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishiga ko'maklashish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori** va boshqa qator hujjatlar qabul qilindi va ular fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy faolligini kuchaytirishda muhim omil vazifasini bajarmoqda.

Shuningdek, mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati Kengashlarining **"Nodavlat notijorat tashkilotlarini, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qo'shma qarori** ham alohida ahamiyatga ega bo'ldi. O'z navbatida, Oliy Majlis huzurida Jamoat fondi hamda tarkibiga nodavlat notijorat tashkilotlari va jamoat tashkilotlarining vakolatli vakillari bilan birga deputatlar, moliyaviy tuzilmalarning mas'ul xodimlari kirgan Parlament komissiyasining tashkil qilinishi ham e'tiborga sazovordir.

Mazkur komissiya fuqarolik jamiyati institutlarini qo'llab-quvvatlashga davlat budjetidan ajratilgan moliyaviy mablag'larni yanada ochiq, oshkora, aniq yo'naltirilgan va eng muhimi, demokratik asosda taqsimlashni ta'minlash imkonini bermoqda. Bu esa nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining tashkiliy-texnikaviy va iqtisodiy negizini mustahkamlashga samarali ta'sir ko'rsatmoqda.

Yurtimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichida nodavlat notijorat tashkilotlari va boshqa fuqarolik institutlari rolini yanada kuchaytirish fuqarolik jamiyatini shakllantirish, demokratlashtirish va mamlakatimizning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi bo'yicha o'z oldimizga qo'ygan maqsadimizni ro'yobga chiqarishda hech bir mubolag'asiz hal qiluvchi omil ekanini, o'ylaymanki, kimgadir uqtirib o'tirishga zarurat bo'lmasa kerak.

Fuqarolik jamiyati institutlarining yanada rivojlanishiga erishish, amalga oshirilayotgan islohotlarimizning ochiq-oshkorligi va samaradorligini ta'minlashda, ularning rolini kuchaytirishda **"Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunning** qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu qonunda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini amalga oshirish, gumanitar muammolarni hal etish, mamlakatimiz aholisi turli qatlamlarining huquq va erkinliklari, manfaatlarini himoya qilishda nodavlat notijorat tashkilotlarining davlat tuzilmalari bilan o'zaro munosabatlaridagi aniq chegaralarni belgilash va tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish kabi masalalar bo'yicha huquqiy normalar ko'zda tutilishi darkor.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish instituti – mahalla faoliyatining tashkiliy asoslarini yanada takomillashtirish, uning vazifalari ko'lamini kengaytirish, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari bilan o'zaro yaqin munosabatlarini ta'minlash alohida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamiyat, fuqarolik institutlari nazoratini amalga oshirishning tizimli va samarali huquqiy mexanizmini yaratishga qaratilgan **"O'zbekiston Respublikasi jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi Qonunni** qabul qilindi. Qonunda jamoatchilik nazoratining turlari, shakllari va subyektlarini, nazorat predmetini, uni amalga oshirishning huquqiy mexanizmlarini, shuningdek, mazkur sohada amaldagi qonun hujjatlarini ijro etmagani uchun mansabdor shaxslarning javobgarligi shartlarini belgilab qo'yishdi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, Inson huquqlari sohasida milliy harakat dasturini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega. Ushbu dastur eng avvalo huquqni muhofaza qilish va nazorat organlari tomonidan inson huquq va erkinliklarining himoya qilinishini ta'minlash, jamiyatda inson huquqlari bo'yicha madaniyatni shakllantirish va shu kabi boshqa sohalarga oid qonunlarga rioya etilishi ustidan jamoatchilik monitoringini olib borishga qaratilgan chora-tadbirlarni o'zida mujassam etishi kerak.

Shular qatorida sog'liqni saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish, aholini, ayniqsa, yoshlarni ish bilan ta'minlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash va shu kabi katta sotsial ahamiyatga molik boshqa masalalar bo'yicha muhim davlat dasturlarini amalga oshirishda nodavlat notijorat tashkilotlari ishtirokining huquqiy asosini yaratib beradigan qonun hujjatlari majmuasini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalangan adabiyotlar:

1. H.Odilqoriev Konstitutsiya va fuqarolik jamiyati. Toshkent 2002y.
2. M.Mirhamidov O'zbekiston: demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lida Toshkent-2003 y.
3. A.Saydov Fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lida (Xalq so'zi) 2002 y. 11-sentyabr

SEKCIYA-3.

«QÁWIPSIZ HÁM TÍNİSHLÍQ SÚYIWSHI MÁMLEKET» PRINCIPI TIYKARÍNDAGÍ
SIYASATTÍŃ TIYKARGÍ FAKTORLARI

БУЗГУНЧИ ВА ИЖТИМОЙ ХАВФЛИ СЕКТАЛАР ТАХДИДИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ
ХАВФСИЗЛИК ВА БАРҚАРОРЛИК ОМИЛИ СИФАТИДА

Мансур Турсунўлатович Мусаев

*Республика Маънавият ва маърифат маркази ҳузуридаги Ижтимоий-маънавий тадқиқотлар
институту бўлим бошлиғи, сиёсий фанлари доктори (DSc). Тошкент*

Бугунги кунда дунёда бузғунчи ва ижтимоий хавфли секталарни глобал миқёсда намоён бўлиши инсоният хавфсизлиги ва барқарорлигига таҳдид солмоқда. Айниқса, жахонда ғоявий-мафкуравий таҳдид сифатида ноанъанавий секталар фаолиятининг авж олиши дунё жамоатчилиги қалби ва онги ҳамда руҳиятига жиддий таъсир ўтказмоқда. Зеро, бугунги глобаллашув шиддати миллий маънавиятимиз ва менталитетимизга раҳна солувчи таҳдид ва хавф-хатарлар тобора кучаётганлигини намоён этмоқда. Бу ҳақда Президентимиз Шавкат Мирзиёев қайд этганидек: “Бугунги яшин тезлигида ўзгараётган дунё инсоният олдида, ёшлар олдида янги-янги, буюк имкониятлар очиш билан бирга, уларни илгари кўрилмаган турли ёвуз хавф-хатарларга ҳам дучор қилмоқда. Диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, «оммавий маданият» каби таҳдидлар қанча-қанча оилалар, мамлакатлар бошига қандай оғир қулфатларни солаётганига барчамиз гувоҳ бўлмоқдамиз. Ғаразли кучлар содда, ғўр болаларни ўз ота-онасига, ўз юртига қарши қайраб, уларнинг ҳаётига, умрига зомин бўлмоқда”[1], дея таъкидлагани бежиз эмас, албатта. Бинобарин, ҳар қандай миллат ёки халқнинг ўтмиши, тарихий қадриятларига раҳна солишга интилаётган деструктив ва тоталитар секталарнинг ҳаракатлари оқибатида муайян минтақа ва ҳудуддаги хавфсизлик ва барқарорликка таҳдид солмоқда. Айрим сиёсий кучлар ўзларининг мақсадларини амалга оширишда бевосита диндан ғаразли мақсадлари йўлида фойдаланишни англаш қийин эмас. Шу ўринда, таъкидлаш жоизки, миллий маънавиятимизнинг таркибий қисми бўлган дин ва диний қадриятларимизга раҳна солиш орқали асрлар давомида шаклланган аждодлардан авлодларга ўтиб келаётган миллий ғурур, миллий ифтихор туйғусига таҳдид солиш орқали Озод ва обод ҳаёт барпо этишдек эзгу мақсадларимизга зарба берувчи хавф-хатарларни англатади. Зеро, жамият маънавиятига қарши қаратилган хавф-хатарлар ва таҳдидларнинг кучайиб бориши ўз навбатида хавфсизлик ҳамда барқарорликни таъминлаш борасидаги вазифаларни янада долзарб масалага айлантирмоқда. Ноанъанавий деструктив ва тоталитар секталар дунё миқёсида ўз таъсирини кучайтириш орқали доимий равишда ўз фаолиятини кенгайтириб боришга ҳаракат қилмоқда. Албатта, илмий доираларда бу таҳдид сифатида тобора кўпроқ эътибор қаратилди. Ноанъанавий динларнинг кенгайиши ҳар қандай мамлакатнинг диний қадриятларига раҳна солиш орқали маънавий хавфсизлигига таҳдид солади.

Дунё миқёсида деструктив ва тоталитар секталарнинг ижтимоий хавфлилигини белгиловчи омиллар қаторига “*охиратнинг яқинлиги*” яъни дунёнинг тугаши ҳақида сохта ғояларни тарғиб этишидир. Эътиборли томони бугунги кунда аксарият бузғунчи ва ижтимоий хавфли секталарнинг асосчилари ва уларнинг маънавий раҳномаларининг фаолияти ўрганилганда руҳан носоғлом ва ақлан заиф инсонлар эканлиги намоён бўлмоқда. Сектантлар тарафдорлари ва уларнинг раҳбарлари орасида жиноий ёки маъмурий жавобгарликка тортилган ҳуқуқбузарлар кўпроқ учраётганлиги бу жамият учун анча хатарли ва ташвишлидир.

Секталарда қийноқлар, одам ўғирлаш, қабрларни таҳқирлаш, жинсий жиноятлар, оммавий тартибсизликлар уюштириш, сектага қўшилган янги аъзолардан пул ундириш, ташкилот раҳбари томонидан секта аъзоларини ўғирлик қилишга, уй-жойи, мол-мулки ва секта учун васиятнома тузиш, жамоат жойларида тиланчилик қилишга ундаш орқали тўловга мажбур қилиш ҳолатлари кўпроқ учрайди. Натижада, бузғунчи ва ижтимоий хавфли секталарнинг асосчилари ва уларнинг маънавий раҳномалари томонидан бир қатор қотилликлар содир этилмоқда. Бугун дунё мамлакатларида деструктив ва тоталитар секталар томонидан диний нифоқ солиш орқали камситиш тенденциялари анча ўзгарган. Яъни, илгари миллий, ирқий камситишлар кўп кузатилган бўлса, ҳозирги даврга келиб жаҳонда диний озчиликни ташкил этаётган аҳоли ўртасида тоқатсизлик ҳолатлари кучайиб бормоқда[2]. Айниқса, бузғунчи ва ижтимоий хавфли секталардаги юқори даражадаги эзотеризм ва махфийлик туфайли диний ташкилот аъзоларини исмларининг тез-тез ўзгариши уларни фаолиятини ўрганиш ва аниқлашда қийинчиликлар тўғдирмоқда. Аксарият секталар томонидан ўтказилган маросимларда гиёҳванд моддалар, жинсий бузуқлик билан шуғилланиши натижасида ташкилот аъзолари ўртасида қурбонликлар содир этилаётганлиги аниқланган. Шу билан бирга секталарда гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш, турли жисмоний машқларини қўллаш, бир бўғинли жумлаларни узлуксиз талаффуз қилиш натижасида секта аъзолари махсус руҳий ҳолат (жазава)га тушиши оқибатида аъзолар онгнинг бузилиши воқеликни идрок этишда қийинчиликлар тўғдирмоқда. Ахборот таҳлилий ўрганишларга кўра, деструктив ва тоталитар секталарни сохта тарғиботларига кўр-кўрона бўйсунтириш орқали уларнинг ғояларига қатъий ишониш жамият манфаатларига мутлоқ зид эканлигини англаш лозим. Инсонларнинг деструктив ва тоталитар секталар таъсирига тушишининг асосий сабаби, уларда соғлом диний дунёқараш, маънавий ва сиёсий соҳадаги билимларнинг етарли эмаслигини англатади. Бугунги кунда деструктив ва тоталитар секталар таъсирига тушган инсонлар ҳаётидаги салбий ҳолатлар, худбинлик, шахсият ва интеллектуал таназзул, ўзгалар иродасига кўр-кўрона бўйсунтириш, индивидуалликнинг йўқолиши, тараққиётдан тўхташ, моддий йўқотишлар каби ҳолатлар келиб чиқишга замин яратмоқда. Мазкур ҳолат, секталар таъсирига тушган инсонлар дунёқарашида салбий ҳолатларни шаклланишида асосий омил вазифасини ўтамоқда. Хусусан, деструктив ва тоталитар секталар ўзининг диний ғояларини ўзга динлар орасида орасида устун қўйиш орқали инсонларни ҳар қандай диндан ва маданиятдан чалғитишга ҳаракат қилмоқда. Дунё миқёсида секталар жамиятнинг ижтимоий гуруҳлари орасида ўз таъсирини кенгайтириш, маҳаллий ҳукуматлардан ўз режаларини беркитиш мақсадида турли касб эгалари, турли миллат ва элатга мансуб фуқаролар, турли динларга эътиқод қилувчи диндорлар, турли ёшдаги инсонлар орасида ҳаракат қилмоқда.

Бузғунчи ва ижтимоий хавфли секталар фаолияти ўрганилганда миссионерлик руҳидаги диний адабиётларни оммалаштириш, ОАВ, интернет ва ижтимоий тармоқларда эълонлар ва турли хил рекламалар бериш орқали ўзларига янги тарафдорларни кўпайтириш мақсадида инсонларни жалб этишда маданий-маърифий тарғиботларни ўтказмоқда. Деструктив ва тоталитар секталар томонидан амалга оширилаётган диний тарғибот ва ташвиқотлар нафақат диний ғояларни ёйишга йўналтирилганлигини ҳисобга олганда, маърифий, маданий ва хайрия каби ҳар қандай нодиний фаолият, аслида, миссионерлик фаолияти ҳисобланади дейиш мумкин [3]. Бинобарин, деструктив ва тоталитар секталарнинг фаолият турлари ўз сиёсий вазифаларини оммалаштиришга қаратилганлиги билан миссионерликнинг асл мазмун-моҳиятини намоён этади. Шу билан бир қаторда, аксарият секталар ўз аъзолар сонини кўпайтириш учун турли хил спорт тўғаракларини очиш, гуманитар ёрдам кўрсатиш ва туризм орқали жалб этиш каби услубларни амалга ошириши кузатилган. Секталар ўз фаолиятларини такомиллаштириш мақсадида инсонларни бепул ошпазлик, тикувчилик, тиббий хизмат, шахс сифатида камол топиш, илмий тўғаракларга, ёшлар **“базми”** ва дискотекаларга таклиф этишади.

Шунингдек, концертлар, маърузалар, кўргазмалар ҳамда хорижий тил, асосан инглиз тили ва амалиёти бўйича билимларни мукамаллаштириш баҳонаси билан тузоқлар яратилади. Мазкур усуллар орқали миссионерлик иқтисодий-ижтимоий жабҳаларда орқада қолган ўлкаларда халққа кўрсатаётган хизматлари воситасида ўзларига мос шарт-шароитларни яратишмоқда. Аксарият секталар фаолиятида инсонларнинг кучли ва заиф томонларини аниқлашга интилиш ҳолатлари кўзга ташланади.

Айниқса, секталар инсонларнинг ақлий салоҳиятини бутунлай инкор этиш орқали инсонда беғам, беташвиш ҳамда лоқайдлик иллатларини тарғиб этиши кузатилмоқда. Натижада, мазкур ҳолат инсонларни жамият олдидаги маъсулиятини йўққа чиқариш орқали Ватанпарварлик, юрт равнақи ва инсонийликдан бегоналашувига замин яратмоқда. Шу тариқа, секталарнинг салбий таъсири оқибатида инсонларнинг дунёқараши, тили, дини, эътиқодига раҳна солинмоқда. Мазкур ҳолат, энг аввало, ҳар қайси шахснинг том маънодаги озод инсон бўлиб яшашга, унинг руҳий оламини издан чиқариш мақсадини кўзлаётганлигини намоён этмоқда. Хулоса қилиб айтганда Президентимиз Шавкат Мирзиёев қайд этгандек: “Баъзи гуруҳлар орасида диний қарашларни Конституция ва қонунларимизга қарши ва улардан устун қўйиш ҳолатлари кучаймоқда. Диний эътиқод ниқоби остида ёшларни маърифатга эмас, жаҳолатга ундаётган кишилар пайдо бўлмоқда”[4]. Зеро, маккор ва кўпоровчи бузғунчи ва ижтимоий хавфли секталарнинг хавфли томонларидан бири шундаки, баъзи жамоаларда, масалан, иеговочилар ва баҳойларда аъзолар харбий хизматга бориш, қўлларига қурол олишлари тақиқланади. Бундай ғоявий тарғибот Ватандан бегоналашишга, унинг тақдирига нисбатан бефарқлик ва лоқайдлик кайфиятининг шаклланишига замин яратади. Ноанъанавий диний конфессияларнинг бузғунчи ғоялари билан тарбияланган шахсларнинг кўпайиши албатта давлатимиз мантафаатларига таҳдид солиши ҳар бир Ватандошимизни огохликка ундайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. “Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз”. Тошкент- “Ўзбекистон” – 2017. 65-бет.
2. Еленский В. Религия в глобальной политике: конец XX – начало XXI веков // Центр религиозоведческих исследований. – 07.10.2011. – Режим доступа: http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskij-religija-v-globalnoj-politike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html#_edn18
3. Оразбаева Г. Президент ОФ РИКЦ «Сана» К проблеме миссионерской деятельности в РК. www.akmol.kz/home/relig_101
4. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси. 2023 йил 23 декабрь, 267-сон.

ǴAREZSIZLIK JÍLLARÍNDÁ QARAQALPAQSTANDA JERGILIKLI HÁKIMIYATTÍŃ QÁLIPLESIW TARIYXÍNAN

A. Saribaev, M. Ibragimov

Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI. Tariyx oqıtıw metodikasi kafedrası oqıtıwshıları. Nókis

A. Ktaybekov

QMU Tariyx fakulteti 3-kursı talabası. Nókis

Ǵárezsizlik jıllarında mámlekette jergilikli hákimiyat organları tıp-tamırınan reformalandı. Sebebi, eski jergilikli administrativlik organları is júzinde tek burınǵı Sovet Awqamınıń kommunistlik partiyasınıń siyasatın turmısqa engiziw quralına, anıqıraǵı partiya shólkemleri basshılıq etetuǵın bir organǵa aylanǵan edi. Sol dáwirde ústemlik etip turǵan siyasiy sistema jergilikli orınlardaǵı demokratiyalıq hákimiyat dúzilisinde hám bazar ekonomikasına ótiwinde ekonomikalıq reformalardı tosqınlıq etti.

Ǵárezsizlik járiyalanǵannan soń, yaǵnıy 1992-jıl 4-yanvarda «Ózbekstan Respublikasında jergilikli hákimiyat organların qayta dúziw haqqında» Nızamı qabıl etilgenen keyin ǵana jergilikli hákimiyat uyımlarında ózgerisler júz berdi. Nızamǵa muwapıq, mámleketimizde hákim lawazımı engizildi hám jergilikli orınlarda basqarıw sistemasın reformalaw iske asırıldı. Bul Nızam qabıllanǵannan keyin, 1992-jılı 11-aprelde Qaraqalpaqstan Joqarǵı Keńesiniń VIII sessiyasında «Qaraqalpaqstan Respublikasında rayon hám qala hákimleri lawazımlardı shólkemlestiriw» Nızamı qabıl etildi [1. 41]. Usı Nızam aktin orınlaw maqsetinde 1992-jıl 4-mayda Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi Prezidiumı tárepinen «Rayon, qala hákimleri hám olardıń hákimiyattıń wáqillikli organları – Xalıq deputatları Keńesleri menen óz-ara qatnası haqqında» Waqıtsha tártibi engizildi.

Hákimlik institutı bunnan aldın háreket etip turǵan organ Xalıq deputatları Sovetiniń atqarıwshı komitetleriniń ornına dúzilgen edi. Qaraqalpaqstan Respublikası Konstituciyasınıń 97-statyasına muwapıq, hákimlerge óz basqarıwındaǵı organlardıń qararları hám háreketi ushın jeke juwapkershilik júklengen bolıp, óz wákillikleri sheńberinde tiyisli aymaqtaǵı barlıq kárxanalar, mákemeler, shólkemler, birlеспeler, lawazımlı shaxslar hám puqaralar ushın orınlanıwı shárt bolǵan qararlar qabıl etedi.

Hákimlerdiq iskerligin shólkemlestiriw máseleleri 1993-jıl 24-dekabrde Qaraqalpaqstan Respublikası «Orınlardaǵı mámleketlik hákimiyat haqqında»ǵı Nızamı menen belgilep berilgen (bul hújjet jańa redakciyada 1998-jıl 29-yanvardaǵı Joqarǵı Keńestiń XIV sessiyasında qabıl etildi). Nızamınıń 1-statyasına muwapıq, Xalıq deputatlarınń Sovetleri rayonlarda hám qalalarda (rayonlıq baǵınıwdaǵı qalalardan basqa) wákillikli hákimiyat uyımları bolıp tabıladı. Rayonniń, qalanıń hákimi rayonniń, qalanıń eń joqarı lawazımlı adamı bolıp tabıladı hám usınıń menen bir waqıtta tiyisli aymaqta wákillikli hám atqarıw hákimiyatın basqaradı. [2. 35].

Hákim lawazımınıń engiziliwi - bul ekonomikanıń bazar qatnasıqlarına ótiw sharayatlarında atqarıwshı hákimiyattın bekkemleniwi bolıp tabıladı. Usı normativlik aktlerge muwapıq, rayon yaki qala hákimleri birden-bir basshılıq principi boyınsha óz wákilliklerin iske asırıp, atqarıwshı tártiplestiriwshı organlardıń sheshimi hám iskerligi ushın jeke juwapker.

Administrativlik basqarıw sistemasındaǵı jańalıqlar hákimiyat apparatı sapasın hám sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıw kórsetkishlerin jaqsılaw maqsetinde iske asırılǵan edi. Ǵárezsiz Ózbekstan Respublikası hám suveren Qaraqalpaqstan Respublikasınıń jámiyetlik hám mámleketlik turmıstı demokratizacijalaw, bazar qatnasıqlarına ótiw sharayatlarında mámlekettiń jámiyetlik rawajlanıwǵa tásiriniń nátiyjeliligin arttırıw, mámleketlik apparatı, mámleketlik organlar, jergilikli ózin-ózi basqarıw institutlarınń óz-ara múnásibetin tártiplestiriw hám t.b. kórsetiw múmkin.

Bul process «Mámlekette demokratiyalıq reformalardı bunnan bılay tereńlestiriw hám puqaralıq jámiyetti qalıplestiriw» koncepciyasında hám «2017-2021-jılları Ózbekstan Respublikasını rawajlandırıw bes ústinlik baǵdarı boyınsha Háreketler strategiyası»nda belgilengen wazıypalar sheńberinde rawajlanıp bardı. Albette, mámlekette alıp barılıp atırǵan basqarıw hám hákimiyat sistemasındaǵı reformalar mámleketlik hákimiyat institutları hám puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organlarınıń bunnan bılay da rawajlanıwına belgili dárejede tásir jasap, puqaralarda aktiv grajdanlıq poziciyanıń qalıplesiwine xızmet etedi.

Puqaralıq jámiyette jámiyetlik-siyasiy, mádeniy turmısta keń jámiyetshiliktiń qatnasıwı kózde tutıladı. Puqaralıq jámiyet institutlarınıń biri - bul puqaralardıń ózin ózi basqarıw organları sanaladı. Olar 1993-jıl 2-sentyabrde qabıl etilgen Ózbekstan Respublikasınıń «Puqaralardıń ózin ózi basqarıw

organları haqqında»ǵı Nızamında rásmiyleştirilgen. Bul nızamnıń negizinde barlıq qalalar menen rayonlarda, awıllıq elatlarda máhálle – mákán puqaralar jıyını shólkemlestirildi [3. 5]. Sonday-aq «Qaraqalpaqstanda puqaralardıń ózin basqarıw haqqında Nızam» 1993-jılı 24-dekabrde qabıllandı. Nızamǵa muwapıq 1993-jılı Qaraqalpaqstanda 320 puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organları dúzildi. Onıń 130 qalalarda, 190 awıllıq orınlarda shólkemlestirildi.

Elimizde demokratiyalıq reformalardıń en jayıwı tiykarında 1999-jılı 14-aprelde Ózbekstan Respublikasınıń «Puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organları haqqında» Nızamı jańa redakciyada qabıl etildi. Ózbekstanda Puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organlarınıń huquqiy-normativ negizlerin bekkemlew, jámiyetlik qatnasıqlardı jáne de demokratiyalastırıw maqsetinde 2004-jılı Ózbekstanda «Puqaralar jıyını aqsqaqalları hám onıń keńesgóylerin saylaw haqqında» Nızam qabıllandı [4. 42]. Bul Nızamǵa muwapıq 2015-jılǵa kelip Qaraqalpaqstanda 402 puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organları bolıp, onı 245-máhállelerde, 142-awıllıq orınlarda, 15-qalalıq jerlerde shólkemlestirildi.

2013-jılı 22-aprelde Ózbekstan Respublikası «Puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organları haqqında» hám de «Puqaralar jıyını aqsqaqalları hám onıń keńesgóylerin saylaw haqqında» Nızamlarına ózgerisler hám qosımshalar kiritilip, bul organlar iskerliginiń huquqiy tiykarları jetilistirildi, atqaratuǵın xızmet hám wákiliqler kólemi arttı. Bul nızam boyınsha puqaralar jıyını aqsqaqalı, juwaplı xatkeri, diniy máseleler boyınsha keńesgóyi, sonday-aq jámiyetlik qalıplesken máhálle pasbanı puqaralar jıyını tárepinen eki yarım jılǵa saylandı. Sonday-aq puqaralardıń máselelerdi sheshiwge karatılǵan tiykarǵı baǵdarlar boyınsha komissiyalar shólkemlestirildi. Puqaralardıń ózin-ózi basqarıw organlarınıń isin muwapıqlastırıw aymaqlıq keńesi, Puqaralıq jámiyetti qalıplestiriwdi monitoringi biyǵárez institutınıń Qaraqalpaqstan bólimi xár tárepleme járdem berip keledi.

Jedel rawajlanıp baratırǵan búgingi dáwir, elimizde puqaralıq jámiyetin qalıplestiriw procesinde aldımızda turǵan keń kólemlı, sonıń menen birge, ózin-ózi basqarıw uyımı dep atalǵan máhálle institutı tárepinen jańadan-jańa wazıypalardı ámelge asırıw talap etilmekte. Usılardı esapqa alǵan halda Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2020-jıl 29-dekabr kúni Oliy Majliske hám xalqımızǵa jollaǵan Múrátında ózin-ózi basqarıw uyımlarınıń jumısın jetilistiriw, xızmetkerlerdiń materiallıq támiynatın jaqsılaw boyınsha baǵdarlama islep shıǵıw zárúrligi haqqındaǵı máseleleriń kóteriliwi jámiyette tómengi buyınnan baslap islesiw sistemasın durıs shólkemlestiriwdiń ámeliy mexanizmi bolıp xızmet etedi.

«Máhálle abat bolsa – el abat boladı. Máhállede ózgeris bolsa – pútkil jámiyet ózgeredi», - degen tereń mánili pikirlerge Prezidentimiz toqtap ótti hám «Abat máhálle», «Abat kóshe», «Abat úy» ólshemlerin turmısqa engiziwde, reformalardı «máhálle kesimi» tiykarında ámelge asırıwda, «Temir dápter», «Hayal-qızlar dápteri» hám «Jaslar dápteri»ne kirgizilgen puqaralardıń mashqalaların sheshiwde máhálle sisteması xızmetkerlerine joqarı isenim bildirdi.

Sońǵı jılları elimizde Prezidentimizdiń basshılıǵında xalıqtıń turmıs tárizin jaqsılaw, puqaralardıń múrátları menen nátiyjeli islesiw, olardı turmısınan razı etiw, orınlarda ushırasıp atırǵan mashqalalardı unamlı sheshiw, xalqımızdıń erteńgi künge bolǵan isenimin jánede bekkemlew baǵdarında keń kólemlı jumıslar ámelge asırılmaqta. Bunda, álbette máhálle institutın bunnan bılay da jetilistiriw, onıń sistemalı jumıs alıp barıwı ushın zárúr sharayatlardı jaratıw mámleketlik siyasat dárejesine kóterilip barmaqta. Ásirese, máhálle institutınıń ornın bekkemlew maqsetinde «Abat máhálle-qáwipsiz máhálle» principiniń engiziliwi – bul baǵdardaǵı iygiliqli jumıslardı jańa basqıshqa kóterdi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Аметов Т. Общественно-политические процессы в Республике Каракалпакстан (1989-2014 годы). –Т. Автореф. дисс. доктора философии (PhD) по ист наукам.
2. Қарақалпақстан тарийхы. – Н.: Илим, 2018
3. Маҳалла – ўзини узи бошқариш органи. –Т.: Фан, 1994
4. Жуманиязов Б. История формирования и развития институтов гражданского общества в Узбекистане в период независимости. –Т. Автореф. дисс. доктора философии (PhD) по ист наукам.

MA'NAVIYATNI YUKSALTIRISH MAMLAKATIMIZDA DAVLAT SIYOSATI DARAJASIDA

K. Primbetov

Ajiniyoz nomidagi NukusDPI dotsenti v.v.b., PhD. Nukus

M. Jumaboyeva

*Ajiniyoz nomidagi NukusDPI Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi
yo'nalishi 2-bosqich talabasi. Nukus*

Bizning xalqimiz qadim-qadimdan uzoq boy tarixga ega. Ajdodlarimiz asrlar mobaynida ta'lim- tarbiya masalalariga jiddiy qaragan, shu bois ular o'z navbatida avlodlarga ta'lim-tarbiya masalalariga doir bir qancha asarlar qoldirgan. Bu kabi noyob asarlar insonparvarlik, kamtarlik, mehnatsevarlik, do'stlik, iymon-e'tiqod, mehr-oqibat, odob-axloq kabi umuminsooniylar fazilatlarini shakllantirishning o'ziga xos usullarini jamlagan. Jamiyatda har tomonlama yetuk, barkamol inson o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, bunday komil insonlar ajdodlar qolgan umumbashariy an'analar, milliy qadriyatlar asosida tarbiyalanadi.

Insoniyat dunyoga kelar ekan bu dunyoning oq-u qorasidan bexabar bo'ladi. Ulardan hayoti davomida ma'lumotlar olib boradi, sinaladi shu tariqa yuksaladi. Har qadamda turli xil chigalliklar, turli xil muammolar chiqib qolishi mumkin, bunday holatda ota-onalar maslahatlari, talim- tarbiya berib farzandini egri yo'lga kirishdan saqlab qoladi. Farzandini yoshligidan ta'lim-tarbiya berib yuksaltirib, ularni egri yo'ldan saqlab qoluvchi bu uning ota-onasidir. Shu sababdan ham tarbiya oiladan boshlanadi, farzandning yaxshi inson bo'lib ulg'ayishi ota-ona zimmasidagi katta mas'uliyatlardan biridir. Hikmatlarda: "Bolalaringizni tarbiyalamang, o'zingizni tarbiyalang. Ular baribir sizga o'xshagan bo'ladi" – deyilgan[1].

Farzand uyning ko'zgusidir, u uyda olgan tarbiyasini jamiyatda namoyon qiladi. Shu sababli ham ota-ona o'zini tarbiyalagan bo'lishi lozim. Qush uyasida ko'rganini qiladi deganidek, farzand ham ota-onasi tomon talpinadi, ularni ko'rganini takrorlaydi. Ota-ona farzandga o'zi namuna bo'la olsagina farzand tarbiyasi, bilimlil va ma'naviyatli bo'lib o'sadi.

Ana shunday ekan, hayotda ta'lim-tarbiyada ma'naviyat alohida muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'naviyatli insongina hayotda o'z o'rmini egallaydi, komil inson bo'lib shakllanadi, ravnaq topadi. O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab ma'naviyat masalalariga, uning yoshlarda shakllanishi va rivojlanish muammosiga ulkan ahamiyat berib kelinmoqda. Ma'naviyatni yuksaltirish mamlakatimizda davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Bu xususida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yil 19-yanvar kuni ma'naviyat-ma'rifiyl ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamiyat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videoselektor yig'ilishlarida shunday fikrlarni aytdilar: "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot, ikkinchi ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlariga asoslangan kuchli ma'naviyatdir".

Mamlakatimizda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyati ma'naviy barkamol, ruhan yetuk shaxslar jamiyati bo'lishi ham mavzuning dolzarbligini ko'rsatadigan omillardan biridir. Mavzuning dolzarbligini belgilaydigan yana bir muhim jihat shundaki, bizning jamiyatimizga yot bo'lgan kuchlar: terroristlar, diniyl aqidaparastlar, transmilliy, kiberjinoyatchilik va boshqa buzg'unchi g'oyalarni tashuvchilar asosiy e'tiborni o'smirlar va yoshlarni o'z tomonlariga ag'darib olishga harakat qilmoqdalar. Sababi ma'naviyatga qilingan tahdid mamlakatni inqirozga olib kelishini mumkinligini ular juda yaxshi anglashadi. Yoshlarni yuksak axloq va intizomli qilib tarbiyalash, ularning sifatli ta'lim olishi va vatanparvarlik ruhida voyaga yetishi mamlakat iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotining kaliti hisoblanadi. Bu esa ijtimoiyl barqarorlik va muvaffaqiyat asosidir. Bugungi kunda yoshlar tarbiyasi muammolari deyarli barcha mamlakatlar uchun umumiy masaladir. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning ma'naviyat va ma'naviy tarbiya masalalariga bag'ishlangan asarlarida bu muammolar shaxs ruhiyati, psixologiyasi bilan bog'lab izohlanadi. Bunday yondashuv psixolog olimlar va tadqiqotchilar uchun metodologik tayanch vazifasini bajaradi. O'smirlar ma'naviyatini yuksaltirish masalalarining O'zbekistonda davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi shu yo'nalishda ijtimoiyl-gumanitar fanlarda olib borilayotgan tadqiqotlar kengayishiga kuchli ta'sir o'tkazdi. Bu sohada, ayniqsa, mamlakatimiz faylasuflari, siyosatshunoslari, pedagog-olimlari tomonidan ko'zga ko'rinarli ishlar amalga oshirildi. Ayni paytda mamlakatimiz psixologlari

tomonidan shu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlarni yetarli, deb bo'lmaydi. O'zbekistonda ma'naviyat va uning qadriyatlari bilan bog'liqligi, tarbiyada muhim omil ekanligi davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi, bu muammolarga davlat tomonidan, ayniqsa, Prezidentimiz tomonidan katta e'tibor berilishi mazkur muammolarni atroflicha va barakali tadqiq uchun shart-sharoit yaratdi.

Ma'naviyati kuchli xalq hamma jabhada tik ko'z bilan boqa oladi. Nega deganda insoniyatning ko'p ming yillik tajrubasi shundan dalolat beradiki, dunyodagi zo'ravon va tajovuzkor kuchlar qaysi bir xalq yoki mamlakatni o'ziga tobe qilib, bo'ysundirmoqchi, uning boyliklarini egallamoqchi bo'lsa, avvalombor, uni qurolsizlantirishga, ya'ni, eng buyuk boyligi bo'lmish milliy qadriyatlari, tarixi va ma'naviyatini judo qilishga urinadi [2]. Buning tasdig'ini uzoq va yaqin tarixdagi o'tmish bilan yaqqol ko'rishimiz mumkin. Binobarin, ma'naviyatga qarshi qaratilgan har qanday tahdid o'z-o'zidan mamlakat xavfsizligini, uning milliy manfaatlarini, sog'lom avlod kelajagini ta'minlash yo'lidagi jiddiy xatarlardan biriga aylanishi va oxir-oqibatda jamiyatni inqirozga olib kelishi mumkin. Kezi kelganda ilgari aytgan bir fikrimni takrorlamoqchiman: bu dunyoda tabiatda ham, jamiyatda ham bo'shliq bolmaydi. Qayerdadir bo'shliq paydo bo'ldimi, hech shubhasiz, uni albatta kimdir to'ldirishga harakat qiladi[3].

Ma'naviyat —insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquwat, imon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir, desak, menimcha, tariximiz va bugungi hayotimizda har tomonlama o'z tasdig'ini topib borayotgan haqiqatni yaqqol ifoda etgan bo'lamiz. Mening nazarimda, «ma'naviyat» tushunchasi jamiyat hayotidagi g'oyaviy, mafkuraviy, ma'rifiy, madaniy, diniy va axloqiy qarashlarni o'zida to'la mujassam etadi. Shuning uchun ham bu mavzuda fikr yuritganda, mazkur qarashlarning barchasini umumlashtirib, keng ma'nodagi «ma'naviyat» tushunchasi orqali ifoda etish mumkin. Ma'naviyatning negizi va ma'no-mazmunini belgilaydigan asosiy xususiyatlar, birinchi galda insonning ruhiy poklanishi va qalban ulg'ayishi haqida gapirar ekanmiz, bir masalaga alohida e'tibor berishimiz lozim[4].

Albatta, har qaysi xalq yoki millatning ma'naviyatini uning tarixi, o'ziga xos urf-odat va an'analari, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma'naviy meros, madaniy boyliklar, ko'hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Bizning qadimiy va go'zal diyorumiz nafaqat Sharq, balki jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lganini xalqaro jamoatchilik tan olmoqda va e'tirofetmoqda. Bu tabarruk zamandan ne-ne buyuk zotlar, olim-u ulamolar, siyosatchi va sarkardalar yetishib chiqqani, umumbashariy sivilizatsiya va madaniyatning uzviy qismiga aylanib ketgan dunyoviy va diniy ilmlaming, ayniqsa, islom dini bilan bog'liq bilimlarning tarixan eng yuqori bosqichga ko'tarilishida ona yurtimizda tug'ilib kamolga yetgan ulug' allomalarning xizmatlari beqiyos ekani bizga ulkan g'urur va iftixor bag'ishlaydi. Hozirgi davrda yutimiz jadal rivojlanayotgan davrda yoshlarimiz G'arb mamlakatlari ma'naviyatiga taqlid qilmoqda. Bu juda achinarli holatdir. Negaki bizning o'zligimiz, an'analarimiz, qadriyatlarimizdan G'arb davlatlari ma'naviyati ustunlik qilmoqda.

Hozirgi kunda ma'naviyatimizni asrash uchun nima qilish lozim va unga tahdid soladigan xurujlarga nimani qarshi qo'yish kerak, deb so'rasa, men avvalombor shu yurtda yashayotgan har qaysi inson o'zligini anglashi, qadimiy tariximiz va boy madaniyatimiz, ulug' ajdodlarimizning merosini chuqurroq o'zlashtirishi, bugungi tez o'zgarayotgan hayot voqeligiga ongli qarab, mustaqil fikrlashi va diyorumizdagi barcha o'zgarishlarga daxldorlik tuyg'usi bilan yashashi zarur, deb javob bergan bo'lardim. Ishonchim komilki, ana shunday noyob insoniy fazilatlariga, yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan xalq hech kimga hech qachon qaram bo'lmaydi, o'zining ezgu maqsadlariga albatta yetadi.

Muxtasar qilib aytganda, olis va yaqin tariximiz shuni ko'rsatadiki, xalqimiz doimo ma'naviy jasorat hissi bilan yashagan va bu ulug' tuyg'u uning hayotida yillar, asrlar o'tgani sayin tobora kuchayib, yuksalib bormoqda. Chunki xalq ma'naviyati shunday bir buyuk ummonki, har qaysi avlod undan kuch-qudrat, g'ayrat va ilhom olib, o'zining naqadar ulkan ishlarga qodir ekanini namoyon etadi.

Adabiyotlar:

1. Tarbiya-chi kitobi G'iyosiddin Yunus 48-bet
2. I.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. 2018
3. Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish eng oliy baxt-saodatdir. Toshkent – “O'zbekiston” - 2015
4. www. Ziyonet.uz

TA'LIMDA VAQTNI REJALASHTIRISH MUOMMALARI

Bayrambay Saparbaevich Bekniyazov

*Ajiniyoz nomidagi NukusDPI o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
Nukus*

“Vaqtни boshqarmay turib, boshqa hech narsani boshqarib bo'lmaydi”.

Piter Druker (zamonaviy menejment asoschisi)

Vaqtни oqılona boshqarish qobiliyatlari va ko'nikmalari odamga noaniq va ko'p vazifali vaziyatlarda jarayonini optimallashtirishga imkon beradi. Insonning vaqtini malakali boshqarish yuzaga kelgan vaziyatni to'g'ri baholashni, belgilangan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan vaqt xarajatlarini tahlil qilish bilan qarorlar qabul qilishni, vaqtinchalik makonda maqsadlarga erishish dasturini ishlab chiqishni, shuningdek, vaqtни nazorat qilishni anglatadi. [3].

Taym-menejment: (ingl. «*time-management*» – **vaqtни boshqarish**) -shaxsiy va professional sohalarida maqsadlarga erishishga hissa qo'shadigan ish va shaxsiy vaqtни samarali tashkil etishga imkon beradigan texnologiya sifatida qarash kerak bo'ladi.

Bizning fikrimizcha taym-menejment -eng avvalo, insonning jismoniy, aqliy va ruhiy rivojlanishiga qaratilgan mehnat va mashqlar yig'indisidir.

Rejalashtirish – *vaqtни boshqarishning asosiy vositasidir*. Rejalashtirishdan foydalanish tufayli biz o'z vaqtida *foyda* olamiz. Boshqaruv faoliyati amaliyotida, odatda, *ish kunini rejalashtirishga sarflangan 10 daqiqa har kuni ikki soatgacha bo'lgan ish vaqtini tejash imkonini beradi*.

Vaqtни rejalashtirish (*time management*) – bu *vaqtни tashkil qilish va optimallashtirish texnologiyasi*. Agar siz doimo kechiksangiz, barcha rejalaringizni bajarishga vaqtingiz bo'lmasa yoki doimo muhim narsalarni kechiktirsangiz, ular yordam beradi.

Vaqtни boshqarishning ko'plab tizimlari mavjud: har bir daqiqani qat'iy rejalashtirishdan tortib, kunni hech qanday segmentlarga bo'lishni o'z ichiga olmaydigan yumshoq, moslashuvchan usullargacha. Bir vaqtning o'zida barcha ishlarni tashkil qilishning universal usuli yo'q, shuning uchun siz bir nechta texnikani sinab ko'rishingiz, ularni birlashtirishingiz va ishingizning tabiati va o'ziga xos xususiyatlariga mos tizimni topishingiz kerak bo'ladi [2].

Vaqtни rejalashtirish – bu kelgusi davr uchun mehnat jarayonlarining loyihasi. Rejalashtirish quyidagilardan iborat yopiq tizim sifatida ifodalanishi mumkin:

- hayot rejalari va uzoq muddatli rejalalar,
- yillik rejalalar,
- oylik rejalalar va haftalik rejalalar,
- kun rejalari.

Vaqt kundaligi – bu shaxsiy ish kartasi fayli bo'lib, u bir vaqtning o'zida ish stoli taqvimı, shaxsiy kundalik, daftar, rejalashtirish vositasi, manzillar ro'yxati, katalog, g'oyalar karta fayli va boshqarish vositasidir.

Vaqt kundaligining tuzilishi:

- taqvim qismi;
- sanalar bo'limi;
- manzillar va telefon raqamlari bo'limi.

Ta'limda vaqtни rejalashtirish

1. Barcha ishlarni savatchaga to'plash.
2. Ustuvorlikni qo'yish.
3. Iloji boricha ko'proq vakil tayinlash
4. Moslashuvchan amaliyotlarni amalga oshirish.
5. Shaxsiy samaradorlik uchun vaqtни boshqarishdan foydalanish (pomodoro usuli).

Kechqurun tayyorgarlik ko'rish usuli

Kechqurun tayyorgarlik ertalab erta turish qiyin bo'lganlar uchun mos keladi - psixolog Nik Vignalning maslahati. Ish kunining oxirida ertangi kun uchun ish va shaxsiy vazifalarni yozing. Shunday qilib, siz o'zingizning ish yukingizni oldindan tushunasiz va ertalab shoshilmasdan vazifalarni taqsimlaysiz. Kechqurun vazifa rejasini, ish kiyimlarini yoki uydan tashqarida ishlasangiz, borish uchun tushlik qilishingiz mumkin [3].

Ta'limda "Vaqt" resursining samarasiz ishlashining 3 darajali asosiy sabablari

Birinchi darajali sabablar- bu ta'lim tashkilotidagi texnik xatolar:

1. Vazifani bajarish uchun zarur bo'lgan vaqt hisobidagi xatolar.
2. Topshiriqlarni bajarish uchun aniq vaqtni rejalashtirmaslik.
3. Vazifani bajarish uchun berilgan vaqtni noto'g'ri tanlash.
4. Vazifa juda murakkab va mashaqqatli bo'lib, bir o'tirishda hal qilishning iloji yo'qligi.

Ikkinchi darajali sabablar – ta'lim tashkilotidagi ob'ektiv omillar:

1. Aql bovar qilmaydigan ish yuklamasi.
2. Kونسentratsiyaning etishmasligi.
3. Sog'lik muammolari kuchni cheklashi.
4. O'zgarishlar bosqichi.
5. Yuqori shovqin muhiti.
6. Boshqalarning tartibsizligi orqali etkaziladigan noqulayliklar.

Uchinchi darajali sabablar - bu ta'lim tashkilotidagi psixologik to'siqlar:

- Hayotda maqsad va ustuvorliklarda aniqlik yo'qligi.
- Rad etishni bilmaslik va boshqalarning bundan foydalanishi.
- Mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish.
- Muvaffaqiyatdan qo'rqish.
- O'zgarishlardan qo'rquv.
- Tugatishlardan qo'rquv.
- Perfeksionizm.
- O'z-o'zini motivatsiyasining pastligi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, ta'lim muassasalarida pedagog-xodimlar tomonidan bajariladigan vazifalarning maqsadini belgilash, maqsadiga ko'ra bajariladigan vazifalarning muhimlik darajasini aniqlash hamda ulardan qaysilari muassasa faoliyatini takomillashtirishda o'ta muhim, qaysilarini bosqichma-bosqich bajarish mumkinligini belgilab olish zarur. Pedagog-xodimlar kunlik ishlarini tahlil qilishlarida, ma'lum bir vazifani bajarish uchun qancha vaqt sarfladim yoki shunga yaqin, turdosh bo'lgan vazifani bajarishga qancha vaqt sarfladim-u, qanday xatoliklarga yo'l quydim va bu xatolarimni tuzatishga qancha vaqt ketdi, bu ortiqcha sarflangan vaqt davomida qancha muhim ishlarni amalga oshirishim mumkin edi kabi savollarga javob topishlari vaqtni to'g'ri taqsimlash va faoliyatni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Архангельский Г.А. Формула времени: тайм-менеджмент на Outlook 2007. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2006.
2. Сотсков Ю.Н., Егорова Н.Г., Матвейчук Н.М., Петрова Е.А. Модели и комплекс программ для планирования рабочего времени // Информатика. – 2007. – № 4. – С. 23-36.
3. Баранов Д. Е., Демко Е. В., Лукашенко М. А. PR. Теория и практика. М.: Московский финансово-промышленный университет «Синергия», 2013. 352 с.

MISSIONERLIKKA QARSHI KURASHDA MEDIA MAYDONNING GLOBAL IMKONIYATLARI

Sharapadin Maulenbergovich Tanimov

*Ajiniyoz nomidagi NDPI Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası katta
o'qituvchisi. Nukus*

Jahonda global axborotlashtirish jarayonlarini faollashuvi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tez sur'atlarda rivojlantirishga zamin yaratmoqda. Ayniqsa, axborotni global miqyosda qudratli qurolga aylanishi missionerlik faoliyatida mafkuraviy – g'oyaviy ta'sir o'tkazishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu haqda Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, "...radikal diniy mafkuraning buzg'unchi axborotlari ta'siri ostida jamoatchilik ongi buzilmoqda, fuqarolarning davlatga ishonchi so'nib, vatanparvarlik va hamjihatlik tuyg'ulari yo'qolmoqda, qadriyatlar va axloqiy me'yorlar o'zgarimoqda, oilalar tanazzulga uchramoqda" (Mirziyoyev, 2021), - deya ta'kidlagan ayni haqiqatdir. Zero, zamonaviy axborot makonidagi harakatlarning jadallashuvi mafkuraviy ta'sir o'tkazishda o'tkir qurolga. Bu borada Islom Karimov qayd etgani kabi, "agar harbiy, iqtisodiy, siyosiy tazyiq bo'lsa, buni sezish, ko'rish, oldini olish mumkin, ammo mafkuraviy tazyiqni, uning ta'siri va oqibatlarini tezda ilg'ab etish nihoyatda qiyindir" (Karimov, 2008). Shu o'rinda, global mohiyat kasb etayotgan axborot almashinuvi chegara bilmas g'oyaviy va e'tiqodiy zarba berishlar insoniyat taraqqiyotiga rahna solayotgani tobora oydinlashmoqda. Ma'lumki, g'oyaviy kurash va e'tiqodiy tahdid, insonlarning ma'lum e'tiqodidan voz kechdirib, o'zga e'tiqodlarga va aqidalarga da'vat etish global muammoga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda globallashuv shiddati inson ongi, qalbi va ruhiyatini zabt etish (ekspantsiya)ga harakat qilayotgan missionerlik harakatining oldini olish va bartaraf etishda axborot-psixologok xavfsizlikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Sungi vaqtlarda mamlakatimizga o'zida yovuz va buzg'unchi siyosiy maqsadlarni o'zida namoyon etuvchi axborot xurujlarini anglash dolzarb vazifa hisoblanadi. Missionerlikning axboriy ko'rinishi og'zaki, bosma, elektron va boshqa usullar orqali amalga oshirilayotganligini anglash lozim. Ayniqsa, bu bugungi kunda missionerlarning o'z diniy qarashlarini jamoat joylarida, omma ongida reklama qilish va tarqatishga qaratilgan faoliyati misolida namoyon bo'lmoqda.

Yirik iqtisodiy salohiyatli davlatlardagi diniy asosda tashkil etilgan xalqaro markazlar missionerlik harakatlarini amalga oshirish orqali rivojlanayotgan mamlakatlarning o'z borlig'icha xalqaro munosabatlarga kirishi jarayonini izdan chiqarishga intilib keladi. Bu haqda ingliz siyosiy arbobi, B.Britaniya sobiq bosh vaziri U.Churchill "Kim axborotga ega bo'lsa, dunyoga egalik qiladi" (Churchill, 2021) - deya ta'kidlagan edi. Ayniqsa, hozirgi kunda ayrim davlatlar axborot xurujlarini uyushtirish uchun ular juda katta mablag' sarflayotganligini ta'kidlash lozim. Missionerlik bilan shug'ullanuvchi turli sektalar inson qalbi va ongini egallashda internet tarmog'idan samarali foydalanishmoqda.

Globallashuv sharoitida internetning g'oyaviy ta'sir o'tkazish miqyosi va ko'lami keskin dapajada ortib bormoqda. Ayniqsa, internet tarmog'i orqali tarqatilayotgan g'arazli ma'lumotlar, turli buzg'unchi g'oyalar, xalqimizning milliy mentalitetiga va odob-axloqiga jiddiy tahdid solayotgani bugun barchamizni tashvishlantirmoqda. Xususan, «UZ» domenidagi veb-sahifalarda milliy mentalitetimizga yot bo'lgan, fuqarolarimizning ongi, ruhiyati, ma'naviyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, axloqsizlik, behayolik, pornografiya, shafqatsizlik, zo'ravonlik, qimor hamda tavakkalchilikka asoslangan o'yinlar targ'ibotiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan materiallar yoki boshqa veb-resurslarga havolalar joylashtirish kuzatilayotgani afsuski tashvishlidir.

Bugungi kunda mamlakatimizda ham internet foydalanuvchilarning soni kun sayin oshib borayotgani hech kimga sir emas. Xususan, O'zbekistonda internetdan foydalanuvchilarning 35 foizi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar va ularning aksariyati aynan yoshlardir. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali missionerlik tashkilotlari o'zlarining razil niyatlarini amalga oshirish uchun eng

avallo, hali ongi shakllanib ulgurmagan yoshlarni to`g`ri yo`ldan adashtirish uchun tinmay «harakat»qilmoqda.

Olib borilgan o`rganishlarga ko`ra, internet makonida yoshlarning ma`naviyatiga salbiy ta`sir etuvchi missionerlik illatlardan himoya qilish, ularning xavfsizligini ta`minlash jamiyatimiz oldida turgan jiddiy va kechiktirib bo`lmas vazifa hisoblanadi. Bu borada eng avvalo yoshlarda internet savodxonligi va madaniyatini yuksaltirish, axborot makondagi qiziqishlarini muntazam kuzatib borish shu bilan birga missionerlik tahdidi va uning asl mohiyatini fosh etuvchi ma`lumotlarni etkazish tizimini yo`lga qo`yish muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy qonunchiligimizda bu sohada bolalarni himoya qilishga oid tegishli normalar mavjud.

Globalashuv sharoitida taxlikali ko`rinishga ega bo`lgan missionerlik g`oyaviy – mafkuraviy tahdid sifatida dunyo jamoatchiligi ongi, ruhiyati, madaniyati va ma`naviyatiga jiddiy ta`sir o`tkazmoqda. Zero, mazkur omillar shiddat bilan o`zgarayotgan tahlikali zamonda jiddiy fikrlashni taqoza etmoqda. Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev qayd etganidek: «Bugun biz shiddat bilan o`zgarib borayotgan zamonda yashamoqdamiz. Dunyo miqyosida manfaatlar kurashi, raqobat tobora avj olib, xalqaro vaziyat keckinlashib bormoqda» (Mirziyoyev, 2018),- deya ta`kidlagan edi. Zero, vayronkor g`oyalar ya`ni millionlab kishilarni shu g`oyalar bilan avval miyasiga, keyin esa qo`llariga qupol berilganidan keyin boshlangan. Globalashuv mafkura poligonlarida g`oyaviy–mafkuraviy kurashning tobora avj olishi yoshlar ongi va qalbini ekspansiya etishga qulay zamin yaratmoqda. Natijada, bugungi davr va zamon shiddati g`oyaviy-mafkuraviy kurashlarning tobora avj olayotganini anglash qiyin emas.

Tobora rivojlanib borayotgan globalashuvning muhim xususiyatlaridan biri – insonlarning ongi va qalbini egallash uchun kurashning kuchayotganligini kuzatish mumkin. Jahon geosiyosiy maydonidagi o`zgarishlar, tinchlik, barqarorlikni saqlashda dunyo afkor ommasidan muntazam ogoh bo`lishni taqoza etmoqda.

Sir emas, ba`zan beozorgina bo`lib tuyulgan musiqa, oddiygina mul`ffil`m yoki reklama lavhasi orqali ham ma`lum bir mafkuraviy- g`oyaviy maqsadlar va intilishlar ifodalanadi. Bu borada Islom Karimovning “Yoshlarimizning ba`zan soxta g`oyalar orqasidan ergashib ketayotgani biz uchun eng katta xavf, desam mubolag`a bo`lmaydi” (Karimov, 2000) – degan fikrlari ayni haqiqatdir. Zero, dunyoning ayrim mintaqalarida faoliyat ko`rsatayotgan, qudratli siyosiy markazlar ta`siridagi zamonaviy axborot texnologiyalari muayyan mintaq va mamlakatlarni ongli ravishda “nishonga olib”, mavjud siyosiy rejim bilan mamlakat aholisi o`rtasiga nifoq solishga intilmoqda. Mazkur intilish natijalariga ko`ra, nishonga olingan hududning qonuniy hukumatni zaiflashtirilishi oqibatida beqrorlik holatlari vujudga keltiriladi. Bu strategiya zamirida mavjud boshqaruv tuzumiga nisbatan norozilik kayfiyatlarini amalga oshirish uchun mahalliy aholi vakillarini ongini chalg`itish maqsadida dezinformatsion axborotlar haqiqat sifatida taqdim etiladi.

Ma`lumki, dunyoning biron-bir joyida sodir bo`lgan voqea va hodisalar haqidagi g`oyalar butun jahonga juda qisqa fursatda yoyilmoqda. Biroq ushbu imkoniyatlardan turli xil maqsadda foydalanishga urinishlar mavjud ekanligi bugungi kunda ko`pchilikning diqqat e`tiborini tortmoqda.

Missionerlar axborot xurujini amalga oshirishda ularni moddiy rag`batlantirish, yollash usullari orqali o`zlarining istiqbolli rejalarini bajarishmoqda. Mutaxassislar hozirda axborot missiyasining muhim qurollaridan biri sifatida ommaviy axborot vositalari va informatsion tazyiqlarning juda muhim ekanligini ta`kidlashmoqda. Bu haqda AQSh Markaziy razvedka boshqarmasining “daho”si hisoblangan A.Dallesning fikricha, “Inson miyasi, odamlarning ongi o`zgaruvchanlikka moyildir. O`z navbatida, A.Dalles o`z fikrida, tartibsizlik, palapartishlik urug`larini sochish orqali biz ularning o`ziga sezdirilmagan holda asil qadriyatlarni unutib, soxta qadriyatlarga ishonishlariga erishishimiz mumkin. Insonlar ongi uchun ularning bolalik va o`smirlik chog`laridanoq kurashish, yoshlarini o`zlari o`ylab topgan soxta qadriyatlar quliga aylantirish, qolaversa, har bir millat orasida o`z maslakdoshlarimizni topish hamda ularni saflarini kengaytirish orqali asta-sekin bo`ysunishni istamagan har qanday mag`rur halqni ham bosh egishga majbur qilamiz, aks holda esa misli ko`rilmagan fojealarga giriftor etamiz” (Primov, 2011) - deya ta`kidlagan edi. Shu o`rinda, A.Dallesning yuqoridagi fikriga e`tibor

qaratilsa, axborot xuruji xar qanday davlat va jamiyat xayotidagi barqarorlikka putur etkazishini anglashimiz lozim. Taniqli sotsiolog Ferdinand Tonnies fikricha, “Matbuot- haqiqiy zarur ijtimoiy

fikr” yaratish quroli, mazkur qurolni ishlatish mexanizmini amalga oshirish tufayli haqiqiy qurol vazifasini o`tash mumkinligi to`g`risidagi g`oyani ilgari suradi. Binobarin, keyingi 15 yil mobaynida AQSh hukumati tomonidan informatsion qurollar va psixologik ta`sir vositalarini ishlab chiqarish va takomillashtirish maqsadida sarflanadigan mablag`lar miqdorini 4 barobarga oshirgan (Primov, 2011).

Har qanday g`oya inson qalbini egallaganda, uning ma`naviy–ruhiy dunyosining bir qismiga aylangan taqdirdagina, uning faoliyatining asosini tashkil etuvchi harakat dasturiga aylanadi. Shunday ekan, inson qalbini zabt etishi orqali uning ongini egallash bugungi mafkuraviy kurashning bosh maqsadiga aylanib bormoqda. Zero, bugungi zamon talabidan kelib chiqqan holda axborot maydonidagi amalga oshirilayotgan missionerlik harakatlariga nisbatan uning bizga aloqasi yo`q, deb beparvo qarab bo`lmaydi. Mana shunday vaziyatda odam o`z mustaqil fikriga, zamonlar sinovidan o`tgan hayotiy – milliy qadriyatlarga, sog`lom negizda shakllangan dunyoqarash va mustahkam irodaga ega bo`lmasa, har turli ma`naviy tahdidlarga, ularning goh oshkora, goh pinhona ko`rinishdagi ta`siriga bardosh berishi amrimahol.

Shunday ekan, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga, ya`ni Vatanga muhabbat, iymon, e`tiqod, mas`uliyat, vatanparvarlik, insonparvarlik, ilmga ishtiyoq, yurt tinchligi, xalq farovonligi, millatlararo totuvlik, ijtimoiy hamkorlik, diniy bag`rikenglik, komil inson kabi sog`lom g`oyalarga asoslangan mafkuraviy immunitetni mamalakatimiz fuqarolari, ayniqsa, yoshlarda shakllantirib, uni yanada rivojlantirib borish, hozirgi davrning o`ta dolzarb masalasi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзаёев Ш. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тошкент: «O‘zbekiston» нашриёти. 2021.Б- 329-330.
2. Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”. 2008. – Б. 113.
3. Афоризмы У. Черчилля [Электронный ресурс] // сайт «Aforizmo.ru». 30 сент. 2012. URL: <http://www.aforizmo.ru/authors/>
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 21 май « Ўзбекистон Республикаси таълим муассасаларида мобил телефонлардан фойдаланишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 139-қарори. <https://lex.uz/docs/2013801>.
5. Мадрахимов А. Бугунги кун ижтимоий тармоқларининг ёшлар маънавий-ахлоқий тарбиясига таъсири // Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва тарғиботнинг замонавий технологиялари. – Тошкент: Мах pristil, 2022. – Б. 484.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга қилган Мурожаатномаси. <http://www.uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliasy-28-12-2018>.
7. Каримов И.Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз.-Т., 2000, 466-б.
8. Примов Б. Ахборот оқимининг ахлоқий кадриятларга таъсири. ДЖҚА. Жамият ва бошқарув журнали. Т.: “Ўзбекистон” НМИУ. 2011. 2 сон.Б- 21.

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ХОДИМЛАРИДА МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ОМИЛЛАРИ

Мусаев Мақсуд Турсунпўлатович

*Самарқанд шаҳар бўйича ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармаси
7-сон ички ишлар бўлими бошлиғи, подполковник. Самарқанд*

Глобаллашув шароитида дунё миқёсида таҳликали вазиятни вужудга келиши хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш вазифаси муҳим аҳамият касб этмоқда. Хусусан, бугунги кунда мафкуравий таҳдидлар кучаётган бир вақтда ҳар қандай ривожланаётган жамият ва давлат ўзини тинчлигини асрашни ҳаётий заруратга айлантормоқда. Дунё миқёсида шиддат билан кечаётган глобаллашув жараёнлари ўз навбатида тинчлик ва барқарорликка қарши янги таҳдид ва хатарларни вужудга келтирмоқда. Мана шундай мураккаб ва таҳликали вазият ички ишлар органлари ходимларида мафкуравий иммунитетни шакллантириш борасида маънавий-маърифий ишларни янги босқичга кўтаришни тақоза этмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан 2023 йил 22 декабрь куни Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисида мамлакатимиз ҳаётидаги ғоят муҳим масалаларни муҳокама қилиш ва улар юзасидан зарур ечимлар топиш мақсадида бўлиб ўтган йиғилишида маънавият ва маърифат масаласига алоҳида эътибор қаратиб ўтилган эди.

Бу ҳақда Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев қайд этганидек: “Бугун маънавият бошқа соҳалардан ўн қадам олдинда юриши керак, маънавият янги кучга, янги ҳаракатга айланиши шарт!”[1]. Шу мақсадда ички ишлар органлари ходимлари ўртасида маънавий-маърифий ишларни сифат ва мазмун жиҳатидан мутлақо янги босқичга кўтаришга алоҳида эътибор қаратилаётгани бежиз, эмас албатта. Зеро, дунё миқёсида шиддат билан кечаётган таҳликали жараёнлар маънавий-маърифий соҳаларга ҳам жиддий таъсир ўтказмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимизда ички ишлар тизимини тубдан ислоҳ этиш ва соҳани янги босқичга олиб чиқиш асосий вазифа сифатида алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мазкур вазифани амалга оширишда ички ишлар органлари ходимларининг маънавий-маърифий дунёқарашини юксалтириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар органлари ходимларига ҳаётий ва профессионал кўникмаларни илм-маърифат асосида сингдириш, мамлакатимиз ҳаётидаги реал ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар билан уйғун равишда уларнинг билимларини ошириб бориш, ён-атроф ва жаҳонда рўй бераётган ижтимоий-сиёсий жараёнларга миллий манфаатларимиздан келиб чиққан ҳолда ёндашиш, ички ва ташқи таҳдидларга қарши мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Шу ўринда, «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси»ни устувор йўналишларидан бири “Маънавий тараққиётни таъминлаш ва соҳани янги босқичга олиб чиқиш”[2] асосий вазифа этиб белгиланган. Хусусан, мамлакатимиз ички ишлар органлари тизимида маънавий-маърифий ишларнинг ташкил қилиш ва ўтказиш бўйича амалий натижаларга эришилмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимизда ички ишлар ходимларнинг замонавий қиёфасини яратишга қаратилган дастурий ҳужжат Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг II йўналиши “мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айланттириш”нинг 17-мақсади: “Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг янги қиёфасини шакллантириш ва уларнинг фаолиятини халқ манфаатлари, инсон қадр-қиммати, ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилишга йўналтириш”, деб номланиб, унда “Ички ишлар органларини халқнинг ишончли ҳимоячиси сифатида халқчил профессионал тузилмага айланттириш ҳамда аҳоли билан мақсадли ишлашга йўналтириш” вазифаси белгиланган[3]. Зеро, мазкур ҳолатда бу ходимларнинг ўз ваколатларини бажариш жараёнида фақатгина профессионализмнинг ўзи етарли эмаслигини, балки маънавий ва

маърифий тайёргарлик муҳим аҳамият касб этишини англатади. Шу ўринда, ички ишлар органлари ходимларининг маънавияти ҳақида фикр юритганда энг аввало, ҳар бир ходим ўзини халқ вакили сифатида она Ватанини чексиз севадиган ўз юртига фидойи, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини виждонан, имон-эътиқод, садоқат, ишонч, ҳалоллик, довюраклик, беғаразлик билан ҳимоя қилишга кодир бўлган жасоратли инсонлар тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жинойтчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196 сонли Фармонида 1-илова “Ички ишлар органлари тизимини янада такомиллаштириш бўйича “Йўл харитаси”нинг II йўналишида “Маънавий-маърифий ишлар, ходимларни узлуксиз тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг самарадор механизмини жорий этиш” 9 банди – “куйидагиларни ўз ичига олувчи Ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш концепциясини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш белгиланган эди. Айниқса, бугунги кунда янги тараққиёт сари дадил одимлаётган мамлакатимизда ички ишлар органларига бўлган муносабат тубдан ўзгариб бормоқда. Бугун ички ишлар органлари ходими деганда халқимиз онгида ўз Ватанини жондан ортиқ севадиган, мамлакатимиз тинчлиги ва осойишталиги йўлида жонини фидо қилувчи, халқ ва миллат манфаатларини доим устун қуядиган, одоб-ахлоқ қоидалари ва ҳуқуқий нормаларга риоя этувчи ҳақиқий мард ватанпарвар инсонлар гавдаланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2021 йил 2 апрелдаги ПҚ-5050-сонли қарорида ички ишлар ходимларни ҳар қандай шароитда давлат ва халқ манфаатларига хизмат қиладиган, миллий қадриятларга содиқ, умуминсоний қадриятларга таянадиган, ёт ва бузғунчи ғояларга мурасасиз курашувчи, иймон-эътиқоди ва иродаси мустаҳкам, маънавиятли ва фидойи, аждодларимиз ва мардлик кўрсатиб ҳалок бўлган ходимларнинг бебаҳо меросига таяниб яшайдиган баркамол шахс сифатида тарбиялаш, улар қалбида давлат ва халқимизнинг хавфсизлигини таъминлашда шахсий дахлдорлик ва юқори масъулият ҳиссини шакллантириш бугунги куннинг энг муҳим вазифаси сифатида белгиланган. Ушбу қарорга кўра, Ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш концепцияси» тасдиқланди[4].

Мазкур концепцияда ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни самарали ташкил этиш тизимини янада такомиллаштириш, ходимларнинг маънавий салоҳияти ва мафкуравий иммунитетини кучайтириш, уларнинг онгида Ватан тақдири ҳамда келажаги учун дахлдорлик туйғусини янада мустаҳкамлаш каби улуғ мақсадлар ўз аксини топган.

Шунингдек, концепция ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш, соҳадаги ишларнинг устувор йўналишлари ва асосий принциплари асосида ишлаб чиқилган. Концепцияда ички ишлар органлари тизимида хизмат қиладиган барча ходимлар ва ҳарбий хизматчиларнинг умумий дунёқараши, сиёсий онги, маънавий ва интеллектуал салоҳиятини юксалтириш, уларда ватанпарварлик, ғурур, ифтихор, касбига нисбатан садоқат ва юқори масъулият ҳисларини ошириш билан боғлиқ вазифалар белгилаб берилган. Шу билан бирга, концепция миллий ва халқаро ҳуқуқ нормалари асосида ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишларни самарали ташкил этиш тизимини янада такомиллаштириш, ходимларнинг маънавий салоҳияти ва мафкуравий иммунитетини кучайтириш, уларнинг онгида Ватан тақдири ҳамда келажаги учун дахлдорлик туйғуларини мустаҳкамлаш билан боғлиқ фаолиятнинг устувор йўналишларини акс эттиради.

Шу билан бир қаторда, концепциянинг асосий мазмуни сифатида ходимларнинг маънавий-руҳий тайёргарлигини ошириш, фаол ҳаётий позицияси, интеллектуал салоҳиятини, Она Ватан тақдирига бўлган масъулиятини мустаҳкамлаш, ғоявий ва ахборот хуружларига қарши мафкуравий иммунитетини кучайтириш, уларни фуқаролик бурчи ва конституцион мажбуриятларини садоқат ва фидойилик билан виждонан бажаришга йўналтириш бўйича маънавий-маърифий ишларни ташкил этишни ифодалайди.

Концепцияда ички ишлар органларида маънавий-маърифий ишлар «*Ватанга ва халққа садоқат билан хизмат қилиш - олий бурчимиз!*» концептуал ғояси асосида ташкил этилиб, унда давлат мустақиллигини ҳимоя қилиш, ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза қилиш устувор вазифа сифатида эътибор қаратилган.

Бугунги кунда мамлакатимизда ички ишлар органларининг фаолияти очик ва ошкоралик йўсинида, фуқароларнинг уларга ишончи ошишини таъминлайдиган тарзда ташкил этилмоқда. «Одамларни эшитиш бошланди. Уларнинг зарур муаммолари, дарду ташвишларини ўрганиш тизими яратилди»[5]. Хулоса қилиб айтганда, Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев қайд этганидек: “Одамлар ички ишлар органининг ҳар бир ходимида ўз ҳимоячисини кўриши керак”. Зеро, эл-юртимизни ишончи ва меҳрини қозонган, том маънодаги халқпарвар ички ишлар тизимини яратиш борасида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар замирида мамлакатимиз тинчлиги ва барқарорлигини таъминлаш ва ҳалқимизни осуда ҳаётни асраб авайлаш муҳим аҳамият касб этади.

Фодаланилган адабиётлар:

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси. 2023 йил 23 декабрь, 267-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси» тўғрисидаги Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси» тўғрисидаги Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги ПҚ-5050-сон қарори. <https://lex.uz/ru/docs/5353841>
5. Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари / М.Бекмуродов, Қ.Қуронбоев, Л.Тангриев. – Т., 2017. – Б. 25.

МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЖАМИЯТНИНГ ИЖТИМОЙ-МАЪНАВИЙ МУҲИТ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ АСОСИ СИФАТИДА

Жанибек Актамович Исмаилов

Жиззах давлат педагогика университети ўқитувчиси ўқитувчи. Жиззах

Маълумки, тарбия ёш авлодни жамиятда яшашга мақсадли тайёрлаш жараёни бўлиб, махсус ташкил этилган давлат ва жамоат институтлари орқали амалга оширилади, жамият томонидан назорат қилинади ва коррекцияланади.

Тарбия – шахсни мақсадли шакллантириш жараёни. Бу тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг пировард мақсади жамиятга керакли ҳамда фойдалишахсни шакллантириш бўлган, махсус ташкил қилинган. Бугунги кунда тарбияга ижтимоий ҳодиса сифатида қарашданангланадики, тарбия жамият манфаатларини кўзлаб ва унинг ривожланганлик даражасига мувофиқ равишда амалга оширилади. Тарбия фақат тарбиячи ва тарбияланувчи ўртасидагимуносабат сифатида тушунилмаслиги лозим. У нафақат кенг ижтимоийдоирада амалга оширилади, балки табиатига кўра амалда барча ижтимоий-иқтисодий тузилмаларни ўзида қамраб олинандиган ижтимоий ҳодисасаналади: тарбия ҳаёт учун ва унинг давомийлигини таъминлаш учун ташкилэтилади.

Ана шу асосдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, тарбия жараёнигатаъсир этувчи ижтимоий омилларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- мазкур жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-маданийшароитлари;
- тарбиянинг ижтимоий шартланганлиги;- тарбия ижтимоий бошқариш сифатида, назоратқилинадиган ва бошқариладиган ижтимоийлаштириш;
- тарбия ижтимоий аҳамиятли хулқ-атвор намуналарига одатлантиришсифатида;
- кичик (микро муҳит), ўрта (мезо муҳит) ва катта (макро муҳит) гуруҳва ҳамжамиятлар орқали тарбиялаш.

Мазкур омиллардан кўринадики, тарбиянинг ижтимоий моҳияти унингтурларидан бири бўлган маънавий-ахлоқий тарбияга ҳам тааллуқлидир.Тарбия жараёнига яхлит тизимли ёндашув ва уни бошқариш тарбиядаамал қиладиган ташки ва ички омиллар ҳамда улар ўртасидаги ўзароалоқадорликлар ҳисобга олинганидагина муваффақиятли амалга ошади.

Бунинг учун:

- бу омиллар ва уларнинг таъсир доираси ҳақида аниқ тасаввурларгаэга бўлиш;
- этика, ахлоқ, маънавият соҳасида ички ва ташки омиллар амалқилишини очиб берадиган муаммонинг методологик базасига таяниш(1- расм);
- ички ва ташки омиллар ўзаро алоқадорлигини методологик вапедагогик даражаларда кўра билиш ва ҳисобга олиш (.2- расм);
- ўқувчиларнинг кундалик ҳаётида бу омилларнинг ўрни ҳақида аниқтасаввурга эга бўлиш зарур.

Ташқи омиллар	Ички омиллар
<p style="text-align: center;">Ахлоқ</p> <ul style="list-style-type: none"> - ижтимоий онг шакли; - ижтимоий талаблар, меъёрлар ва баҳолар шакли; - ижтимоий фикр кўрсаткичи; - хулқни ташқи бошқариш шакли; - инсон томонидан ижтимоийгуруҳ аъзоси сифатида чеклашзарурати билан белгиланган. 	<p style="text-align: center;">Ахлоқ</p> <ul style="list-style-type: none"> - шахснинг ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини такомиллаштириш усули; - шахснинг ўз-ўзини бошқариш фаолиятида намоён бўлади. <p style="text-align: center;">Этика</p> <ul style="list-style-type: none"> - ўз-ўзи орқали ахлоқий жиҳатларни излашга ундайди; - инсоннинг ўз устида ички ишлаши жараёнида билинади. <p style="text-align: center;">Маънавият</p> <ul style="list-style-type: none"> - ички императивга айланган ташқи талаб; - инсоннинг ҳақиқатни излаши орқали ўз-ўзини ривожлантириши сифатида намоён бўлади; - хулқнинг ички регуляцияси

1 - расм. Ахлоқий тарбиянинг фалсафий асослари тузилмасида ички ва ташқи омилларнинг ўрни

Методологик даражада Педагогик йўсинда	Методологик даражада Педагогик йўсинда
<p>Ахлоқ шахс ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатларни бошқаради.</p> <p>Ахлоқ ижтимоий ва шахсий манфаатларни мувофиқлаштиришга объектив ижтимоий заруратни акс эттиради.</p> <p>Ахлоқ инсон ва жамият ўртасидаги муносабатларни уйғунлаштиришга йўналтирилган.</p>	<p>Тарбия жараёни ички ва ташқи –муҳит ва тарбия, ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-ўзини мустаҳкамлаш алоқалари диалектикасини акс эттиради. Шахс ички ва ташқи ўртасидаги зиддиятларни бартараф қилиш жараёнида ўз-ўзини ривожлантиради.</p> <p>Тарбия жараёнида ички ва ташқи омиллар қатнашади. <i>Ташқи</i> омиллар: ҳаёт тарзи ва шароитлари, ОАВ, шахс ҳаёт соҳасига қирадиган жамоалар; <i>ички</i> омиллар: тарбияланувчининг индивидуал ва шахс хусусиятлари.</p>

2- расм. Ташқи ва ички омилларнинг ўзаро алоқадорлигининг қиёсий таҳлили

Асосий омиллар сирасига қуйидагилар қиради:

- ўқувчининг шаклланиб улғайган яшаш тарзи, у берилгансифатларнинг ривожланишига кўмаклашиши ёки (маълум шароитларда) унгатўскинлик қилиши мумкин;
 - турли минтақалар доирасида маълум яшаш тарзининг тикланишига кўмаклашадиган ҳаёт шароитлари (анъаналар, урф-одатлар; миллий хусусиятлар, табиий муҳит хусусиятлари);
 - оммавий ахборот ва тарғибот воситалари;
 - ўқувчи шахсига бевосита таъсир кўрсатадиган жамоанинг ривожланганлик даражаси ва яшаш шароитлари (тарбия тизимлари, ижтимоий фикр, қадриятли йўналганлик, ахлоқий меъёрлар, психологик муҳит);
 - бирламчи жамоаларда юзага келган ўзаро муносабат меъёрлари, ўқувчининг жамоавий муносабатлар тизимида тутган ўрни (мавқеи);
 - тарбияланувчининг индивидуал хусусиятлари.
- Этика ва ахлоқий тарбиянинг энг янги йўналишлари ишлаб чиқаётган муаллифларнинг маънавий-ахлоқий тарбиянинг асосий вазифалари ҳақидаги фикрларидиққатга сазовордир:
- этикага оид маърифатпарварлик – ўқувчиларга этикага оид билимлар бериш;
 - ўқувчиларни маънавий-ахлоқий ва ижтимоий воқеликка жалб қилиш;
 - этикага оид билимлар ва ижтимоий муносабатлар асосида шахснинг замонавий ахлоқ меъёрларига мувофиқ бўлган сифатларини шакллантириш.
- Ташқи талаблар махсус (педагогик) таъсирни ташкил этиш йўли биланички талабларга айлантирилади. Бу каби таъсир шундай шароитларни яратишга йўналтирилган бўлиши керакки, бунда:
- таъсир объекти айна пайтда изланаётган, шакллантирилаётган сифатлар субъектига ҳам айлансин;
 - тарбиядан кўзланган сифатларни шакллантириш тарбияланувчининг ички маънавий фаолияти натижасида рўй берсин;
 - ахлоқий сифатларни шакллантириш жараёни ўқувчи шахсининг ўз-ўзини тарбиялашига таянсин;
 - ташқи талаблар тарбияланувчининг психикасида шу қадар органик вақатий мустаҳкамлансинки, улар барқарор ахлоқий сифатлар бўладиганички ахлоқий эҳтиёж, эътиқодларга айлансин.

Хулоса қилиб, маънавий-ахлоқий тарбия жараёнининг ижтимоий мазмундорлиги ижобий мисоллар, меъёрлар ва қоидаларнинг бевосита таъсири билан эмас, балки тарбияланувчини нафақат ижобий, балки салбий тавсифга эга бўлиши мумкин бўлган ижтимоий муносабатларнинг кенг соҳасига жалб қилиш ватарбияланувчини бир неча муқобиллари мавжуд бўлгани ҳолда эркин шахсий танлов зарурати вазиятида бўлиши билан таъминланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. В 2-х кн. – М.: ВЛАДОС, 2005. Кн.2. – 256 с.
2. Педагогика: nopeдагогик олий таълим муассасалари учун мўлжалланган дарслик. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, Д.И.Рўзиева, М.Ҳ.Усмонбоева. Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2016 – 256 бет.

**O‘ZBEKISTONDA MILLATLARARO MUNOSABOTLAR (SURXONDARYO VA
QASHQADARYO VILOYATLARI MISOLIDA)**

Nurmuhammad Gulmurodovich Xaydarov

*Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy ta’limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi
Arxivarius xodimi. Toshkent*

O‘zbekiston Respublikasi tarixan ko‘p millatli davlat sifatida shakllangan bo‘lib, mamlakatda 130 dan ortiq millat va elat vakillari tinch va ahillik muhitida birga yashaydi. Millatlararo munosabotlar esa mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotidagi muhim omillardan biridir. Ushbu maqola Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari misolida O‘zbekistondagi millatlararo munosabotlarning ahamiyati va xususiyatlari haqida mulohaza yuritadi.

Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari, O‘zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo‘lib, har ikkala hudud ham tarixiy va madaniy jihatdan boy. Bu viloyatlar nafaqat o‘zbeklar, balki tajiklar, qirg‘izlar, turkmanlar va boshqa ko‘plab millat vakillarini o‘z ichiga oladi. Bu milliy tarkib, hududlarning madaniy boyliklarini yanada boyitib, turli madaniyatlara aloqalarni mustahkamlaydi.

Millatlararo munosabotlar, hududlarning barqarorligi va taraqqiyotida muhim rol o‘ynaydi. Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida millatlararo munosabotlar yaxshi yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu esa ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlaydi va iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Millatlararo do‘stlik va hamkorlik, madaniy meros va an‘analarni asrab-avaylashga ham yordam beradi.

Hukumat tomonidan turli millatlarning o‘zaro hurmatini mustahkamlash va integratsiyasini rag‘batlantirish maqsadida ko‘plab dasturlar va loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, har yili o‘tkaziladigan "Do‘stlik Festivallari", turli millat vakillarining san‘at va madaniyatini namoyish etish imkonini beradi. Shuningdek, ta‘lim tizimida ham millatlararo muloqot va hamkorlikni rag‘batlantirish chora-tadbirlari ko‘rilmogda.

Ta‘lim, millatlararo munosabotlarni mustahkamlashda kalit rol o‘ynaydi. Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida maktablar va oliy o‘quv yurtlarida turli millat vakillari uchun mo‘ljallangan maxsus dasturlar mavjud. Bu dasturlar orqali o‘quvchilar va talabalar turli madaniyatlar haqida bilim olishadi va bir-birlarining madaniy qadriyatlarini hurmat qilishni o‘rganishadi. Shuningdek, maktablarda o‘tkaziladigan madaniy tadbirlar va tanlovlar, o‘quvchilarning bir-biriga nisbatan qiziqishini oshiradi va ularni ko‘proq integratsiyalashga undaydi.

Ijtimoiy tadbirlar va madaniy almashinuvlar, millatlararo do‘stlikni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Viloyatlarda turli millatlar madaniyatini namoyish etuvchi festival va ko‘rgazmalar muntazam ravishda tashkil etiladi. Bu kabi tadbirlar nafaqat mahalliy aholi orasida, balki viloyatlararo va hatto xalqaro miqyosda ham do‘stlik rishtalarini mustahkamlaydi. Masalan, "Surxon Taronalari" va "Qashqadaryo Bahori" kabi festivallar, milliy madaniyatlararo muloqotni faollashtiradi va turli millatlarning an‘ana va urf-odatlarini ommalashtiradi.

Ommaviy axborot vositalari (OAV) ham millatlararo munosabotlarni yaxshilashda muhim o‘rin egallaydi. Viloyatlar kesimida faoliyat yurituvchi televidenie, radio va bosma nashrlar, turli millat vakillarining hayoti va faoliyatini yoritib, ularning o‘zaro tushunishini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar va internet platformalari orqali yoshlar o‘rtasida millatlararo muloqotni rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda.

Davlat siyosati va qonunchilik, millatlararo munosabotlarni tartibga solishda asosiy omil hisoblanadi. O‘zbekiston hukumati millatlararo munosabotlarni yaxshilash maqsadida qator qonun va qarorlarni qabul qilgan. Masalan, "Millatlararo munosabotlar to‘g‘risida"gi Qonun, milliy kamchiliklarga qarshi har qanday kamsitishni ta‘qiqlaydi va barcha fuqarolarning teng huquqliligi kafolatlanadi. Bundan tashqari, davlat millatlararo dialogni rivojlantirish uchun maxsus dasturlar va loyihalarni moliyalashtiradi va qo‘llab-quvvatlaydi.

Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari misolida ko‘rib chiqqanimizdek, O‘zbekistonda millatlararo munosabotlar ko‘p qirrali va murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat mahalliy darajada, balki umummilliy va xalqaro miqyosda ham muhim ahamiyatga ega. Millatlararo munosabotlarni yanada mustahkamlash va rivojlantirish, mamlakatning barqaror taraqqiyoti va xalqaro

maydondagi obro'sini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu borada quyidagi qadam va yondashuvlar muhimdir:

Huquqiy himoya tizimini mustahkamlash, millatlararo munosabotlarni tartibga solishda juda muhimdir. Bu jarayonda har bir fuqaroning huquq va erkinliklarini himoya qilish, shuningdek, milliy kamchiliklarga qarshi har qanday turdagi kamsitishga qarshi kurashish zarur. Shu bilan birga, millatlararo munosabotlarni monitoring qilish tizimini yaratish va uni muntazam ravishda yangilab turish, muammolar va ziddiyatlarni erta aniqlashga yordam beradi.

Madaniyatlararo tushunish va hurmatni oshirish, millatlararo munosabotlarni yaxshilashning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Buning uchun turli madaniyat va din vakillarining bayramlari va muhim sanalarini nishonlash, shuningdek, ularning madaniy merosini o'rganish va targ'ib qilish kabi tadbirlar zarur. Bu tadbirlar nafaqat mahalliy aholi orasida, balki butun mamlakat miqyosida ham madaniyatlararo muloqotni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Yoshlar millatlararo munosabotlarning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Yoshlarni turli madaniy va ijtimoiy faoliyatlarga faol jalb qilish, ularni turli millat vakillari bilan muloqot qilishga undash, ularning madaniyatlararo tushunish va hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish zarur. Bu borada, maktablar va oliy o'quv yurtlarida turli madaniyatlar haqida ta'lim berish, madaniyatlararo muloqotni rivojlantiruvchi dasturlar va loyihalarni amalga oshirish muhimdir.

Xalqaro hamkorlik, millatlararo munosabotlarni mustahkamlashda katta imkoniyatlar yaratadi. O'zbekistonning turli davlatlar bilan madaniy va ijtimoiy sohalarida olib borayotgan hamkorliklari, xalqaro tajriba almashinuvi va madaniyatlararo dialogni kengaytirishga yordam beradi. Bunday hamkorliklar nafaqat milliy, balki global miqyosda ham millatlararo munosabotlarni yaxshilashga xizmat qiladi.

Millatlararo munosabotlarni mustahkamlashda mahalliy jamoalar va ularning liderlarining roli juda muhim. Mahalliy jamoalarni qaror qabul qilish jarayonlariga jalb qilish, ularning o'z muammolarini o'zlari hal qilishlariga imkon berish, shuningdek, turli madaniy va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirishda faol ishtirok etishlarini ta'minlash zarur. Bu yondashuv, jamoalarning o'zaro ishonchini oshiradi va millatlararo munosabotlarni yanada mustahkamlaydi.

Madaniyatlararo nikohlar va oilaviy aloqalar ham millatlararo munosabotlarni mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Bu kabi aloqalar turli madaniyatlar o'rtasidagi to'siqlarni buzishga va o'zaro tushunish hamda hurmatni rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli, davlat va jamoat tashkilotlari bu kabi nikoh va aloqalarni qo'llab-quvvatlashi va rag'batlantirishi muhim.

Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari misolida ko'rib chiqilganda, O'zbekistonning millatlararo munosabotlarini mustahkamlash borasidagi sa'y-harakatlar jamiyatning barqarorligi va taraqqiyotiga katta hissa qo'shmoqda. Bu viloyatlarda amalga oshirilayotgan turli ta'lim, madaniy va ijtimoiy dasturlar, milliy xilma-xillikni qadrlash va o'zaro hurmat muhitini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Millatlararo munosabotlarni mustahkamlash orqali O'zbekiston nafaqat ichki jihatdan, balki xalqaro maydonda ham o'z nufuzini mustahkamlamoqda.

Davlat va jamiyatning bu boradagi sa'y-harakatlari, yosh avlodlarni turli madaniyatlar va dinlararo muloqotga ochiq bo'lishga tayyorlash, shuningdek, global va mahalliy miqyosda hamkorlik va tushunishni chuqurlashtirish zarur. Bu jarayonlar jamiyatdagi umumiy totuvlikni saqlash va kelajak avlodlar uchun yanada yaxshi sharoitlar yaratishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, O'zbekistonning boy madaniy merosi va tarixiy tajribasi bu yo'nalishda qimmatli manba va ilhom bo'lib xizmat qiladi, bu esa mamlakatning ko'p qirrali va barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2020). O'zbekistonda millatlararo munosabotlar to'g'risida.
2. Surxondaryo Viloyati Statistika Boshqarmasi. (2022). Demografik va ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar.
3. Qashqadaryo Viloyati Hukumati. (2021). Viloyatda millatlararo munosabotlar holati.
4. O'zbekiston Milliy Kutubxonasi. (2019). O'zbekistonning etnik va madaniy xilma-xilligi.

SOCIALLÍQ MÁNAWIY ORTALÍQTÍ RAWAJLANDÍRÍWDA MILLIY MÁNAWIY MIYRASLARDÍŇ ORNÍ

Asqar Abatov

*Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi oqıtıwshısı. Nókis
Gulnaz Umirzakova*

*Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi baǵdarı 4-kurs
talabası. Nókis*

Ótmishdegi bay mádeniy miyraslarǵa, ulıwma adamzatlıq hám milliy mánawiy kádriyatlarǵa húrmet – bul birinshiden onıń dóretiwshisi hám qádirlep saqlap kelgen xalıqqa húrmet-izzettiń belgisi. Álbette, óziniń ótmishi tariyxına, mádeniy miyraslarına hám milliy mánawiyatlarına úlken itibar hám húrmet penen qaraytuǵın xalıqtıń keleshegi jarqın boladı. Qaraqalpaq xalqınıń mánawiy miyrası bir ásirdeń jemisi emes, al pútkil tariyxı menen birge jasap, payda bolıp kiyatırǵan mánawiy baylıqlar esaplanadı.

Ótmishimizdi qanshelli jaqsı bilsek mánawiy miyras, milliy mánawiyatımızdı qádirlese, házirgi dáwirde, gárezsizligimizdiń qádirin, onıń áhmiyetin sonshellik tereń túsinemiz hám durıs bahalay alamız.

Qaraqalpaq xalqınıń uzaq tariyxına kóz jibersek xalqımızdıń tariyxınıń bir neshe ásirlik jıl-naması barlıǵın, awızeki xalıq dóretpeleriniń qaraqalpaqlardaǵı nusqası dúnyadaǵı hesh bir xalıqtan qalıspaytuǵın altın gáziynesiniń bizde barlıǵın sezemiz. Qaraqalpaq xalqınıń áyyemnen kiyatırǵan ózine tán dástúr hám úrp-ádetleri bar. Olar mazmunına kóre ádep-ikramlılıqqa, tárbiyaǵa, sabırlılıqqa tárbiyalaydı.

Adebiyatta insan ruwxıylıǵın jetilistirip barıwshı ayrıqsha bir kúsh bar bolıp, ol adamlardı tuwrı jolǵa baslawshı, ar-namıslı bolıwǵa shaqıratuǵın, adamdı hújdanlı bolıwǵa iytermelewshı ruwxıy baslama esaplanadı. Onı tek ǵana adamnıń etikalıq tárbiyalaw quralı sıpatında alıp qaralmastan, ol óz gezeginde insan kelbetin jetilis- tirip barıwshı gózzallıq, kóterinkilik, batırlıq, mártlik, saqıylıq, doslıq hám taǵı basqa insanǵa tán bolǵan úlgerdi beredi.

«Biziń háwes etse arziyтуǵın ullı tariyxımız bar. Háwes etse arziyтуǵın ullı ata-babalarımız bar» degen sózler hár birimizdiń júregimiz tórinde aytılıp tursa, ata-babalarımızdıń atları bizlerden keyingi áwladlarǵa da miyras bolıp, olardıń qatarında ullı tariyxımızdı sap-taza halında jetkizgen ómir dawamshıları sıpatında ózlerimizdi de kóriw baxtına miyasar bolar edik.

Mánawiy tárbiyanı tek bilimlendiriw sistemalarında bilim hám kónlikpeler beriw menen sheklep bolmaydı. Bul orında tariyx, kórkem ádebiyat, milliy miyraslardıń atqaratuǵın xızmeti ayrıqsha Usı kózqarastan kórkem ádebiy dóretpelerge aqıl-pikir juwırtatuǵın bolsaq, túrkiy dúnyada, ulıwma shıǵıs xalıqlarında huqıqıy bilimlendiriw hám tárbiyanıń payda bolıw, qalıplesiw derekleri kóbirek kórkem sóz arqalı jaslar ańına sińdirilip kelgenliginiń gúwası bolamız.

Xalqımızdıń tariyxı, mádeniyati, awızeki ádebiyatı, milliy dástúrleri, úrp-ádetleri, bayram-seyilleri, oyınları, jarısları, kórkem-óneri hám basqa tálim-tárbiya sistemasında qúdiretli tárbiya quralı sıpatında qollanılǵan.

Qaraqalpaq xalqınıń mánawiy miyrasınıń negizgi derekleri tómendegilerden ibarat: áyyemgi tariyxıy estelikler, xalıq awızeki dóretiwshiligi, etnografıyalıq derekler, jazba dárekler, shańaraqtıń tariyxıy dárekleri. Birinshi Prezidentimiz I.Karimov óz shıǵarmalarında mánawiyat, tárbiya máselelerine úlken dıqqat awdaradı. Onı biz «...Hár qanday mámleket, hár qanday millet jer astı hám jerústi baylıqları menen, áskeriy qúdireti hám islep shıǵarıwdaǵı is-háreketi menen, birinshi nábette bálkim, óziniń joqarı mádeniyati hám mánawiyati menen kúshli» degen pikirinen anıq uǵıpalıwımızǵa boladı. Milletler qanshama jaqınlasıp ketken menen olardıń wákilleri óziniń mánawiy kórinisi jaǵınan tolıq iykemlesip ketpeydi. Qaysı zamanda da millet bar bolsa, onıń mánawiy kamalatı menen baylanıslı bolǵan tárbiyanıń ózine tán milliy usılları, mazmunı hám baǵdarı da jetilisp bara beredi. Mádeniy miyrastıń ajıralmas bólegi ata-babamızdan bizge miyras bolıp qalǵan ádep-ikramlılıq normaları, dástúrler, úrp-ádetler, bayramlar bolıp tabıladı. Xalıq mánawiyati, salt-dástúrleri, úrp-ádetleri milliylikten kelip shıǵadı hám tariyxıy áhmiyetine qaray bahalı sanaladı. Mánawiy miyras

haqqında sóz júritiwden aldın ulıwma civilizaciya, miyras, atap aytqanda mádeniy miyras hám mánawiy miyras túsiniqleriniń ózine tánliginiń qásiyetleri, ayırmashılıqların bilip alıwımız kerek boladı. Mádeniy miyrastı túsineyturıp, mánawiy miyrastı túsiniw qıyın. Bultúsiniqler ulıwmalıq bolsa da, olar birdey emes, óz ara ayırım tárepleriniń qásiyetleri menen parıqlanadı.

Miyras-insaniyattıń hár bir tariyxıy basqıshında jasaǵan áwladları tárepinen jaratılǵan hám keyingisine jetip kelgen barlıq materiallıq hám mánawiy baylıqlar bolıp esaplanadı. Mádeniy miyras ta miyras sheńberine kiredi, biraq, onnan biraz parıqlanadı. Adamzattıń hár bir ata-babaları tárepinen jaratılǵan mádeniybaylıqları miyras sıpatında túsiniledi.

Mánawiy baylıqlar áwladtan áwladqa, bir dúzimnen ekinshi dúzimge miyras sıpatında ótedi hám jámiyet onıń mánawiy rawajlanıwına úlken tásir kórsetedi. Milliy tárbiya beriwde insan shaxsın qalıplestiriwde milliy-mádeniy miyras hám qádiriyatlardan paydalanıw, hár bir shaxstıń mánawiyatına ózine tán milliy baǵdar beriwge háreket etiw dep túsiniwge boladı. Mádeniy miyrastıń qádiri máńgi joǵalmaytuǵın bólimi milliy qádiriyat dep ataladı. Mánawiy miyras dep uzaq hám jaqın ótmishtegi, házirgi dáwirdegi mánawiyat tárepten júdá qimbatlı, óshpes iz qaldırǵan, máńgi jasaytuǵın, pútkil sociallıq mápi hám zárúrligine, jaqsılıqqa xızmet etetuǵın ulıwmainsanıy mánawiy baylıqlarǵa aytiladı. Mánawiy miyras mánawiy qádiriyat sıpatında kórinip, oǵan ilim, yaǵnıy filosofiya, ádebiyat, kórkem-óner, ádep-ikramlılıq, dindegi real, dúnyalıq táliymatlar hám t.b. kiredi.

Tárbiya kórgen adamlar ulıwma insaniyılıq qádiriyatlardı qanshama ózlestirgen bolsa da, bári-bir olar barlıq waqıtta belgili bir millettıń wákili bolıp qala beredi. Mánawiy jetik insan millet, watan ushın janı ashıp qayǵıratuǵın, milliy sanası rawajlanǵan shaxs bolıp tabıladı. Milliy sana–milliy máplerdi ózinde sáwlelendiren ruwxıylıq boladı.

Juwnaqlap aytqanda, ósip kiyatırǵan jas áwladtıń ádep-ikramlıq mádeniyatın qalıplestiriwde ullı oyshıllardıń aldınǵı oy-pikirlerin úyreniw júdá áhmiyetli. Orta Aziya oyshıllarınıń jas áwladtıń ádep-ikramlıq mádeniyatın qalıplestiriwge baǵıshlanǵan shıǵarmaların hám de olardıń jámiyettiń mánawiy ómirindegi áhmiyetin úyreniw, kórsetip beriw áhmiyetli orın iyeleydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Prezident SH.M.Mirziyoyevtıń Ózbekstan zıyalıları menen ushırasıwdaǵı bayanatı. 04.08.2017 www.president.uz saytınan.
- 2 T.Qudaybergenova Huqıqıy ádep ikramlılıq tárbiya hám onı jetilistiriw máseleleri. //«Ilim hám jámiyet», №3, 2015.
3. E.Allambergenov jaslar sanasında ádep-ikram hám huqıqıy tárbiyanı qalıplestiriwdekórkem ádebiyattıń ornı. Ilim hám jámiyet.
- 4 Qaraqalpaq etnopedagogikası. Pedagogikalıq institut talabaları ushın oqıw qollanba. –Nókis: «Bilim», 2010.
5. A.Utambetova, M.SHavkatova «Mánawiy miyras – jámiyet tiregi» Ilim hám jámiyet. 2017
- 6.Ruwxıylıq tiykarları. -Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2009.
7. F.Nazarbaev “Milliy tárbiya - mánawiy qádiriyatlar deregi» Ilim hám jámiyet.
- 8.Barkamol avlod-O’zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: «SHarq», 1998.

AYMAĞIMIZDAĞI EKOLOGIYALIQ JAǴDAY AQÍBETLERIN JUMSARTIW MÁSELELERI

Ulbosın Kurbanbayeva

Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI tayansh doktorantı. Nókis.

Adamzat óziniń ómiri, iskerligi barısında óndiristi rawajlandırıwı menen bir qatarda ekologiyalıq jaǵdaydı keskinlestirip jibermekte. Kúndelikli turmısta biz gúwası bolıp atırǵan hawanıń pataslanıwı, toǵaylardıń qısqarıp barıwı, suwlardıń óndirislik shıǵındıları menen pataslanıwı, tábiyat hádiyseleriniń ortasında teń salmaqlıqtıń buzılıwı, haywanat dúnyasınıń kemeyip baratırǵanı ekologiyalıq krizistiń ayqın mısalı desek boladı.

Ekologiyalıq jaǵdaydıń júda keskinslesip ketkenligin Orta Aziya aймаǵı mısasında da kóriwimiz múmkin. Hazirgi waqıtta Orta Aziyadaǵı eń úlken suw háwizi bolǵan Aral teńiziniń taǵdiri kópshilikke táshwishke salmaqta. Aral mashqalası hám milliy, hám aymaqlıq jánede global mashqala. Sonıń ushın da Aral boyındaǵı ekologiyalıq krizis aqıbetlerin saplastırıw, Aral teńiziniń qutqarıw boyınsha birgelikte is-ilájlardı ámelge asırıw aymaqlarara birge islesiw sheńberinde ayrıqsha áhmiyetke iye. [1,370]

Qaraqalpaqstan xalqı turmısı, jasaw sharayatı ulıwma, bul regiondaǵı ekologiyalıq mashqalaga baylanıslı. Bir payıtlar teńiz hám oǵan tutas dáryalar, jaylawlar adamlarǵa ırısqa, jumıs, dáramat deregi bolǵan. Lekin tábiyat nızamlıqlarına aralasıw, Amudárya hám Sırdárya suwın tosıw dúnyadaǵı salmaqlı ekologiyalıq apatlardan birin júzege keltirdi. Regionımızda shólleniw hám shorlanıw dárejesi keskin arttı. Ósimlik hám jabayı haywanlar túri azayıp ketti.

Házirgi kúnde eń iri global ekologiyalıq apatlardıń biri, bul Aral teńizi qurıwı bolıp, onıń ekologiyalıq, sociallıq-ekonomikalıq hám gumanitar aqıbetleri sebepli region, densawlıqtı saqlaw, genofond hám ol jaǵdayda jasap atırǵan adamlar kelesheginin turaqlı rawajlanıwına tikkeley qawıp salıp atır, sonıń menen birge, global ekosistemaǵa unamsız tásir kórsetip atır. Aralboyı krizis zonası tikkeley Qazaqstan, Turkmenstan hám Ózbekstan aymaqların, sonday-aq, Qırǵızstan hám Tájikstan aymaqların óz ishine aladı. Qánigelerdiń esap-kitaplarına kóre, búgin Araldıń qurıǵan bóleginde 5mln.gektarǵa teń aymaqta jańa duzlı shól payda bolǵan. Bul aymaqlarda jılına 90 kúnnen artıq dawir dawamında shań dúbeleyleri júz beredi hám 100 mln. tonnadan artıq shań hám záhárli duzlardı atmosferaǵa kóterip, mınlaǵan kilometrlerge jayıp jiberedi.[2]

Ózbekstannıń átrap-ortalıq jaǵdayı boyınsha milliy dokladta Aral teńizi hám regionı quramalı tábiyiy processler, atap aytqanda, onıń júzesi hám shorlanıwınıń keskin ózgeriwi, sonıń menen birge, hawa, suw hám jerdiń pataslanıwı, ıqlım ózgeriwi, shólleniw, jerlerdiń degradatsiyası, biokóp-túrlilik joǵalıp ketiwi jáne social-ekonomikalıq máseleler sıyaqlı tendensiyalar menen xarakterlenewi aytiladı.

Suwǵarıw ushın suwdıń hádden tis kóp isletiliwi, minerallasıwdıń kusheyiwi, pestitsidlar, dalalardıń aqabaları, duz, shań hám pestitsidlardı kóshirip juriwshi samal dúbeleyleri qubladaǵı xalıq tıǵız jaylasqan, ekonomikalıq hám ekologiyalıq tárepten zárúrli aymaq bolǵan Amudarya deltasına unamsız tásir kórsetip atır. [3, 62]

Atmosfera, topıraq hám suwdıń pataslanıwı hám sapasınıń jamanlasıwı xalıq salamatlıǵına unamsız tásir kórsetpey qalmaydı. Eń tiykarǵı mashqala, bul - xalıqtıń sapalı ishimlik suwı menen támiyinleniwi. Aralboyı xalqınıń yarımınan kóplegeni, ásirese, awıllıq jerlerde quramında minerallar kóp bolǵan sapası tómén bolǵan suwdan paydalanıwǵa májbúr. Suwdıń pataslanıwı, qurıǵan Aral teńizi túbinen kóterilip atırǵan shań hám duzlardıń muǵdarı keselleniw, ulıwma hám balalar ólimi, sonıń menen birge, bir qatar somatik kesellikler: anemiya, búyrek keselligi, as qazan - ishek kesellikleri, dem alıw organları, qan kesellikleri, ót tasları, júrek-qan tamır hám onkologiyalıq keselliklerdiń joqarı dárejede kóbeyiwinde sheshiwshi faktor esaplanadı. Derlik 60 payız úy xojalıqlarınıń azıq-awqat penen támiyinleniw dárejesi tómén. Kópshilik rayonlardaǵı xojalıqlar miywe, palız eginleri hám palız eginlerin jetistiriw ushın tamarqa jerleri hám de qara mallarǵa iye. Menshikli tamarqalarda jetistirilgen ónimler, tiykarınan úy xojalıqları ushın bolıp, onıń tek onnan bir bólegigana satıladı. Awıl xojalıǵında bántlik, jámi bántliktiń 25,1 payızın quraydı. Qaraqalpaqstan Respublikasında awıl xojalıǵınıń turaqlı rawajlanıwı, tiykarınan jer hám suw resurslariniń jaǵdayına baylanıslı. [3, 66]

Joqarıdaǵı jaǵdaylardı jumsartıw, xalıqtıń turmıs dárejesin jaqsılaw barısında maámleketimizde dástúrler, xalıqaralıq shólkemler menen birge islesiw, dúnya jámiyetshiligi itibarın elede bul apatshılıqlardıń aldın alıwǵa qaratıw boyınsha is-ilájlal alıp barılıp atırmaqta.

Aral teńizi krizisi aqıbetlerin jumsartıw hám Aralboyı aymaǵın rawajlandırıw boyınsha 2013-2017- jıllarǵa mólsherlengen is-ilájlal sheńberinde 500 den artıq joybar ámelge asırıldı.[1, 371]

Prezident Shavkat Mirziyoyev tárepinen ilgeri súrilgen baslamalar xalıq- aralıq dárejede qollap-quwatlanıp, 2021 jilda BMSH Aralboyı regionın ekologiyalıq innovaciya hám texnologiyalar zonası dep járiyalaw haqqında rezolyuciya qabıl qılındı, sál aldınlaw - 2018 jilda İnsan qawipsizligi boyınsha kóp tárepleme sheriklik tiykarında Trast fondına tiykar salınğan edi.

2023-jıl 22-24-mart mart kúnleri Birlesken Milletler Shólkeminiń Nyu-York qalasında bas rezidenciyasında strukturaniń Suw máseleleri boyınsha konferenciya ótkerildi. Ol jaǵdayda 2030 jılǵa shekem Turaqlı rawajlanıw maqsetleri jolında dúnyanı birlestiriw, planetamız párawanlığında teńiz hám okeanniń áhmiyeti, buǵan baylanıslığı global baslamalar BMSHǵa aǵza barlıq mámleketler, qánigelesken keńseler tárepinen abıraylı spikerlar qatnasıwında kórip shıǵıldı. Bunda Ózbekstan delegatsiyasınan Saida Mirziyoyeva “Aral teńiziniń daǵdarısı insanıyattıń átirap-ortalıqqa itibarsızlıǵı aqıbetleri haqqında qáweterli esletpe bolıp tabıladı. Biraq, ǵamxor adamlardıń umtıw-háreketleri sebepli ol taǵı úmit hám jańalanıw belgisine aylanıp atır”- dep aytıp ótti. [4]

Mámleketimizde hár birimizdiń ekologiyalıq huquqlarımız konstituciya hám basqada nızam hújjetlerinde bekkemlenip qoyılǵan. Konstituciyanıń 49-statyasında Hár kim qolay átirap-ortalıqqa, onıń jaǵdayı tuwrısında isenimli informaciyaǵa iye bolıw huquqına iye. Mámleket puqaralardıń ekologiyalıq huquqların támiyinlew hám átirap -ortalıqqa zıyanlı tásir kórsetiliwine jol qoymaw maqsetinde qalasızlıq iskerligi salasında jámiyetshilik qadaǵalawın ámelge asırıw ushın shárt-shárayatlar jaratadı. Qalasızlıq hújjetleriniń joybarları nızamda belgilengen tártipte jámiyetshilik talqılawınan ótkeriledi. Mámleket turaqlı rawajlanıw principine muwapıq, átirap -ortalıqtı jaqsılaw, qayta tiklew hám qorǵaw, ekologiyalıq teń salmaqlıqtı saqlaw boyınsha ilajlardı ámelge asıradı. Mámleket Aralboyı regioniniń ekologiyalıq sistemasın qorǵaw hám de qayta tiklew, regiondı social hám ekonomikalıq tárepten rawajlandırıw júzesinen sharalar kóredi.[5]

Sonıń menen birge mámleketimizde maqsetli rawajlanıw strategiyaları “2022-2026 jillarda Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyası” hám “Ózbekstan 2030” strategiyasında da Ózbekstan aymaǵında átrap-ortalıqtı qorǵaw boyınsha reformalargada ayrıqsha toqtalıp ótilgen. Bunda: Respublikada ekologiyalıq jaǵdaydı túpten jaqsılaw, insanıń ómirine tásir ótkeriwshi ekologiyalıq mashqalalardı saplastırıw; ekologiyalıq jaǵdaydı turaqlastırıwǵa qaratılǵan “Jasil mákan” ulıwma milliy joybarın keńeytiw; toǵaylar maydanın keńeytiw; Aralboyı regionında ekologiyalıq jaǵdaydı turaqlılastırıw, Aral teńizi qurıwı nátiyjesinde júzege kelgen ekologiyalıq mashqalalardı unamsız tásirin jumsartıw; iqlım ózgeriwi unamsız tásiriniń aldın alıw; biologiyalıq kóp túrlilik isenimli saqlanıwın támiyinlew; qattı xojalıq shıǵındılardı toplaw hám alıp shıǵıw xızmetleriniń sapasın jaqsılaw; atmosfera hawası pataslanıwınıń aldın alıw, onıń tábiyiy quramın saqlaw boyınsha keskin sharalar kóriw sıyaqlı bántler orın alǵan.

Aralboyı regionında ekologiyalıq jaǵdaydı turaqlılastırıw, Aral teńizi qurıwı nátiyjesinde júzege kelgen ekologiyalıq mashqalalardı unamsız tásirin jumsartıw barısında bir qansha wazıypalar belgilengen bolıp bular: Aralboyı regionında toǵayzarlardı 2,3 million gektarǵa jetkiziw; Aral teńiziniń qurıǵan túbinde qosımsha 600 miń gektar jasil maydanlardı júzege keltiriw, olardıń ulıwma kólemin 2,6 million gektarǵa yamasa aymaqtıń 80 procentine jetkiziw.

“Jasil iqlım” hám Global ekologiyalıq fondlardıń bioxilma-xillik, iqlım ózgeriwi hám topıraq jemiriliwiniń aldın alıwǵa qaratılǵan programmaları tiykarında 300 million dollar ma`nisindegi joybarlardı ámelge asırıw.

Xalıq aralıq sherikler menen “Aral teńizi hawıziniń tómen aǵımındaǵı degradatsiyaga dus kelgen jerler jaǵdayın jaqsılaw” joybarın ámelge asırıw máselelerine ayrıqsha itibar qaratılǵan.[6]

Juwmaqlap aytqanda, aymaǵımızdaǵı ekologiyalıq jaǵdaylar keskinlesiwiniń aldın alıw, ekologiyalıq krizistiń aqıbetlerin jumsartıw mámleketlik siyasat dárejesinde alıp barılıp, bul salada ámelge asırılıp atırǵan islerdi global masshtabda ámelge asırıw búgingi kúnniń aktual máselesi bolıp qalmaqta. Ekologiyalıq mashqalalardı aldın alıwda mámleketimizde jasap atırǵan hár bir insanıń,

puqaralıq jámiyeti institutlarınıń, bilimlendiriw mákemeleriniń belsendiligi úlken áhmiyetke iye. Jer sharında adam sanıń ósiwi, tábiyiy resurslardıń sheklengenligi, qorshaǵan ortalıqqa insanlardan sanalı múnasebette bolıp, tábiyattıń nızamlıqlarına boysınıwǵa, onı asrap-abaylaw ushın hár bir insan óz úlesin qosıwǵa shaqıradı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

- 1.J.Tulenov, K.Tulenova, G.Tulenova. Falsafa. Darslik- Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo” 2022,
2. www.strategy.uz
- 3.O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi.(2023). *Atrof-muhit holati to'g'risida milliy ma'ruza: O'zbekiston*. Barqaror rivojlanish xalqaro instituti.
- 4.www.uza.uz

MILLIY DINIY QÁDIRIYATLARDIŃ TIKLENIWI HÁM RAWAJLANIWI

M.Ibragimov

Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI Tariyx oqıtıw metodikası stajyor oqıtıwshısı. Nókis

Ózbekstan Respublikası ǵárezsizligiń sherek ásirlik dáwiri ishinde xalqımızdıń ruwxıy turmısı jańalanıp, milliy qádiriyatlarımız qayta tiklendi. Ásirler dawamında ata-babalarımız payda etken milliy miyraslarımızdan, iliminen, ruwxıy hám aǵartıwshılıq dúrdanalarından paydalanıw múmkinshiligine iye boldıq.

Xalqımızdıń ruwxıy ǵáziynesin tiklew barısında orta ásirde dúnyalıq ilimge úles qosqan ullı danıshpanlarımızdıń xızmeti jańasha bahalandı. Diniy qádiriyatlarımız, dástúr hám úrp-ádetlerimiz qayta tiklenip, Nawrız, Oraza hám Qurban hayt bayramların belgilew iske asırıldı.

Hár qanday xalıq yaqi millettiń ruwxıylıǵın onıń tariyxıy, ózine tán úrip-ádet hám dástúrleri, turmıslıq qádiriyatlarınan ayırıp kóz qarastırımızǵa keltirip bolmaydı. Ǵárezsizlik sharapatı menen Qaraqalpaqstan xalqı ruwxıy miyrasınıń, mádeniy baylıqlarınıń qayta tiklenip, áyyemgi tariyxıy estelikleriniń úyreniliwine jol ashıldı.

Xalqımızdıń oǵada bay ruwxıy miyrasın tiklew hám rawajlandırıp jámiiyet ruwxıyatın joqarılatıp mámleketlik siyaset dárejesine kóterildi. Ruwxıy miyras dep uzaq hám jaqın ótmishtegi, házirgi dáwirdegi ruwxıy jaqtan oǵada (qádirli) qımbatlı, óshpes iz qaldıratıǵın, máńgi jasaytuǵın, pútkil sociallıq máp hám mútájlikke, jaqsılıqqa iygiliqli islerge xızmet etetuǵın ulıwma insaniy ruwxıy baylıqlarǵa ayıladı [1.45].

Ruwxıy miyras áyyemgi zamanlardan beri ata-babalarımızdan búgingi kúnimizge jetip kelgen ruwxıy baylıqlar-siyasiy, ilimiy, filosofiyalıq, huqıqıy hám diniy qádiriyatlar, ádep-ikramlılıq ólshemleri, ilim jetiskenlikleri, tariyxıy hám kórkem óner shıǵarmaları jıyındısı bolıp tabıladı. Ruwxıy qádiriyatlar jámiiyetlik rawajlanıwınıń barlıq basqıshlarında insan mútájlikleri nátiyjesinde júzege keledi hám sol dáwir turmısın sawlelendiredi. Ol jámiiyettiń ózgeriwi menen joq bolıp ketpeydi, ol keyingi áwladlar ushın ruwxıy miyras bolıp qala beredi. Búgingi áwlad bizge kelip jetken ruwxıy miyrasqa súyenip, onı rawajlandırıp, insaniylik, ádalatlıq kóz qarastırınan qabıl etip, onı bayıtıp baradı.

Ruwxıy miyras hár qanday xalıq, onıń wákilleri tárepinen jaratılıp, (keyin) soń ulıwma insaniyattıń ruwxıy baylıǵına, miyrasına aylanıp qaladı. Búgingi qaraqalpaq xalqınıń 100 tomnan ibarat awızeki folklorlıq shıǵarmalarınıń ǵárezsizlik dáwirinde baspadan shıǵarılıp xalqımızǵa inam etiliwi ruwxıy miyrasımızdı qásterlewdiń úlgisi boldı.

Xalqımızdıń awızeki dóretiwshilik úlgileri, ullı shayır hám danıshpanlar jaratqan dúnyalıq ilimiy hám kórkem shıǵarmalar, Quranı Karim, Hádísler, Xoja Axmet Yassawiy hám Sulayman Baqırǵaniy jaratqan diniy ádep-ikramlılıq ruxıyatındaǵı shıǵarmalar, Axmed Yugnakiy, Yusup Xos Xojib jaratqan ádep-ikramlılıq, úgit-násiyat túrindegi shıǵarmalar, Najmiddin Kubro, Bahawiddin Naqshbandiy jaratqan insanniń ishki dúnyası, ruwxına qaratılǵan táliymatlar, Alisher Nawayınıń, Berdaq Ǵarǵabay ulınıń, Ájiniyaz Qosibay ulınıń Kunxoja Ibrayım ulınıń ólmes kórkem dóretiwshilik ǵáziyinesi xalqımızdıń oǵada bay ruwxıy miyrası bolıp tabıladı. Olar insanniń ishki dúnyasın, aǵartıwshılıqqa (marifatqa), ilim bilim alıwǵa, joqarı ádep ikramlılıqqa, insaniy pazıyletlerge, kámillikke, jaqsılıqqa baslaydı.

Ata-babalarımız tárepinen jetip kelgen bunday ruwxıy miyraslarda ashkózlik, jamanlıq, jáhillik, jawızlıq (niyetler) háreketler qaralanıp onnan saqlanıwǵa shaqıratuǵın úgit násiyatlar áhmiyetli orındı iyeleydi. Olar adamlardı ruwxıy jaqtan tárbiyalaydı. Mánawiyatsızlıq insandı jalǵan sóylewge, urlıq etiwge, paraxorlıq sıyaqlı illetlerge baslaydı.

Din áyyemgi dáwirde insan ruwxıy dúnyasınıń ajıralmas bólegi sıpatında adamzattıń joqarı ideyaları, haq hám haqıyqat, insap hám ádalat haqqındaǵı arız armanların ózinde jámlegen. Olardı turaqlı qaǵıydalar túrinde bekkemlep kiyatırǵan ideya hám kóz qarastırınıń bir tutas sisteması bolıp xızmet etip kelgen. Biraqta imperiyalıq dúzim dáwirinde «Din - insanniń sanasın záhárlewshi-opium» sıpatında bahalanıp, diniy ulamalar, oy-pikir iyeleri hám áziz áwliyelerimizdiń huqıqları hám ruwxıy miyrasları sheklenip keldi.

Elimiz ǵárezsizliginiń dáslepki kúnlerinen baslap, muqaddes islam dinimizdi pák saqlaw, onı hár qıylı ǵárezli topılıs hám húkimlerden, jalalardan qorǵaw, onıń shın mazmunın ónıp ósip kiyatırǵan jas áwladımızǵa tuwrı túsindiriw islam mádeniyatınıń iygilikli ideyaların keń úgit násiyatlaw wazıypası – insaniyılıq, mehir-aqıbet, hadallıq, aqıretti oylap jasaw, jaqsılıq, miyrim-shápáát sıyaqlı xalqımızǵa tán pazıyletlerdiń negizi sıpatında bahalandı. Xalqımızdıń eski ásirler boyı iyman, insapqa ullı adamgershilikke-mulayımlılıq, sabır-taqat, kámillik hám qanaatlıqqa tárbiyalap kelgen Qurban Hayt, Oraza Hayt bayramı tiklenip, ulıwma xalıqlıq bayramǵa aylandı. Sonıń ushında Islam mádeniyatın rawajlandırıwǵa salmaqlı úles qosqan ullı oy-pikir iyeleri hám danıshpanlarımızdıń tariyxıy sánelerin belgilew diniy qádiriyatlardıń qayta tikleniwiniń úlgisi boldı.

Tariyxshılarımız tárepinen XIX-XX ásir basındaǵı Qaraqalpaqstan aymaǵındaǵı medreselerdiń ilim-bilim beriwdegi xızmetleri izertlenip, sol dáwirdiń ózinde sawatlılıq dárejesiniń 10-15 payızǵa iye ekeni tastıyqlandı.

Ásirese ǵárezsizlik dáwirinde tariyxshı Maqset Qarlıbaev tárepinen járiyalanǵan «XIX-XX ásir basındaǵı Qaraqalpaqstandaǵı medreseler» (rus tilinde) respublikamızdaǵı «Tas medrese», «Imam Iyshan», «Ataǵulla ishan», «Qaraqum yishan», «Ay Muxammed Iyshan», «Abdiqadir iyshan», «Eshim axun» medreseleriniń ruwxıy mádeniyatımızdaǵı ornı tariyxıy derekler tiykarında úyrenildi.

Solay etip, ǵárezsizlik nátiyjesinde diniy erkinlik alınıp, haqıyqıy hújdan erkinligi payda boldı. Respublikamızda jańadan-jańa meshitler salına baslandı, búgúngi künde respublikamızdaǵı meshitler sanı 58 ge jetti. Nókis qalasında arnawlı diniy bilim beriwshı medrese ashılıp, onda talabalar tálim almaqta. Kaabaǵa ziyaratqa barıw qayta tiklendi. Hár jılı Oraza, hayt, Qurban-hayt bayramları waqtında Respublikamızdan birneshe onlaǵan musulmanlar Hajıǵa barıp kelmekte. Dinniń adamzat jámiyetindegi áhmiyetli ornın, oǵan elimizde shárt-shárayatlar jaratıp, tárbiyalıq rólin joqarı bahaladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Базарбаев Ж. Руўхиятымыз маржанлары ямаса үлгили ел үлкениң, көрегенли ел өткениң қәстерлейди. - Нөкис: Билим, 2008.
2. Базарбаев Ж. Миллий идея – бизиң идеямыз. - Нөкис: Билим, 2003.
3. Базарбаев Ж., Жәбирленген халықтың тарийхының жаңа бети ашылды. “Билим”, Нөкис-2019.

ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕСТРУКТИВ ВА ТОТАЛИТАР СЕКТАЛАР ТАҲДИДИНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ МАЪНАВИЙ-МАФКУРАВИЙ ОМИЛЛАРИ

Умид Мухаммадович Куранов

*Республика Маънавият ва маърифат маркази ҳузуридаги Ижтимоий-маънавий тадқиқотлар
институтининг мустақил тадқиқотчиси. Тошкент*

Бугунги кунда деструктив ва тоталитар секталарнинг глобал миқёсда намоён бўлиши дунёда кескинлик ва қарама қаршилиқларни келтириб чиқармоқда. Бу эса, ғоявий – мафкуравий таҳдид сифатида намоён бўлаётган деструктив ва тоталитар секталар тўғрисида жиддий фикрлашни тақоза этмоқда. Ҳозирги нозик ва айни пайтда, ўта мураккаб шароитда бузғунчи секталарни миссионерлик ҳаракатлари оқибатида миллий ва умуминсоний қадриятларнинг емирилишига, зўравонлик, инсон тақдири, жамият ҳаётига беписандлик, масъулиятсизлик, лоқайдлик, андишасизлик, беҳаёлик каби иллатларни илдиз отишига замин яратмоқда. Мазкур ҳолат, одамзотнинг ўз тарихий, диний, миллий, маънавий илдизларидан узилиб қолишига сабаб бўлмоқда. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев қайд этганидек: “...Тарбияси издан чиққан нопок кимсалардан огоҳ бўлайлик! Фарзандларимизни уларнинг бузғунчи таъсиридан асрайлик! Келажагимизни ёвуз кучлар қўлига бериб қўйишга асло ҳаққимиз йўқ”[1], - дея алоҳида таъкидлаб ўтгани айни ҳақиқатдир. Зеро, бугунги глобаллашув шиддати азалий қадриятлар, ижтимоий-сиёсий қарашлар тизимида чуқур кетаётган трансформация жараёнлари шароитда ғоявий-мафкуравий соҳада таълим – тарбияга замон талаблари асосида эътибор қаратишни тақоза этмоқда.

Деструктив ва тоталитар секталар томонидан амалга оширилаётган диний тарғиботлари туфайли юртдошларимиз эътиқодига раҳна солиш орқали уларни руҳий дунёсини издан чиқаришга ўзга дин вакилларининг диний тўйғуларини камситилишига замин яратмоқда. Секталарнинг бузғунчи ҳаракатлари оқибатида дунё миқёсида аксарият ҳолатларда ҳақоратлар, зўравонликлар, кўркитишлар диний аснодаги урушларни вужудга келтирмоқда. Бинобарин, мазкур ҳолатлар деструктив ва тоталитар секталарнинг миссионерлик ҳаракатлари натижасида дунё миқёсида бир қатор салбий ҳолатларни келтириб чиқармоқда.

Секталарнинг асосий мақсади геосиёсий манфаатини кўзлаган ҳолда жамиятда кўпуровчилик ва саросималик келтириб чиқариш орқали амалдаги Конституциявий давлатга қарши ғалаёнлар кўтариш, юртимизда яшовчи миллат ва элатлар ўртасида, диний нифок чиқариб, республикамиздаги ижтимоий маънавий муҳитга салбий таъсир кўрсатиш орқали барқарорликни издан чиқаришга интилаётганини англаш қийин эмас.

Шу ўринда, ноанъанавий диний ҳаракатлар ўзларини тарғиботларини моддий ёрдам бериш орқали маънавий қашшоқлик, маиший бузуқлик каби иллатлар туфайли ҳам айрим гуруҳларни ўз таъсир доирасига олади. Деструктив ва тоталитар секталарнинг асосчилари фақат уларгина мутлақ ҳақиқатни барча инсоний муаммоларни ҳал қилишда тўғри йўлни танлаганлигини инсонни қайта туғилиш ва ўлмаслик орқали абадий яшашга эришишлигини даво қилишади.

Миссионерлик бугунги глобаллашув шароитида Ғарбда давлатларнинг сиёсатида хизмат қилувчи муҳим, қарам омиллардан бирига айланмоқда. Айниқса, сиёсий, иқтисодий, маданий глобаллашув жараёнларида диний омил муҳим аҳамият касб этмоқда. Дунё миқёсида иқтисодий инқироз, давлатлараро рақобатнинг кучайишида ноанъанавий динларнинг ижтимоий намоён бўлиши бир қатор муаммоларни келтириб чиқаришга замин яратмоқда. Секталарнинг миссионерлик фаолиятининг авж олиш жараёни хулосаси шу бўлдики, инсониятнинг кўп асрлик тарихидан маълумки, диндан ғаразли мақсадларда фойдаланиш, ундаги ғояларни ёвуз ва бузғунчилик руҳида талқин этиш инсонларга кўплаб кулфатлар келтирганини намоён этади. Замонавий воқелик шундан далолат берадики, диндан ғаразли мақсадлар йўлида фойдаланиш аксарият ҳолатларда ўта нозик ва хатарли кўринишлар олаётганидан гувоҳлик бермоқда. Шу ўринда, деструктив ва тоталитар секталарнинг миссионерлик тарғиботлари аксарият ҳолатларда

диний нифоқ солиш орқали миллий ва диний адоватларни қўзғотиш орқали этноконфессионал зиддиятларни вужудга келтиришга замин яратмоқда. Аксарият секталар ўз тарғиботларини “чиройли” ниқобланган мафтункор шиор ва ғоялари замирида мамлакатни диний заминда ички парокандалик асосида бўлишга қаратилган ғаразли сиёсий мақсадлар борлигини англаш қийин эмас. Зеро, аксарият секталар ва бузғунчи оқимларнинг фаолиятига эътибор қаратилса, улар томонидан инсонларнинг оилавий ва шахсий ҳаётига аралашиб, уларнинг ҳақ-хуқуқларини бузилишига олиб келмоқда. «Бундай ғаразли мақсадларни кўзловчи кучларнинг даъватлари пинҳона ёки очикдан-очик бўлишини назарда тутадиган бўлсак, ҳар қандай эътиборсизлик бизга қимматга тушишини унутмаслик муҳим аҳамият касб этади»[2]. Бинобарин, бундай ёвуз ва ғаразли мақсадларга нисбатан мунтазам огоҳ, сезгир ва хушёр бўлиш ҳозирги кунинг кечиктириб бўлмас вазифасидир.

Шу ўринда, бугунги кунда жамиятимизда деструктив ва тоталитар секталарнинг фаолиятининг сиёсий жиҳатларини ўрганиш сиёсатшунослик учун энг муҳим мавзулардан бири ҳисобланади. Шу билан бирга ушбу муаммонинг ўрганиш муҳимлиги юртимизда миссионерлик фаолиятининг сиёсий жиҳатларини ўрганишни долзарб масала эканлиги билан ҳам изоҳланади. Мамлакатимизда деструктив ва тоталитар секталар фаолиятини етарли даражада ўрганмаслик жамиятдаги ижтимоий-сиёсий жараёнларга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Шу ўринда, давлатда диннинг ўрни ва аҳамияти, хусусан, геосиёсатдаги миссионерлик фаолияти тўғрисида объектив тушунчага эга бўлиши, уларнинг мамлакатдаги ижтимоий-маданий жараёнларга таъсири тўғрисида холис маълумотларга эга бўлиш талаб этилади. Зеро, бугунги сиёсий вазият учун диний омилларнинг моҳияти хусусан, секталар фаолиятини пухта ўрганиш мамлакат миллий манфаатларига таҳдид солувчи хавф хатарларни амалга оширишга тўсқинлик қилади. Албатта бундай таҳдидларни кўриб чиқиш ва баҳолаш амалдаги қонунчиликда назарда тутилган ваколатлар доирасида барча даражадаги давлат ва маъмурий органларда қарорлар қабул қилиш мажбурий ҳисобланади. Шу ўринда, диний соҳадаги маданий интеграция жараёнларига назар ташлайдиган бўлсак, христианлик амалга оширилаётган миссионерлик фаолияти орқали насронийликни глобал динга айлантириш мақсади эканлиги уларни ниятларидан яққол кўринади. Шу маънода, деструктив ва тоталитар секталарнинг фаолиятини жамиятдаги ижтимоий-сиёсий муносабатларга бўладиган таъсири ва унга нисбатан аниқ мақсадга йўналтирилган таъсирчан маънавий-маърифий тарғибот ишларни амалга оширишни тақоза этмоқда.

Президентимиз йиғилишларнинг бирида “Бугун қанча ёшлар сохта алдовларга учиб, ўз умрини хазон қилаётганини ўйлаб, тўғриси, тунлари ухламасдан чиқаман. Ўзингиз айтинг, азиз биродарлар, бу аччиқ ҳақиқат юрагимизга ханжар бўлиб санчилиши керак эмасми? Ахир, кечагина шу ёшлар, ўзимизнинг қорақўзлар, биримизнинг маҳалладошимиз, биримизнинг ўғлимиз, биримизнинг қизимиз ёки жиянимиз эди-ку! Улар қачон адашди, қачон ногўғри йўлга кириб кетди? Биз нега ғафлатда қолдик? Қачон, қаерда хатога йўл қўйдик? Фарзандларимиз қачон бегоналарнинг қўлига ўтиб кетди? Нима жин урдию улар ўз ота-онаси, ўз юртининг душманига айланиб қолди? Бугун бу мудҳиш бало-қазонинг олдини олмасак, бор кучимизни шунга сафарбар этмасак, эртага кеч бўлади”, деб куйинчаклик билан гапирган эди. Ҳа, қанчалик аччиқ бўлмасин, бу сўзлар ҳақиқат. Замонавий шароит яратиб, катта маблағ сарфлаб 11-17 йил таълим-тарбия беряпмиз, лекин айрим ёшлар радикализм домига дучор бўлмоқда. Савол туғилади: таълим-тарбияда қандай хатога йўл қўйдик? Менимча, жавоби аниқ: таълим-тарбия самараси ёшларнинг ғоя, мафкура нималигини билиши ва ёдлаши билан бирга, унга ишончи билан белгиланиши керак. Ана шунда кўзланган натижага эришамиз[3]. Зеро, бугунги кунда жамиятимизда маънавиятнинг таркибий қисми бўлган диний соҳада амалга оширилаётган ислохатлар давлат томонидан эътибор қаратилаётганлиги ва мамлакатимизда фуқароларнинг виждон эркинлиги ҳуқуқларини ҳимоя қилиш давлатимиз сиёсатининг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам мафкуравий тарбия ишлари самарадорлигини таъминловчи услуб ва воситалар устида тинмай бош қотириш, изланишлар олиб бориш ҳамда уларни амалиётга кечиктирмасдан, тўғри татбиқ қилиш устувор вазифага айланмоғи керак. Бу ўринда миллий ғояни шакллантириш жараёнида бирваракайига икки муҳим масалани ҳал қилишга алоҳида эътибор бериш зарур: биринчиси, мустақил Ватанимизнинг порлоқ келажаги, кучли ҳуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамиятини, янги Ўзбекистон ва Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадга қаратилган кучли ишончни қарор топтириш, иккинчиси, мафкуравий тарбия воситасида ёшларда экстремизм, ақидапарастлик, умуман, ёт ғояларга қарши кучли мафкуравий иммунитетни шакллантиришдан иборат. Бу ҳолат мафкуравий ишларимизга услубий жиҳатдан кенг қамровли ёндашиш, услубий йўналишлар хилма-хиллигини тақозо этади. Мафкуравий хавф-хатарлар фаоллашиб, бевосита таҳдид даражасига кўтарилиши эҳтимоли ҳар қачонгидан ҳам кучайган бугунги шароитда ёшлар тафаккурида мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш миллий ғояни шакллантириш вазифасининг энг муҳим ўзагидир. Ушбу соҳадаги саъй-ҳаракатларимиз натижаси муайян даражада мафкуравий ишларимиз самарадорлигини белгиловчи муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Миллий ғоя, миллий мафкурани ишлаб чиқиш ва уни шакллантиришдек шарафли вазифани адо этишда ҳар қайси миллатнинг энг илғор вакиллари, керак бўлса, мутафаккирлари, халқ ва Ватан равнақи йўлида ҳаётини бағишлайдиган фидойи зиёлилари меҳнат қилиши лозим”. Хулоса қилиб айтганда, мана шундай мураккаб бир шароитда мамлакат хавфсизлиги ва жамият барқарорлигига, унинг манфаатларига, миллат келажагига раҳна соладиган деструктив ва тоталитар секталарга қарши курашда биз фақат халқимизнинг ақл-заковати, букилмас иродаси ва салоҳиятига, ўз кучи ва имкониятга таяниб, мафкуравий тарбия воситасида доимо огоҳ, сезгир ва хушёр бўлиш масъулиятли муқаддас вазифамиз эканлигини англашимиз лозим

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Янги Ўзбекистон газетаси. 2023 йил 23 декабрь, 267-сон.
2. Тўраев. Ш. Хавфсизлик ва барқарорлик тараққиёт кафолати. Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва тарғиботнинг замонавий технологиялари республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент: Мах pristil, 2022. – Б.49-50.
3. Паҳрутдинов Ш. Мақсадимиз ҳам, йўлимиз ҳам аниқ масъулият ва дахлдорлик туйғуси кўзлаган маррамизга етказди. Янги Ўзбекистон газетаси. № 6 (1067), 2024 йил 10 январь, чоршанба.- Б-3.

QARAQALPAQSTANDA IRRIGACIYA HÁM MELIORACIYA QURÍLÍSLAR TARIYXÍNAN 1950-1990 JÍLLAR

Ziyada Xalmuratova

Berdaq atındaǵı QMU 2-basqısh magistrantı. Nókis

Ózbekstan respublikasınıń, sonıń ishinde Qaraqalpaqstannıń xalıqlarınıń táǵdirinde eń baslı másele suw bolıp kelgen. Sebebi tirishiliktıń dereǵı bolıwı menen birge suw bar jerde abadan turmıs, rawajlanıw boladı. Sonıń ushın xalqımız áyyemgi zamanlardan baslap jerdi baylıq dep bilse, suwdı ǵáziyne dep kelgen. Tariyx betlerinde suwdı qanshelli qásterleytuǵınlıǵı hám onı únemli paydalanatuǵınlıǵı ayqın jazılǵan. Ótmish dáwirimizde japlar, kanallar qol menen qazılǵan, japlardı tazalaw, qanası shabıwlar xalqımız ushın eń awır miynet bolǵan. Bul jaǵday respublikamızda urıstan keyingi jıllarda da óziniń sáwlelengenin kóremiz. Xalqımızdıń tariyxı irrigaciyalıq hám suwǵarıp diyxansılıq etiw menen tıǵız baylanıslı.

Orta Aziyada, sonday-aq Qaraqalpaqstanda sovetlik dáwirge irrigaciya hám melioraciya jumısların shólkemlestiriw hám turmısta aytarlıqtay jumıslar islendi. Bul jumıslardı iske asırıwdaǵı qıyınshılıqlarǵa qaramastan húkimet qarǵı bólip shıǵarıw, kerekli úskenerler, ásbaplar alındı hám tájiriyebeli injener qánigeler jiberildi. Birinshi bes jıllıqlarda pútkil xalıqlıq-irrigaciyalıq qurılıslardıń payda bolıwı hám rawajlanıwı buǵan mısıl bola aladı. Qaraqalpaqstanda irrigaciya jumıslar ushın 35 million rubl qarǵı ajratıldı hám saǵası temir betonlı injenerlik usılda islengen Qızketken kanalınıń qurılısınıń tamamlanıwı úlkemizdiń sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwına úlken úles qosqanın kóremiz.

Suw ushın pútkil xalıqlıq gúres, yamasa pútkil xalıq irrigaciyalıq qurılıstaǵı iniciativalarına qosılǵan Qaraqalpaqstan diyxanları irrigaciyalıq qurılısqa atlandı hám Swenli kanaldıń qurılısın pitkerdi. Bul qurılıs úlken tariyxıy áhmiyetke iye bolǵan waqıya boldı. Kanal qurılısınıń pitiwi menen Xojeli, Qońırat, Qanlıkól hám Shomanay rayonlarınıń aymaqlarındaǵı jerlerdi suw menen támiyinledi.

Urıstan keyingi xalıq xojalıǵınıń tikleniw jıllarında Qaraqalpaqstan suw xojalıǵınıń materiallıq-texnikalıq bazası jıldan jılǵa kóbeydi. 1950-1952 jıllardıń ózinde respublikaǵa kóplep texnikalar alıp kelindi, sonıń esabınan 1954-jılǵa kelgende respublikanıń texnikalıq bazası 1940-jılǵa salıstırǵanda 4,4 ese kóbeydi. Bul texnikalardı sapalı isletiw ushın kóplep kadrlar tayarlandı. Kórilgen sharalar esabınan respublikada irrigaciya hám melioraciyalıq qurılıslar san jaǵınan hám sapa jaǵınan óskenligin kóremiz. 1960-jıllardan baslap Aral teńiziniń suwınıń páseywine itibar berilmesten, paxtashılıq hám salıǵershilik ushın tazadan jer ashıw dawam etti hám kóp kólemde irrigaciyalıq jumıslar alıp barıldı.

Oraydıń talabına muwapıq Qaraqalpaqstanda paxta, salı hám basqa da awıl xojalıq eginleriniń ónimdarlıǵın kóbeytiw talap etildi. Degen menen Qaraqalpaqstanda 1960-1970 jıllarda irrigaciya hám melioraciya boyınsha eń kerekli obektler qurılısı pitkerildi. Tüyemoyın gidrouzeli, Kattagar hám Begjan nasos stanciyaları, Tüyemoyın-Paxtaarna suwǵarıw qurılısları iske qosıldı. Awıl xojalıǵı joqarı maǵlıwmatlı agronom hám irrigaciya qánigeleri menen támiyinlendi.

Respublikada keyingi 80 hám 90-jıllardıń baslarında jerlerimizdi suw menen támiyinlew menen bir qatar, suw xojalıǵı qurılısların kúsheytiw ushın sanaat bazası qurılısın jolǵa qoyıw úlken áhmiyetke iye. Ózbekstan suw xojalıǵı ministriliginiń járdemi menen jılına 50 mın kubometr ónim beretuǵın Kattagar temir beton zavodı salındı. Bunnan basqa da respublika qala, rayonlarında bir qansha zavodlar boy kóterdi.

Qaraqalpaqstannıń paxtashılıq hám salıǵershiliktegi tabısları elde ústemlik etken totalitar dúzim nátiyjesinde bir tárepleme bolıp, awıl xojalıǵınıń kompleksli rawajlanıwı buzıldı. Jerlerdiń meliorativ jaǵdayı buzıldı. Respublikanıń awıl xojalıǵı bir tárepleme rawajlanıp, paxta monopoliyası ústemlik etti. Oraydıń zarabanlıq siyasatı Aral mashqalasına alıp kelgenligin kóremiz. Araldı saqlap qalıwǵa bolǵan háreketler óz nátiyjesin bermedi. Respublikada 60-90 jıllarda awıl xojalıǵın rawajlandırıw baǵdarlamasın jobalastırıw hám iske asırıwda demografiyalıq hám ekologiyalıq mashqalalar esapqa alınbadı. Qaraqalpaqstanda irrigaciya hám melioraciya máseleleriniń qurılıs hám rawajlanıw jaǵdayları respublika ilimpazları tárepinen izertlenip, usı dáwirge birneshe monografiyalıq miynetler, kitaplar baspadan shıqtı. Buǵan K.Sarıbaev, K.Kamalov, J.Medetullaev, Qaraqalpaqstannıń jańa tariyxı hám basqalar.

Qaraqalpaqstanda urıstan keyin xalıq xojalıǵınıń tikleniw jıllarında irrigaciyalıq qurılıslardı qolǵa alıw esabınan «Raushan», «Shomanay», «Nazarxan» hám taǵı basqa kanallardıń saǵasına salınǵan suwdı bólip beriwshi qurılıslar respublikanıń awıl xojalıǵın rawajlandırıwda irrigatorlardıń úlken úlesi boldı. 50 jıllardan baslap irrigaciyalıq processlerdi mexanizaciyalaw bul jumıstaǵı eń awır qol jumısın ańsatlastırdı. Vodxozlardı jańa texnika menen támiyinlew esabınan irrigaciya hám melioraciyanıń jumıslar mexanizmlerdi paydalanıw hám miynetti industrial metodlar menen aparıw iske asa basladı. Sonıń esabınan suwǵarılatuǵın jerlerdiń kólemi artıp bardı. 1960-1970 jıllarda Begyab, Qattaǵar, Nayman kanalları Amıwdárya tikkeley suwdı alatuǵın irrigaciyalıq qurılıslarǵa aynaldı. Bul ótken jıllar ishinde suw xojalıǵında isleytuǵın irrigatorlar hám suw xojalıǵında isleytuǵın mamán qánigeler jetilisip shıqtı. Bul tarawǵa barlıq respublikalardan járdem kelip turdı. Sonday-aq texnika, qural sayman, qánigeler jiberilip, Qaraqalpaqstanda irrigaciyalıq qurılıslar hám sonıń esabınan jańa jerler ózlestirildi. Suw xojalıǵı basqarmaları direktivalı organlardıń tapsırmasına muwapıq Qaraqalpaqstanda iri magistral kanallardı rekonstrukciyalıq jumıslar alıp barıw, kollektorlar sistemasın jaqsılaw hám sonıń esabınan 1990-jılǵa respublikada 420 mıń tonna paxta, 420 mıń tonna salı jetistiriw planlastırıldı. Usı jıllar ishinde Qaraqalpaqstan ASSRında jetiskenlikler menen birge irrigaciyalıq jumıslarda aytarlıqtay qıyınshılıqlar, kemshilikler orın alǵanın kóremiz. Qazılǵan kanallardı tez-tez uyıq basıwı suwǵarıw ushın jaramsız jaǵdayǵa túser edi. Onıń ústine ústemlik etken administrativlik-komandalıq sistema awıl xojalıǵın rawajlandırıwǵa ádewir kesent bergenligin kóremiz. Degen menen respublikanıń pútkil xalıqlıq irrigaciyalıq qurılısındaǵı diyxanlardıń qaharmanlıq miynetleri nátiyjesinde suwǵarıw sistemaları jaqsılandı. Injenerlik tiptegi soorujeniyalar pitkerilip iske qosıldı. Irrigaciya hám melioraciya tarawındaǵı jumıslar mexanizaciyalandı hám bul sisteması paydalanıw aytarlıqtay jaqsılandı. Degen menen joqarınıń talapların qanaatlandırıw ushın kóplep jerlerdiń ashılıwı Amıwdárya hám Sırdárya suwların bibastanlıq penen paydalanıw Aral teńizine suwdıń túsiwi azaydı. Bul nárese teńizdiń suwınıń qáddiniń tómenlep ketiwine alıp keldi hám bul oǵada unamsız ekologiyalıq aqıbetlerge alıp keldi. 1976-jıllardan baslap Aral hám Aral boyı mashqalası boyınsha ádewir ilim izertlew jumısları alıp barılıp, waqtında tiyisli usınıslar berildi. Degen menen tubalawshılıq jılları bul usınıslar qaǵaz júzinde qonıp ketti. Sonıń nátiyjesinde Aral teńizi 1960-jılǵa salıstırǵanda 13 metrge kemeyip ketti. Usınıń tásirinen Qaraqalpaqstan respublikada suwǵarıp egiletuǵın jerlerdiń 30 procenti kebirlik jerlerge aynaldı. Bul unamsız jaǵdaylar respublikamızdıń social-ekonomikalıq artta qalıwın tezlestirdi hám oǵada awır ekonomikalıq hám sanitariyalıq qubılıslardıń payda bolıwına alıp keldi. Bul jaǵdaydı esapqa alıp, SSSR húkimeti «Qaraqalpaqstan ASSRın ekonomikalıq hám sociallıq rawajlanıwın tezletiw boyınsha ilajlar haqqında» (1986-jıl, 340 qarar), sonday-aq «Aral teńizi raonında ekologiyalıq hám sanitariyalıq jaǵdaydı tıp-tamırınan jaqsılaw, onıń basseyninde jer, suw resurslarınan paydalanıwdıń nátiyjeligin arttırıw jáne de usı resurslardı qorǵawdı kúsheytiw boyınsha ilajlar haqqında» (1988-jıl 10 sentyabr №1110) qararlar qabıl etilgen edi. Bul qararlar tiykarında suw xojalıq birlespeleri shólkemlestirildi, trestler ashıldı. Bul qarardı iske asırıw boyınsha bir qatar jumıslar islendi. Meliorativlik qurılıs boyınsha jumıslardıń ádewiri kólemi orınlandı.

Bul qarar boyınsha 1989-1995 jıllarda gezektegi ilajlardı ámelge asırıw ushın 3 milliard, sonnan 2,8 milliard rubl Qaraqalpaqstan aymaǵında jumıs alıp barılıwı, yaǵnıy barlıq kollektor drenaj suwların Aral teńizine aǵızıw ushın magistral kollektorlardı rekonstrukciyalaw, respublika aralıq kollektorlardıń qurılısın tezletiw wazıypası qoyılǵan edi. Bul qararlar orınlanganda respublikamız awhalı derlik ózgergen bolar edi. SSSRdiń tarqalıwı menen bul áhmiyetli qarar orınlanbastan qaldı. Búgingi kúnde Aral problemasınıń sheshiwge baǵdarlangan bir qansha jumıslar alıp barılmaqta. Buǵan xalıqaralıq shólkemlerde tartılǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Қарақалпақстан XIX әсирдің екінші ярымынан XXI әсирге шекем. Нөкіс: Қарақалпақстан, 2003.
2. Медетуллаев Ж. Қарақалпақстанда ирригацияны раўажландырыўдың экономикалық тийкарлары. Нөкіс: Қарақалпақстан, 1978.
3. Камалов К. Ел хызметинде. Нөкіс: Қарақалпақстан, 1995.
4. Сарыбаев К. История орошения Каракалпакстана. Нөкіс: Қарақалпақстан, 1995.
5. Сарыбаев К. Қарақалпақстанда пүткіл халықлық ирригациялық қурылыслар тарийхынан. Нөкіс: Қарақалпақстан, 1989.

EKOLOGIK ONG VA ETNOMADANIYAT

S.O`rinboyeva

Ajiniyoz nomidagi NukusDPI talabasi. Nukus

O`zbekiston Respublikasining ilk mustaqillik yillaridanoq ushbu davlat ahamiyati va jamiyatga molik bo`lgan muhim sanalar qatorida tabiatni muhofaza qilish sohasiga nechog`lik e`tibor qaratilganligini ko`rishimiz mumkin. O`zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to`g`risida"gi qonuni 1992-yil 9-dekabr kuni qabul qilingan. Ushbu yildan buyon 9-dekabr O`zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to`g`risida"gi qonuni qabul qilingan kun sifatida qayd etiladi.

Tabiat – bizni qurshab turgan atrof-muhit, olam va uning xilma –xil shakllari; kishilarning moddiy va ma`naviy ehtiyojlarini qondirish manbai bo`lgan tabiiy muhit. Qadim zamonlardan insoniyat tarixida jamiyat bilan tabiat o`rtasida to`xtovsiz va xilma-xil o`zaro ta`sirlar ro`y berib kelgan. Tabiiy resurslar hisoblangan yer, yer osti boyliklari, suv, o`simlik, hayvonot dunyosi va boshqa tabiiy zaxiralarning inson, jamiyat hayotida tutgan o`rni beqiyosdir

Tabiat insonlarsiz ham bu moddiy dunyoda hukm surib kelgan, ammo insonlar tabiatsiz hayot kechira olishmaydi. Yashash uchun zarur bo`lgan borliq narsalarni ana shu tabiatdan oladi. Masalan, oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak uchun xomashyo, qurilish uchun binokorlik materiallari, nafas olish uchun atmosfera havosi, ichish uchun suv, dam olish uchun go`zal lanshaftlar va h.k.

Jamiyatning rivojlanib borishi bilan insonlarning atrof-muhitga bo`lgan ta`siri ham o`sib bormoqda. Natijada yuqorida aytib o`tilgan inson yashashi uchun zarur bo`lgan moddiy ne`matlar va insoniyat o`rtasida ekologik muammolar kengayib, ularni hal etish dolzarb vazifaga aylanib qolmoqda.

Shuning uchun ham har qanday jamiyatda tabiatdan foydalanish, muhofaza qilish, tabiat zaxiralarini kelajak avlodga meros qilib qoldirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Buning uchun albatta ekologik ong va etnomadaniyatni shakllantirish lozim. Har bir shaxs o`z ekologik ongi va madaniyatini shakllantirsa bunday muammolarga duch kelish u yoqda tursin, hatto yaqiniga ham yo`lamagan bo`lar edik.

Ekologiya, atrof-muhit va insoniyat o`rtasidagi munosabatlar ma`lum bir qonunlar orqali boshqariladi, ularga rioya qilmaslik esa ertami kechmi, albatta ekologik halokatga olib keladi. Bu muammo o`zining insoniyatga keltirayotgan va keltirishi mumkin bo`lgan fojiali oqibatlarini jihatidan yadro urushi halokatidan keyin ikkinchi o`rinda turadi. Albatta, hozirgi davrdagi fan-texnika taraqqiyoti, turli soha ilm va texnologiyalarining rivojlanishi, yangi energiya manbaalari va kimyoviy moddalarning paydo bo`lishi, tabiiy resurslardan yovuzlarcha foydalanish natijasida birinchi navbatda olayotgan havomizning buzilishi, ichayotgan suvlarimizning ifloslanishi, bizni boquvchi yerimizning yaroqsiz holga kelib, oqibatda uni yashash muhitimizdan mahrum etishi kabi o`ta fojiali oqibatlarga giriftor qilmoqda. Inson faollashgani sari atrof muhitda sezilarli darajada o`zgarishlar ro`y bermoqda bu o`zgarishlar sirasiga ozon qatlami yemirilishi, iqlimning o`zgarishi, cho`llanish, toza ichimlik suvi tanqisligi, Orol dengizi muammosi, hayvonot va o`simlik dunyosi turlarining qisqarib borishi, o`simlik dunyosining noqonuniy kesilib borishi, suv resurslari tanqisligi, atmosfera ifloslanishi shular jumlasidandir. Bunday muammolarning oldini olish va ekologik muhitni asrab avaylab, kelajak avlodga bus-butun qilib yetkazish har birimizning asosiy burchimizdir. Bu haqida hattoki konstitutsiyamizning 62-moddasida ham ta`kidlab o`tilgan "Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo`lishga majburdirlar". Shunday ekan har bir fuqaro o`zi yashab istiqomat qilayotgan tuman, shahar, qishoq, mahallalarini toza saqlashga, uning gullab yashnashiga o`z hissalarini qo`shmog`i lozim. Buyuk mutafakkir bobomiz Abu Ali ibn Sino ta`kidlaganlaridek "Agar havoda chang va tutun bo`lmasa edi, kishi ming yil yashagan bo`lar edi". Lekin afsuski bugungi kunga kelib mana shu chang va tutunlarning paydo bo`lishiga ham qandaydir holatlarda insoniyat olamining o`zi sababchi bo`lib qolmoqda. Bularning oldini olib uni bartaraf qilish ham ming afsuski o`z qo`limizda buning uchun esa har bir ongli mavjudotga ekologik ong va etnomadaniyat zarur hisoblanadi. Ekologik ong va ekologik madaniyatning vazifasi insonlarning ekologik madaniyatini oshirish orqali tabiatdan to`g`ri, oqilona foydalanishni yo`lga qo`yish, xalqimiz ongi va madaniyatida

ona Vatanimiz tabiatiga bo`lgan mehr-muhabbatini oshirish, uni asrab-avaylash va kelgusi avlod uchun zarur hayotiy sharoitlar qoldirishimiz kerakligini ko`rsatishdir.

Ayniqsa endi o`sb ,rivojlanib kelayotgan yosh avlodga ona Vatanga muhabbat, xalqiga sodiqlik, ongida millatimiz va davlatimiz rivojlanishiga xavf solib turgan hodisalarga, shu jumladan , ekologik xavfga ham, faqat va faqat ongi va ekologik madaniyati orqali qarshi bo`la olishi ,tadbirkorligi va ma`suliyatligi bilan javob bera olishi hamda xavfni bartaraf etish mumkinligini singdira olishimiz lozim.

Xalqimizda bir maqol bor:”Buloq suvi qurimaguncha inson uning qadriga yetmaydi”. Haqiqatdan ham shunday insoniyat o`zining taraqqiyoti jaroyoni bilan bilan bir qatorda ekologiyaning izdan chiqishini ham ma`lum darajada tezlashtirdi.Qisqachga qilib aytganda yuz berayotgan har qanday ekologik muammolar insoniyat ta`siri ostida vujudga kelar ekan.Bunga misol qilib O`zbekistonda hozirgi kunda azaldan yig`ilib kelgan maishiy va ishlab chiqarish chiqindilari 1 milliard 400 million tonnadan oshib ketganligini aytsak bo`ladi.Bundan tashqari har kuni bitta tur o`simlik yoki bitta hayon turi yer yuzidan yo`qolib boryapti.Bularning barchasini davlat o`z nazoratiga olgan holda 1998-yil O`zbekiston Respublikasi “Qizil kitob” ining 1-jildi nashr qilindi va bunda o`simliklarning 301 turi kiritilganligi qayd qilingan bo`lsa , 2006- yildagi yangi nashrida esa “Qizil kitob”ga kiritilgan o`simliklar turi 305 turni tashkil etadi.Buni qarangi , davlatimiz qanchalik darajada atrof-muhitni ,hayvonot olamini,o`simlik turlarini asrashga harakat qilmasin ming afsus yuqoridagi ko`rsatkich yildan-yilga oshib bormoqda.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida “Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta`minlash va atrof-muhitga zararli ta`sir ko`rsatilishiga yo`l qo`ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi”.Ushbu modda orqali ham davlatning ekologik munosabatlarga befarq emasligini ko`rishimiz mumkin.Davlatimiz rahbari tomonidan amalga oshirilayotgan barcha ekologik munosabatlarga har bir O`zbekiston fuqarosi faol qatnashib uning amalga oshishiga astoyidil harakat qilsa ,ishonch bilan ayta olamanki har qanday qiyin deb ko`rilgan xoh u ekologik muammo bo`lsin, xoh boshqa shu kabi dolzarb hisoblangan muammolardan ham oson yo`l bilan chiqib keta olishimiz mumkin.Shunday ekan ayni shu davrdan boshlab har birimiz o`z ekologik ongimiz va madaniyatimizni yuksaltiraylik va har qanday yuz berayotgan va berishi mumkin bo`lgan ekologik muammolarning oldini olishda o`z hissamizni qo`shishga harakat qilaylik.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat va davlat rivojlanib, gullab yashnashi uchun ham qaysidir ma`noda ekologik ong va madaniyatning o`rni katta hisoblanadi.Zero atrof-muhit ,tabiat asrab - avaylanmas ekan bu jamiyatda o`shish ,sog`lom muhit va sog`lom kelajak shakllanmaydi .Shunday ekan har birimiz o`zimiz yashab turgan muhitni ,olayotgan havomiz,iste`mol qilayotgan ichimlik suvlarimizning ifloslanishiga yo`l qo`ymagan holda ulardan oqilona foydalanishni o`z vazifamis qilib olmog`imiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar;

- 1.T.Ismoilov, T.Qozoqov, B.Tillayev “Etnomadaniyat”.Namangan -2022
- 2.Karimov I.K Milliy istiqlol mafkurasi-xalq e`tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir.T.O`zbekiston 2000
- 3.Karimov I.A. O`zbekiston XXI asrga intilmoqda .T.O`zbekiston 2000
- 4.LEX.UZ sayti

XABAR JÁMIYETINDE XABAR HÁM IDEYALÍQ QÁWIPLERDİŇ SÁWLELENIWI, OĞAN QARSÍ GÚRESTİŇ ZÁRÚRLIGI

Asadbek Maxambetov

*Ájiniyaz atındağı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huquq tálimi bakalavr
bağdarı 4-kurs talabası. Nókis*

Ilimiy basshısı: E.Asamatdinov

Búgingi kúnge kelip, bir tárepten, globalıasıw hám informaciyalasıw procesi tásirinde rawajlanıp atırğan mámleketlerde jasap atırğan titul milletler mánawiyatında quramalı processler júz berip atırğan bolsa, ekinshi tárepten, joqarı rawajlanıw basqıshlarına erisken mámleketlerde tuwılıwdıń keskin kemeyiwı nátiyjesinde xalıqtıń ósiwi unamsız ahwalğa túsip qalıwı sıyaqlı jağday júzege kelmekte. Globalıasıw hám informaciyalasıw processlerinde óz qollarında bolğan ekonomika, ilim, texnika hám texnologiya faktorları arqalı rawajlangan mámleketler rawajlanıp atırğan mámleketlerdi ózlerine baylap qoymaқта. Bul usı mámleketler ortasında keskinlikti, qarama-qarsılıqtı keltirip shıǵarmaқта.

Rawajlangan mámleketlerde xalıq sanınıń kemeyiwı tiykarınan titul milletler esesine júz bermekte. Usıǵan qaramastan olarda qalıplestirilip, rawajlanıp atırğan mámleketler xalıqlarınıń sanasına keń eń jaydırılıp atırğan «ǵalaba mádeniyat» kem rawajlangan milletler mánawiyatınıń jemiriliwine alıp kelmekte. Óytkeni rawajlangan mámleketlerde mámleket siyasatı dárejesinde ózlerine kirip kiyatırğan migrantlardıń titul milletler tili, mánawiyatı, úrp-ádet hám dástúrlerin, qádiriyatların ózlestirip alıwı talap etilmekte. Bul belgili dárejede óz nátiyjesin bermekte. Óytkeni migrantlar bul mámleketlerge materiallıq mápdarlıq sebepli kirip barǵanlıqtan, olardıń arasındaǵı eliklewge meyil millet wákilleriniń sanası hám qalbin ekonomikalıq faktor arqalı iyelew imkaniyatları orın aladı. Olardıń uzaq jıllar dawamında bul mámleketlerde jasap qalıwı da milliy ózliklerin saqlap qalıwına keri tásir jasadı.

Bunnan tısqarı rawajlanıp atırğan mámleketlerdegi titul milletler ótiw dáwirinde ekonomikada júz bergen mashqalalar tásirinde ózleriniń kúndelikli turmısı menen baylanıslı bolğan ekonomikalıq ham sociallıq máselelerdi sheshiwge tiykarǵı itibardı qaratıp, milliy mánawiyatlarında keship atırğan ishki hám sırtqı jemiriliwlerdi «sezbewi», sezip atırǵanları da mine usı processke biyparıq bolıp qalıw qáwpi orın alǵan. Olar ózleriniń párawan turmısı tasirinde jasawǵa úyrenip qaladı.

Joqarı rawajlangan mamleketlerdegi óz milletiniń ústinligin támiyinlew barısındaǵı mámleketlik siyasatı menen ózleriniń ekonomikalıq-soyiallıq turmısın tiklep, párawan turmısqa erisiw jolına kirip baratırǵan hám kem rawajlangan mámleketlerdegi milletlerdiń óz tili, úrp-ádet, dástúr hám qádiriyatların saqlap qalıwǵa bolğan umtılıslarınıń barǵan sayın kúsheyiwi ortasındaǵı qarama-qarsılıq, aqır-aqıbetinde, búgingi civilizaciyanı pútkilley jok etiwı múmkin. Eger bunday jağday júzege keletuǵın bolsa, hár eki tárep te búgingi joqarı rawajlanıw kórsetkishlerin hám progresske qaray turaqlı ráwishte erisken imkaniyatların qoldan jiberip qoymaytuǵınlığına hesh kim kepillik bermeydi.

Búgin insaniyattıń intellektual potentsialı burın kórimegen dárejede rawajlanıp, hámme nárseni ámelge asırıw dárejesine jetti. Áne usı sharayatta onıń ómirin uzaytıp, ol erisken civilizaciyanı tarepler ortasındaǵı qarama-qarsılıqtı kúsh isletiw jolı menen yemes, bálkim óz-ara mápdarlıq hám ózligin qorǵawdıń aǵartıwshılıq jolı menen teń salmaqlılıqqa keltiriw tiykarında aldın alıw imkaniyatlarınan paydalanıwǵa yerisiw zárúrligi kúsheyip barmaқта.

Búgingi kúnde kúsh isletiwdiń ǵalaba tárizde rawajlanıp barıwına jol qoymawdıń imkaniyatı bar. Ol da bolsa, hár eki táreptiń ózliginiń saqlanıw qalınıwın, milliy mánawiyattı globalıasıw hám informaciyalasıwdıń ótkizip atırǵan unamsız tásirlerinen qorǵawdı ulıwmainsanıy ideyaǵa aylandırıw bolıp tabıladı. Bul rawajlangan mámleketlerde jasap atırǵan titul milletler ushın úlken mashqala bolıp kórinbese de, ámelde olarda da milliy mánawiyattıń jarlılasıwı álleqashan yeń joqarı rawajlanıw dárejesine jetti. Bul olardıń mánawiy jarlılanıw processlerinen qorǵanıw sharaların izlew haqqındaǵı ilgeri súrilip atırǵan pikirlerde óz sáwleleniwın tappaқта. Lekin báribir húkimranlıq qılıw psixologiyasınıń ústinligi olardıń «ǵalaba mádeniyat»tı qalıplestiriw hám onı jer sharına tarqatıwǵa jeteklemekte. Eń tańlanarlısı sonda, olar da búgin áne usı qalıplesip kiyatırǵan «ǵalaba mádeniyat»tıń

óz mánawiyatlarınıń jarlılanıp barıwları esesine qalıplesip atırǵanlıǵın ańlamaqta hám olardıń progressiv pikirlewshi intellektualları onnan milliy mánawiyatı asırw zárúrligi ideyaların ilgeri súrmekte. Lekin, bul ideyalar ele milliy ideya dárejesine kóterilgeni joq.

Bul mámleketlerde uzaq jıllar dawamında qalıplesip kelgen, milliy sanadaǵı húkimranlıq qılıwǵa bolǵan meyilliktiń ústinldigi buǵan jol qoymay atır. Qullası, búgingi kúnde «ǵalaba mádeniyat»tıń qalıpleskenligi hám rawajlanıw jolınan baratırǵan mámleketlerdiń mánawiyatın ishinen hám sırtınan jemirip baratırǵanlıǵı haqıyqat. Áne usınday shárayatta milliy mánawiyatımızdı asırıp qalıw, onıń qáwipsizligin támiyinlew milliy rawajlanıwımızda tiykarǵı wazıypa bolıp qalmaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.2023
2. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “O`zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158 son Farmoni
3. Otamuratov S. Glob’allashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik. – T.: O`zbekiston, 398-399 betler

SEKCIYA-4.
**JASLARǵA TIYISLI SIYASATTÍ ÁMELGE ASÍRÍWDÍŃ JÁMIYETTE SOCIALLÍQ-
MÁNAWIY ORTALÍQ TURAQLÍLÍǵÍN TÁMIYNLEWDEGI ORNÍ HÁM ÁHMIYETI**

**ЖАҢА ӨЗБЕКСТАНДА ПУҚАРАЛЫҚ ЖӘМИЙЕТИН РАЎАЖЛАНДЫРЫЎДА
ЖАСЛАРДЫҢ САЛАМАТ ДҮНЬАҚАРАСЫН ЖЕТИЛИСТИРИЎДИҢ ӘХМИЙЕТИ**

А.Қ.Байрыева

*Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети профессоры, сиясий илимлери
докторы (DSc). Нөкис*

Мәмлекетимизде әмелге асырылып атырған социаллық тараўдағы демократиялық реформалардан гөзленген тийкарғы мақсет жаслардың жоқары мәнәуйятқа ерисийин тәмийинлеў, жетик дүньяқарасқа ийе әўладты тәрбиялаў, жәмийетлик раўажланыў процессинде хәр тәрәплеме камал тапқан, миллий хәм улыўма инсаныйлық қәдириятларды өзинде жәмлеген шахсты ер жеткизиўдур. Сондай мақсетти гөзлеген көп миллетли Өзбекстанда бир мақсетке қарай умтылыў, жаслардың келешегин ойлаў, пуқаралық жәмийетин раўажландырыўда жаслардың орны хәм оларда жаңаша дүньяқарасты қәлиплестириў бүгинги күнниң әҳмийетли мәселелеринен бири есапланады. Бул ҳаққында Мәмлекетимиз Президенти Ш. М. Мирзиёев: “Бизиң хәўес қылса арзыйтуғын уллы тарийхымыз бар. Хәўес қылса арзыйтуғын уллы бабаларымыз бар. Хәўес қылса арзыйтуғын күтә үлкен байлықларымыз бар. Хәм мен, исенемен, қудай қәлесе хәўес қылса арзыйтуғын уллы келешегимиз де болады”[1],- деген үлкен исенимин билдиреди.

Жаңа Өзбекстан шараятында, сондай ақ бүгинги глобалласыў процесслериниң хәр бир тараўға тәсири күшейип атырған бир дәўирде жүдә көп сиясий, экономикалық хәм руўхый машқалалар пайда болмақта. Нәтийжеде, социаллық-экономикалық реформаларды мәнәуйят тараўындағы реформалар менен бирге қосып алып барыўға туўры келмекте. Жәмийеттеги реформалар биринши нәўбетте жаслар мәнәуйяты, миллий санасына тәсир етиўи тәбийий. Инсан тәбиятына көре жас ўақтында күш-жигерге толған, ғайратлы, искерликке бейим, өзгерислерден қорқпайтуғын болады. Әне сол пазыйлетлерди туўры жолға салыў, тәрбиялаў ўазыйпасы жәмийет мойнына түседи. Жәмийетлик раўажланыўда бәркамал әўлад тәрбиясы тек физикалық тәрәптен шыныққан, камал тапқан жаслар ғана емес, ал соның менен бирге, шығылық әдеп-икрамлық хәм улыўинсаныйлық руўхый қәдириятлар тийкарында тәрбия тапқан шахс та нәзерде тутылады.

Елимизде раўажланып атырған еркин демократиялық мәмлекет нызам талапларын халқымыздың миллий руўхый қәдириятлары менен уйғынластырыў арқалы жәмийетлик раўажланыўдың тийкарғы принципине айланды. Бүгинги күнде демократиялық хәм пуқаралық жәмийетинде жасап искерлик көрсетип атырған жаслардың турмыс тәризи, мийнетке, кәсип-өнерге болған белсендилиги заман талабына сай миллий руўхый тәрбия нормаларына жуўап бериўинен дәрекдур. Әдеп-икрамлық хәм миллий тәрбия нәтийжесинде жасларда жаңаша дүнкарасты қәлиплестириў хәм раўажландырыўда жәмийетшилиқ, тәлим-тәрбия системасы, әдебият хәм көркем өнер халқы алдында үлкен ўазыйпалар бар.

Негизинде, жетик, руўхый бай хәм ерк-ықрары күшли әўлад тәрбиясында жасы үлкенлердиң ибраты айрықша рол ойнайды. Соның менен бирге руўхый -ағартыўшылық хәм психикалық тәрәплер, орталық, искерлик хәм мүнәсәбетлердиң инсаныйласыўы да өз алдына әҳмийетли.

Жасларда жаңаша дүнья қарасты қәлиплестириў, миллий руўхта тәрбиялаў хәм оларды уллы сезимлер менен камал таптырып барыў руўхый бәркамаллыққа жеткерийши биринши қәдем болып табылады. Бундай жеткиншектеги жоқары руўхый пазыйлетлер қандай да ғайрытәбийий күшлер ямаса тәғдирдиң саўғасы емес, ол жәмийетлик турмыстың түрли

тараўлары, руўхый мийрасхорлық хэм арнаўлы бир дәўирдиң, жәмийеттиң тәлим-тәрбия системасының, шаңарақ хэм орталықтың жемиси болып табылады. Жаслардың руўхый раўажланыў процессинде оның барлық хуқықый, сиясий, әдеп-иқрамлық, мәдений хэм идеологиялық қыяллары жәмийетлик басқарыў принципі хэм системалардың тәсиринде қәлиплесип хэм раўажланып барады. Руўхый-ағартыўшылық тәрәптен камал тапқан жаслар демократиялық реформалардың қарыйдары ғана болып қалмай, олардың актив жаратыўшысы хэм қорғаўшысына айланады. Сол себептен, бүгиниги жаңаланыў дәўиринде жаңаша ойлаўлаў, креатив пикирлеў, жоқары мәнаўиятлы шахсларды қәлиплестириў жәмийетимиз алдында турған ең әҳмийетли мәселелерден саналады.

Жаслардың өз турмыслық мақсетин анық билиўи хэм оған умтылыў эзелий машқала болып, бүгинги күнде бул және де үлкен әҳмийетке ийе болмақта. Өйткени әйне жаслар турмыслық мақсети хэм оған ерисиў ушын өз ўазыйпасын анық билсе ғана келешекке қойылған фундамент беккем болыўи мүмкин. Мәмлекетимиздиң, барлық тараўларында әмелге асырылып атырған реформалар келешек фундаментин қойыўға қаратылған.

Инсан өмири мудама қарама-қарсылықларға толы болған хэм солай болып барабереди. Бул бир көринистен екинши көриниске, бир қәдириятлардан екинши қәдириятларға өтип атырған кескинлик хэм қарама-қарсылықларға толы процесслер адамды ериксиз ағымына тартады.

Өзбекстан Республикасының ески догма, турмыс формасындан ўаз кешип, шахс қәдириин улығлайтуғын демократиялық жәмийетке өтиўи, базар мүнәсәбетлерин өз раўажланыў жолы етип белгилеп алыўи өз өзинен, ҳеш қандай қарама-қарсылықларсыз, шахс сана-сезимине хэм турмысына тәсир етиўши факторларсыз жүз бермейди. Ишки қарама-қарсылықлар мудама сақланып қалады, олардан толық қутылыў мүмкин емес. Бирақ оларды кемейтиў, олардағы деструктив күшлердиң жәмийет үстинен хуқимранлық етиўине жол қоймаў зәрүр, кери жағдайда қанша ис-хәрекетлер менен жүзеге келген хэм қарар тапқан инсаний қәдириятлар жоқ етилиўи мүмкин. Оның ушын жәмийетте демократиялық тәртиплерди, турмыс тәризин қәлиплестириўге қаратылған нызамлар қабыллаў, хәр бир шахста жоқары мақсетлер менен жасаў көнликпесин қәлиплестириў де зәрүр.

Жасаўдан мақсети не екенлигин анық билген шахс ғана жәмийетте жүз берип атырған өзгерислерге саналы мүнәсибетте болады, дөгереқ-әтирапға сергек нәзер менен қарайды, дус келген пикир хэм идеяларға ерип кетпейди. Сонлықтан жасларда турмыслық мақсетти қәлиплестириў, миллий хэм улыўма инсанийлық қәдириятлардың тәсирин асырыў мәселелерин үйретиўдиң заманағөй усыл хэм механизмлери зәрүр. Турмыс, әсиресе, инсанның өмири - жоқары қәдириятдур. Онда хэм миллий, хэм улыўмаинсанийлық қәдириятлар, унамлы-конструктив кубылыс сыпатында уйғынласады.

Инсан хуқықлары улыўмажәхән Декларациясында (2-3-статьялар) хәр бир адам миллети, жынысы, тили, дини, исеними хэм социаллық келип шығыўынан бийғәрез, жасаў, еркинлик хэм жеке қол қатылмаслық хуқықына ийе екенлиги белгилеп қойылған. Солай екен, инсанның өмири, инсан шахсының қол қатылмаслығы, оның ерки жәхән тән алған қәдириятлардан саналады.

Хәзирги заман жәмийетлик, әсиресе, илим-пән хэм техниканың раўажланыўи инсанның физикалық хэм руўхый келбетине, мәнаўияты хэм профессионал илимий тәжрийбесине тәсир етиўши факторларды бир пүтин хәдийсе сыпатында үйрениўди талап етпекте.

Ғәрезсизлик, садықлық сезимин қәлиплестириў, пуқаралық сезимин беккемлеў, миллий қәдириятларымызды хұрмет қылыў - бүгинги күнниң әҳмийетли ўазыйпаларынан бири. Жасларда миллий қәдириятларға хұрмет хэм оларды байытыў көнликпелерин қәлиплестириў, тәрбия, мәденият, билим ошақларының бүгин дыққат орайында турғаны унамлы жағдайдур.

Хәр қандай мәмлекет бәринен бұрын өз халқының руўхый жоқарылығы, илим саласында локомотив болыўы ушын хәр тәрәплеме бәсеки жолына түскен. Бир тәрәпинен буның экономикалық талабы хәм әхмийети де бар, әлбетте. Бирақ руўхый талаптар хәр қашан басқа барлық талаптардан үстин келген хәм сондай болып қалады.

Руўхый раўажланыў бир қарағанда әпиўайы ғана тәрбия усыллары жәрдемінде әмелге асырылатуғын процесс болып көриниўи мүмкин. Бирақ әмелият соны көрсетеди, бул оғада нәзик, көп қырлы хәм сабыр-тақатты, терең системалы анализди талап ететуғын, хәм ең тийкарғысы, инсан жәмийети ушын турмыслық әхмийетке ийе мәселе болып табылады. Әсиресе бүгинги қәўетерли заманда руўхый жарлылықты «заманагәйлик» ретинде ең жайдырыўға урыныўшы хәрекетлер хәўиж алып атырған бир ўақытта мәнәўиятты раўажландырыў механизмлерин турмысқа ендириўди жеделлестириў зәрүр.

Инсанның руўхый раўажланыўына тәсир ететуғын факторлар жүдә көп. Бул факторлар ишинде ең нәтийжелиси – китап оқыў. Өйткени китап оқыў процессинде инсанның қыяллары, керек болса фантазиялари шегара билмес шексизликлерге ушыў мүмкиншилигине ийе болады хәм бул қәблиет барған сайын раўажлана береді. Солай екен, тек балада ғана емес, ал барлық халық арасында ойлаў, пикир-сананың өткирлиги хәм түсиник, билимнің байыўы ушын китап оқыўға болған қызығыўшылығын асырыўға тийисли әмелий ислерде жаңа усылларды, механизмлерди қолланыў дәркар.

Жуўмақлап айтқанда, заман бүгин бизден руўхый-ағартыўшылық жумысларды жаңа басқышқа көтериўдиң жаңа усылларын талап етпекте. Оның дүнъялық хәм мәнгилик механизми жоқ. Оны биз мәнәўиятшылар раўажланыўдың хәр бир басқышында жаңадан жарытып барыўымыз тийис.

Пайдаланылғын әдебиятлар:

Мирзиёев Ш.М. Озод ва обод ватаннинг баркамол фарзандлари // Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т. 1. Т.: „Ўзбекистон“, 2018, 415-бет.

1. <https://dsmi.uz/yangiliklar/respublika-ilmij-amaliy-konferensiyasi-bolib-otdi?print=print>

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Диляра Шарипова

Профессор ТашГПУ, д.п.н. Тошкент

Принятая в Республике “Концепция развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года” нацелена на ... “поднятие на качественно новый уровень процесса подготовки самостоятельно мыслящих высококвалифицированных кадров с современными знаниями и высокими духовно нравственными качествами...” [1], что диктует необходимость формирования студентов социально активной личностью, способную и готовую принимать деятельное участие в жизни гражданского общества. Это может быть достигнуто в процессе всесторонней подготовки студентов к жизни и деятельности в социальной среде, в обществе, в жизни, так как активное, социально-мотивированное и конкретное участие студентов в различных видах деятельности (по интересу, способностям, предпочтениям), что в целом способствует развитию студентов как личности (личностно-ориентированный фактор).

В Республике Узбекистан положение студентов в обществе, их участие в различных сферах деятельности- экономической, политической, социальной, культурно-духовной является важным показателем того, что общество представляет обучающимся равные возможности для развития личности и реализации их потенциальных возможностей.

В настоящее время важными факторами развития интеграционных процессов любого общества является степень выраженности активности его членов. Согласно литературным данным, анализ исследований по вопросам социальной активности личности свидетельствует о том, что социальная активность в демократическом обществе формируется в результате целенаправленной систематической педагогической деятельности. Наличие у студентов знаний, умений и навыков, относящихся к социальной активности, не соотносится с компетенциями социальной активности и в настоящее время не отвечают требованиям развития общества [2].

Согласно педагогическому словарю, социальная активность- это осознанное участие личности в общественных процессах, наличие возможности влияния на их ход и далее, социальная активность-деятельное мотивированное участие индивидов в преобразовании объективных социальных условий в таком их изменении, которое способствует более полному достижению интересов и удовлетворению потребностей [3].

Установлено, что основными личностными качествами, отражающие уровень социальной активности обучающихся является: сознательность, ответственность, инициативность, интенсивность, самостоятельность, решительность, а также сформированность культуры, трудоспособность, свободное мышление, творчество, гуманизм, организованность, которые могут иметь высокий, средний и низкий уровень.

С целью развития этих качеств и в целом повышения социальной активности студентов была разработана программа и подготовлен раздаточный материал для проведения двух дневных семинаров-тренингов со студентами второго и третьего курсов УзГУМЯ.

В контексте сказанного, заслуживает внимания изучение социальной активности студенческой молодежи, формирование у них лидерских качеств, творческого участия в жизни общества. С этой целью целесообразно и продуктивно проведение семинаров со студентами во внеучебное время, ориентированное на повышение их социальной активности студентов в жизни гражданского общества, предполагающее достижение следующих результатов:

- повышение подготовленности к участию в общественной жизни, предупреждению асоциального поведения, конфликтов в семье, в вузе и в предстоящей деятельности;
- расширение осведомленности студентов о путях повышения их социальной активности в жизни общества;
- повышение ответственности студенчестве молодежи за ее подготовленность к социальной активности в жизни общества;

- повышение качества методической подготовке будущих специалистов к проведению работе среди учащихся школ по подготовки их к предстоящей общественной жизни путем проведения мониторинга эффективности работы по достижению социальной активности студентов в жизни гражданского общества, ее социализации [4];

В начале тренингов студентам предлагалось назвать самые актуальные проблемы различного характера, которые, на их взгляд, требуют их решения наиболее эффективными путями. Из выявленных вопросов отбирались наиболее пять важных на сегодняшний день угроз, решение которых осуществлялось в ходе активного обсуждения и подготавливалось в виде презентации работы в малых группах.

Предварительно целая сессия была посвящена вооружению обучающихся теоретико-практическими знаниями по формированию у них навыков и умений социальной активности в соответствии с требованиями современного общества.

Совершенствование педагогического процесса, направленного на повышение социальной активности студентов путем последовательного развития мировоззрения, сознания, мышления, понимания сущности объективных событий, анализа их причин и следствия.

Результаты проведенной работы позволили разработать следующие рекомендации:

- профессорско-преподавательскому составу, заместителям деканов по духовно-просветительской работе, психологам усилить работу по повышению социальной активности студентов на основе конкретной программы;
- активизировать деятельность союза молодежи и тьютеров, разработать план организации досуговой деятельности студентов;
- усилить работу по развитию у будущих педагогов компетенций по повышению социальной активности учащейся молодежи.

Литература

1. “УП-5847 от 8.10.2019 г. Об утверждении концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 г.”
2. Таджибаева Х.М. Педагогическая система повышения социальной активности учащихся, автореф. дис. ... доктор философии (PhD) по педагогическим наукам. Ташкент. 2018.
3. Педагогический словарь-справочник. Авторы-составители: Сейтхалилов Э.А., Рахимов Б.Х., Маджидов И.У. Ташкент. Издательский дом “Согдиана” ООО “OptimalLight”. 2011. 700 с.
4. Бакиева Г.Х., Шарипова Д.Д., Рашидова Ф.М. Формирование гражданской позиции и повышение социальной активности учащейся молодежи в гражданский обществе- эффективный путь ее социализации. Ташкент. – 2021. “Fan vatexnologiyalarnashriyot- matbaauyi”. 56 с.

СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ

В.С.Алексеева

и.о.проф.кафедры социальная работа НУУз, зам.директора РЦИОМ «Ижтимоий фикр», PhD. Тошкент

Одним из аспектов изучения социальной мобильности в современных исследованиях является рассмотрение этого явления как отражение эффективности социальной политики и мер ее реализации как драйвера активизации потенциала различных групп населения. Социальная политика, при этом, выражается в степени реализации принципов социальной справедливости в обществе. Социальная справедливость представляется как явлением общественной жизни, так и принципом социального государства. В научной литературе социальная справедливость определяется как явлением, определяемое социокультурными особенностями конкретного государства, специфическими характеристиками общества и исторически сложившимися установками в общественном сознании характера справедливости и несправедливости. Социальная политика посредством институтов государственного управления направлена на удовлетворении потребностей населения, и оценке ее соответствия принципам социальной справедливости, тесно связанной с восприятием справедливости в обществе. Социальная политика при ее соответствии потребностям населения свидетельствует о уровне реализации принципов социальной справедливости, выражающееся в понимании «что есть благо для общества, к чему надо стремиться, какова в этом роль государства, насколько соблюдены право, соотношения его и гражданского общества».

Опыт экономически развитых стран показывает, что значительный вклад в социальную сферу, включая развитие образования, здравоохранения, внедрение инновационных технологий, поддержка уязвимых слоев населения, молодого поколения, обеспечения равенства возможностей и прав, что в свою очередь содействует в обеспечении эффективности системы социальной мобильности населения. В этих направлениях отчетливо прослеживается сущность социального государства, в котором в условиях эффективной социальной политики реализуются меры по поддержке достойного уровня жизни всех категорий населения, в том числе уязвимого, удовлетворения значимых потребностей материального и духовного порядка.

Развитие социального государства напрямую связано с направлениями социальной политики – реализация мер по обеспечению занятости населения, включающих условия для свободного выбора профессии, достойных условий труда, защита трудовых прав, гарантии в случае потери трудоспособности и т.д. Опираясь на контекст социального государства, выражаемого в обеспечении равных стартовых возможностей реализации своего потенциала всех групп населения, в социологии предметом постоянного изучения становятся проблемы социального неравенства – «в центре дискуссий, которые ведут ученые по всему миру, безусловно, находятся многочисленные проблемы, связанные с экономическим неравенством. Однако, наряду с экономическим неравенством, которое про является как в глобальном масштабе, так и на локальном уровне, существовали и до сих пор продолжают существовать политическое и профессиональное неравенства, которые выделял еще П.Сорокин, а также другие традиционные виды социального неравенства, - гендерное неравенство, расовое, этническое, религиозное неравенство и т.п.».

Неравенство является естественным состоянием в обществе, так как индивиды постоянно сталкиваются с неравным доступом к ресурсам, включая образование, досуг, услуги, инфраструктуру. При этом неравенство наблюдается и в географических аспектах, месте проживания, на индивидуальном уровне – в способностях, талантах, умениях, навыках, стремлениях и т.д.

Сочетание высокого и растущего неравенства, этнического, гендерного и географического различия, а низкая социальная мобильность не предвещают ничего хорошего для социальной и политической стабильности. Там, где различия велики и расширяются, между теми, кто всегда имеет (и их детей) и тех, кто никогда не имел (и их детей), и не существует четких способов переходить с неправильной на правую сторону железнодорожных путей, растет разочарование и недовольство может стать взрывоопасным.

Люсинда Плет в своем исследовании отмечает, что «неравенство и его аналоги в равной степени являются словами, имеющими множество значений. Неравенство проявляется в различных условиях различными субъектами. Это одновременно воспринимается как факт повседневной жизни и осуждается как оскорбление цивилизованного общества. Неравенство, а также дискуссии и дебаты, связанные с ним, открываются заново и повторяются заново с течением времени и в меняющихся контекстах. Многие из этих дебатов были в центре внимания с первых дней социологических исследований, но были переработаны для целей и для удовлетворения потребностей политиков, политиков, ученых, участников кампаний и отдельных лиц, стремящихся осмыслить свою жизнь. В их основе лежат нормативные взгляды на человеческую мотивацию и то, как функционирует общество, взгляды на человеческую мотивацию, которые сами подлежат воссозданию по мере того, как различные дискурсы начинают доминировать и формировать мышление людей.

Неравенство является давней темой социологических проблем. Это подразумевается в исследованиях стратификации, а также бедности, богатства и различных аспектов социального положения. Дискуссии о неравенстве и родственных проблемах, таких как бедность, возможно, стали гораздо более заметными в политических дебатах в последние десятилетия и породили соответствующий здравый смысл, который имеет свою собственную логику и традиции.

Сегодня динамично развивающаяся экономическая ситуация ставит перед государством вопросы укрепления социально-экономических гарантий работающих граждан. Труд – это важная и значимая составляющая жизни каждого человека. Он обеспечивает возможности материального достатка, самореализации. От того насколько человек реализуется в трудовой деятельности зависит его здоровье, настроение, отношения в семье, коллективе и конечно в обществе в целом. Эта составляющая труда существенно дополняет материальные стороны труда и играет важную роль в жизни человека. Человек находится в центре всех реформ в Узбекистане, и естественно, значительное внимание уделяется росту уровня и качества жизни населения. В этом процессе особое место занимает материальное обеспечение жизни каждого человека и членов его семьи, так как позволяет удовлетворять основные потребности человека в пище, жилище, одежде.

Но материальное удовлетворение потребностей не является конечной целью жизни человека, иначе говоря, когда человек сыт, одет и обут, а также чувствует себя в безопасности, встает вопрос о людей стремлении к использованию и развитию интеллектуального, творческого потенциала. На практике эта схема возможна при быстром реагировании на изменения в экономике, рынке труда и страховке работающих граждан от рисков потери работы, заработка.

В таких случаях важно, как действует государство – организует помощь тем, кто остался без работы, регулирует размер пособий для временно неработающих граждан, учитывает необходимый и достаточный минимум материального обеспечения, позволяющим «перенести» сложный период в жизни человека, пока он не найдет работу и достойный заработок. Инструментом, который обеспечивает расчет минимума для удовлетворения основных потребностей человека – минимальный размер оплаты труда (МРОТ). В международной практике это один из инструментов, который используется в совокупности мер по сокращению неравенства доходов людей. МРОТ в Узбекистане был введен в 2019 году, заменив МРЗП (минимальный размер заработной платы). В настоящее время МРОТ применяется для расчета суммы должностного оклада, надбавок, компенсаций при дополнительной нагрузке, а также

размера социальных пособий и пособий по безработице. МРОТ постепенно увеличивается, что динамично влияет на рост допустимого минимума оплаты труда – это свидетельствует о росте минимально допустимого порога в оплате труда, то есть работодатели не имеют право оплачивать зарплату ниже этого уровня.

Если смотреть на это с позиции социальных гарантий и качества жизни человека, то можно смело утверждать, что значительными усилиями государства также являются меры по обеспечению условий для достойного труда, свободный выбор работы, благоприятные условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены, справедливое вознаграждение за труд без какой бы то ни было дискриминации, а также право на защиту от безработицы в определенных случаях, которые серьезно влияют на уровень социальной защищенности трудящихся и в целом на сокращение бедности. Каждый из нас на себе ощущает, что чем больше защищен на своем рабочем месте, тем в большей степени есть желание и мотивация эффективно осуществлять свои функциональные обязанности, тем самым внося свой вклад в развитие организации.

При этом государство не оставляет вне фокуса своего внимания гарантии для работающих граждан в случае вынужденной потери работы. Уровень безработицы в настоящее время зафиксирован на уровне 8,6% (что составляет 1,3 млн. граждан), при этом в состоянии бедности находятся 14% населения Узбекистана. Вопросы безработицы и сокращения бедности являются актуальными для нашей страны, соответственно от взвешенной и продуманной политики в этой сфере зависит положительный эффект обеспечения социальных гарантий. Решение данных вопросов возможно за счет создания рабочих мест, профессионального обучения или переобучения, поддержки предпринимательской деятельности. К примеру, в 2022 году за счет этих мер удалось снизить уровень бедности с 17% до 14% - кажется, что 3% незначительный результат, но если приблизить взгляд на те семьи, которые входят в это число, то это серьезное изменение для каждого, чье материальное и социальное положение изменилось под влиянием этих мер. В эту категорию входят люди, которым была оказана практическая помощь в налаживании своего дела, прохождении профессионального обучения, позволившие как увеличить материальное благосостояние, но и социальное самочувствие. Подобные государственные программы являются прямым подтверждением заботы об интересах человека.

В сфере совершенствования системы социальной защиты граждан как основы социального государства в новой редакции Конституции закреплены меры комплексной защиты различных групп населения, прежде всего слабо защищенных, от социальных рисков, в том числе безработицы - государство принимает меры по обеспечению занятости граждан, защите их от безработицы, а также сокращению бедности. В целях обеспечения занятости граждан государство организует и поощряет их профессиональную подготовку и переподготовку (статья 43).

Внесение дополнений в Конституцию в 2023 году отражает принципы социального государства, что подразумевает стремление к выравниванию возможностей для всех групп населения, сокращение разрывов и неравенства. Таким образом, стратегический вектор социальной политики в виде развития Узбекистана как социального государства, выражается в системе целей, принципов, мер, направленных на достижение благосостояния общества, соответственно, основанных на принципах равенства и социальной справедливости. В социологическом научном поле вопросы социального равенства и неравенства занимают значительную роль, так как сквозь призму неравенства исследуются различные социальные проблемы, центральной из которых является соотношение принципов социальной справедливости и равенства в функционировании общества и его структурных элементов. Под равенством в данном контексте понимается обеспечение равного доступа к социальным институтам и справедливости социальной мобильности в обществе.

Социальная мобильность в современных исследованиях рассматривается как отражение эффективности институциональных мер, предпринимаемых государством для активизации творческого потенциала различных групп населения. Представление о том, как в действительности развиваются эти процессы, дает возможность оценить успехи общества в решении проблемы равенства шансов, являющейся, по признанию многих ученых, краеугольной с точки зрения достижения оптимального баланса между экономической эффективностью и социальной справедливостью.

Используемые литературы:

1. Lubsky A.V., Kolesnikova E.Y., Lubsky R.A. Normative type of personality and mental matrix of social behavior in Russian society // Indian Journal of Science and Technology. Volume 9, Issue 36, September 2016, Articlenunder 102023. DOI: 10.17485/ijst/2016/v9i36/10202 2.
2. Гаврилова И.Н. Западные трактовки социальной справедливости (Обзор концепций) // Социологические исследования. 2009. № 3. С. 35.
3. Социальное неравенство в современном мире: новые формы и особенности их проявления в России. Научная монография / Под общей редакцией доктора социологических наук, профессора Н.Г. Осиповой. – Москва: Перспектива, 2021. - с.38.
4. Social Mobility in Developing Countries Concepts, Methods, and Determinants Edited by VEGARDIVERSEN, ANIRUDHKRISHNA, ANDKUNALSEN A study prepared by the United Nations University World Institute for Development Economics Research—UNU-WIDER. United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER), 2021. – 5 p.
5. Platt L. Understanding inequalities. Stratification and difference. – Polity Press: Cambridge, 2011. – 3 p.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШЛАРНИНГ СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИ МАСАЛАЛАРИ

Алмагул Байрыева

ҚҚДУ профессори, сиёсий фанлар доктори. Нукус

Miyirman Xalmuratov

ҚҚДУ Сиёсатишунослик таълим йўналиши I босқич талабаси. Нукус

Ҳар қандай жамият борки, унда барқарор ривожланиш ва авлодлар алмашинуви масаласи мавжуддир. Зеро, жамиятнинг эртанги куни айнан ҳаёт давомчилари бўлган ёшларнинг эртанги кунларини белгилашлари ва уларнинг ҳаётда тутган ўринлари билан бевосита боғлиқ десак муболаға бўлмайди. Жамият ривожланишида, унинг тараққиётида ёшлар муҳим ижтимоий қатлам сифатида жамият ҳаётининг ҳар бир соҳасида фаол бўлишларини давр руҳи талаб этмоқда. Ёшлар жамият келажагининг пойдевори сифатида муносиб мавқеини эгаллашлари, сиёсий-ижтимоий ислохотларни амалга оширишда фаолиятлари орқали муҳим бўгин сифатида ўзларини намоён этишлари мумкин.

Ҳар қандай давлат тараққиёт дастурларини тузишда иқтисоий, сиёсий ва маданий имкониятлардан олдин, дастлаб шу жамиятда яшяётган ёшларга, уларнинг ижтимоий ҳаётдаги фаоллиги даражасига таянади. Чунки тараққиёт дастурларини ҳаётга тадбиқ этувчи энг асосий куч – ёшлардир. Шу боис юртимизда ёшлар сиёсати алоҳида аҳамиятга эгадир. Ёшлар мавқеи ва унинг ўрни, сифат ва миқдорий кўрсаткичлари жамият тараққиётининг етуклиги, барқарорлиги ва динамиклигини кўрсатадиган энг муҳим кўрсаткичдир. Улар давлатнинг стратегик ривожланишини шакллантиришнинг асосидир. Давлат ва сиёсий партияларнинг ёшларга оид сиёсати, ёшларнинг сиёсатдаги иштироки жамиятимизда соғлом ва барқарор ривожланиш муҳитини шакллантиришга бўлган интилишларга бўйсундирилиши керак.

Шу мақсадта ёшларда ватанпарварлик ҳиссини такомиллаштириб боришнинг замонавий механизмларини ҳам узлуксиз равшда жорий қилиш ва тарбия жараёнига тадбиқ қилиб бориш тақоза этилади. Ватанпарварлик жамият тараққиётининг тарихий тажрибасига таянган ҳолда ёшларнинг сиёсий маданиятини шакллантиришга таъсир қилади. Ватанпарварлик ёшларнинг сиёсий хулқ-атворини шакллантиради, мафкуравий танловга таъсир қилади, метанарративлар ва сиёсий белгиларни белгилайди. Давлат органлари ватанпарварлик тарбияси жараёнларига электрон алоқа воситаларининг замонавий шакллари, шу жумладан блоглар, ижтимоий тармоқлар ва мессенжерлар орқали таъсир кўрсатади.

Юртимиз ёшларининг ўз фуқаролик бурчларини тўлиқ англаб етишлари, Ватан, халқи олдидаги масъулиятни чуқур ҳис қила олишлари жамият тараққиётига даҳилдорлик ҳиссини юксалтирувчи энг асосий омиллардан саналади. Уларнинг фуқаролик маданиятини ҳокимият ва ёшлар ўртасидаги ўзаро мулоқот формати орқали шакллантириш узоқ ва мураккаб жараён бўлиб, у ёшлар томонидан шахс сифатида ўзларига, оиласига нисбатан сиёсий ҳуқуқ ва мажбуриятларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни ўз ичига олади.

Сиёсий ҳуқуқ ва эркинликларни ривожлантириш замонавий ёшларимизнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш учун асосдир. Фуқаролик фазилатларини ёшлар муҳитига ўтказиш, уларнинг сиёсий ҳуқуқларини амалий ривожлантириш ва ривожланишнинг ҳозирги босқичида энг яхши мослашиш қобилятидан фойдаланиш ёшларнинг ижтимоий ва сиёсий амалиётга янада самарали киришига имкон беради. Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонун қатъий давом эттирилади .

Айнан шу Қонунда ёшларнинг маънавий юксалиши масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Ўзбекистонда ёшлар муаммосини ўрганиш масаласида ҳам айрим тадқиқот ишлари амалга оширилганлигини эътироф этиш керак. Хусусан, С.Жўраевнинг “Ўзбекистон давлатининг ёшларга оид сиёсати: назария ва амалиёт” мавзусидаги докторлик диссертациясида ҳамда Л.Тангриевнинг “Ёшлар сиёсат субъекти: бандлик муаммоси” шулар жумласидандир. Бу тадқиқот ишларида сиёсий фанлар нуқтаи назаридан ёшлар, хусусан, ёшларга оид давлат сиёсати ҳамда бандлик муаммоларини ўрганиш асосий мақсад қилиб олинганлигини таъкидлаш лозим. Ҳар томонлама ёшлар ва уларнинг салоҳиятини янги ҳаёт, юксалиш сари дадил қадамлар ташлашга жалб этиш зарур.

Ёшлар ёшлар иттифоқи ва кенгашлари орқали давлат бошқаруви тизимига, лойиҳаларда, жамоат ва тижорат фаолиятида иштирок этиш орқали ҳудудий жамоат ўзини ўзи бошқариш тизимига киритилиши керак. 2017 йилдан 30 июнь санасини Президентимиз ташаббуси билан "Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз" деган шиор кенг тарқалиб, "Ёшлар куни" деб эълон қилиниши, ёшларга имтиёзли кредитларнинг берилиши, таълим тизимининг барча босқичларидаги ислохотлар, олий таълим тизимида ўқиш имкониятларининг йилдан-йилга кенгайиб бораётганлиги, замонавий ва диний билимлар уйғунлигини таъминлаш жараёни юксак маънавиятли шахсни тарбиялашга йўналтирилгандир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ўз нутқида: "Юртимиз ёшларининг муносиб вакиллари, эртанги кунимиз эгалари бўлган сиз, азиз ўғил-қизларимиз даврасида ёшимиз, лавозимдаги фарқларга эътибор бермасдан, худдики сизлар билан тенг бўлиб, чин дилдан, самимий бир суҳбат қуришни анчадан бери орзу қилиб келар эдим. Бугун сизларнинг қалбингиз, юрагингиздаги ўй-фикрлар, мақсад-муддаолар, керак бўлса, ушалмай турган ниятлар билан яқиндан танишиш, шу асосда ёшлар сиёсати бўйича олиб бораётган ишларимизни танқидий баҳолаб, тегишли қарорлар қабул қилишни мен ўз фаолиятим учун ғоят муҳим деб ҳисоблайман. Маълумки, ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган XXI асрда бу масала ҳақиқатан ҳам ҳаёт-мамонт масаласига айланиб бормоқда", - деб таъкидлаган эдилар.

Ёшларга оид давлат сиёсати ёшларни маҳаллий сайловларда депутатликка номзод сифатида сиёсатга жалб этилиши масалаларини ҳам ўз ичига олиб, уларнинг қолбиятларини юзага чиқаришларига имкон беради. Шу боис бугунги ёшларимиз ўзларини ҳақиқий келажак эгалари сифатида ҳис қилган ҳолда жамиятимизнинг турли соҳаларида ишонч билан фидоийлик қилмоқдалар. Ушбу йўналиш минтақавий ва давлат органлари учун кадрлар захирасини таъминлашга, шунингдек, муниципал даражадаги профессионал сиёсатчиларнинг бўшлигини тўлдиришга кодир.

Ёшлар сиёсатининг Ғарб тажрибаси Ғарбий Европа мамлакатларида таълим даражаси ва партия йўналиши ўртасида бевосита боғлиқлик мавжуд. Шу билан бирга, ёшларнинг партиявий алоқалари кексаларга қараганда камроқ. Абсентеизм феноменига ёш кучли таъсир кўрсатади. Барча мамлакатларда кам таълимга эга ёшлар сайлов жараёнида иштирок этишнинг паст баҳосини кўрсатмоқда. Олий таълимнинг кенг тарқалиши ва мамлакат ялпи ички маҳсулотининг ўсиши норозилик намоишларига тайёргарликнинг ошишига ва ҳукуматга қарши намоишлар сонининг кўпайишига олиб келади. Умуман олганда, олий маълумотли фуқаролар кўпроқ сиёсатга қизиқади, демократик тузумдан кўпроқ мамнун. Фуқаролик маданиятини шакллантириш демократик таълим орқали мумкин бўлиб, у сиёсий фаоллик, инклюзивлик ва рационалликни тарбиялаш билан тавсифланади, шу билан бирга пассивлик ва анъанавийлик билан мувозанатланади.

К.Шафер Германияда демократияни сақлаб қолиш ва ривожлантириш учун сиёсий таълим зарурлиги масаласини кўтаради. Сиёсий тарбияда асосий рол мактаблар, коллежлар, олий ўқув юртларига, шунингдек, болалар ва ёшлар билан ишлашни ташкил этишга берилади. Воситачилик - сиёсатчилар ва ёшлар ўртасида алоқа ўрнатишга имкон берувчи ушбу институтлар фаолиятининг моҳиятидир. Ёшларнинг демократик тарбияси муҳокама қилиш, фикр юритиш ва популистларни аниқлаш маданиятини эгаллаш имконини беради. Ўз сўзи ва ҳаракати учун масъулиятли позицияни тарбиялаш муҳим рол ўйнайди. Бунинг учун таълим муассасалари раҳбарияти, профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари ва алоҳида тайёргарлиги талаб этилади.

Хулоса қилиб айтганда, юртимизда ёшлар сиёсати давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилар экан, демак ёшлар бу ҳурмат ва имкониятдан фойдаланиб, ўз салоҳиятимизни, имкониятларимизни ишга солиб, буюк давлат қуришни ўз зиммамизга олишимиз лозим.

TÁLIM SAPASÍN XALÍQARALÍQ STANDARTLAR TIYKARÍNDÁ BAHALAW

Tajihal Kudaybergenova

Ájiniyaz atındağı Nókis MPI docent, p.i.k. Nókis

*«Jańa Ózbekstan – mektep bosağasınan,
tálim-tárbiya sistemasınan baslanadı».*

Shavkat Mirziyoyev

Házirde globallasıw processı jámiyettiń barlıq tarawlarında háwij almaqta hamde óz nawbetinde, ilim hám texnikanıń rawajlanıwına, ekonomikanıń joqarı dárejede ósiwine hamde tálim tarawındağı integraciya processiniń jáneđe tereńlesiwine alıp kelmekte. Tálimniń sapası, onıń kompetentligi, mámlekettiń social-ekonomikalıq rawajlanıwınıń ayrıqsha faktori sıpatında basekige shidamlı tájiriyebeli qánigelerdi tayarlaw globallasıw dawrinıń ózine tan ózgesheliklerine aylandı.

Sonday aq, globallasıw processı keleshek iyeleri sıpatında jas awladtı tayarlawda dunya mámleketleriniń maqsetlerin ulıwmalastırwıǵa alıp keldi. Dunya mámleketleri tálimniń jámiyet rawajlanıwı hám insan rawajlanıwındağı ayrıqsha ornıń itibarǵa alıp, tálim sapasına itibar qaratdı. Ayne waqıtta tálim tarawında sipat túsiniǵi global fenomen retinde korilmekte. Jas awladtıń intelektual iskerligin qalıplestiriw tekǵana anıq bir mámlekette emes, bálki xalıqaralıq birge islesiw ushın da itibarlı maseleǵe aylandı. Sonıń ushın da tálim sapası, tálim sapasın bahalaw kibi maseleler menen koplegen xalıqaralıq shólkemler mámleketlerde tálim sapasında bahalawdıń PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS, PIAAC, ICCS, SITES, IALS, ALL kibi xalıqaralıq bahalaw sabaq turlerin ámeliyatqa eńizgen. Zamanagoy globallasıw hám ósip baratırǵan xalıqaralıq básekelesiw jaǵdayında “Hár tárepleme rawajlanıw konsepsiyası” jas awladtıń bilim dárejesine baylanıslı bolıp qaldı. Usı maqsette Ózbekstan Respublikasında jas awladtı XXI asır bilim hám kónlikpelerin iyelewleri ushın zárur jaǵdaylardı jaratıw maqsetinde tálim tarawında dizimli reformalar amelǵe asırılıp kelinmekte. Ózbekstan Respublikası Wázirler Mekemesiniń 2018-jıl 8-dekabrde “Xalıq tálimi diziminde tálim sapasın bahalaw tarawındağı xalıqaralıq izertlewlerdi shólkemlestiriw shara-iljları haqqında”ǵı qararı tiykarında Ózbekstan Respublikası Wázirler Mekemesi qasındağı Tálim sapasın qadaǵalaw mámleketlik inspeksiyası qasındağı Tálim sapasın bahalaw boyınsha xalıqaralıq izertlewlerdi amelǵe asırıw Milliy orayı shólkemlestirildi. Bunday oraydıń shólkemlestiriliwi oqıwshılardıń tálimdegi jetiskenliklerdi bahalaw hám qadaǵalaw imkaniyatın beredi. Bunnan kórinedi, mámleketimizde tálim sapasın bahalawdıń jańasha dizimi qalıplespekte. Házirde zaman talaplarına juwap beretuǵın múnasip milliy bahalaw dizimin jetilistiriw maqsetinde xalıqaralıq shólkemler menen birge islesiw qanasıqları jolǵa qoyılıp atır. Mısalı, 2018-jıl 12-noyabrde Xalıqaralıq birge islesiw hám rawajlanıw shólkmi ortasında Xalıqaralıq talabalar bilimin bahalaw dásturi (programme for international student assessment (PISA) da qatnasıw haqqındağı kelisim imzalandı. Ózbekstan Respublikası tálim diziminde bunday xalıqaralıq bahalaw tendensiyalarına amel qılıw jas awladtıń intelektual iskerligin asırıw, olardıń tálimdegi kompetentligin hám kreativligin rawajlandırıwına ules qosadı. Joqarıda keltirilgen xalıqaralıq bahalaw dásturleri bilim alıwshılardıń usınday qabiliyatların rawajlandırıwǵa qaratılǵan. Bugini künde bul bahalaw dásturlerin tálim processine integratsiyalaw zárur. Tórende biz bahalaw dásturleri haqqında bilip alamız.

PIRLS – baslawısh 4-klass oqıwshılarınıń tekstı oqıw hám túsiniw dárejesin bahalaw;

TIMSS - 4 hám 8-klass oqıwshılarınıń matematika hám tábiyiy baǵdardağı pánlerden sawatlılıq dárejesin bahalaw;

PISA - 15 jasar oqıwshılardıń oqıw, matematika hám tábiyiy baǵdardağı pánlerden sawatlılıq dárejesin bahalaw;

TALIS – ulıwma orta bilim beriw mektepleri direktorları hám muǵallimleri menen sorawnama ótkiziw arqalı mektepte oqıtıw hám tálim alıw processleri nátiyjeliligin bahalaw, muǵallimlerdeń jumıs shárayatların úyreniw kibi izertlewler baǵdarlaması usılar qatarınan bolıp tabıladı.

Analizlerge kóre, Amerika Qurama Shtatlarında tálimge 3 jastan 22 jasqa shekem ortasha 210 mıń dollar sarıplanıp hám nátiyjede 3,1 mln. dollar payda keltirer, Janubiy Koreyada 130 mıń dollar sarıplanıp hám 2,1 mln. dollar payda keltirer eken. Rawajlanǵan ellerde insan kapitalına sarıplanǵan hár 1 sum 13 ese esabında qaytar eken. Ózbekstanda bolsa 16 mıń dollar sarıplanıp, bunıń esesine 70 mıń dollar payda alınar eken. Yaǵnıy tálimge kirgizilgen investiciya rawajlanǵan mámleketlerde 19-22 ese payda keltirse, Ózbekstanda bul kórsetkish tek ǵana 4 ese payda beriwi gúzetilmekte. Haqıyqatında da rawajlanǵan ellerde jalpı ishki ónimniń yarımınan artıǵı «bilimler ekonomikası» esabınan, yaǵnıy investiciyalar hám joqarı qánigeli kadrlar tárepinen jaratılıp atırǵanı áyne haqıyqat.

Tálim sapası oqıtıwshılardıń jumıs sapasınan joqarı bolmaytuǵınlıǵı dálillew talap etpeytuǵın aksioma. Finlyandiya, Yaponiya hám Qubla Koreya kibi ellerde Bilimlendiriw sapasın arttırıw tórt baǵdarda ámelge asırıladı.

✚ birinshiden, muǵallimshilik kásipke eń jaqsı tańlangan, talantlı kadrlardı tartıw mexanizmlerine ámel qıladı;

✚ ekinshiden, muǵallimlerdeń baslawısh is haqısın joqarılatıw sharaları kórilgen;

✚ úshinshiden, muǵallimshilik kásibiniń abroyın arttırıw, bul kásiptiń tartımlılıǵın arttırıw boyınsha tereń oylanılǵan isler ámelge asırıladı;

✚ tórtinshiden, muǵallimlerdeń turaqlı qánigelik arttırıwı hám muǵallimniń aldınǵı metodikalardıń ózlestiriw ushın barlıq shárayatlardı jaratıw.

Tálim sapasın xalıqaralıq standartlar tiykarında bahalawdan maqset, ol arqalı elimizdeki tálim sapasın dúnyanıń basqa mámleketleri menen salıstırmalı analizlewden ibarat. Ózbekstan bilimlendiriw sistemasın rawajlandırıw, dúnya standartlarına alıp shıǵıw maqsetinde xalıqaralıq bahalaw izertlewlerinde qatnasıwdı jobalastırǵan. Bul baǵdarlama Ózbekstanda 22 hám 12 rayondı qamtıp alǵan bolıp, ondaǵı qatnasıwshı oqıwshılar jası 15 jastan baslanadı.

2018-jıl 19-iyulde qabıl etilgen qararǵa kóre, tuwrıdan-tuwrı shet ellik investiciyalar qatnasıwında ulıwma qunı 64 milliard dollar bolǵan 849 joybar dizimi qalıplestirildi. Mámleketimiz basshısı 2020 jılda 5,8 milliard dollar muǵdarında tuwrıdan-tuwrı shet el investiciyaları tartılıwı zárúrligin ayrıqsha atap ótti. Bilimlendiriw inspekciyası qánigelerinen quralǵan ishhi topar tárepinen Koreya Respublikası, Singapur hámde Rossiya Federaciyası kibi ellerdiń PISA baǵdarlamasındaǵı qatnasıwı hám tájiriyesi úyrenildi. 2018-jıl 13-iyul kúni Premyer-ministr orınbasarı A.A.Abduhakimov tárepinen «Ózbekstan Respublikasınıń OECD tárepinen ótkiziletuǵın PISA hám TALIS xalıqaralıq izertlewler jobası imzalandı.

2018-jıl 8-dekabrde «Xalıq bilimlendiriw sistemasında Bilimlendiriw sapasın bahalaw tarawındaǵı xalıqaralıq izertlewlerdi shólkemlestiriw shara-ilajları haqqında»ǵı Ministrler Kabineti qararı imzalandı. OECD hámde Bilimlendiriw inspekciyası ortasında Ózbekstannıń PISA 2021 baǵdarlamasında qatnasıwı júzesinen eki tárepleme shártname imzalandı hámde Milliy Joybar Menedjeri tayınlandı. Ózbekstannıń xalıqaralıq baǵdarlamalarda belsendi qatnasıwın finanslıq hámde mazmunan qollap-quwatlaw maqsetinde Bilimlendiriw inspekciyası hámde Jáhán Bankiniń birge islesiwinde xalıqaralıq joybar jumıs basladı. Ministrler Kabinetiniń qararı menen Bilimlendiriw inspekciyası janında Bilimlendiriw sapasın bahalaw boyınsha xalıqaralıq izertlewlerdi ámelge asırıw Milliy orayı shólkemlestirildi. Milliy Joybar Menedjeri 2021-jıldıń 14-16 iyul kúnleri AQSh da shólkemlestirilgen jıynalısta qatnasıp, PISA 2021 ge tayarlıq jumısları boyınsha tiyisli tapsırmalardı aldı, juwapsız qalǵan sorawlarǵa juwapları aldı. Házirgi kúnde Milliy oray jas, qánigeli hám ǵayratlı kadrlar menen tolıqtırıldı hám jumıslar rejege muwapıq ámelge asırılmaqta.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.Mirziyoevniń “Ózbekstan Respublikası xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasını tastıyıqlaw haqqına” ǵı pármanında insan kapitalın qalıplestiriwdiń tiykarǵı buwını bolǵan sistemada ámelge asırılıwı lazım bolǵan wazıypalar hám olardı turmısqa usınıw jolları túrlishe belgilep berildi. Sondayaq, 2019-jıl 29-apreldegi PP 5712-sanlı Prezident pármanına muwapıq 2030-jılǵa kelip PISA xalıqaralıq baǵdarlaması reytinginde jáhánniń birinshi 30 aldınǵı mámleketleri qatarına kiriwine erisiw hám de xalıq bilimlendiriw sistemasında tálim sıpatın bahalaw tarawındaǵı xalıqaralıq izertlewlerdi shólkemlestiriw tiykarında oqıwshılardıń oqıw, matematika hám tábiyiy baǵdardaǵı tálim sıpatın bahalawdıń milliy sistemasın jaratıw wazıypaları belgilengen. [3].

Xalıqaralıq ekonomikalıq birge islesiw shókemi tárepinen ótkiziletuǵın izertlewlerde 90 ǵa jaqın mámleket qatnasadı. Bul reytiń nátiyjelerinen kelip shıqıp elimizdiń keleshekte rawajlanıwına baha beriledi. Uzaq muddetke shet el investitsiya kirgizetuǵın iri kompaniyalar tárepinen usı reytiń nátiyjeleri inabatqa alınıwınan da usı process rawajlanıp atırǵan mamleketimiz ushın qay darejeda áhmiyetli ekenin anglaw mumkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Prezident SHavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi. – Toshkent, Xalq so‘zi. 2019 yil 7 dekabr.

2. 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. - O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF–60-son Farmoni.

3. Kudaybergenova T.K. Talabalar bilimni baholash va nazorat qilishda innovatsion xarakterdagi nazorat usullaridan foydalanish / Metodik qo‘ll. – Nukus: NDPI bosmaxonasi, 2019. – 5

МАССОВАЯ ИНФОРМАЦИЯ И ГЕНДЕРНАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ РЕБЁНКА

Зухраhon Сеитова

Доцент НДПИ имени Ажинияза, к.ф.н. Нукус

С активным вхождением рекламы в нашу жизнь это влияние усилилось. Реклама проникает во все сферы социальной жизни, воздействует на многие социальные институты и на поведение отдельной личности. Реклама в достаточно агрессивной форме навязывает нам определенные гендерные идеалы и поведенческие клише, делая акцент на половых различиях.

В рекламе мужчина идентифицируется не только по признаку пола, его поведение служит выражению социального, профессионального статуса и индивидуальности, диапазон его занятий в рекламных роликах в три раза шире. У женщины в рекламе в большей степени подчеркивается ее половая принадлежность и роль домохозяйки.

В целом мальчикам в школе уделяется больше внимания: их чаще хвалят или ругают, на их вопросы даются более полные ответы, поощряется их активность и любознательность, даже наши школьные учебники маскулинно ориентированы (как уже говорилось, героями задач и примеров в них гораздо чаще выступают представители мужского пола). Неуспехи девочек в учебе учителя чаще объясняют отсутствием способностей, тогда как неудачи мальчиков - недостатком трудолюбия и сосредоточенности.

Другими словами, девочкам здесь отказывают в потенциальной возможности успеха (ведь преодолеть отсутствие способностей гораздо труднее, нежели лень и невнимательность).

К нарушениям норм мальчиками, проявлению ими агрессии и несанкционированной активности взрослые относятся более терпимо, и тем самым стимулируют их активность. На девочек же оказывается сильное давление, с тем, чтобы заставить их беспрекословно подчиняться всевозможным нормам, правилам и традициям, ведь послушание принадлежит к числу традиционных женских «добродетелей».

Несамостоятельность мальчиков осуждается, в то время как девочкам не только позволяют быть зависимыми от других, но даже поощряют это. В результате мальчики усваивают принцип, что следует рассчитывать только на свои собственные достоинства, тогда как самоуважение девочек зависит от того, как к ним относятся окружающие.

Современные исследования убедительно доказывают, что многие гендерные различия, ранее считавшиеся биологически обусловленными, вызваны социальными нормами. Биологические, психологические и социальные факторы, влияющие на формирование гендерной идентичности, настолько тесно переплетены, что их почти невозможно разграничить, определить, где заканчивается влияние одного фактора и начинается действие другого. Современные науки о человеке все больше склоняются к тому, что различия в поведении женщин и мужчин формируются главным образом в процессе их социального обучения и идентификации с определенным полом.

Следует помнить, что культурные составляющие пола могут варьироваться, но они не могут рассматриваться без соотнесения их с биологическим полом: как бы мужчина не вел себя подобно женщине, каким бы женоподобным не казалось его поведение, «поступки этого человека и отношение к нему общества не сделают его менее мужчиной, тем более не превратят в женщину».

Между тем, важнейшей задачей Узбекистана и международного сообщества в целом является фактическое обеспечение гендерного равенства.

Например, ООН ставит вопрос о положении и роли женщины в обществе на второе место по значимости после глобальных эколого-экономических проблем.

Процессы развития гражданского общества также непосредственно влияют на повышение участия женщин в принятии решений, в различных аспектах общественной жизни, а идеи гендерного равенства стали практически универсальными.

Благодаря этому меняется традиционная форма и понимание семьи, в которой мужчина воспринимался как «кормилец», а женщина – как «хранительница домашнего очага». Постепенно происходит процесс развития семейного равноправия, перераспределения обязанностей.

Женщина становится более независимой, с более яркими стремлениями реализовывать себя за пределами семьи, в профессиональной сфере, занимая позиции, которые ранее были характерны только для мужчин, разрушая то, что получило название «стеклянные потолки».

Эти стремления подчеркиваются в Целях устойчивого развития ООН до 2030 г. Следует отметить цель 5, которая сформулирована как «обеспечение гендерного равенства и расширение прав и возможностей всех женщин и девочек».

В Целях устойчивого развития заявляется, что гендерное равенство является одним из основных прав человека, необходимой основой «для достижения мира, процветания и устойчивого развития. За последние десятилетия был достигнут прогресс: все больше девочек ходят в школу, меньше девочек принуждают заключать ранние браки, все больше женщин работают в парламенте и занимают руководящие должности, а также проводится реформа законов для обеспечения гендерного равенства».

В то же время, сохраняют свою актуальность важные проблемы и препятствия в данной сфере. К ним относятся распространение дискриминационных законов и социальных норм, «женщины так же недостаточно представлены на всех уровнях политического руководства, и каждая пятая женщина и девочка в возрасте от 15 до 49 лет сообщает о физическом или сексуальном насилии со стороны интимного партнера, имевшем место на протяжении года. Последствия пандемии COVID-19 могут свести на нет тот ограниченный прогресс, который был достигнут в области гендерного равенства и прав женщин. Вспышка коронавируса усугубляет существующее неравенство для женщин и девочек во всех сферах – начиная от здравоохранения и экономики и заканчивая безопасностью и социальной защитой».

ООН констатирует, что женщины во всем мире все еще занимают подчиненное положение, о чем свидетельствует пандемия COVID-19, когда женщины чаще выступали в качестве медицинских работников первичного звена, а также лиц, осуществлявших уход на дому. Женщины сильнее пострадали от экономических последствий пандемии, они все еще чаще задействованы в прецедентах неоплачиваемой работы, на небезопасных рынках труда, в том числе в секторе неформальной экономики. В период пандемии резко возросло бытовое насилие в отношении женщин и девочек.

В то же время, «если в экономике женщинам и девочкам будет уделено центральное место, это будет способствовать достижению лучших и более устойчивых результатов в области развития для всех, поддержанию более быстрого восстановления и возвращению мира на путь достижения целей в области устойчивого развития».

В рамках ООН функционирует специализированная структура «ООН-женщины», которая в качестве главной задачи видит обеспечение гендерного равенства, выделяя такие области сотрудничества, как сокращение гендерного насилия, оказание социальной помощи женщинам и девочкам, равное распределение работы по уходу, повышение участия женщин и девочек в управлении прежде всего в рамках борьбы против пандемии COVID-19 и ее последствий и др.

Комиссии ООН по положению женщин, которая сыграла важную роль в определении проблемы гендерного равенства, выявления приоритетных областей сотрудничества, выработке мер по достижению гендерного равенства. Конвенция основана на утверждении равенства и соблюдении прав человека. Идея равенства подразумевает и гендерный аспект, равноправие мужчин и женщин.

С обретением национальной независимости, государственные институты Республики Узбекистан стали уделять большое внимание данному вопросу. В Основном законе страны закреплено равенство, на законодательном уровне подчеркиваются права женщин. В Узбекистане были созданы условия для обеспечения прав, защиты, свободного развития женщин.

Равенство в правах женщин и мужчин понимается как ключевой принцип осуществления мер в данной области. Успешность реализуемых странами мер, основные научные разработки основаны именно на принципе равноправия. Идентичность человека может изменяться на протяжении всей его жизни, соответствуя изменениям его знаний и представлений о себе, получаемых в ходе взаимодействия с другими людьми, модификацией его социальных ролей.

Многие гендерные различия, которые ранее считались биологически обусловленными, обусловлены социальными нормами. Тем не менее, биологическая природа не может подменяться социальными нормами, хотя они тесно переплетены так, что сложно разграничить воздействие различных факторов. Основные представления о гендерном равенстве базируются на понимании прав человека как универсальных ценностей, а равенство в правах женщин и мужчин стало общепризнанным.

Литература:

1. Грошев И.В. Гендерные образы рекламы // Вопросы психологии, 2000, № 1
2. Попова Л.В. Проблемы самореализации одаренных женщин // Вопросы психологии, 1996, №2.
3. Смелзер Н.Дж. Социология. - М.: Феникс, 1994. - 687 с.
4. Здравомыслова-Стоюнина О.М. Общество сквозь призму тендерных представлений / Женщина. Тендер. Культура. М.-.1999.

HUQÍQTANÍW SABAQLARÍNDÁ OYÍNLÍ TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANÍW

Kudaybergenova Tajihal

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huquq tálimi kafedrası docenti. Nókis

Kuatjanova Tumaris

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huquq tálimi tálim baǵdarıw

4b-topar talabası. Nókis

Oyinlar adamlar turmısında balalıqtan baslanıp pútkil ómiri dawamında belgili wazıypalardı orınlawǵa xızmet etedi. Yaǵnıy adamzat payda bolǵalı onıń ruwxıy mádeniyatı oyında payda bolǵanlıǵı málim. Hár bir insan kamalǵa jetkenge shekem oyınsız, kewlin kóteriwisiz yamasa keypiyatın ósiriwi ushın álbette oyın, házil, quwnaqlıq zárúr nárese. Oynlardıń ózine tán belgileri bolıp erkin iskerlikti ósiriw, balanıń óziniń kewilin kóteriwi sezimi, dóretiwshiligin yamasa tapqırlıǵın emociionallıq kóterińkilik, improvizaciya arqalı qarama qarsı háreketi, básekilesiwi arqalı belgili qaǵıydalar menen oyın mazmunın belgilew, izbe izligin saqlaw, waqtınsha yamasa dawamıylıǵın anıqlaw arqalı oyınlar shólkemlestiriw h. t. b.

Adamzat mádeniyatı oyın sıpatında qalıplesewi hám rawajlanadı. Oyın miynet hám bilimlendiriw adam iskerliginiń bir túri esaplanadı. Turmıs tájiriyesinde oyın iskerliginiń ózine tán funkciyaları bolıp kewil ashıw, qızıǵıwshılıq oyatıw, qatnasıqlar birligine erisiw, oyın terapiyalıq, uqıbın kórsetiw diagnostikalıq, social mádeniy qádiriyatlardı iyelew, adamlardıń jámáát bolıp jasaw tártiplerin hám normaların úyreniw tájiriyesin jetilistiriwge qaratıladı.

Oyın insan ómiriniń hár bir dáwri ushın onıń ruwxıy rawajlanıwın belgilewshi jetekshi iskerlik turi esaplanadı. Tek oyın arqalı bala hádiyseni, sondayaq, kisilerdiń sociallıq qatnasların, xulqın, hátti-háreketlerin bilip aladı.

“Oyın insan ómiriniń hár bir dáwri ushın onıń ruwxıy rawajlanıwın belgilewshi jetekshi iskerlik túri esaplanadı. Tekǵana oyında hám oyın arqalı bala hádiyselerdi, sondayaq, kisiler ortasındaǵı sociallıq múnasibetlerdi, minez-xulqın, is-háreketlerin de bilip aladı”[1].

Tarixiy rawajlanıw procesinde oyın tekǵana balalar emes, bálki úlkenler ómirinende ayrıqsha orın alıwǵa miyasar bolǵan. Zamanagoy sharayatta intellektual, kompyuter, ekonomikalıq, askeriy, kásiplik, sport hamde dem alıwǵa komeklesetuǵın oyın modelleride úlkenler arasında keńnen tarqalǵan.

Oqıtıw processinde qollanılatuǵın oyın texnologiyaları shaxstı intellektual tárepten rawajlandırıwda ámeliy áhmiyetke iye. Házirde bilimlendiriw mekemelerinde innovacion oqıtıwdıń bir turi sıpatında oyın texnologiyalarınan paydalanıw kónlikpesi qalıplesti.

Zamanagoy pedagogikada didaktikalıq oyınlar bilimlendiriw processiniń natıyjeliligini asırıw, bilim alıwshılardıń oqıw-biliw iskerligin kúsheytiriw maqsetinde qollanıladı.

Oyın texnologiyaların qollanıw usıllarında júdá hár qıylı. Iskerlik oyınları, KVN oyınları, ”Ziyrekler hám tapqırlar”, presskonferenciya, rollerde oynaw, teatr, dramalıq dógereklerde oynaw, interv’yu, debatlar, Zakawat h. t. b.

Ayne orında oyın metodikasına kore toparlarǵa bólingen oyın texnologiyalarınıń mánis-mazmunı haqqında sóz júritemiz.

1. Didaktikalıq oyınlar – uyrenilip atırǵan ob’ekt, hádiyse, processlerdi modellestiriw tiykarında oqıwshılardıń biliwge bolǵan qızıǵıwları, iskerligin asıratuǵın oqıw túri esaplanadı. **2. Syujetli oyınlar** – pedagogikalıq hádiyse, izshilligi hám onda qatnasıp atırǵan shaxslar iskerliginiń óz-ara baylanıshılıǵına tiykarlanǵan oyınlar sanaladı. Bul kibi oyınlar adette pedagogik mashqalalardıń sheshimin izlew, táim-tarbiya processinde júzege kelgen mashqalalı jaǵdaylardı saplastırıw, shaxstı qayta tárbiyalaw maqssetinde qollanıladı.

3. Rólli oyınlar – belgili bir shaxstıń wazıypa hám minnetlerin orınlawdaǵı ruwxıy jaǵdayı, is-háreketleri mánisin ashıp beriwge baǵdarlanǵan oyınlar, olarda róller majburlewshi mazmunı menen bolıstıriledi. Rólli hám isbilermenlik oyınları oqıwshılardı anıq processke tayarlaw, olarda belgili omirdegi hádiyseler, hamde olarda qatnasıw ushın daslepki kónlikpe-uqıplılıqtı qalıplestiriwge xızmet qıladı.

4. Isbilermenlik oynları – belgili iskerlik, process yamasa múnasibetler mazmunın jarıtıw, olardı nátiyjeli, durıs, aqlıǵa say uyımlastırıwǵa tiyisli kónlikpe, uqıplılıq hamde sipatlardı ózlestiriw maqsetinde shólkemlestirilgen oynlar.

5. Imitacion oynlar – islep shıǵarıw karxanaları, jumıs orınları, firmalar, shólkemlerde xızmetkerler tárepinen amelge asırılauǵın iskerlikti imitatsiyalaw (eliklew, kóshiriw) tiykarında oqıwshılardı belgili ámeliy yamasa kásiplik iskerlikke nátiyjeli tayarlawǵa baǵdarlangan oynlar.

6. Dramatik oynlar (psixologik hám sociallıq dramalar) –psixologik hamde sociallıq maselelerdi hál qılıwǵa baǵdarlangan oynlar bolıp, olar shólkemlestiriliwi, metodikalıq ózgesheliklerine qaray rólli hám isbilermenlik oynlarına jaqın.

MEKTEP KEÑESIN SAYLAW



Mektepti kishkene mámleketke usatıw múmkin. Saylawdı ótkeriw tartibin uyrenip, mekteptiń ózin - ózi basqarıw organı – mektep keñesin saylawǵa háreket etiń. Mektep keñesine namzatlar ózleriniń mektep turmısı hám reformaların ótkiziwge tiyisli dásturlerin islep shıǵıwları lazım. Tálim alıwshılardıń insaniy qádir-qımbatın hurmet qılıwshı mektep intizamın saqlaw tuwrısındaǵı óz metodikańızdı usınıń. Oqıtıwshılar hám tálim alıwshılar huqıqları hám minnetlerin dásturge kiritiń. Olardıń dásturlerin dodalaǵannan keyin, namzatlar saylawın ótkeriw ushın Ózbekstan Respublikasınıń «Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisine saylaw haqqında»ǵı Nızamına muwapıq úsh toparǵa boliniń:

- saylaw komissiyası;
- partiyalar hám olardıń namzatları;
- ǵalaba xabar qurallarınıń wákilleri.

Juwmaqlap aytqanda bul kibi oynlar tálimiy maqsette qollanıladıhám tálim alıwshılarda olartárepinen ózlestirilgen maǵlıwmatlardıámelde qollaw, bar bilimler tiykarında belgili iskerlikti shólkemlestiriw, kónlikpe, mamanlıqtı ózlestiriwge xızmet qıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Kудaybergenova T., Huquqiy ta’limda zamonaviy yondoshuvlar-Monografiya.- T:2022. 126 bet.
2. Tarbiya / Ota-onalar va murabbiylar uchun entsiklopediya / Tuzuvchi: M.N.Aminov. Mas’ul muharrir: A.Majidov. – Toshkent: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 432-b.

«TARBIYA» FANINING YOSHLARNING FUQAROLIK TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

Muratbaeva Ardak Jubatkanovna

Ajiniyoz nomidagi NukusDPI dotsenti, f.f.n. Nukus

Matyakupova Farida Qadirbaevna

Qo'ng'iro't tumani 1-son kasb-hunar maktabi o'qituvchisi. Qo'ng'iro't

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, yangilanishlar demokratiya sharoitlarida yashay oladigan, xilma-xil va natijali ravishda jamiyat, davlat va o'z manfaatlariga xizmat qilishga qodir faol va tafakkur qiladigan fuqarolarni shakllantirishni taqozo etadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirishni, uni o'quvchi yoshlarning kasbiy tayyorgarligi bilan bir qatorda ularda fuqarolik e'tiqodni va mas'uliyatini, fuqarolik burchini his qilishini, faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga yo'naltirilishi talab qiladi. Fuqarolik tarbiya zamonaviy O'zbekiston sharoitida barqaror siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni va milliy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy omillarining biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston fuqarosining davlat va jamiyat bilan munosabatlari tubdan o'zgarimoqda. U o'zini hayotning turli jabhalarida mustaqil shaxs sifatida ruyobga chiqarishning katta imkoniyatlariga ega bo'ldi, shu bilan birga o'zining va boshqa kishilarning taqdiri uchun mas'uliyati ham benihoya oshdi. Bunday kishini tarbiyalash, fuqarolik tarbiyaning bosh strategiyasi yo'nalishida muvaffaqiyatga erishish faqatgina shaxsni ijtimoiy ahamiyatga molik faoliyatga jalb qilish va ularda ongli ishtiroki, o'z-o'zini boshqarishni rivojlantirish orqali amalga oshirish mumkin.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, globallasuv davri salbiy hodisalari xavfini kamaytirish va yoshlarni ma'naviy etuk shaxslar etib tarbiyalash uchun ularda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish zarur. Zero, fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yoshlarga jamiyatning asosiy maqsadlari nimadan iboratligini tushunib, xalq va jamiyat oldidagi mas'uliyatni chuqur anglaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-son qarorida «yoshlarimiz ongiga salbiy ta'sir etuvchi, ularni g'oyaviy jihatdan qaram etishga yo'naltirilgan harakatlarga qarshi samarali kurash olib borish hamda irodali, fidoyi, vatanparvar va o'z mustaqil fikriga ega avlodni tarbiyalash bo'yicha amaliy chora-tadbirlar dasturlarini ishlab chiqish» [1] zarurligi ko'rsatiladi.

Bugungi kunda ushbu maqsadga xizmat qiladigan chora-tadbirlar sirasiga muayyan darajada umumta'lim maktablarida va professional ta'limning quyi bug'ini bo'lgan kasb-hunar maktablarida «Tarbiya» fanining o'qitilishini ham kiritish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyunidagi 422-qarorining 3-ilovasi bilan tasdiqlangan «Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun «Tarbiya» fani kontseptsiyasi»da «Shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda o'quvchi-yoshlarni muvaffaqiyatli ijtimoiy hayotga tayyorlashda mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatlilik, diniy va milliy bag'rikenglik, ma'naviy, fuqaroviy, madaniyatlararo, ijtimoiy kabi fazilatlarni shakllantirish kun tartibidagi asosiy masalalarga aylanib bormoqda», deb ta'kidlanadi.

Ushbu kontseptsiya mohiyatidan kelib chiqib, biz «Tarbiya» fanining asosiy vazifalari quyidagilar ekanligini ko'rsatib o'tishimiz zarur:

- har bir bosqichda o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalash;
- o'quvchilar tarbiyasida oilaning maktab bilan o'zaro samarali hamkorligini mustahkamlash, ota-onalarga, boshqa millat va madaniyat vakillariga bo'lgan hurmatni umuminsoniy tamoyildan kelib chiqib shakllantirishni qo'llab-quvvatlash;
- bola huquqlarini himoya qilish va ularning qonuniy manfaatlarini ta'minlash;

• uzluksiz ta'lim tizimiga «Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari» tamoyiliga asoslangan milliy qadriyatlarni singdirish;

• o'quvchilarni har tomonlama, jismoniy, ruhiy, ma'naviy-axloqiy rivojlantirish orqali ijtimoiy hayotga moslashtirish va turli murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatish;

• bolada faol fuqarolik pozitsiyalarini shakllantirish;

• dunyo dinlarining ko'p asrlar davomida avloddan avlodga o'tib kelayotgan ma'naviy qadriyat ekanini tushuntirish bilan bir qatorda, hech bir dunyo dinida zo'rvonlik, terrorizm va ekstremizm g'oyalari targ'ib etilmasligini tushuntirish.

Umumta'lim va kasb-hunar maktablarida o'qitiladigan «Tarbiya» fanining Muhtaram Prezidentimizning tashabbusiga ko'ra Surxandaryo tajribasi asosida tuzilayotgan «Ma'naviyat sektori»ning boshlang'ich tayanch tuzilmalari faoliyatida tutgan o'rni ham e'tiborga molikdir. Bunda «Tarbiya» fani o'qituvchisiga quyidagi vazifalar yuklatiladi:

- «Tarbiya» fani orqali o'quvchilarda ma'naviy tarbiya indikatorlari va kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalarni ta'lim mazmuniga keng singdirish;

- o'quvchilarni ijtimoiy muvafaqqiyatli hayotga tarbiyalash, ularda faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqod, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirish;

- o'quvchi-yoshlarni hayotda o'z o'rnini topish bilan bog'liq bo'lgan aniq maqsadlarni shakllantira olishga o'rgatish;

- dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va mafkuraviy jarayonlarga to'g'ri baho bera olish ko'nikmalarini shakllantirish;

- ijtimoiy muammolarni hal etishda to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatish;

- loqaydlik, huquqbuzarlik, «ommaviy madaniyat»ning turli ko'rinishlaridan saqlanish bo'yicha tushuntirishlar olib borish;

- o'quvchida o'z xulq va faoliyatini ongli nazorat qilishini kuchaytirish;

- o'zining va atrofdagilarning xulqi, xatti-harakatlariga munosabat bildirish, mehnatsevarlikka o'rgatish;

- o'z xalqining an'analari, qadriyatlariga qiziqishni uyg'otish;

- ijtimoiylashuv jarayonida talab etiladigan yoshiga mos shaxsiy fazilatlarni shakllantirish;

- xavfsiz hayot ko'nikmalarini mustahkamlash;

- kasblar to'g'risida tasavvurlarni kengaytirish, kasbga va mehnatga qiziqtirish;

- vijdonan mehnat qilish ko'nikmalarini o'rgatish, mehnatning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatini ko'rsatish;

- tengdoshlari bilan ma'naviy-axloqiy munosabatlar tajribasini boyitish;

- milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rgatish;

- xavfsiz hayot madaniyati bo'yicha bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2021 yil 26 martdagi PQ-5040-son qarori

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida «Tarbiya» fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2020 yil 6 iyunidagi 422-qarori.

3. Umumta'lim maktabi (maktab-internat)lari tizimida tashkil etiladigan «Ma'naviyat sektori» (boshlang'ich-tayanch tuzilmasi)ning tashkil etish yuzasidan tavsiyaviy qo'llanma. – Termiz, 2024

GLOBALLASIW PROCESSINDE STUDENT JASLARDI TÁRBIYALAW PEDAGOGIKALIQ SISTEMASIN JETILISTIRIWDIŃ ORNI HÁM ÁHMIYETLERI

K. Primbetov

Ájiniyaz atındağı NókisMPI docenti w.w.a. Nókis

D.Abdullaeva, S.Jamalatinova

Milliy ideya, ruwxıyılıq tiykarları hám huquq tálimi qánegeligi 4-kurs talabası. Nókis

D. Bayniyazova

Milliy ideya, ruwxıyılıq tiykarları hám huquq tálimi qánegeligi 1-kurs talabası. Nókis

Jurtımız ul-qızların barksamal insanlar etip tárbiyalawğa xızmet qılıp atırğan bunday iygilikli is-háreketler sheńberinde jaslardıń tereńlestirilgen tártipte hám innovciyalıq texnologiyalar tiykarında bilim alıwlarına da ayırıqsha itibar qaratilıp atır. Házirgi waqıtta «innovatsiya» túsiniği júdá keń qollanılıp atır. Innovatsiya sözi ingilizshe söz bolib, innovciyalıq jańalıq kirgiziw degen mánini ańlatadı, yaǵniy sistema ishki dúzilisin ózgeriw, dep aytiladi. Innovatsiya ámeliyat hám teoriyanıń zárúrli bólegi bolib, social -mádeniy obiekt sapaların jaqsılawğa social subektleriniń háreket sisteması bolıp tabiladı.

Soni aytıw kerek, talimde innovatsiyalar aktual, zárúrli áhmiyetke iye bolib, talim sistemasında qalıplesken jańasha jantasıwlar bolıp tabiladı. Olar ğayratlar hám jańalıqlar tiykarında tuwılıp, talim mazmunın rawajlandırıw ushın perspektivalı insanlar kerek boladi. Sol sebepli olar talim sisteması rawajlanıwına unamlı tásir kórsetedi. Hámmege belgili innovatsiya belgili bir iskerlik maydanındağı yamasa óndiristegi texnologiya, forma hám metodlar, mashqalanı sheshiw ushın jańasha jantasıw yamasa jańa texnologiyalıq protsesti qollaw, aldingidan talay tabısqa jetiwine alıp keliwi malum bolğan aqırğı nátiyje bolıp tabiladı.

Búgin Ózbekistanda, barlıq pánler qatarı sociallıq pánlerdi oqitiwdi rawajlantırıp barıw hám oǵan innovciyalıq jantasıw jaslardıń dúnyağa kóz qarasın keńeytiwde hám olardı intellektuallıq rawajlanğan shaxslar bolib jeyiwinde zárúrli rol oynap atır. Uliwmaorta mektepleri hám joqarı talimda usı pánlerdiń oqitiliwi keleshekte jetik milliy kadrlar tayarlawda óziniń ámeliy hám fundamental áhmiyeti hám puqaralıq jámiyetin rawajlantırıp barıw processinde xalıq, ásiyese, jaslar sanasında demokratiyalıq principle hám dúnyağa kózqarastı qalıplestiriwde áhmiyeti artıp barıp atır. Sonlıqtan mámleketimiz jasları sociallıq pánlerdiń tásirinde úlken dóretiwshilik, intellektuallıq, sociallıq-siyasiy potencialğa iye bolmoqda. Sol sebepli jaslar dep atalğan áne sol kúsh hám potencialdı jurt paraxatshılıǵı, watan rawajlanıwı hám xalıq párawanlıǵı tárepke jóneltiriwde sociallıq pánlerdiń roli hám orını artıp baradı. «Jaslarğa tiyisli mámleket siyasatı natijeliliginiń asiriw hám Ózbekistan Jaslar awqamı iskerligin qollab-quwatlaw tuwrisında»ǵı Ózbekistan Respublikası

Prezidentiniń 2017-jıl 5-iyuldagi PF-5106 san Pármanında aytip ótilgenindiy, globallasıw dáwirinde talim-tárbiya procesi zaman talaplarına juwap beriwi odan arqada qalmawı zárúrli áhmiyetke iye. 2016 -jıl 30 -dekabrde Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevdiń bir gruppı ilimpazlar, ilim wákilleri menen bolğan ushırasıwında aytip ótkenindiy, «Jas awladı intalı kadrlar etip tárbiyalaw dağı birinshi basqısh mektep talimini tupten jetilistiriw, ilimiy kadrlar hám joqarı maman qanıgeler tayarlaw procesiniń úzliksizligin taminlew zárúr. Bul jolda hesh nárseni ayamaymız». Usı ushırasıwda Prezidentimiz ekonomikamızdıń barlıq tarawları rawajlanıwında ilim-pánniń ornı, áhmiyeti úlken ekeni, buǵan baylanıshlı mámleketimiz rawajlanıwında pán hám islep shıǵarıw sherikligi búgin óte aktual ekenin bólek aytip ótti.

Talim-tárbiyağa innovciyalıq jantasıw menen baylanıshlı jańalıq 2017-jıl 20 - fevralda, mámleketimiz ekonomikasınıń innovciyalıq rawajlanıwında ilimiy-izertlew hám innovciyalıq iskerlikti basqarıw hám tártipke salıwdıń birden-bir sistemasın qalıplestiriw, sonıń menen birge Ózbekistan Respublikasınıń sociallıq-ekonomikalıq rawajlandırıwında ilim-pánniń ornın asırıw maqsetinde «Pánler akademiyası iskerligi, ilimiy-izertlew jumısların shólkemlestiriw, basqarıw hám finanslıq támiynlewdi jáne de jetilistiriw ilajları tuwrisında» Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń qararında kórsetip

òtilgen edi. Bul qararda ılım páníń talim hám islep shıǵarıw menen integraciyası mexanizmlerin bekkemlew hám rawajlandırıw ústin turatuǵın wazıypa etip belgilep berilgen.

Sonıń menen birge, 2017-jıl 7-fevralda tastiqlangan «2017-2021-jıllarda Ózbekistan Respublikasınıń rawajlandırıwdıń bes ústin baǵdari boyisha Háreketler strategiyası tuwrısında»ǵı Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń Pármanında da ilimiy-izertlew hám innovatsiya iskerliginhoshametlew, ilimiy hám inovatsiya jetiskenliklerin ámeliyatqa engiziwdiń nátiyjeli mexanizmlerin jaratıw joqarı oqıw orinlari hám ilimiy-izertlew institutları janında qánigelestirilgen ilimiy-eksperimental laboratoriyalar joqarı texnologiya orayları hám texnoparklardı shólkemlestiriwge talim hám pán tarawın rawajlandırıwdıń eń zárúrli jónelislerinen biri retinde bólek itibar qaratıldı.

Juwmaqlap aytqanda, jaslar jámiettiń túpkilikli negizi, xalıqtıń aldınǵı qatlama, keleshektiń isenimli iyeleri. Jáhán jámiyetshiliginde óziniń suverenli mártebesine iye hár qanday mámleket jaslarınıń bilim dárejese, dúnyaǵa kóz qarası, oy-pikiri, manàwiw túrine qaray sol mámlekettiń, jámiettiń tekǵana jaqın keleshegi bálki uzaq múddetli rawajlanıwın anıq oyda sawlelendiriw múmkin.

Sol mániste, jurtımızdan hár tárepleme rawajlanıwında ilim-pánniń, atap aytqanda, sociallıq pánlerdiń roli jùdà úlken dárejede bolıp tabıladı. Házirde, sociallıq pánlerdi, tariyx, ádepnama, milliy ideya hám ruwxıyliqtanıw tiykarların oqitiwǵa innovciyalıq jantasıw arqalı ol, pedagogikalıq hám psixologiyalıq tárepleri menen ajıralmas baylanǵan hám oǵan jandasqan halda jáne de rawajlandirip barıw arqalı talim-tárbiya sistemasınıń barlıq bòlimlerinde sapa ózgerislerge erisilmekte. Onıń ushın, talim sistemasınıń barlıq basqıshlarında iskerlik kòrsetip atırǵan pedagoglar, barlıq pán oqitiwshilari intellektuallıq potencialın zamanagóy talaplar tiykarında asırıp barıw, olarǵa innovciyalıq pánlerdi oqitiwda inovatciyalıq jaqtan jantasıw zárúrli áhmiyetke iye boladı.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 5-iyuldagi PF-5106 san Pármanı
2. MirziyoyevSH. M. Erkin va farovon,demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston NMIU, 2016. –56 b.
3. . Mirziyoyev III.M. Buyok kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz . – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
- 4.Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli « Ózbekistan Respublikasınıyanada rivojlantirish buyisha Harakatlar strategiyasi tug'risida»gi Farmoni.

MIYNET TÁRBIYASÍ RUWXÍY TÁRBIYANÍN NEGIZI SÍPATÍNDÁ

Sapura Ernazarova

*Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI, Milliy ideya, ruwxıylyq tiykarları hám huquq tálimi kafedrası f.i.f.d.,
docent w.w.a. Nókis*

Tarbiyanıń baǵdarları hám formaları hár túrli. Tárbiyanıń tiykarında kimge bolsada bir nárseni úyretiw, bilim beriw turǵanlıqtan, tálimdi de tárbiyanıń bir baǵdarı desek boladı. Sonlıqtan biz “tálim-tárbiya” degen eki túsinikti birge, birden-bir processti ańlatıwshı qospa sózden jasalǵan atamanı qollanamız. Tárbiya quramında taǵı bir tiykar bar - bul miynet tárbiyas. Miynetsiz insan ruwxıyılıǵı qáliplespeydi.

Miynet insannıń óz aldına anıq maqset qoyıp, tábiyat bergen zatlardı qayta islewi, jańa ónim jaratıwı. Bir bólek tastı alıp, eki tárepın basqa tas járdeminde urıp ushlı, qırılı qol quralı soǵıwdıń ózi - bul tábiyat predmetin qayta islew bolıp tabıladı. Insan jaratqan hár qanday materiallıq buyım, predmet tábiyattıń qayta islengen ónimi.

Miynet - sociallıq, filosofiyalıq túsinik. Miynet qanday formada bolıwına qaramastan óz aldına anıq jaratıwshılıq maqsetin qoyıw bolıp, ol sanalı process. Miynet processinde insan tek ǵana tábiyat jaratqan zatlardı emes, sonıń menen birge óziniń ata-babalardı aldın jaratqan zatlardı da qayta islep, jańalaydı, rawajlandıradı. Miynet insan sanası, oylawı rawajlanıwınıń eń qúdiretli faktori bolıp tabıladı. [3,252 b.]

Kópshilik qádiriyatlarıń negizinde miynet jatadı. Jaqsı is, ádalat, hújdan, hadallıq, adamgershilik, gózzallıq sıyaqlı ruwxıyılıqtıń tiykarın quraytuǵın qádiriyatlardan hesh biri miynet processinen sırtta payda bolmaǵan.

Miynet tárbiyası, ruwxıy tárbiyanıń basqa baǵdarları hám formaları sıyaqlı, insan tábiyatın bekkemleydi. Adam balası tirishilik etiw ushın ómirinde hadal miynet etedi. Miyneti menen ataq aladı, óziniń ırısqa-nesiybesin tabadı, dańqın shıǵaradı. Onıń óz miyneti menen tabıs tawıp jasawı ata-babalarımızdıń tastıyıklaǵanınday hadal dep ataladı.

Miynet temasına arnalǵan naqıl-maqallarda hár bir adamnıń ayanbay miynet etip, xalıqqa xızmet kórsetiw ideyası birinshi orınǵa qoyıladı. Miynet penen tabılǵan nan, dúnya tatlı, baxıt máńgi boladı.

Miynetten qashıw ómir menen xosh-lasıw menen barabar. «Miynettiń ráhátı qasında», «Miyneti qattı bolsa, jemisi tatlı boladı», «Háreketke bereket» degen juwmaq shıǵaradı.

Miynet teması tiykarınan diyxansılıq, mal sharwashılıǵı, ańshılıq, balıqshılıq kásipleri qusaǵan tarawlardı óz ishine aladı. Bulardıń qay qaysısında da miynet turmıs tirishiliginiń ajıralmas bólegi, bir processtiń eki tárepi dep qaraydı. Qaraqalpaq xalqı usı kásiplerdi xojalıqtıń eń jetekshi tarawları sıpatında qaraǵan.

Hadal menen haramnıń parqına barıw dáslep tek óz miynetinin nátiyjesi menen tirishilik qılıw, haramlıqtan jiyirkeniw, paraxorlıqtı eń úlken ǵuna hám ádepsizlilik dep biliw, hújdan, adalat hám minet sıyaqlı ádep-ikramlıq túsinikler menen baylanıslı túsinik sıpatında payda bolǵan. [2,160 b.]

«Miynet - baylıqtıń atası, jer – onıń anası» deydi danıshpanlar. Adam payda bolǵalı berli miynettiń esabınan jasap kelmekte. Adam miynetti, miynet quralların úzliksiz jetilistirip barıw arqalı ósip, rawajlanıp, jetilisip otırǵan. Miynet etiwdiń áhmiyeti hám miynetsiz tabılǵan dúnyanı qaralǵan Berdaq shayı «Miynetsiz dúnya izleme, Jandı otqa jaǵadursañ», deydi.

Haqıyqiy watanparwarlıq tańlaǵan kásibi, bánt bolǵan salasında hadal hám ónimli miynet etiw bolıp tabıladı. Oqıtıwshı oqıwshılardı jaqsı bilim hám tárbiya berse, watanparwarlıq minnetin atqarǵan boladı. Sufizm tariqatı wákılleriniń Naqshbandiy miynet etpey, tek ǵana ibadat penen bánt bolıwdı ǵana emes, adam Allanı qálbinde saqlap, miyneti menen ırısqa-nesiybesin tawıp jasawı zárwrligin túsendiredi. Onıń ózi talabalardı medresege qabıl etiwde: «Qandayda bir kásibiń barma? - dep aldın sorap alar eken. Kásip-kári, óneri joq balalardı oqıwǵa qabıl etpegen. Bunıń sebebin Naqshbandiy: «Eger adam ónerli bolsa, ol adam bilimin haqıyqatqa baǵıshlaydı, óz miyneti menen kún

kóredi. Eger belgili kásibi bolmasa, bilimin tirishilikke sarıplaydı, hadal miynetti umıtağı», - dep túsindirgen.

Naqshbandiy ideyasın uran etken babamız Berdaq jaslardı miynet etiwge, hadal ırısqa tabıwǵa shaqırıp «Kózli hám ayaqlı, tilli bir sholaq, ónersiz, bilimsiz, qoldan jaqsıraq» - dep, óner hám bilimniń insan ómirindegi áhmiyetine joqarı baha beredi. Shayır derlik barlıq shıǵarmalarında adamlardı hadallıq penen jasawǵa shaqıradı erkin miynetti, miynetkesh insandı ulıǵlaydı. Mısalı, «Qashan ráhátlanadursań» degen qosıǵında da: «Miynetsiz dúnya izleme, jandı otqa saladursań», - dep hadal miynet etiwge, miynetsiz baxıtqa erisip bolmasıǵın, jalqawlıq sumlıq, miynet abıray qosatuǵının, adamniń kelbeti kórki miynet penen ekenligin kórsetedi. Bul haqqında xalqımız «Miynettiń jolı qattı, nanı tatlı», «Háreket bolmay bereket bolmaydı» dep, adamniń miynetiniń arqasında baxıtqa erisetuǵının aytadı. [1,86 b.]

Bir neshe áwlad turmısı dawamında miynet qádiri, aldın ayılǵanı sıyaqlı, joqarı bolıp, adamlar buǵan ámelde isenim payda etse, miynetke, miynet tárbiyasına munasábet tupten ózgeredi.

Juwmaqlap aytqanda ruwxıy tárbiyanıń negizin quraytuǵın miynet tárbiyasın jetilistiriw zárúr. Sol sebepten joqarıda búgingi kúnde jaslar tárbiyasında xalqımızdıń naqıl-maqallarda hám belgili oyshıllarınıń adamgershilik, miynetsúygishlik, hadallıq, insap-diyanat kibi insanıy pazıyletler haqqındaǵı oyları analizlendi. Usı kóz-qarastan miynet tárbiyası búgingi kúnde barkedal áwlad tárbiyasında tiykarǵı orındı iyeleytuǵının kóremiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Berdaq tańlamalı shıǵarmaları. Nókis, -Qaraqalpaqstan. 1987. 86-bet.
2. Bazarbaev J. Ádep-filosofiyası. Nókis., -Bilim. 2010. 160-b
3. Erkaev A. Ma'naviyatshunoslik. 2-kitob. Toshkent, -Ma'naviyat. -2018., 252-b

JAÑA ÓZBEKSTAN - XALQOSHIL HÁM INSANPÁRWAR MÁMLEKET IDEYASIN AMELGE ASIRIW MASELELERININ AHMIYETLILIGI

K. Primbetov

Ajiniyaz atındaǵı NMPI dotsent w.w.a.PhD. Nókis

J. Jumaǵaliyeva

Milly ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi qánegeligi 2-kurs talabası. Nókis

F. Turabaeva

Milly ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi qánegeligi 2-kurs talabası. Nókis

Búgingi globalıw processinde dúnyanın hár bir jerinde insan sana-sezimine jáne oylawı ushın úlken gúres ketip atırǵanı áyne haqıyqat bolıp tabıladı. Birde-bir jawız, birde-bir mádeniy kòrinistegi bul gúres hár birewimizden átirapǵa tereń názer taslaw, jáhanda keship atırǵan tań qalarlıq processlerdi aqıl hám oylaw menen esap-kitap etiwge qaratadı.

Bizge málim, Prezidentimizdiń 2019 -jıl 3-maydaǵı “Ruwxıy-ağartıwshılıq jumıslar natıyjeliligini asırıw boyınsha qosımsha ilajlar tuwrısında”ǵı sheshimi, 2020-jıl 25-dekabr degi Ózbekistan Jasları forumında hám de 2020 -jıl 29 -dekabr degi Ózbekistan Respublikası Oliy majlisine Bildiriw xatı da hám de usı jıldıń 19-yanvar kúni Ruwxıy -bilimlendiriw jumıslar sistemasın tupten jetilistiriw, buǵan baylanıslı mámleket hám jámiyetlik shólkemleriniń sherikligin kúsheytiw máseleleri boyınsha ótkerilgen videoselektor jıynalıwında belgilengen wazıypalar atqarıwı Respublika Ruwxıylıq hám bilim orayı “Bilim” úgitshiler jámiyeti hám de ministrlikler, qatar mámleket hám jámiyetlik shólkemler menen sheriklikte islewge shaqıradı.

Mámleketimiz basshısınıń “Jámiyet ómiriniń denesi ekonomika bolsa, onıń janı, ruwhı ruwxıylıqdir”, degen sózleri mánisindegi oyanıw nápesi AlisherNavaiy shaqırıqlarına mánisine uyqas bolıp, Ushinshi Renessans tiykarın jaratılıwma qarar qılǵan gayratlılıq menen kirgen xalqımız ushın tárbiya, jaqsı qulıq, aqıl, bilim, ruwxıylıq qanshelli teńsiz qúdiret hám psixik derek ekenligin taǵı bir bar ańlatdı. Sonday eken, joqarı ruwxıylıq penen jámiyet ómiriniń denesi bolǵan ekonomika gewdesine jan, ruxlanıw kiredi, oǵan tirilik, teńsiz jaratıwshı qúdiret baxshlaydı.

Sebebi ruwxıylıq hám bilim barlıq zamanlarda teńsiz qúdiret, baxıt hám ıǵbal, tınıshlıq, qurılıshlılıq, awızbirshilik kriteriyası, psixik pákleniw hám kewildi ósiriwshı xızmetbolıp kelgen. Sebebi ol milletti, xalqtı, sonday eken, insanlardı joqarı pazıyletler, kámalǵa jetkenge jollawshı etikalıq kriteriyalar tiykarında jasawǵa, menmenlik, gáplet ásirine aylanbay báhama jaqsılıq jolında ulıqlawǵa, bul álemdi abadanlastırıwǵa, gózzallıqqa bólewgesharlangan. Keleshekte, “Ruwxıy -bilimlendiriw jumıslar sistemasın tupten jetilistiriw ilajları tuwrısında”ǵı qararda aytıp ótkeni sıyaqlı, xalqımız, ásirese, jaslardı nadanlıq sayasınan asıraw, tınımsız islenip atırǵan ruwxıy abaylardan qorǵaw ushın shólkemlestirilgen-ámeliy hám ilimiy-izertlew jumısların jańa talaplar tiykarında jolǵa qoyıw, bul jóneliste mámleket shólkemleri, puqaralıq jámiyeti institutları, galaba xabar quralları hám de menshikli sektorıń social sherikligin bekkemlew boyınsha islerdi jańa basqıshqa kóteredi.

Orın alǵan mashqalalardı sheshiw jaslar ruwxıylıǵın kóteriwdе ruwxıy -bilimlendiriw islerdiń nátiyjesi hám tásirliiligini asırıw kólemi hám kólemin jáne de keńeytiw, mámleket xalqı, áwele, jaslar kewilinde watanımızda ámelge asırılıp atırǵan reformalarǵa oǵan qatnaslılıq sezimin kúsheytiw, tarawdaǵı islerdi muwapıqlastırıw boyınsha birden-bir sistema jaratıw, jaslardıń ruwxıy -etikalıq kompetentligin rawajlandırıwdı talap etedi. Buǵan baylanıslı tekǵana respublikamız, bálki jáhán tálim sistemasında jaslardıń ruwxıy -etikalıq kompetentligin rawajlandırıw metodikası, básekige shıdamlı kadrlar tayarlaw mexanizmi, jaslardıń etikalıq sapaların rawajlandırıwdıń ámeliy pedagogikalıq sisteması, oqıtıw modelleri texnologiyalıq rawajlanıw ideyaları menen uyqaslastırılǵan interaktiv programmalar tálim procesine qollanılgan.

Sonday eken, jaslarda áyne social munasábetlerge kirisiw ushın kerek bolǵan ruwxıy -etikalıq kategoriyalar, normalar, qádiriyatlar sisteması haqqında bilim payda etiw hám de olardan ámeliy iskerlikte paydalanıw kónlikpeleri rawajlanıwlandiriliwi zárúrli orın tutadı. Bul orında oqıtılatuǵın tárbiyaǵa tiyisli pánlerde social sananı qalıplestiriw metodları (sáwbet, tartıw, mashqalalıq tálim) den ónimli paydalanıw maqsetke muwapıq.

Tálim mákemeleri student-jaslarida ruwxıy -etikalıq tárbiyalıq sapalardıń rawajlanǵanlıǵın bahalaw úlgili, jaqsı, qanaatlanǵan kriteriyalar arqalı anıqlap barıladı. Tómen kórsetkish anıqlansa, korreksiyalaw isleri ámelge asırıladı, onıń ushın jaslar menen individual -psixologiyalıq jumıslar alıp barıladı hám de nátiyjege erisiw ushın háreket etiledi.

Paydalanǵan ádaebiyat

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2016. –56 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Бу юк келажәгимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
3. Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 5-iyuldagi PF-5106 san Pármanı

OMMAVIY MADANIYATNING YOSHLAR ONGIGA TA'SIRI VA BUNGA QARSHI KURASHNING MA'NAVIY JIHATLARI

K. Primbetov

Ajiniyoz nomidagi NukusDPI dotsent v.v.b.PhD. Nukus

M. Jumaboyeva

*Ajiniyoz nomidagi NukusDPI Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi
yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Mamlakatimizdagi ma'naviy islohotlar milliy g'oya va umummafkuraviy jarayonlar bilan bevosita bog'liqdir. Hozirgi davrda madaniy va ma'naviy hayotning barcha sohalarining integratsiyalashuvi hamda axborotlashuvi sodir bo'lmoqda. Xususan, aloqa vositalarining rivojlanayotganligi, texnik-texnologik vositalarining kuchayishi bilan xarakterlanadi. Tarixiy taraqqiyotning muhim davri qaror topganligi bilan hozirgi davrda turli xil ko'rinishlarda yoshlar orasiga kirib, keng tarqalayotgan "Ommaviy madaniyat" niqobi ostida murakkab mafkuraviy jarayonlar chuqur ildiz otganligi, milliy ma'naviyatimiz, madaniyatimiz va manfaatlarimizga zid bo'lgan zararli urf odatlar bugungi kunning dolzarb mavzusidir.

Bir qarashda hurfiylik, inson erki tarafdoridek ko'rinuvchi, insonning fikrlashiga, tafakkur qilishiga zid keluvchi bu – "ommaviy madaniyat" ma'naviy oziq beradigan, badiiy yuksak, o'quchini mushohadaga chorlaydigan, uning tassavvur olamini kengaytiradigan asarlarning yaqiniga yo'latmaydi. Shuningdek jamiyatning ma'naviy axloqiy qadriyatlarini, bir so'z bilan aytganda maishiy hayotni ta'qib qilib boradi. Hatto, milliy, diniy tarbiyadan urf-odat va an'analarimizdan begonalashish, ularni mensimaslikka da'vat qilish hollari ham uchramoqda. Bu albatta juda tashvishlanarli hol shunday emasmi?![4]

Nima deb o'ylaysiz, bunga yoshlarimizning savodsizligimi yoki ularning ongsizligi tufayli shunday vaziyatga duch keldikmi? Buning javobi oddiy. Zamon rivojlanayotganidan buyon bizning yurtimizga ham g'arbning yevropalashgan madaniyati kirib keldi. Shu tufayli yoshlarimizning yurish-turishi, kiyinishi, ularning gap-so'zlari ham onggi ham yevropalashmoqda desak adashmaymiz. Mana hozirgi davrda ko'pchilik yoshlarning kiyinish madaniyati o'zgargan, ular oldingi davrlardagidek atlas, shoyi, adraslar emas, balki Yevropaning turli xil madaniyatlari debochasi bo'lgan liboslarini kiyishni o'zlariga ep ko'radilar. Faqat bugina emas, balki virtual borliq ham o'zaro ikki nisbatda insoniyatga xizmat ko'rsatmoqda. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch" asarida shunday yozgan edi: "Ayni paytda hayot haqiqati shuni ko'rsatadiki, har qanday taraqqiyotdan ikki xil maqsadda - ezgulik va yovuzlik yo'lida foydalanish mumkin"[1].

Bugun dunyoda internet tarmog'i imkoniyatlaridan ko'plar kuchlar o'z manfaatlarini yo'lida foydalanmoqdalar. Shular jumlasiga ikki xil toifani kiritishimiz mumkin: birinchisi- o'z yo'lida to'xtamay ketayotgan, keljagi uchun ko'plar yetuk marralarni ko'zlayotgan, ilmdan tolmaydigan, aqli raso insonlar bo'lsa, ikkinchi toifa vakillari esa shubhasiz, buning aksidir. Ular dini niqob qilib olib, insoniyatni turli xil yo'llarga chorlovchi, uning o'zligini, ma'naviy olamini yo'q qilib yuboruvchi insonlardir. Ular yoshlarni o'ziga jalb qilib olib, ularning ongini zaharlamoqdalar.

Ilgari insoniyat o'zaro ziddiyatlarda qurol- yarog'ning turli ko'rinishlaridan foydalanishgan. Hozirgi zamonda esa eng katta xavf insonlarning qalbi va ongini egallash uchun uzluksiz davom etayotgan mafkuraviy kurash tusini oldi. Endilikda yadro poligonlarida emas, mafkura poligonlarida bo'layotgan kurashlar ko'p narsani hal qiladi. Ayni paytda g'oyaviy-mafkuraviy kurashlar yer yuzini, barcha mintaqa va mamlakatlarni qamrab olmoqda. Ommaviy madaniyatning zararli oqibatlarini orqali xalqimizning o'ziga xos urf-odatlarini, qadriyatlarini unutmasligimiz, uning qutqusiga kirib o'zligimizdan ayrilmaylik, yaqinlarimizni bu balodan asraylik!

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o'zining "Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch" asarlarida "ommaviy madaniyat"ning zararli xataridan ogohlantirib, jumladan shunday deydilar: "Hozirgi vaqtda ahloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma'naviy qadriyatlarni mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog'liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko'pchilik butun jahonda bamisoli baloqazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda"[2].

Aynı paytda keng tarqalayotgan axloqsızlıknı “madaniyat” deb atalishi, yonki, ming yillik ma’naviy qadriyat va an’analarnı bepısandlık bilan “eskilik sarqıtı” deyılıshı yoshlarınǵa tarbiyasıǵa jıddiy xavf solmoqda. Donıshmand xalqımızda “kasalrı davolashdan ko’ra unı oldını olǵan ma’qul” degan naql bor. Bu bejız ayılmagan, yoshlarını noto’g’rı yo’lǵa kirib ketganıdan so’ng qaytarıshdan ko’ra, o’sha yo’lǵa kirıshıdan oldın asrab qolısh kerak. Ya’rı yoshlarınǵa g’oyaviy bo’shlıq paydo bo’lıshıǵa yo’l qo’ymaslıǵımız kerak. Ularnı foydalı mashg’ulotlarga, ilmiy to’garaklarga jalb qilish, sport bilan shug’ullanısh uchun zamin yaratıshımız, yaxshılıklar qilishǵa, yomonlıkdan uzoqda turishǵa, illatlar-u buzg’unchi g’oyalardan yiroq bo’lıshǵa tayyorlashımız kerak. Biz aslı kimmız, bizning ajdodlarımız kim aslı qanday inson bo’lıshǵan, biz kimlarınǵa farzandarımız ... bularning barchasını har bir o’gil-qız onǵıǵa singdirib borıshımız lozim, biz o’zǵalarning madaniyatıǵa yurısh-turıshıǵa qızıqmaylık, aksıncha ular bizning odob- axloqımızǵa milliy manviyatımızdan o’rnak olib bizdan o’rganıshsınlar!

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: “Adabiyot, san’at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydı”[3]. Aynı shu nuqtai nazardan qaraganda, o’zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotını xalqaro miqyosda o’rganısh va targ’ib qilish, ko’pqirralı bu mavzuni bugungi kunda dunyo adabiy makonida yuz berayotgan eng muhim jarayonlar bilan uzviy bog’lıq holda tahlil etib, zarur ilmiy-amaliy xulosalar chıqarish, kelgusi vazıfalarımıznı belgilab olish, o’ylaymankı, katta ahamiyatǵa eǵa. Aynıqsa, hozırǵı notınch va tahlikalı zamonda butun bashariyat oldıda paydo bo’layotgan, biz ilgari duch kelmagan g’oyat murakkab muammolar, global xavf-xatarlarını birgalıkda bartaraf etish, shu yo’lda barcha ezgu niyatlı insonlarını birlashtırishda, dunyo aholısınıng qariyb uchdan bir qısmini tashkil etadigan yoshlarını gumanistik g’oyalar ruhıda tarbiyalashda badiiy so’z san’atınıng o’rını va mas’uliyatını har qachongıdan ham yuksaltırish zarurlıǵını bugun hayotning o’zi taqozo etmoqda.

Hozırǵı davrda milliy ma’naviyatımızǵa chang solayotgan ommaviy madaniyatdan qutulushımız uchun avvalombor, o’zligimiznı anglashımız, O’zbekiston degan shunday jannatmakon yurtıda yashayotganımıznı his etishımız darkor. Yoshlarımız sıyosiy onǵını rivojlantırıp, turli yot g’oyalardan nari tutmog’imiz lozim. Turli xi teatrlar tashkil qilish orqalı yoshlarınǵa ma’naviy olamını kengaytırish va teatrlarning bosh mavzusi etib; “Vatanparlık”, “Ona diyor”, “Kitobxonlık”, “Yaxshılık va yomonlık”nı qiyoslab turli xil sahna ko’rınıshları tashkil qilishımız lozim. Shu orqalı yoshlarınǵa onǵını yot g’oyalardan saqlagan bo’lamız.

Maktablarda, oliy o’quv yurtlarında “Kitobxonlık”, “Nazmxonlık” kechalarını tashkil qilishımız tufaylı yoshlarımız badiiy- ma’naviy olamını o’stirgan bo’lamız. Shuningdek ularnı teran fikrlash, axloqiy qadriyatlar ham milliy ma’naviyatımızdan xabardor qilgan bo’lamız. Taniqli shoira Zulfiya Mo’minova o’z qalamlarında shunday bitadı:

Osmonlarda yurganlar,
Oltin saroy qurganlar,
Ne beray deb turganlar,
Bolaga kitob bering!
Bola oqqush, oq kaptar
Dunyolardan bexabar,
Yovuzlik topmay xabar,
Bolaga kitob bering!

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham o’z kitoblarında shunday degan edilar: “Bugun kitob o’qıgan bitta bola ertaga televizor ko’rib o’tirgan o’nta bolanı boshqarışı mumkin!” [3].

Navqiron avlodnı milliy va umumbashariy qadriyatlarga, madaniyat durdonalarıǵa, bolalıkdan boshlab hurmat ruhıda tarbiyalash, ularda “ommaviy madaniyat”ǵa xos bo’lgan ayrim ko’rınıshlarga tanqıdiy shakllantırish alohida ahamiyat kasb etadı. Shu ma’noda, “ommaviy madaniyat”ning zararlı ta’sırlaridan farzandarımızning onǵ-u tafakkurını himoya qilishda ilm-u fan va madaniyat, ijod ahlıǵa tanısh hamda fikrga qarshi fikr, g’oyaga qarshi g’oya, jaholatǵa qarshi ma’rifat bilan kurashish lozimdir.

Adabiyotlar:

1. I.A.Karimov. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent. Ma’naviyat – 2008. 77-bet.
2. I.A.Karimov. Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch. Toshkent. Ma’naviyat – 2008. 81-bet.
3. O’zbekiston Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoyev «O’zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotını xalqaro miqyosda o’rganısh va targ’ib qilishning dolzarb masalaları» mavzusıdagi xalqaro konferensiya ishtirokchılarıǵa yo’llagan tabrigidan. 2018.

JANA ÓZBEKSTANDA JASLARǵA TIYISLI MÁMLKETLIK SIYASAT HÁM ONIŃ ÁHMIYETI

Nietulla Turdimuratovich Orinbetov
Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI, p.i.f.d (PhD). Nókis
Zaynabxan Saliy qızı Ktaybekova
Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI 4-kurs studentı. Nókis

Búgin dúnyadaǵı quramalı hám tez ózgeriwshen globalasıw shárayatında hár qanday mámlekettiń demokratiyalasqanlıq dárejesiniń áhmiyetli kórsetkishlerinen biri jámiyettiń sociallıq-mádeniy, siyasiy hámde ekonomikalıq mákanında jaslardıń da ornı qanday ekenligi menen belgilenedi. Jaslar mashqalaların sheshiw tarawındaǵı nátiyjeli mámleket siyasatın ámelge asırıw hámde onda qollanılatuǵın mexanizm hám texnologiyalardı jetilistirip barıw tek social turaqlılıq emes, bálkim ulıwma, mámleket qawipsizligin támiyinlewdiń áhmiyetli faktorlarınan biri esaplanadı. Bul bolsa, óz náwbetinde ulıwmajáhán standartları hám milliy-aymaqlıq ózgesheliklerin ózinde uyǵın tárizde sintezlegen innovaciyalıq mexanizm hám texnologiyalardı qollaǵan túrde ámelge asırılatsuǵın uzaq múddetli jaslarǵa tiyisli mámleket siyasatı modelin islep shıǵıwǵa bolǵan zárúrlikti jáne de kúsheytpekte.

Házirgi dúnyanıń kóplegen mámleketlerinde jaslar menen islewdiń jańasha modellerin qalıplestiriw hám de olardı ámelge asırıwda innovaciyalıq mexanizm hám texnologiyalardı jaratıwǵa tiyisli kóplep ilimiy izertlew orayları iskerlik alıp barmaqta. Usı modellerdi islep shıǵıwda olardıń zaman talaplarına sáykesligine tiykarlanıp atqaratuǵın wazıypalarına úlken muǵdardaǵı investiciyalardı qamtıp alıw ózgesheligine ayrıqsha itibar qaratılmaqta. Bunnan tisqari, jaslar siyasatı boyınsha milliy modellerdiń tek jergilikli kózqarastan tabıslı ámel etiwı emes, olardıń usı tarawdaǵı xalıqaralıq múnásibetlerge integraciyalasa alıwı, usı siyasattıń nátiyjeliligin belgilewshi áhmiyetli kriteriyaları sıpatında qaralmaqta.

Ǵárezsizlik jıllarında kópǵana tarawlar qatarında Ózbekstan Respublikasınıń jaslarǵa tiyisli mámleket siyasatı da ayrıqsha baǵdar sıpatında túpten qayta dúzildi hám bir qatar áhmiyetli evolyuciyalıq rawajlanıw basqıshların basınan keshirdi.

Ǵárezsizliktiń dáslepki jılında-aq yaǵnıy 1991-jıl 20-noyabr de “Ózbekstan Respublikasında jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatınıń tiykarları haqqında”ǵı Nızamınıń [1] qabıl etiliwi evolyuciyalıq rawajlanıw basqıshınıń baslaması edi.

Jaslarǵa keń imkaniyatlar jaratıw, olardı hár tárepleme qollap-quwatlawdıń kepillikleri tiykarǵı nızamımızda belgilene basladı. Konstituciyamızdıń XIV babınıń jaslarǵa arnalıwı hám tiykarǵı nızam menen olardı qollap-quwatlawdıń kepilleniwi Jańa Ózbekstanda jaslarǵa keń imkaniyatlar jaratılıwınıń negizi bolıp xızmet etti [2].

Búgingi kúnde de usı aktual máselege baslı wazıypa sıpatında áhmiyet qaratılmaqta. Bul baǵdarda Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev “Biz jaslarǵa tiyisli mámleket siyasatın hesh awıtqıwırsız, isenim menen dawam ettiremiz. Tek dawam ettirip qoymastan, bálkim usı siyasattı eń basil wazıypamız búgin zaman talabına say joqarı dárejege kóteremiz. Jaslarımızdıń ǵárezsiz pikir júritetuǵın, joqarı intellektuallıq hám ruwxıy potencialǵa iye bolıp, dúnya kóleminde óz qatarlaslarına hesh qaysı tarawda bos kelmeytuǵın insanlar etip jetilisiwi, baxıtlı bolıwı ushın mámleketimiz hám jámiyetimizdiń bar kúsh hám múmkinshiliklerin sarıplaymız”[3], dep isenimli pikir bildirgeni itibarǵa ılayıq. Soǵan muwapıq jaslarǵa tiyisli mámleket siyasatın jámiyettiń barlıq qatlamlarına integraciyalasa alatuǵın tárizde ámelge asırıw modelin islep shıǵıw, onda qollanılatsuǵın mexanizm hám texnologiyalardı jetilistiriw menen baylanıslı, ilimiy hám ámeliy islenbelerdi ámelge engiziw wazıypası aktual áhmiyetke iye.

Ózbekstan jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasattı jańa basqıshqa alıp shıǵıw, bul tarawdaǵı mashqalalarǵa sheshim tabıw, wákilikli organlar iskerligin nátiyjeli shólkemlestiriw hám muwapıqlastırıw maqsetinde 2016 jıl 14-sentyabrde “Jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasat haqqında”ǵı Ózbekstan Respublikası Nızamınıń qabıl etiliwi úlken waqıya boldı.

Bul nızamnıń 3-statyasında da jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasat atamasına túsiniń berildi. Óǵan kóre:

jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasat — mámleket tárepinen ámelge asırılatuǵın hám de jaslardı sociallıq tárepten qalıplestiriw ham olardıń intellektual, dóretiwshilik hám basqa baǵdardaǵı potencialın jetilistiriw ushın shárt-shárayatlar jaratılıwın názerde tutatuǵın social-ekonomikalıq, shólkemlestiriwshilik hám huqıqıy shara-ilajlar sisteması [4].

Elimizde jaslarǵa tiyisli mámleket siyasatı ámelge asırıwda tómenдеgi tiykarǵı principiǵerǵe ámel etiledi:

ashılıq hám áshkaralıq;

jaslarǵa tiyisli mámleket siyasatın ámelge asırıwda jaslardıń qatnasıwı;

jaslar baslamaların qollap-quwatlaw hám xoshametlew;

ruwxıy, etikalıq hám mádeniy qádiriyatlardıń ústinligi;

jaslardıń kemsitiliwine jol qoyılmawı.

Al, jaslarǵa tiyisli mámleket siyasatın tiykarǵı baǵdarları tómenдеgilerden ibarat:

jaslardıń huqıqları, erkinlikleri hám nızamlı máplerin támiyinlew;

jaslardıń turmısı hám densawlıǵın saqlaw;

jaslardıń ruwxıy, intellektuallıq, fizikalıq hám etikalıq tárepten jetilisiwine kómeklesiw;

jaslar ushın ashıq hám sapalı bilimlendiriwdi támiyinlew;

jaslardı jumısqa jaylastırıw hám olardıń bandligi ushın shárt-shárayatlar jaratıw;

jaslardı patriotlıq, puqaralıq sezimi, tolerantlıq, nızamlarǵa, milliy hám ulıwma insanıy qádiriyatlarǵa húrmet ruwxında, zıyanlı tásirler hám aǵımlarǵa qarsı tura alatuǵın, turmısqa bolǵan qatań isenim hám qarasarǵa iye etip tárbiyalaw;

jaslardı etikalıq negizlerdi buzıwǵa alıp keletuǵın is-háreketlerden, terrorism hám diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zorlıq hám miyrimsizlik ideyalarınan qorǵaw;

jaslardıń huqıqıy sana hám huqıqıy mádeniyatı dárejesin jetilistiriw;

intalı hám qábiletli jaslardı qollap-quwatlaw hám de xoshametlew;

jaslar isbilermenligin rawajlandırıw ushın shárt-shárayatlar jaratıw;

jaslarda salamat turmıs tárizine umtıladıw qalıplestiriw, sonday-aq, jaslardıń bos waqıtların mazmunlı shólkemlestiriw hám jaslar sportın ǵalabalıq rawajlandırıw ushın shárt-shárayatlar jaratıw;

jas shańaraqlardı ruwxıy hám materiallıq tárepten qollap-quwatlaw, olar ushın múnásip turaq-jay hám social-xojalıq sharayatlardı jaratıw boyınsha kompleks ilajlar sistemasın ámelge asırıw;

jaslardıń huqıqları hám erkinliklerin ámelge asırıw salasında iskerlikti ámelge asırıwshı xalıq aralıq shólkemler menen sheriklikti rawajlandırıw.

Juwmaqlap aytqanda, jas áwladtıń bilimli, kásip-ónerli, jetik pikirli bolıp erjetiwi, múnásip dáramat tabıwı ushın barlıq zárúr sharayat hám múmkinshilik jaratıp berildi. Ózbekstanıń jaslar menen islew boyınsha tájiriybesi siyrek ushırasatuǵın, sirt el mámleketlerdiń jaslar shólkemleri hám ekspertleriniń maqtawına eristi. Mámleketimiz jaslar mámleketi sıpatında xalıq aralıq maydanǵa shıǵıp atır.

Bul múmkinshiliklerdi joqarı qádirlew hám olardan nátiyjeli paydalanıw, mámleketimiz rawajlanıwına bilimimiz hám miynetimiz benen úles qosıw bárshemizdiń perzentlik minnetimiz bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. <https://lex.uz/ru/docs/-140894>
2. Ózbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T: 2023.
3. Mirziyoev Sh.M. Ózbekiston yoshlariga bayram tabrigi. 2018 y. 29 iyun // Ózbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti — www.president.uz.
4. <https://lex.uz/docs/-3026246?ONDATE=26.01.2022>

JASLAR TÁRBIYASINDA XALIQ DÁSTÚRLERININ ÁHMIYETI

Aybek Urazımbetov

*Nókis innovatsiyalıq instituti “Baslawısh tálim hám gumanitar pánler” kafedrası oqıtıwshısı
PhD, dotsent. Nókis*

Sayora Kurbanbaeva

“Mektepke shekemgi tálim” qanıgeligi 1- kurs talabası. Nókis

Respublikamızdın jámiyetlik turmısındaǵı bolıp atırǵan jetiskenlikler turmıstın barlıq tarawında keńnen eń jayıp elimizdın siyasiy hám ruwxıy ómirinde áhmiyetli máselege aylanbaqta. Xalqımızdın ásirler dawamında toplaǵan milliy miyrasların, tálim-tárbiyalıq dástúrlerin biliw hám olardı xalqımızdın turmıs tájiriyesinde keń en jaydırıp paydalanıw búgingi kúni jaslar turmısında ayrıqsha zárúr. Eski áwladlar jaratqan bul ruwxıy baylıqlar, ata-babalarımızdın úrp-ádeti, dástúrleri adamlar qálbinde belgili orın iyelep sana-sezimizde dáwirler asa saqlanıp kelinbekte.

Xalıq dástúrleri menen úrp-ádetleriniń tárbiyalıq áhmiyeti, turmıstaǵı ornı, wazıypası hám qollanıwı xalıq pedagogikası menen baylanıslı. Xalıq pedagogikası adamlardıń kóp ásirlik dástúrleri hám kózqaraslarınıń tárbiyalıq tájiriyelerin, bay pedagogikalıq múmkinshiliklerin ózine jámlegen. Xalıq pedagogikası dástúrleri ásirler dawamında hár bir xalıqtın ózine tán ózgeshelikleri, shárt-sharayatları tiykarında adamlardıń turmıs saltına, ádep-ikramlıq qalıplesiwine úzliksiz tásir jasap kelmekte.

Ózbekstan Respublikası erkin, azat mámleket bolıwı menen tilimiz, dinimiz, úrp-ádetimiz hám ruwxıy ótimshimizdi úyreniw boyınsha kóp ǵana jumıslar islenip atır. Birinshi Prezidentimiz I.A.Karimov «Ata-babalarımızdın pák ruwxı, úrp-ádeti, bizlerdiń eń jaqsı dástúrlerimiz qayta tiklengende ǵana reformalar tabıslı ámelge asırıladı. Bilimli, ruwxı bay, kúsh-quwatlı adamlar keleshek rawajlanıw jolın basıp óte aladı. Bul jolda ata-babalarımızdın qádiriyatları ózgerislerdiń bekkem tiregi bolıp xızmet etedi», dep atap kórsetken edi.

Orta Aziya xalıqlarınıń ómiri dawamında payda bolǵan hám qalıplesken, turmıstın barlıq tarawında saqlanıp kiyatırǵan úrp-ádet, dástúrler jaslardın qálbine qansha tereń sińdirilgen sayın mádeniy rawajlanıwımızǵa sonshellı kúshli tásir etedi. Úrp-ádetler bul, uzaq tariyxıy dáwirlerden beri saqlanıp, áwladtan-áwladqa ótip kiyatırǵan adamlardıń jeke turmısındaǵı, xojalıǵındaǵı hár qıylı waqıyalarǵa baylanıslı mudamı qaytalanıp turatúgin túsiniklerdiń, háreketlerdiń, salt-sana hám tárbiyalıq tájiriyeleriniń negizi bolıp, ol óziniń jaslarǵa tásir etiwshi bay múmkinshilikleri menen ámeliy kórinislerine iye. Sonlıqtan insan turmısınıń tiykarǵı mánisin hám onıń rawajlanıw barısın milliy imyraslırsız kóz, aldımızǵa keltire almaymız. Jaslardı adamgershilik, ádep-ikramlıq tiykarında miynetkesh, miyrimli, pák, hadal, iymanlı, insaplı etip tárybiyalawda xalıq dástúrleri menen úrp-ádetleriniń tárbiyalıq áhmiyeti biybaha.

Sońǵı jıllar ishinde elimizdegi jámiyetlik qayta qurılıwdıń barısı xalıqtın siyasiy-ekonomikalıq hám sociallıq turmısındaǵı janlanıwlar menen birge jaslardın kózqarası hám minez-qulǵında belgili ózgerislerdi payda etip atır. Haqıyqatında da milliy tárbiyalıq dástúrlerdiń ruwxıy dúnyamızdı jáne de tereńlestirip keleshekke isenim, mehir-muhabbat arttırıwı xalıq dástúrleri menen úrp-ádetleriniń jámiyetlik turmıstaǵı ornı hám áhmiyetiniń ómirsheńligin kórsetedi.

Orta Aziyadaǵı basqa xalıqlar sıyaqlı qaraqalpaq xalqı da óziniń bay ótmishine, tálim-tárbiyalıq dástúrlerine iye. Qaraqalpaqlar tariyxıń burqasınlı, qıyın sonıń menen birge turmıs hám tábiyat qısıwmetlerin basınan kóp keshirgen gá otırıqshı, gá kóshpeli halında mádeniy miyrasların dóretip, bárqulla keleshekke umtıwshı, ózine jol ashıwshı xalıq bolıp esaplanadı. Búgingi kúni ata-babalarımızdın úrp-ádet hám saltınıń dawamı, turmıs qálbiniń tımsalı bolıp kóringen xalqımızdın basıp ótken uzaq ótmishi, tariyxıy jolın, ásirese tálim-tárbiyalıq dástúrlerin úyreniw hám onı házirgi turmısımızda paydalanıw zárúrlikleri júzege keldi.

Tálim-tárbiya xalıqtın tariyxıy rawajlanıwı menen tıǵız baylanıslıqqa iye. İnsan turmısı neshshe ásirler dawamında rawajlanıwdıń negizi, orayı bolıp, adamlar ortasındaǵı hár qıylı múnásibetlerge miynetke, jámiyetke, jasaw qaǵıydalarına tiykar salıp tárbiyalıq mazmun jarattı. Máselen, erte

dáwirlerde balalar ata-anasınıń, úlkenlerdiń, kásip-kári, bilim-ónerin úyrenip, keynine erip miynet etiw, óner úyreniw, ózin meńgeriw, turmıs keshiriw ádetlerin ózleriniń kúndelikli mashqalasına aylandırıp turmıs ushın zárúr talaplardı orınlap otırǵan. Usı barısta tálím-tárbiya alıw dástúrleri ástelep júzege shıǵıp, otırǵan, yaǵnıy tárbiyalıq dástúrlerdıń payda bolıw principleri belgili dárejede turmıs sharayatı hám zárúrlikleri menen jámiyetlik ortalıqta adamlardıń ádep-ikramlıq normasına aylanıp barǵan, xalıqtıń tárbiya dástúrleri jaslardıń dún'ya qarasın siyasiy, ádep-ikramlıq, miynet, xojalıq hám basqa da jámiyetlik turmıshıq rawajlanıwınıń barısın tártiplestiriwde hám qalıplestiriwde izbe-iz, ruwxıy hám mádeniy jaqtan tásir kórsetiwdiń shárti bolıp esaplanadı.

Milletlerdiń tariyxıy jasaw ózgeshelikleri tiykarında jaslardı hár tárepleme kamal taptırıwda ámeliy kórsetpeler menen qatar xalıqtıń úrp-ádet, dástúrleri úlken mańızǵa iye. Hár bir adamnıń ózine. óziniń isenimin saqlawda hám joqarı ádep-ikramlılıq pazıyletlerdi jáne de mazmunlastırıwǵa hár bir xalıqtıń ázeliy úrp-ádeti, ulıwma adamgershilik qadiriyaatları bolǵan tili, dini, turmıs qálbi tásirin tiygizip, olar waqıt ótken sayın xalıqtıń milliy hám ruwxıy dún'yasın bayıtıp keldi. Házirgi waqıtta turmısımızdan orın alǵan úrp-ádet, dástúrler ata-babalarımızdın ádep-ikram mádeniyatı hám milliy qadiriyaatları tiykarında kózge taslanadı.

Búgingi kúni jaslardı ulıwma adamshılıq qadiriyaatlar tiykarında tárbiyalawdıń jolları hám usılları, olardıń ózine tán tárepleri xalıq bilimlendiriwiniń eń zárúr máselesi sıpatında ortaǵa qoyılıp atır. Sebebi, milliy qadiriyaatlarımız xalqımızdın eski úrp-ádetleri, mádeniyatınıń rawajlanıwı menen úzliksiz baylanıp kelgen.

Qaraqalpaq xalqınıń milliy qadiriyaatları qatarına etnografiyası, ádebiy tili, fol'klorı, saz-sáwbeti, kórkem óneri, shańaraqta ózine tán qaytalanbaytuǵın dástúrlер-besik jırı, tusaw kesiw, súnnет etiw, qız uzatıw, kelin túsiriw hám basqada úrp-ádetler kirip bular ózine tán oǵada mazmunlı tárbiyalıq wazıypalardı da atqarıp kelgen.

Xalıqtıń úrp-ádet, dástúrleri mekteplerde milliy tálím-tárbiyanı mazmunlastırıwda úlken áhmiyetke iye. Milliy tálím-tárbiya tiykarında jeke adamnıń milliy mádeniyatı hám psixologiyası qalıplesedi hám rawajlanadı. Milliy ózligin túsiniw támiyinlenedi, ana tili sapalı úyreniw jolǵa qoyıladı. Tálím-tárbiya barısında úrp-ádet, dástúrlerdıń xalıq pedagogikası úlgileri, ulıwma adamshılıq hám milliy miyraslardı úyreniw menen olardı qalıplestiriwge qaratılıp bular tálím mazmunı, oqıw baǵdarlamaları, sabaqlıqlar, oqıw qurallarınıń mazmunın bayıtadı.

Hár bir xalıqtıń, miletin ózine tán úrp-ádet, dástúrleri adamlar turmısına sińip ketken ádep-ikramlıq sıpatlar, úlkenlerdi sıylaw, ustaz, ata-ana, tuwısqanlardı húrmet etiw, balajanlılıq, miymandoslıq, tábiyat hám miynetti húrmetlew, israpqorlıqqa jol qoymaw sıyaqlı bir neshe ájayıp ádetlerdiń jıyındısı bolıp tabıladı. Xalıq pedagogikası dástúrlerinen keń paydalanıwǵa kirirken házirgi zaman mektebi talaplarına juwap beretuǵın bilim beriw hám tárbiyalaw jámiyetlik siyasiy turmıstı óz ishine alıp «tek balalardı oqıtıp tárbiyalawshı» túsiniw shegarasın keńeytip turmıstıń barlıq qatlamında tásirshen kúshke aylanbaqta. Bul óz gezeginde keleshegimizde hár bir jastıń jeke imkaniyatların milliy qadiriyaatlarımız negizinde júzege shıǵarıwǵa múmkinshilik jaratadı.

Xalıq pedagogikası, tálím-tárbiyalıq dástúrlер keyingi waqıtlarda mektep hám bilimlendiriw tarawınıń tárbiya hám oqıtıw usıllarına jetilistiriw dıqqat orayına aylanbaqta. Shında da jaslardıń iyelewi lazım bolǵan bilimleri, uqıp hám kónlikpeleri ádep-ikramlıq, estetikalıq múnásibetleri hám dún'yaǵa kózqarasına táni ideyalar, milliy qadiriyaatlar, milliy úrp-ádet hám xalıq pedagogikası negizinde anıqlanılıp milliyliktiń sáwleleniwini támiyinleydi.

Tárbiyalıq dástúrlerdıń payda bolıwı, rawajlanıwı hám olardıń jámiyetlik turmıstaǵı ornı. Insannıń payda bolıwı menen tárbiyalıq qubılıslar da birgelikte qalıplesip mazmunlasıp otırǵanlıǵı málim. Insanlardıń óz áwladın ómir súriwge, miynetke, úyretiw adamzat jámiyeti menen birge jasap kiyatırǵan tariyxıy qubılıs bolıp, áyyemgi jabayılıq turmıstan baslap ele jazıw-sızıw payda bolmaǵan waqıtlarında da jaslarǵa tálím-tárbiya beriw adamlardıń turmısında qalıplesken hár qıylı jámiyetlik túsiniwler menen tártip qaǵıydalar tiykarında ámelge asırılıp otırdı. Usınday uzaq zamanlardan baslap áwladtan áwladqa, atadan balaǵa ótip kiyatırǵan xalıqtıń kózqarasları menen tábiyiy hám jámiyetlik háreketleri tiykarında xalıq dástúrleri payda bolıp, bular xalıqtıń jaslarǵa tárbiya menen baylanıshı turmıs sharayatların ózine jámlegen.

Úrp-ádet, dástúrlerdiń payda bolıwı hám rawajlanıwı bir tárepten áhmiyetli jámiyetlik jaǵday bolıp, onda xalıqtıń dana úgit-násiyatları menen awızeki dóretpeleri, ertek, ápsana, ráwiyat, jumbaq, naqıl-maqalları óz kórinisin tapqan. Sonlıqtan jas áwladlardıń ata-babalarımız tárepinen jaratılǵan aldınǵı dástúrler menen úrp-ádetlerdi biliwi hám onı bayıtıwdı ómir súriwdiń bazı bir nızamlılıǵı bolıp esaplanadı.

Jámiyetlik turmısta ósip kiyatırǵan jas áwlad úlken áwladlardıń ornın iyelep eski áwladlardıń turmısına sińip ketken úrp-ádet, dástúrlerdi háreketke keltiriwshi orınbasarı, tábiyy hám zańlı ráwishte jámiyetlik ómirde dóretiliwshilik, islep shıǵarıwshılıq xızmetin joǵaltıp baratırǵan kekse áwlad orınbasarı aldınǵı áhladlardıń dawamshısı retinde eski áhladlardıń úrp-ádet, dástúrlerin iyelep aladı. Tariyxtıń ózi bul áwladlardıń birinen-birine orın almasıwınan ibarat.

Úrp-ádet, dástúrler tosınnan yaki óz-ózinen payda bolmaydı, olardı jámiyetlik múnásibetler hám mádeniy turmıstıń rawajlanıwı tiykarında adamlardıń joqarı moral'lıq turmıs sharayatları keltirip shıǵaradı. Eski áwladlardan tárbiyaǵa tán bolǵan dástúrler miyras bolıp, bular xalıqlıq tárbiyanıń áhmiyetli tarawları menen baylanısadı. Sonıń ushın onı jaslardı tárbiyalaw menen baylanıslı bolǵan belgili dárejedeǵı kózqaras, usıllar jıynaǵı dep tanıwımız lazım. Bular áwladtan áwladqa ótiw jolı menen tárbiyalıq dástúrlerge aylanıp qaladı, úrp-ádet, dástúrler áwladtan áwladqa ótiw menen rawajlanıw qubılısına iye. Olar tirishilik hám islep shıǵarıw barısında turmıslıq zárúriyatlar tiykarında júzege keldi. Hár bir dáwirde ózine tán bolǵan jámiyetlik tariyxıy shárayatı tárbiyalıq dástúrlerdiń mazmunına belgili dárejede ózgerisler kirgizip otırđı.

Hár bir xalıqtıń jámiyetlik turmısında, ómir keshiriw sharayatında sol xalıqtıń ózine tán bolǵan hár qıylı úrp-ádet, dástúrleri mazmunlasıp, jetilisip baradı. Xalıq pedagogikası tárbiyalıq dástúrlerdiń jámiyetlik turmıstaǵı tásirsheń kúshin hámme waqıt jaqsı bahalap otıradı. Sebebi ruwxıy mádeniyat, tálim-tárbiya hám basqada rawajlanıwdıń barısı usı tarawlarǵa tiyisli bolǵan dástúrler menen tikkeley baylanısadı.

Úrp-ádet, dástúrlerde tariyxıy kórinisler sáwlelenip, belgili bir sharayatlar menen júzege kelgen dástúrlerdiń bazı biri joǵalıp ketiwi yaki xalıq danalılıǵında saqlanıwı múmkin. Sonlıqtan úrp-ádet, dástúrler tariyxıy kóriniske iye. Sebebi klasslıq jámiyetke shekemgi áyyemgi dáwirde awızeki xalıq dóretpesi ruwxıy mádeniyattıń, usınıń ishinde pedagogikalıq mádeniyattıń da tiykarǵı túri bolıp keldi. Usı sebepli qáwimlik jámiyette tárbiyaǵa baylanıslı úrp-ádet dástúrlerde ereseklerdiń balalarǵa tárbiyalıq tásir etiw bir qıylı hám ulıwma hámmege tán boldı. Usıǵan bola xalıq túsiniǵi klasslıq jámiyetdiń payda bolıwı menen ámelge asqanına qaramay, bunı shártli túrde xalıq pedagogikası dep ataw múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Muhammadjon Quronov “Milliy tarbiya va yoshlar” T. 2016 y
2. Isoqjon Muhammadjon o‘g‘li “ Tálim va tarbiya” T. 2018 y

СУЛАЙМАН БАҚЫРҒАНИЙДИҢ ШӘКИРТИ - ЗЭҢГИ АТА

И. Жаксимов, С.Хабибназарова

Әжинияз атындағы НәкисМПИ оқытыушылары. Нәкис

Қарақалпақстанда уллы шайх, тәсауўф тәлийматының белгили ўәкиллериниң бири, атақлы шайыр Хәким ата-Сулайман Бақырғанийдиң исмин зиялылар терең хұрмет хәм мақтаныш пенен тилге алады.

Белгили рус шығыстаныўшысы, академик В.В.Бартольд «Хәким атаның ўатаны хаққында мәселеге» хәм «Хәким ата» атлы илимий мақалаларында хәр қыйлы әпсана, рәўиятларды, араб, парсы, түркий тиллердеги баспа, қолжазба дереклерге салыстырып изертлеп, былай деген еди: «Хәким ата Хорезмнен шыққан, түркий тиллес әўлие. Хижрий 562 жылы (мелодий 1166) қайтыс болған-Ахмет Яссаўийдиң шакирти. Оның хақыйқый аты-Сулайман Бақырғаний. Оны Хәким ата деп те атайды. Бақырған деген жер хәзирги Қоңырат қаласынан әдеўир төмениректе жайласқан. Сол жерде Хәким атаның мазары бүгинги күнде де зиярат орны болып есапланады».

Бизбе белгили жас Сулайман он еки жасында (1141 ж.) туўылған жеринде, мешитте алған билимин және де жетистириў ушын Ахмет Яссаўийден тәлим-тәрбия алыўға ынтық болады. Ата-анасы баласының ықласын қайтармай, оны Яссы (хәзирги Түркистан) қаласына алып келеди. Қаладан кишигирим жай сатып алып, баласының оқыўына имканият жаратады, бирге жасайды. Ақыллы-зейиллигине, әдеп-әндийшелигине бола Ахмет Яссаўийдиң нәзерине түскен ол, он бес жасында (1144 ж.) оған мурид болады, ақыллығы, даналығы себепли устазынан «Хәким» деген хұрметли ат алады.

Кәмиллик дәрежесине ерискен Хәким Сулайманды отыз бес жасында (1165 ж.) устазы шайхул машайх Ахмет Яссаўий (1083-1166) исламды жайыў хәм беккемлеў ушын туўылған журтына жоллайды. Хәким Сулайманның Ахмет Яссаўийдиң шәкирти екенлигин билген Бограхан журтының хұкимдары Хәқан Абул Музаффар Тамғач Буўрахан Ибраҳим ибн Сулайман даңқы пүткил мусылман дүнясына жайылған бул әзиз инсанды үлкен хұрмет-иззет пенен күтип алады, өзиниң ақыллы хәм гөззал қызы Анбарды оған некелеп қосады.

Усыған байланыслы Айхожа ибн Ташхожа, яғный Зәңги ата хаққында айтып өтиў орынлы болады. Ол Хорезмге келип Хәким атадан он бес жыл даўамында тәлим тәрбия алған. Хәким ата қайтыс боларының алдында Анбар анаға садық шәкиртинен турмысқа шығыўды ўәсият еткен. Солай етип Зәңги атаға турмысқа шыққан Анбар ана өзи менен бирге Ташкентке сол ўақытта сексен бес жаслар әтирапында болған қәйненеси Уғылпащшаны да алып кетеди. Айта кететуғын бир мағлыўмат, екинши мәртебе турмыс қурған Анбар ана Зәңги атадан он жас үлкен екен.

Жақында «Қарақалпақстан» баспасы тәрәпинен академик Акмал Саидовтың «Хәзирети Зәңги ата» атлы китабы баспадан шықты. Оны қарақалпақ тилине жазыўшы Шәригүл Пайзуллаева аўдарған.

Китап Кирисий, «Атақлы шайх, уллы әўлие, шайхлар шайхы», «Зәңги ата комплекси-теңи тайы жоқ архитектуралық әжайып естелик», «Хәзирети Зәңги ата мәнәўияты», «Хәзирети Зәңги ата: өмири хәм хызметиниң үйренилиўи» атлы төрт баптан, Жуўмақлаў, Қосымшалардан ибарат оғада қунлы дәрәтпе болып есапланады.

Шығармада уллы әўлийе, шайх, тәсауўиф тәлийматының ири ўәкиллериниң бири Хәзирети Зәңги ата (Айхожа ибн Ташхожа) хаққында кең түрде сөз етиледі. Түркистанның уллы ўәлийлеринен болған бул теберик инсан Хожа Ахмет Яссаўийдиң устазы Арысланбаптың шаўлығы есапланады.

Китапта Зәңги атаның өмирбаяны, атап айтқанда исми хәм келип шығыўы, хаялы, шежиреси, туўылған хәм қайтыс болған жыллары, Ўатаны, саяхат хәм излениўлери, устаз хәм шәкиртлери, Яссаўия тариқатының дәрежелери, мақбара хәм зиярат орынлары хаққында кең түрде мағлыўматлар келтирилген.

Усы орында айта кететуғын бир нәрсе, бул китап жарық көрместен алдын көпшилик Ҳазирети Зәңги атаның тарийхы, өмир жолы туўралы мағлыўматларға жетерли дәрежеде ийе емес еди. Зәңги ата аўылының мүнәсип әўладларынан болған академик Акмал Саидов бул илимий мийнетинде Ҳазирети Зәңги атаның мәнәўияты хәм искерлиги мысалында тәсаўўифқа тийисли қызыклы, оғада әхмийетли пикирлер менен бирге ол заттың руўхый ғәзийнелеринен үлгилер келтиреди. Зәңги атаның карамат пазыйлетлери, ол ҳаққындағы қосық, раўиятлар хәм де уллы әўлийе мийрасының Шығыс хәм Батыста үйренилиў мәселелери кең талқыға алынған.

Сондай-ақ, топламда Зәңги ата комплексиниң ең дәслеп Сақыпқыран Әмир Темур тәрәпинен қурылыўы, Темурийзада алым хәм шах Мырза Улуғбек тәрәпинен оңланыўы, XV-XXI әсирлер даўамында хәр қыйлы басқыншылықларға дуўшар болып ўайран етилгени хәм де өткен шоралар дәўиринде бул комплекстеги тарийхий архитектуралық естеликлерди реставрация ислеўде немқурайдылыққа жол қойылғанлығы туўралы тийкарлы дереклер менен мағлыўматлар келтиреди.

Өзбекистан Республикасы Министрлер Кабинетиниң 2013-жыл 20-сентябрьдеги 259-санлы қарары менен тастыйықланған «2013-2015-жыллар даўамында Ташкент ўәләятында туризм тараўын раўажландырыў бағдарламасы» шеңберинде хукиметимиз тәрәпинен бул тарийхий мәдений естелик комплексин жаңадан толық кәлпине келтирилгенлиги ҳаққында да орынлы сөз етиледи.

Оғада қунлы бул дәрәтпе илимий-көпшилик усылда жазылған болып, тәсаўўиф тарийхы менен қызығыўшы қәнигелер хәм де кең китапқумарларға арналған бийбаха китап десек, ҳасла алжаспаған боламыз.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. В.В.Бартольд. Сочинения, том 11, часть 2, «Наука» Москва-1999, стр-361, 522
2. Акмал Саидов. Ҳазирети Зәңги ата. Нәкис. «Қарақалпақстан»-2017.

JASLARDÍ TÁRBIYALAWDA MÁHÁLLENÍŇ ROLI HÁM ÁHMIYETI

N.Muptullaeva

*Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıyılıq tiykarları hám huqıq tálimi bakalavr
tálim baǵdarı 4-kurs talabası. Nókis*

**Jaslar keleshegi menen baylanıslı hár qanday
wazıypa baslanǵısh áhmiyetke iye.
Sh.Mirziyoyev**

Mámleketimizde kúshli mámleketten kúshli puqaralıq jámiyeti, huqıqıy –demokratiyalıq mámleketke ótiw procesi keship atırǵan búgingi kúnde máhelle sistemasınıń jámiyetimiz sociallıq-siyasiy turmısındaǵı ornı hám roli oǵada úlken. Atap aytqanda, máhelle adamlardıń oy-pikirleri, árman -tilekleri hám máplerin qollap -quwatlaytuǵın, barlıq iygili hám iygili jumıslarǵa tiykar tamaqtası qoyılatuǵın mákan bolıp tabıladı. Máhelle áyyemginen tárbiya óshag'i, adamlardı awızbirshilik, uy tiykarında turmıs keshirimlerin támiyinleytuǵın awlaq jer esaplanǵan. Úlken turmıslıq tájiriyebege iye ǵarrılar, kópti kórgen haq niyetliler máhelle degi barlıq islerdi, dástúru toylardı basqarganlar. Máhelle barlıq máselelerde jol-joba, máslahatlar bergenler. Hár bir shańaraqtıń tınısh -tatiwligi, hár bir kisiniń ádep-etikası, hulqi, júriw-turısı máhelle úlkenleri tárepinen qadaǵalaw etilgen, basqarılǵan. Usı mánisten alıp qaraǵanda aytıw múmkin, máhelle mazmun hám mánisine kóre xalqımızdıń milliy qádiriyatları, úrp-ádetleri ullılanatuǵın, ayırıqsha tárbiya hám ruwxıyılıq beshigi esaplanadı. Ayne kúnde máhelleniń jámiyettegi, insanlar turmısındaǵı ornı, roli hám orını jáne de artıp barıp atır. Shańaraqta mudami tınıshlıq bolıwı, bos waqtın aktiv shólkemlestiriw, mádeniyat, kórkem óner mákanlarına shańaraqqa tiyisli sayaxatlar uyushtırish shańaraq bákámallıǵın támiyinlewge xızmet etedi. Shańaraqta balanıń tuwrı tárbiyalawdıń tiykarǵı shártlerinen biri tárbiyada awızbirshilik bolıp tabıladı. Tálim tárbiya máselesi quramalı bolıp, shańaraq, máhelle, mektep hám keń jámiyetshilik menen sheriklikte aparıw zárúrli orın iyeleydi. Máhelleniń ústinligi sonda, bul jerde kóp jıllar dawamında birge jasaǵan, bir birin bilgen, sinagan, tanıǵan kisiler jasaydı. Olar hár bir shańaraqtaǵı ortalıqtı hám hár bir bala tárbiyasın, ata-anasın máhellede tutqan ornı, poziciyası hám de múmkinshiligin jaqsı biledi. Shańaraq, máhelle, mektep sherikligi rejesin dúziw:

➤ Tárbiyalıq jumıslar ótkeriw programması hám sol programma tiykarında máhellede jasawshı hár bir bala menen bul tárbiyalıq islerdi aparıw.

➤ Máhellede balalar dem alıslarına, qızıqlı jumıslar menen shuǵıllanıwlarına múmkinshilik jaratıp beriw.

Ataqlı alım Aleksis bular boyınsha bilay deydi, puqaralardıń keń siyasiy qatnasıwı ushın shárt-shárayatlar jaratıp beredi hám de o"zini o"zi basqarıw shólkemleri siyasiy mádeniyat elementlerin qalıplestiriwdiń de kútá úlken faktori bolıp tabıladı. Sebebi máhelleniń barlıq agzasi birden-bir, teń haqlı hám bekkem bir shańaraq esaplanadı. Máhellede keleshek áwladımız tárbiya tabadı. Bul jerde jasap atırǵan barshe qız-jigitler ushın putkil mahalle juwapker esaplanadı. Sol ushında ushın da "Bir balaǵa jeti mahalle ata-ana", "Bir bala tárbiyası ushın jeti máhelle ata-ana" sıyaqlı ańızlar biykarǵa payda bolmagan. Jaslardıń hár bir minez-qulqı barlıqtıń dıqqat -orayında boladı. Máhellesler hár bir jas táǵdirine juwapkerligi, olardı baqlawı -bákámal insandı tárbiyalap jetistiriwdin negizi bolıp tabıladı.

Juwmaqlaw ornında sonı aytıp otıw kerek jas áwladtı jaqsı xulqlı, watanǵa sadıq etip tárbiyalawda olardıń jas táreplerine, xarakterine áhmiyet beriw kerek. Sebebi bularsız tárbiyada gózlengen maqsetke erisip bolmaydı. Máhelle, mektep, shańaraq sherikliginiń unamlı tárepleri sonda -balanıń dúnyalıq bilimge iyelew, pikirlerdiń keń bolıwı, naduris tásirlerge berilmesligi, úyde, mektepte bos waqtın unemli ótkeriwdi támiyinlewge hám xalqına jámiyetke payda keltiretuǵın shaxs bolıp jetilisiwinde járdem beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Мирзиёев Шавкат Миромонович. Ми все вместе построим свободное, демократическое и процветающее государство Узбекистан. Вступление на торжественной церемонии вступления в должность Президента Республики Узбекистан на совместном заседании палат Олий Мажлиса / Ш.М. Мирзиёев.

2. Каримов И.А. Узбекистон иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент. «Ўзбекистон», 1996.- 175-б.

SHAÑARAQ BUL - KELESHEK JASLARDIŃ TÁRBIYA OSHAĞI

Gulmira Embergenova

*Ájiniyaz atındağı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi bağdarı 2-kurs
talabası. Nókis*

Ilimiy basshı: B.Arzieva

Shañaraq bul insan ómirinde tárbiyalawshı baslanğısh mektep esaplanadı. Perzentlerimiz shañaraq mektebi arqalı dúnyanı tanıydı, milletti tanıydı, jámiyetti tanıydı. Hár bir insan shañaraq arqalı ata-babalar násiyatın, milliy qádiriyatlardı ózinde qalıplestiredi, ata-ananıń mehrin, sheksiz ğamqorlıǵın, itibarın, mehir-muhabbat qanday názik sezim ekenligin túsinedi. Ata-analarǵa, jası ulkenlerge izzet-húrmetti úyrenedi. Demek, keleshek áwladlardıń qanday insan bolıp qalıplesip kamalǵa keliwinde shañaraq hám máhálleniń ornı girewli.

Búgingi kúnniń talabı, hayal-qızlardıń jámiyetlik hám mámleketlik islerge belsendiligin asırıw, jańa Ózbekstandı pidayı jaslar hám de belsendi hayal-qızlarımız qatnasında qurıwǵa múmkinshilikler jarattı.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2018 jıldıń 2 fevraldağı «Hayal-qızlardı qollap-quwatlaw hám shañaraq institutı tarawındağı xızmetlerdi elede tereńirek bekkemlew is-ilajları haqqında»ǵı PF-5325-sanlı Pármanı qabıl etildi. Bul páрман jámiyette hayal-qızlardıń iskerligin kúsheytiw, olarǵa imkaniyatlar jaratıp beriw kerekligin, ásirese analardıń shañaraq tınıshlıǵı, onıń bekkemligi ushın juwapkershilikli bolıwı, máhállelerde hár bir shañaraqtıń tınıshlıǵı ushın hár birimiz juwapker ekenligimizdi belgilep berdi.

Sunday-aq respublikamızda 2019 jılı “Hayal-qızlarǵa basım ótkeriw hám zorlıqtan qorǵaw haqqın”da nızam qabıl etildi. Bul nızamnıń qabıl yetiliwi elimizde hayal-qızlarǵa bolǵan fizikalıq, ruwxıy, jınısıy, yamasa ekonomikalıq jaqtan basım ótkeriw, hayal-qızlardıń qádir-qımbatın ayaq astı etiw, ar-namısına tiyiw háreketlerine tıyım salıw hám hayal-qızlardıń huqıq hám erkinliklerin támiyinlew bolıp tabıladı. Sebebi hár bir hayal-ol shañaraq perishtesi, iybeli qız, qáirdan ana, súyikli yar bolıp esaplanadı. Sebebi shañaraqtıń tınıshlıǵı, ondağı kamalǵa kelip atırǵan perzentler tárbiyasındı hayaldıń ornı ulken. Bul talap Ózbekstan Respublikası jańa Konstitutsiyasınıń 26-statyasında «Hesh kim qıynawǵa salınıwı, zorlıqqa, ayawsızlıqqa yamasa insan qádir-qımbatın kemsitiwshi basqa túrdegi nızamsız hárekerlerge duwshar etiliwi múmkin emes»-dep kórsetilip ótilgen. Bul norma jámiyette ásirese hayal-qızlarǵa qarsı islenip atırǵan zorlıq hám ayawsız kemsitiwlerge nızamlı tıyım salıw boladı.

Bul nızamga muwapıq Qaraqalpaqstan Respublikası boyınsha reabilitatsiya orayı ashıldı. Ol jerde zorlıqqa ushıraǵan basım astında qalǵan, baǵıwshısın joǵaltqan hayal-qızlarmızǵa psixologiyalıq, meditsinalıq hám huqıqıy jaqtan járdemler berilip imkaniyatımız dárejesinde salamat turmısqa, shañaraqlarına qaytarılıp atır.

Sonıń menen bir waqıtta elimizde jáne bir nızam qabıl etildi. Bul Gender teńlik haqqındaǵı nızam. Bunda shañaraqta, jámiyette erkekler menen hayal-qızlardıń teń huqıqlıǵın támiyinlew tiykarǵı maqset esaplanadı. Ózbekstan Respublikası Konstitutsiyasınıń 21-statyasında «Puxaranıń óz huqıqların hám erkinliklerin ámelge asırıwı basqa adamlardıń, mámlekettiń hám jámiyettiń nızamlı máplerin, huqıqların hám erkinliklerin buzawı tiyis» dep kórsetilgen.

Sonıń menen birge tiykarǵı nızamda er hám hayallardıń teń huqıqlıǵı anıq berilgen. Mısalı, lawazımlı basqarıwda, siyasiy iskerlikte, shañaraq qatnasıqlarında, bala tárbiyasında, sotsiallıq tarawlarda da hayal adamlar er adamlar menen teń huqıqlı esaplanadı. Teń huqıqlılıq - bul insanlardıń huqıq hám erkinligindegi teńlik esaplanadı.

Ata-ana perzentleri ushın tiyккеley juwapker boladı. Nızamda 18 jasqa tolğansha degeni menen, biziń qádiriyatlarımızda 40 jasqa shıqqan ulı ata-ana ushın bárqulla bala bolap qala beredi. Bul biziń úrip-ádetlerimizge, salıt-dásturlerimizge say náirse.

Ózbekstan Respublikası nızamlarında hayal-qızlarğa miynet etiwde, tálim alıwda, bala tárbiyasında bir qansha jeńillikler berilgen. Mısalı: miynet nızamlarında 3 jasqa shekemgi balası bar, 14 jasqa tolmağan balaları bar, sonday-aq 16 jasqa tolmağan mayıplığı bar balları bar hámde emiziwli balası bar, sonday-aq hámledar hayallarğa jumıs waqtında hámde miynet dem alıslarında qosımsha imkaniyatlar kórsetip ótilgen. Shańaraqta perzentlerimizdi milliy qádiriyatlarımızdi jetik bilgen hám oğan húrmet penen qaraytuğın, óz Watanına sadıq etip tárbiyalaw hár birimizdiń minnetimiz bolıp tabıladı. Sebebi búgingi jaslar erteńgi biziń keleshegimiz. Ullı danıshpan Monteksko «Ata óz balasını Watan súyiwshilik ruwxında tárbiyalawı ushın, onıń ózi óz Watanın súygen bolıwı kerek»-dep atap ótken.

Házirgi kúnde shańaraq qollap quwatalaw maqsetinde shańaraq institutı qalıplesken bolıp, ol hár bir máhállege, shańaraqqa kirip barıp, ol jerde jámiyetten bólinip qalğan hesh jerde jumıs islemeytuğın, oqımaytuğın jaslardı, ásirese hayal-qızlardı jámlep, olardı jumıs penen támiyinlew, bos waqıtların mazmunlı ótkeriwi, ertengi keleshekke ulken isenimin arttırıw maqsetinde bir qansha ilajalar ámelge asırılmaqta. Ertengi kúndi hár birimiz óz qolımız benen quramız. Demek shańaraq onıń tınıshlıgın saqlaw, awız birshiligin támiyinlew bul hár bir shańaraq aǵzasınıń óz qolında. Huqıqıy tárbiyada balaǵa nızam qaǵıydaların úyretip baramız. Ózbekstan Respublikası Konstitutsiyasınıń 77 stayasında ata-analar perzentleri erjetkenshe baǵıwǵa hám tárbiyalawǵa minnetli- dep kórsetilse, usı Konstitkuiyanıń 80-statyasında Yerjetken miynetke jaramlı perzentler óz ata-anaları ushın ǵamxorlıq yetiwge májbur dep kórsetilgen.

Balanıń huqıqıy tárbiyası ápiwayı zattan baslanadı, bunı hámmemiz bilemiz, bile tura itibarsızlıq qılamız. Sebebi bala kósheden úyge ózgeniń zat kóterip kelse, Onı qaydan aldın, ol kimdiki degen sorawlardı berip, zattı ornına qaytarıwǵa háreket etiwimiz kerek. Ata-babalarımız sonday degen «Urılıq baslanadı túynekten, oğan onı kimdur úyretken».

Salamat bala tárbiyasında tek ata-ana tárbiyası tolıq jeterli bolmaydı. Bunda máhálleniń, qońsı qobanıń ornı ulken. Sebebi ata babalarımız biykarga aytpaǵan, «Ulıń er jetse ulı jaqsı menen, qızıń er jetse qızı jaqsı menen qońsı bol», «Qız balaǵa qırıq úyden tıyıw, bir uyden jıyıw», «Bir balaǵa jeti máhálle ata-ana» -dep. Bularda ulken filosofiyalıq pikir, pedagogikalıq tárbiya jatır. Salamat bala ásirese qız balanıń tárbiyasında –bul putkil jámiyetshiliktiń, mámleketimizdiń bashı wazıypası bolıp tabıladı. Bala tárbiyasında hár birimiz júwapker hám minnetli bolamız.

Shańaraq –bul qádiriyat, salt-dástúrlerimiz tiykarı. Onda erteńgi keleshegimiz bolǵan perzentlerimiz, jaslarımız kamal tabadı hám tárbiya aladı.

Paydalanǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Ózbekstan Respublikası Konstitutsiyası. T., 2023j
2. Qaraqalpaqstan Respublikası Konstitutsiyası . N..2014j
3. Ózbekstan Respublikası 2018 jıldıń 2 fevraldaǵı «Hayal-qızlardı qollap-quwatlaw hám shańaraq institutı tarawındaǵı xızmetlerdi yeleda tereńirek bekkemlew is-ilajları haqqında»ǵı PF-5325-sanlı
4. “Hayal-qızlarǵa basım ótkeriw hám zorlıqtan qorgaw haqqın”da Ózbekstan Respublikası nızam. T..2019j

JASLARDA TOLERANTLIQ IDEYALARDI QALIPLESTIRIWDE RUWXIY- AĞARTIWSHILIQ TARAWDIN AHMIYETI

Zamira Tlepova

*Ajiniyaz atındaǵı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıylyq tiykarları hám huquq tálimi bakalavr baǵdarı
4-kurs talabası. Nókis*

Ilmiy basshısı: E.Asamatdinov

Xalıq aralıq YUNESKO shólkemi dúnyada tınıshlıq, dinler hám konfessiyalar aralıq baylanıstı ornatiw, milletler hám ellatlar ortasında sheriklikti rawajlandırıw boyınsha bir qatar jumıslar ámelge asırı, házirde tolerantlıqqa tiyisli 70 ten ziyat xalıq aralıq hújjetler qabil etilgen. Olardıń ayqın kórinisi 1995-jıl 16-noyabrde Parijda YUNESKO Bas konferenciyasınıń 28-sessiyasında qabil etilgen “Tolerantlıq principleri Deklaraciyası” bolıp tabıladı. Házirde bul kún dúnyada “Xalıq aralıq tolerantlıq kúni” sıpatında keń bayramlanadı.

«Tolerantlıq principleri Deklaraciyası»nda bawrıkeńlik túsinigine aniqlıq kiritilip, hár túrli shárt-sharayatlarda mámleket hám shaxs múnásebetleri, huquq hám waziypaları belgilep berildi

«Tolerantlıq principleri Deklaraciyası»nda tolerantlıq túsinigine sonday táriyp berilgen: «Tolerantlıq – biziń dúnyamızdaǵı túrli bay mádeniyatlardı, ózin kórsetiwdiń hám insannıń ayırıqshalıǵın ayqın qılıwdıń hár-túrli usılların húrmet qılıw, qabil etiw hám tuwrı túsiniwdi ańlatadı. Onı bilim, haqıyqıy, ashıq baylanıs hámde kóp pikirliklik, hújdan hám isenimdi júzege shıǵaradı. Tolerantlıq – hár túrliliktegi birlik bolıp tabıladı. Bul tek mánawiy waziypa emes, al siyasiy hám huquqiy mıtajlik bolıp tabıladı. Tolerantlıq – tınıshlıqqa erisiwdi jetelewshi hám urıs mádeniyatsızlıǵınan tınıshlıq mádeniyatına jetkeriwshi esaplanadı».

«Tolerantlıq» túsinigi ilmiy aktivlik hám jámiyetlik turmıstıń túrli tarawları, bulardan, siyaset hám siyasattanıw, sociologiya, adeplilik, jamiyetlik tárbiya, qiyasiy dintaniw siyaqlı tarawlarda keń kolemlı túsiniklerden biri esaplanadı. Latinsha tolerare, yag'niy «shıdaw», «sabır qılıw» mánisin ańlatqan bul soz, tiykarınan bir insannıń basqa insan dúnya qarasına shıdawdı bildirse de, etimologik sheshim onıń anıq mánisin har dayım da ashıp bere bermeydi.

Ózbekstan aymaǵında jasawshı hár bir puqaranıń mápleri, haq-huquq hám minnetleri Nızamımız sheńberinde anıqlanıw, belgilep qoyılǵan. Diniy tolerantlıq túrli dinge sıyımıw wákilleri isenimindegi ámeldegi isenimlilik ayırmashılıqlardan biyǵárez olar menen birge, óz-ara tınısh-tatıw jasaytuǵının ańlatadı. Hár kim óz isenimine ámel qılıwda erkin bolǵan halda bul huquqqa basqalar da iye ekenligin tán alıw kerek. Tolerantlıq penen ózgelerdıń keshirim qabıllaw, awırılıqtı ózine alıp, basqalarǵa jeńillik baxsh etiw múqaddes dinimizdiń táliymatlarınan biri bolıp tabıladı. Qayır-saxawat, diniy tolerantlıq Islamnıń tiykarǵı tamal tası, isenim hám dinler tariyxındaǵı bir jańalıq boldı. Islam dáslepki dáwirlerden aq burınǵı dinlerge hesh qanday basım ótkermedi. Birinshi kúnlerdenaq diniy tolerantlıqtıń dúnya júzilik uranların ortaǵa tasladı.

Úlkemizde áyyemgi Islam dininde tolerantlıq principine tiykar salǵan ata-babalarımız xızmetleri siyaqlı házirde de meshitler iskerlik kórsetip atırǵanı siyaqlı xristianlar shirkewi, evreyler sinagogları hám basqa din wákilleri ibadatxanaları jumıs alıp barmaqta. Álbette, bul dinimizdiń tolerantlıǵınan derek beredi.

Tariyxtan belgili, Ózbekstan aymaǵı áyyemnen diniy tolerantlıq boyınsha dúnyaǵa ibrat bolıp kelgen. Sonıń menen birge, jurtımızdan jetisip shıqqan Burhoniddin Margiloniy, Abu Lays Samarqandiy, Alouddin Kosoniy siyaqlı ulamalar tárepinen jaratılǵan shıǵarmalarda ózge din wákillerine qarata tolerant bolıw máselesine ayırıqsha áhmiyet qaratilǵan.

Ullı babalarımızdıń bay mádeniyat hám bilim bulaqlarınan payda kóriwshi xalqımız tek ǵana milletler aralıq tatıwlıq hám diniy tolerantlıq emes, al diniy-ar-namıs, iyman-isenim, ádep-ikramlılıq, mehr-aqıbet, qayır-saqawat, shańaraq, perzent tárbiyası, ata-ana húrmeti hám ızzeti boyınsha da ayırıqsha principlerge ámel etip kelmekte. Mámleketimiz tariyxıy kóp milletli úlke bolǵanlıǵı sebepli bul jerde hár túrli din wákilleriniń emin-erkin jasawı ushın barlıq sharayatlar jaratılǵan. Jurtımızdaǵı basqa shólkemler qatarı diniy jámáátler de jámiyet rawajlanıwında bargan sayın aktiv qatnaspaqta, xalqımızdıń ruwxıyılıǵı hám qádiriyatın qayta tiklew, ózligimizdi ańlaw, eń tiykarǵısı, ǵárezsizligimizdiń bekkem hám ólmes bolıwına úleslerin qosıp atırmaqta.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.2023
2. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining “O`zbekiston – 2030 strategiyasi to`g`risida”gi 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158 son Farmoni
3. Матибаев Т. Ижтимоий ҳамкорлик – миллатлараро тотувлик ва динлараро бағрикенгликни таъминлаш воситаси. – Тошкент: Янги китоб, 2016. – Б.156.

JASLARDI TÁRBIYALAWDIŃ ROLI HÁM ÁHMIYETI

Azamat Tilepbergenov

*Ájiniyaz atındaǵı NókisMPI Milliy ideya, ruwxıylyq tiykarları hám huquq tálimi bakalavr baǵdarı
4-kurs talabası. Nókis*

*“Eger mennen sizdi ne qiynaydı?”
dep sorasańız, perzentlerimizdiń tálim
hám tárbiyası dep juwap beremen.*

SH.Mirziyoyev

Házirgi waqıtta mámleketimizdiń barlıq tarawlarında reformalardı ámelge asırıw, ásirese jaslarımızdıń dúnyaǵa kóz qarasin ózgeritiw, jetik hám zaman talabına say maman kadrlardı tayarlawdı turmıstıń ózi talap etpekte. Respublikamızda tálim sistemasın bekkemlew, onı zaman talapları menen uyqaslastırıwǵa úlken áhmiyet berilip atır. Bunda maman kadrlardı tayarlaw, tálim hám tárbiya beriw sisteması reformalar talapları menen bekkem baylanısqan bolıwı zárúrli áhmiyetke iye boladı. Usınıń menen birge dúnya júzinde sonday ózgerisler júz bermekte, bul ózgerisler pútkil xalıqtı, milletti, elatlardı ulıwma qılıp aytqanda, pútkil insanyat ómirin ózgeritirip jiberip atır. Bul ózgerisler processinde etikalıq mádeniyat hám etikalıq munasábetlerdiń ornı kútá úlken esaplanadı. Bulardıń barlıǵına tálim sistemasında alıp barılatuǵın sapalı tálim-tárbiya arqalı erisiletuǵınlığı belgili.

Tálim sistemasında iskerlik júrgizip atırǵan pedagoglardan búgingi quramalı zamanda jaslarǵa zaman ruwxına say tálim-tárbiya beriw menen bir qatarda, adamzattıń, watanımız hám xalqımızdıń erteńgi kúnin oylap jaslardı jaqsı iske, insap, ar-namısqa, miyirm-shápáát hám tolerantlıqqa iytermelewge qaratilǵan tárbiyalıq islerdi de ámelge asırıwı talap etiledi. İnsan aqılı boyınsha Shıǵısta júzege kelgen pikirlerge góre, aqıl insańǵa tuwma sawǵa etiledi. Kásiplik aqıl bolsa eki qıylı, yaǵnıy tábiyiy hám kásiplik boladı. Tábiyiy aqıl insańǵa tuwma sawǵa etiledi. Kásiplik aqıl bolsa oqıw, ilim alıw hám tájiriye sebepli asırıladı. Kásiplik aqıl qalıplestiriw sıyaqlı úlken hám mashaqatlı wazıypa áyne pedagoglar moynına júkletilgen bolıp tabıladı. Usınıń sebebinen mámleketimizde jaslardıń etikalıq tárbiyasına elede joqarı dárejede itibar qaratiw búgingi kúnniń aktual wazıypası bolıp tabıladı.

Jaslardıń etikalıq tárbiyasın rawajlandırıw hám etikalıq tárepten jetik shaxs retinde qalıplestiriw biziń aldımızdaǵı aktual wazıypa esaplanadı. Etikalıq tárbiya shaxstıń jámiyet etikalıq tájiriyelerin iyelewi jáne bul tájiriyelerden basqa adamlar menen bolǵan munasábetlerinde paydalanıwı, óz ózin úzliksiz rawajlandırıp barıwı sıyaqlı táreplerdi óz ishine aladı. Sonday eken, etikalıq tárbiya máselesine itibar beriwimiz jáne onıń elementlerin anıqlap alıwımız zárúrli bolıp tabıladı. Etikalıq tárepten jetik tárbiyalanǵan shaxs etikalıq mádeniyatqa da iye boladı. Etikalıq mádeniyat etikalıq turmıstıń social munasábetlerdi tártipke salıw hám insanlardı tárbiyalaw maqsetindegi ayrıqsha islengen bólegi bolıp, ol etikalıq turmıstıń substansiyası, yaǵnıy tiykarı esaplanadı. Etikalıq mádeniyattı substansiya retinde quraytuǵın substansional elementler, birinshiden, etikalıq mádeniyat retindegi insan, ekinshiden, insanlardıń etikalıq mútajlikleri, úshinshiden, etikalıq mútajliklerdi ańǵarıw zárúrliginen kelip shıǵıw hám etikalıq maqset, joba sıyaqlıları óz ishine alǵan etikalıq ań, túrtinshiden, insannıń jaratıwshılıq iskerliginiń bir kórinisi etikalıq ańlaw negizinde hám ol menen parallel túrde ornlanatuǵın - etikalıq dóretiwshilik, besinshiden, etikalıq dóretiwshilik nátiyjeleri bolǵan násiyat, júriw turıw ádepleri, etikalıq úrp-ádet hám mekemeler, altınshıdan, etikalıq dóretiwshilik nátiyjeleriniń turmısa paydalanıwınan ibarat.

Perzent tárbiyasın qashannan jańadan baslaw kerek?, degen soraw kópshilikti oylandıradı. Kópshilik ilimpazlar oǵan hár túrli juwap berip keledi. Atap aytqanda, Ibn Sino bala tárbiyası menen onıń tuwılıwınan aldın, ana qarnınan baslap shuǵıllanıw kerek, dep juwap bergen.

Shańaraq, ádep-ikramlılıqqa hám tálim-tárbiyaǵa itibar qan-qanıwızǵa sińip ketken minnetlerimizden bolıp tabıladı. " Bir balaǵa jeti qońsı ata-ana" degen tárbiyalıq naqıl da áyne xalqımızǵa tán. Mine sol naqıldıń ózi de perzent tárbiyası biz ushın qanshelli zárúrli ekenin ańlatadı. Máhelle turǵınları, ásirese ǵarrılar kóshede naduris jumıs qılıp atırǵan bala aldınnan hesh qashan itibarsız ótip ketpegen, sol waqıttıń ózinde eskertiw berip tuwrı jolǵa shaqırǵan. Sebebi, hár tárepleme shıraylı, ádepli, gózzal minez-qulıqlı bolıw, nápisti páklewge buyırıwshı múqaddes dinimiz shańaraqqa úlken áhmiyet beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasız kelajak yo'q. T.: Sharq. 1998-yil
2. N.A.Jumayeva. O'рта Osiyo allomalarining ilmiy me'rosi. Uslubiy qo'llanma. Buxoro, "Durdona" nashriyoti. 2013.

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA ADABIY MUHITNING RIVOJLANISHI

Yulduz Alliyarovna Joldasova

Nukus shahar 1-sonli ayrim fanlar chuqurlashtirib o`qitiladigan sinflari mavjud maktabning o`zbek tili fani o`qituvchisi. Nukus

Tarixdan ma'lumki, Amir Temur va Temuriy shahzodalar davrida fan, madaniyat, adabiyotga e'tibor va g'amxo'rlik kuchaydi. Movarounnahr va Xurosonda ilm-fan markazlari tashkil etildi. Ayniqsa, Amir Temur hukmronligi davrida turli sohalarga oid adabiyotlar yaratildi. Amir Temur ilm-fan rivoji uchun g'amxo'rlik qilishi tufayli Samarqand dunyoning ma'rifiy markaziga aylandi. Mashhur olimlar Samarqandga keldi. Masalan, Qozizoda Rumiy, tabib Xusomiddin Kermoniy, falakiyotshunos Mavlono Ahmad, Ulug'bek davrida turli mamlakatlardan kelgan 100 dan ortiq olimlar ilmiy va ijodiy faoliyat ko'rsatgan. Temur va temuriylar zamonida tabiiy va gumanitar fanlar sohasida buyuk olimlar yetishib chiqdi hamda jahon faniga munosib hissa qo'shdi. Falakiyotshunoslik fanida Ulug'bek, Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid va Ali Qushchilar yangi kashfiyotlar qildi. Tarix ilmida Sharofiddin Ali Yazdiy, Hofizi Abro', Abdurazzoq Samarqandiy, Mirxond, Xondamir, Zayniddin Vosifiy va boshqalar qimmatli asarlar yaratdi. Badiiy ijod va tilshunoslikda Jomiy, Navoiy, Davlatshoh Samarqandiy, Atoulo Husayniy, Koshifiy singari ijodkorlar yuksak san'at asarlari bilan mashhur bo'ldi. Shuning uchun ham Temuriylar davri adabiyoti o'zbek adabiyoti rivojida o'ziga xos alohida bir bosqichni tashkil etadi. Undagi ulug'vor insonparvarlik va xalqchilik, adolatparvarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari hamon o'z tarovatini yo'qotgani yo'q. Bu adabiy meros O'zbekistonda hali asrlar davomida o'zining boy mazmuni bilan, g'oyaviy-mafkuraviy teranligi va ilohiyligi bilan komil insonni tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Amir Temur avlodlaridan adabiyotga ixlosi baland hukmdorlardan biri Mirzo Ulug'bek edi. O'sha davrda shoirlar turkiy tilni XIV XV asrlardagi forsiy tilning nufuzi darajasiga ko'tarish maqsadida bu tilda she'rlar, asarlar ijod qila boshlaydilar, adabiyotni ona tili asosida rivojlantirish uchun kurashadilar. Bu kurash o'zbek adabiy tili taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi.

Turkiy tilning boy til ekanligini isbotlash va uning lug'at boyligi boshqa tillardan qolishmasligini o'z asarlarida namoyon eta oldilar. Xususan, Alisher Navoiy va uning zamondoshlari Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy, Yaqiniy, Yusuf Amiriy, Ahmadiy va bir qator shoirlar o'z davrida adabiy muhitni rivojlantirish uchun astoydil harakat qilganlar.

Masalan Atoiy lirikasiga nazar tashlar ekanmiz o'zbek adabiy tiliga xos xususiyatlar aks etganligiga guvoh bo'lamiz. Atoiy g'azallari leksikasida quyidagi so'zlar uchraydi. okush (ko'p), baqmaq (qaramoq), meng (xolning kattasi), qamuq (hamma), asruk (mast), dudaq (lab), ajun (dunyo), iydgah (saylgoh) kabilar. Atoiy xalq tili boyliklaridan ustalik bilan foydalanib, original o'xshatish, kinoya, mubolag'a, lof kabi badiiy tasvir vositalarini yaratdi. Shoir g'azallarida quyidagi til xususiyatlarini uchramiz. Jo'nalish kelishigi uchun-g'a, ge, -qa, -ke affiksli forma bilan bir qatorda -a, -e affiksli forma ham keng qo'llanilgan. Misol uchun:

Mim ag`zi bila zulfu qaddi lam-alifdin,

Ey vay, netay xasta ko`ngul qaldi alamg`a.

Nazm bahrina chom, qa`rina yet durdek, Ataiy,

Darya yuzini chun xasu xashak kerektur.

Bundan tashqari sifatdosh yasovchi -g'an, -gan shakllari -an, -en formasida ham Atoiy asarlaridan xususan, "Muhabbatnoma" asarida keltirgan.

Temuriy vorislaridan biri Mirzo Ulug'bek ilm-fan, adabiyot taraqqiy etdi. Bu davrni ilm-fan va madaniyatning gullab yashnagan davri desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu savobli ishlarning boshida Ulug'bekning o'zi bosh bo'ldi. Astronomiya, jug'rofiya, handasa kabi aniq fanlar qatorida til va adabiyotga mehri o'zgacha bo'lgan. Bu davrda yashab ijod qilgan ijodkorlar ham adabiyotning rivojiga katta hissa qo'shganlar. Anashunday ijod ahllaridan biri Sakkokiydir. Alisher Navoiy ta'biri bilan aytganda Movarounnahrda shuhrat topgan shoirlardan biri.

Sakkokiy ham Atoiy kabi xalq tili elementlaridan unumli foydalanib go`zal namunalar yaratdi. Natijada xalq og`zaki ijodiga xos bo`lgan xalq qo`shiqlari uslubida g`azallar bitdi. Sakkokiy siyosiy lirikaning adabiy janri bo`lgan qasidachilikda ham qalam tebratgan. Ma`lumki qasida davlat arboblari, siyosiy va harbiy voqealarga bag`ishlab yoziladi. Sakkokiy qasidalarida Ulug`bek va uning olib borayotgan siyosiy faoliyatini chiroyli original tasviriy vositalar yordamida tasvirleydi. Ulug`bekni “Sulaymoni zamon”, “No`shiravon”, “Atodin mehribon”, “Xurshidi zamon” kabi sifatlar bilan ulug`laydi. Qasidaga xos bunday uslubni Sakkokiydan keying shoirlar ham davom ettirdilar.

Sakkokiy o`z qasidalaridan birida Ulug`bekning she`r yozishini va uning she`r haqidagi tushunchasi yuqori bo`lganligi ta`kidlab o`tgan. Ulug`bek Xurosondagi ijodkorlar bilan ham do`stona munosabatda bo`lgan. U Lutfiy she`rlarini XV asrning mashhur shoiri Salmon Sovajiy she`rlari bilan teng ko`rgan. Mumtoz shoir bilan tenglashtirish Lutfiy uchun katta sharaf edi. XV asrning ikkinchi yarmi o`zbek adabiyotining eng rivojlangan davri bo`lib, bu yuksaklik Temuriy Boyqaro va o`zbek adabiyotining porloq quyoshi Navoiy nomlari bilan bog`liq. Boyqaro hukmronligi davrida adabiyot, san`at va fanning ko`p sohalari rivojiga katta ahamiyat bergan. «Husayniy» taxallusi bilan she`rlar yozgan, bu ulug` zot o`z hukmronligi davomida Navoiyga «muqarrabi hazrati sultoniy» mansablarini berib birgalikda madaniyatning rivojlanishiga homiylik qilishgan. Navoiy ustoz Jomiy bilan hamkorlikda ma`naviyat taraqqiyotiga rahnamolik qildi. Ular timsolida badiiy adabiyot eng buyuk yutuqlarga erishdi. Navoiyning «Xamsa» va «Xazoyinul-maoniy» devoni, Jomiyning «Haft avrang» va she`riy devonlari shu davr adabiyotining eng buyuk namunalari bo`ldi. Husayn Boyqaro o`z «Risolasida» uning hukmronligi davrida shunday asarlar yaratilganidan cheksiz faxrlangani bejiz emas. XV asrda o`zbek adabiyoti, ayniqsa Navoiy ijodi misolida adabiy janrlar rang-barangligi nuqtai nazaridan ham eng yuksak cho`qqiga ko`tarildi. Alisher Navoiy turkey tilning hech qaysi tildan qolishmasligini asarlari orqali isbotladi. Navoiyning “Chor devon”, “Mahbul qulub”, “Majolis un nafaos”, “Muhokamatul lug`atayn” asarlari bunga yaqqol misoldir. Navoiy asarlari orqali o`zbek adabiy tili shakllandi.

O`zbek nazmi va nasridagi adabiy uslubning xususiyatlaridan biri adabiy va ilmiy asarlarda fikr ifodasida forsiy va arabiy so`z va iboralardan, atamalardan, forsiy tilga xos jumla tuzilish qoidalaridan keng foydalandi. Umuman olganda Alisher Navoiy fan va adabiyot rivojiga kata hissa qo`shdi. Shunday qilib, Temuriylar davridagi adabiy muhit nafaqat olim, shoirlarning yetishib chiqishiga turtki bo`ldi balki, ijtimoiy qatlamning ham savodxonligini oshirishga turtki bo`ldi. Bir so`z bilan aytganda Temuriylar davrida yaratilgan adabiyot tasavvufning adabiyoti darajasini belgiladi. Adabiyot tasavvufning g`oyaviy mazmunida ilohiy masalalarni qamrab olib umuminsoniy tafakkurni ifodaladi.

Xullas, Movarounnahr va Xurosonda XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrda ro`y bergan madaniy yuksaklik butun musulmon Sharqigina emas, Ovro`pa mamlakatlarini hayratga soldi. Bu yuksaklik Markaziy Osiyoning so`nggi madaniy-ma`naviy rivojinigina belgilab bermay, qo`shni mamlakatlardagi madaniy taraqqiyotga ham katta turtki berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. O`zbek adabiy tili tarixi-“O`qituvchi” nashriyoti 1982 y
2. Hayetmetov A. “Ma`naviyat yulduzlari” – T., 2001. – B. 220. 3. Boboyev X.B. 3. Amir Temur va temuriylar saltanati. – T.: Kamalak, 1996. – 200 b.
4. Azimov E. Amir Temur saltanati. – T.: Adabiyot va san`at nashriyoti, 1996.–88 b
5. Axmedov B. Temur tuzuklari haqida ikki og`iz so`z // Sharq yulduzi. – T. 1989. №8. – B. 132.

MAZMUNÍ

SEKCIYA-1. «ÓZBEKSTAN-2030» STRATEGIYASÍ – TURAQLÍ RAWAJLANÍW MAQSETLERIN ÁMELGE ASÍRÍW MECHANIZMI	
<i>A. Kaxxarov</i> ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА	3
<i>T. Atamuratov</i> ЕҢ ЖАҚСЫ ТӘРБИЯ – КЕЛЕШЕКТИҢ ГИЛТИ	6
<i>A. Muratbaeva</i> ЖАСЛАРДЫҢ ӘДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚ ТӘРБИЯСЫНЫҢ МАЗМУНЫ	8
<i>G. Saparova</i> ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ДИН, ЭТНОС ВА МИЛЛИЙ ПСИХОЛОГИЯНИНГ ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ	10
<i>J. Usenov</i> «ЖАҢА ӨЗБЕКСТАН» ХӘМ «ҮШИНШИ РЕНЕССАНС» ИДЕЯСИ ХӘМ ОНЫҢ ХАЛҚЫМЫЗ ТУРМЫСЫНДА ТУТҚАН ӘХМИЙЕТИ	11
<i>R. Yusupov, Sh. Zaxidova</i> YANGI O'ZBEKISTONDA NOGIRONLIGI BO'LGANLARGA IJTIMOIIY SOHADA XIZMAT KO'RSATISH	13
<i>K. Pirimbetov, A. Kalmurzaeva, N. Amanova</i> JAŃA ÓZBEKSTAN KELESHEK STRATEGIYASÍ MILLIIY RAWAJLANÍDÍN JAŃA BASQÍSHÍ	16
<i>R. Yusupov, M. Abdullayeva</i> NOGIRON FARZANDLI OILALARNI QO'LLAB- QUVVATLASHDA IJTIMOIIY INTEGRATSIYALASHUV YORDAMINI TASHKIL ETISH	18
<i>N. Xaydarov</i> INTERETHNIC RELATIONS IN UZBEKISTAN: A FOCUS ON SURKHANDARYA AND KASHKADARYA REGIONS	21
<i>Z. Tanirbergenova</i> JAŃA ÓZBEKSTAN IDEYASÍNÍN ILIMIIY-TEORIIYALÍQ MAZMUNÍ	24
<i>A. Umatov</i> RAWAJLANGAN MÁMLEKETLER MÁMLEKET BASQARÍWDÍ RAWAJLANDÍRÍWDA SOCIAL SIYASATTÍ SHÓLKEMLESTIRÍWGE TIYISLI TÁJRIYBESI	25
<i>M. Atamuratova</i> СУЛАЙМАН БАҚЫРҒАНИЙ – ТАСАҰҰИФ ТӘЛИЙМАТЫНЫҢ ҚУБЛА АРАЛ БОЙЫНДАҒЫ АТАҚЛЫ ҰӘКИЛИ	27
<i>G. Uzakova</i> ISLAM DININDE SHAŃARAQTÍN RUWXÍY-TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI	29
<i>A. Oteniyazov</i> ÁMELIIY BEZEW ÓNERI SABAQLARÍNDA OQÍWSHÍLARDÍN DÓRETIWSHILIK QABILETLERIN RAWAJLANDÍRÍW	30
<i>Z. Saparniyazova</i> QARAQALPAQSTANDA BILIMLENDIRIW TARAWÍNÍN RAWAJLANÍW BASQÍSHLARÍ HÁM REFORMALAR NÁTIYJELERÍ	32
<i>D. Seydullaeva</i> MILLIIY IDEYANÍ ÚGIT-NÁSIYATLAWDA JAŃA PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALAR	34
<i>A. Saxieva</i> JAŃA MÁNAWIY MÁKANNÍN JÁMIYET HÁM MÁMLEKET RAWAJLANÍWÍNDAǴÍ ÁHMIYETI	35
SEKCIYA-2. ÁDALAT HÁM NÍZAM ÚSTINLIGIN TÁMIYINLEW «ÓZBEKSTAN-2030» STRATEGIYASÍNÍN TIYKARǴI BAǴDARLARÍNÍN BIRI	
<i>E. Tilewov</i> PEDAGOGTÍN STATUSÍ HAQQÍNDAǴÍ NÍZAM HÁM ONÍN ÁHMIYETI	36
<i>N. Orinbetov</i> YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING FUQAROLIK POZITSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA ILG'OR DAVLATLAR TAJRIBALARINI O'RGANISH	38
<i>S. Dosmaganbetov, A. Saribaev, A. Ktaybekov</i> PUQARALÍQ JÁMIYETTÍN RAWAJLANÍWÍ BASQÍSHLARÍ (QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍ MÍSALÍNDA)	40
<i>K. Pirimbetov, M. Jumaboyeva</i> YANGI O'ZBEKISTON-XALIQCHIL VA INSONPARVAR DAVLAT GOYASINI AMALGA OSHIRISH MASALALARINING DOLZARBLIGI	42
<i>N. Orinbetov, Sh. Atamuratov, A. Seyilxanov</i> SEKULYARIZM TÚSINIGI HÁM ONÍN MAZMUNÍ	43

<i>E.Tilewov, J.Dauletbaeva</i> BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA FUQAROLIK HUQUQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA SAMARALI USULLAR VA METODLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	45
<i>M.Raximov</i> HUQUQIY MADANIYATNI OSHIRISHDA ZAMONIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TUTGAN O'RNI	48
<i>N.Orinbetov, Sh.Atamuratov</i> DUNYALIQ MAMLEKET HAM DIN TUSINIGI, TARIYXI HAM ILIMIY JANTASIWLAR	49
<i>J.Utegenova</i> TALABA JASLARDI KASIPKE TAYARLAWDIN AHMIYETI	51
<i>Б.Арзиева</i> УҚУВЧИЛАРИНИНГ ХУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	52
<i>A.Ametov</i> INSON HUQUQLARINI TA'MINLASHDA DUNYOVIY VA DINIY QADRIYATLARNING O'RNI	54
<i>U.Seytimbetova</i> BILIMLARNI O'RGANISHGA KO'MAKLOVCHI BAHOLASH PRINSIPLARI	55
<i>U.Allamberganova</i> MAMLEKETTIN SIRTQI SIYASATI HAM ONIN KONSTITUCIYALIQ HUQIQIY TIYKARLARI	56
<i>M.Pirniyazova</i> JANA OZBEKSTANDA PUQARALIQ JAMIYETIN QALIPLESTIRIW HAM RAWAJLANDIRIW BASQISHLARI	58
<i>N.Muptullaeva</i> PUQARALARDIN SIYASIIY HUQIQLARI HAM OLARDIN KONSTITUCIYALIQ TAREPTEN QORGALIVI	60
<i>D.Otemuratova</i> KONSTITUCIYA - INSAN HUQIQ HAM ERKINLIKLER KEPILI	62
<i>M.O'tamuradova</i> FUQAROLIK JAMIYATI -HUQUQIY DAVLATNING NEGIZI	64
<i>A.Pajapova</i> BMSH - INSAN HUQIQLARIN QORGAWSHI XALIQ ARALIQ SHOLKEM	66
<i>B.Seytnazarov</i> FUQAROLIK JAMIYATINING HUQUQIY ASOSLARI	68
SEKCIYA-3. «QAWIPSIZ HAM TINISHLIQ SUYIWSHI MAMLEKET» PRINCIPI TIYKARINDAGI SIYASATTIN TIYKARGI FAKTORLARI	
<i>M.Мусаев</i> БУЗГУНЧИ ВА ИЖТИМОИЙ ХАВФЛИ СЕКТАЛАР ТАХДИДИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ ХАВФСИЗЛИК ВА БАРҚАРОРЛИК ОМИЛИ СИФАТИДА	70
<i>A.Saribaev, A.Ktaybekov, M.Ibragimov</i> GAREZSIZLIK JILLARINDA QARAQALPAQSTANDA JERGILIKLI HAKIMIYATTIN QALIPLESIW TARIYXINAN	73
<i>K.Primbetov, M.Jumaboyeva</i> MA'NAVIYATNI YUKSALTIRISH MAMLAKATIMIZDA DAVLAT SIYOSATI DARAJASIDA	75
<i>B.Bekniyazov</i> TA'LIMDA VAQTNI REJALASHTIRISH MUOMMALARI	77
<i>Sh.Tanimov</i> MISSIONERLIKKA QARSHI KURASHDA MEDIA MAYDONNING GLOBAL IMKONIYATLARI	79
<i>M.Мусаев</i> ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ХОДИМЛАРИДА МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ОМИЛЛАРИ	82
<i>Ж.Исмаилов</i> МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЖАМИЯТНИНГ ИЖТИМОИЙ-МАЪНАВИЙ МУҲИТ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ АСОСИ СИФАТИДА	85
<i>N.Xaydarov</i> O'ZBEKISTONDA MILLATLARARO MUNOSABOTLAR (SURXONDARYO VA QASHQADARYO VILOYATLARI MISOLIDA)	87
<i>A.Abatov, G.Umirzakova</i> SOCIALLIQ MANAWIY ORTALIQTI RAWAJLANDIRIWDA MILLIY MANAWIY MIYRASLARDIN ORNI	89
<i>U.Kurbanbayeva</i> AYMAGIMIZDAGI EKOLOGIYALIQ JAGDAY AQIBETLERIN JUMSARTIW MASELELERI	91
<i>M.Ibragimov</i> MILLIY DINIY QADIRIYATLARDIN TIKLENIWI HAM RAWAJLANIWI	93

<i>У.Куранов</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕСТРУКТИВ ВА ТОТАЛИТАР СЕКТАЛАР ТАХДИДИНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ МАЪНАВИЙ-МАФКУРАВИЙ ОМИЛЛАРИ	95
<i>Z.Xalmuratova</i> QARAQALPAQSTANDA IRRIGACIYA HÁM MELIORACIYA QURILISLAR TARIYXINAN 1950-1990 JILLAR	98
<i>S.O`rinboyeva</i> EKOLOGIK ONG VA ETNOMADANIYAT	100
<i>A.Maxambetov</i> XABAR JÁMIYETINDE XABAR HÁM IDEYALÍQ QÁWIPLERDIN SÁWLELENIWI, OĠAN QARSÍ GÚRESTIN ZÁRÚRLIGI	102
SEKCIYA-4.	
JASLARGA TIYISLI SIYASATTI ÁMELGE ASIRIWDIN JAMIYETTE SOCIALLIQ-MANAWIY ORTALIQ TURAQLILIGIN TAMIYNLEWDEGI ORNI HÁM ÁHMIYETI	
<i>A.Baiyrýeva</i> JAŇA ÓZBEKSTANDA PUQARALYK JƏMIYETIN RAŲAJLANDYBYŲDA JASLARDYŇ SALAMAT DUNYA QARASYN JETILISTIYRIŲDIŇ ƏHMIIYETI	104
<i>Д.Шарипова</i> ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	107
<i>В.Алексеева</i> СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ	109
<i>A.Baiyrýeva, M.Xalmuratov</i> ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШЛАРИНИНГ СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИ МАСАЛАЛАРИ	113
<i>T.Kudaybergenova</i> TÁLIM SAPASIN XALÍQARALÍQ STANDARTLAR TIYKARINDA VAHALAW	115
<i>З.Сейтова</i> МАССОВАЯ ИНФОРМАЦИЯ И ГЕНДЕРНАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ РЕБЁНКА	117
<i>T.Kudaybergenova, T.Kuatjanova</i> HUQIQTANIW SABAQLARINDA OYINLI TECHNOLOGIYALARDAN PAYDALANIW	119
<i>A.Muratbaeva, F. Matyakupova</i> «TARBIYA» FANINING YOSHLARNING FUQAROLIK TARBIYASIDAGI AHAMIYATI	121
<i>K.Primbetov, D.Abdullaeva, S.Jamalatdinova, D.Bayniyazova</i> GLOBALLASIW PROCESSINDE STUDENT JASLARDI TARBIYALAW PEDAGOGIKALIQ SISTEMASIN JETILISTIRIWDIN ORNI HÁM ÁHMIYETLERI	123
<i>S.Ernazarova</i> MIYNET TARBIYASI RUWXIY TARBIYANIN NEGIZI SIPATINDA	125
<i>K.Primbetov, J.Jumagaliyeva, F.Turabaeva</i> ÓZBEKSTAN - XALIQSHIL HÁM INSANPARWAR MAMLEKET IDEYASIN ÁMELGE ASIRIW MASELELERININ AHMIYETLILIGI	127
<i>K. Primbetov, M.Jumaboyeva</i> OMMAVIY MADANIYATNING YOSHLAR ONGIGA TA'SIRI VA BUNGA QARSHI KURASHNING MA'NAVIY JIHLARI	128
<i>N.Orinbetov, Z.Ktaybekova</i> JAŇA ÓZBEKSTANDA JASLARGA TIYISLI MAMLEKETLIK SIYASAT HÁM ONIN AHMIYETI	130
<i>A.Urazimbetov, S.Kurbanbaeva</i> JASLAR TARBIYASINDA XALIQ DASTURLERININ AHMIYETI	132
<i>И.Жаксимов, С.Хабибназарова</i> СУЛАЙМАН БАҚЫРҒАНИЙДИŇ ШƏКИРТИ - ЗƏНГИ АТА	135
<i>N.Muptullaeva</i> JASLARDI TARBIYALAWDA MAHALLENIN ROLI HÁM AHMIYETI	137
<i>G.Embergenova</i> SHANARAQ BUL - KELESHEK JASLARDIN TARBIYA OSHAĞI	138
<i>Z.Tlepova</i> JASLARDA TOLERANTLIQ IDEYALARDI QALIPLESTIRIWDE RUWXIY-AGARTIWSHILIQ TARAWDIN AHMIYETI	140
<i>A.Tilepbergenov</i> JASLARDI TARBIYALAWDIN ROLI HÁM AHMIYETI	141
<i>Yu.Joldasova</i> AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA ADABIY MUHITNING RIVOJLANISHI	142

**«Ózbekstan - 2030 strategiyasida ruwxıy-ağartıwshılıq, siyasiy-huqıqiy,
sociallıq-ekonomikalıq máselelerdiń aktuallığı» atamasındağı
Respublikalıq ilimiy-teoriyalıq konferenciyası
MAQALALAR TOPLAMÍ**

**«O‘zbekiston - 2030 strategiyasida ma’naviy-ma’rifiy, siyosiy-huquqiy,
ijtimoiy-iqtisodiy masalalarning dolzarbligi» mavzusidagi Respublika
ilmiy-nazariy anjumani
MAQOLALAR TO’PLAMI**

Joqarı bilimlendiriw, ilim hám innovაციyalar ministriniń
2024-jıl 18-yanvardađı “Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2023-jıl 4-
iyuldağı PQ-200-sanlı qararı orınlanıwın támiyinlew haqqında”đı
16-sanlı buyırđı tiykarında toplam baspadan shıđarıwđa jiberildi.

**Ájiniyaz atındağı NMPI redakciya-baspa bólimi
Ájiniyaz atındağı NMPI baspaxanasında basılđan. 2024-j.
Buyırtpa №. Nusqası – 75 dana. Formatı 60x84 Kólemi 9 b.t.
230105, Nókis qalası, P.Seytov kóshesi, n/j. Reestr №**